PRIIUSEL'

RAIUME

RADA...

ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum
ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut
Tallinna Riiklik Konservatoorium

A-30778 IV

PRIIUSEL´ RAIUME RADA...

ARTIKLITE KOGUMIK EESTI REVOLUTSIOONILAULUDEST

„EESTI RAAMAT" · TALLINN 1970

8 E
P 77

Kunstiliselt kujundanud *Kaisa Puustak*
Autorite kollektiiv: *H. Kokamägi, V. Mälk, I. Rüütel* ja *H. Tampere*
Toimetanud *H. Tampere*

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
143157

EESSÕNA

Ajaloolised ürikud ja mälestused sisaldavad vähe andmeid revolutsioonilaulude levimise kohta Eestis enne Esimese Vene revolutsiooni puhkemist. On ainult üksikuid viipeid tööliste võitluslaulude olemasolust. Nii olevat Kunda tsemendivabriku streigi puhul 1883. a. kõlanud hoogsad laulud, kuid millised need olid, pole teada.[1] Võib oletada, et lauldi siiski samu laule, mis neil aastail levisid talupoegade seas ning sisaldasid teravat sotsiaalset protesti mõisa, kiriku ja hallparuni vastu, kuid mitte veel üleskutset tsaarirežiimi kukutamiseks. Revolutsioonilaulud, mis kajastasid ja saatsid töörahva võitlust ekspluataatorliku ühiskonna hävitamiseks proletariaadi juhtimisel, levisid oma varasemal perioodil, XIX saj. lõpul ja XX saj. algusaastail, meie linnade internatsionaalses tööliskonnas ning õppiva noorsoo hulgas, eriti mitmest rahvusest koosnevais üliõpilasringides peamiselt küll venekeelsena. Harvadel kordadel ulatusid need enne 1905. a. sündmusi ka laiemate rahvahulkade ette (Tartus näit. 1899. a. kevadtalvel üliõpilasstreigist osavõtmise pärast eksmatrikuleeritute ärasaatmisel raudteejaamas, üliõpilaste korraldatud rongkäigul Venemaa talurahva pärisorjusest vabastamise aastapäeval 19. veebruaril 1904. a. jne.).[2] Eestikeelne revolutsioonilaul kujunes välja põhiliselt ja kõigis liikides õieti alles 1905.—1907. a. revolutsiooni päevil, kuigi mõningaid proletariaadi võitluslaulude tõlkeid oli võib-olla tehtud juba varemgi. Oluline osa traditsiooni edasisel arenemisteel, laulude selekteerimisel ja kinnistamisel oli loomulikult suurtel võiduaegadel, Veebruarirevolutsiooni ja Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni päevil 1917. aastal, samuti nõukogude korra taaskehtestamisel 1940/41. aastal. Traditsioon ei murdunud aga raskeil reaktsiooniaegadelgi. Otse vastupidi — revolutsiooniline laul oli just siis rahva vabadusvõitluse truuks kaaslaseks. Ta innustas ja õhutas töötavaid inimesi streikidel ja demonstratsioonidel. Nõnda kui ta

[1] Vt. Eesti rahvaluule ülevaade. Toim. R. Viidalepp. Tallinn 1959, lk. 377 jj.

[2] Vt. Eesti NSV ajalugu II. Tallinn 1963, lk. 347 ja 350.

andis jõudu ülestõusnuile relvastatud võitluses, nii oli ta toeks ka julmalt jälitatavas põrandaaluses töös, vanglais ja sunniasumistel; samuti hoidis laul elavana laiades rahvahulkades õiglustunnet ja vastupanuvaimu. Uued laulud tekkisid just võitluses.

Tekkeliselt jagunevad revolutsioonilaulud kahte selgesti eraldatavasse rühma: 1) kirjandusliku algupäraga ja 2) suulises traditsioonis tekkinud lauludeks. Oluline koht esimeses rühmas kuulub proletariaadi võitluslauludele.

Proletariaadi rahvusvahelised võitluslaulud levisid eestikeelseina kõigepealt VSDTP kohalike organisatsioonide poolt väljaantud lendlehtede vahendusel juba alates 1905. a. algusest (või isegi juba 1904. a. lõpust). Rahva ülestõusu kulminatsioonipäevadel lisandus neile mitmeid hektografeeritud ja trükitud laulukogusid (näit. kaks erinevat kogu «Võitluse laule», «Revolutsioni laulud» jt.). Pärast 17. oktoobri manifesti võisid mõned laulud ilmuda lühemat aega isegi ajalehtede veergudel. Ka hiljem oli revolutsioonilaulude levitamisel oluline osa lendlehtedel ja laulikuil. Neid ilmus hulgaliselt eriti vabastusaastatel — 1917 ja 1940/41. Tsaariajal ja kodanliku diktatuuri aastakümneil olid niisugused laulud rangelt keelatud, nende leidmine tõi levitajale ja valdajale raske karistuse. Seetõttu puudubki meil rahuldav ülevaade nende aegade revolutsioonilaule sisaldavaist väljaannetest, eriti lendlehtedest. Raamatukogudes leidub neid vähe. Suur osa teateid ja väljavõtteid lauludest pärineb otse juurdlusprotokollidest. Peamine levimisviis sai olla ikkagi suuline või mõnevõrra ka käsitsi kirjutatud laulikute kaudu, kus nii võitlusele üleskutsuvad kui ka kohalikke sündmusi kajastavad laulud esinesid läbisegi muu käibeloleva lauluvaraga. Seetõttu märkame ka kirjandusliku päritoluga lauludes teatavaid folkloriseerumisprotsesse.

Eesti rahvaluulekogudesse on revolutsioonilaul ulatunud üsna ammu. Mitmed kogujad julgesid juba tsaariajal kirja panna 1905.—1907. a. revolutsiooni päevil loodud laule, nagu «Eesti alevis», «Süütu ohver», «Paala kaldal» jt. Kodanliku Eesti aastatelt on sääraste laulude kirjapanekuid juba rohkem, rahvaluulefondidesse leidsid teed isegi mitmed laulud Saaremaa ülestõusust. Veidi avaram ettekujutus kogu repertuaarist kujunes siiski alles 1930-ndail aastail, kui Eesti Rahvaluule Arhiiv hakkas oma fondidesse koondama ka rahva seas elavalt harrastatud käsikirjalisi laulikuid ning küsitluskavadessegi sugenesid vihjed revolutsioonilaulude kogumise vajadusest, millele reageerisid mitmed korrespondendid.

Revolutsioonilaulude intensiivne ja süstemaatiline kogumine sai võimalikuks siiski alles nõukogude ajal. Senise materjali korraldamine, tähelepanekud ekspeditsioonidel jne. tõid kaasa veendumuse, et eesti revolutsioonilaul on olnud

rikkalik ning säilinud vanema generatsiooni mälus üsna hästi, kuid tegid samas selgeks, et kogunenud materjali pole teadusliku läbitöötamise jaoks kaugeltki küllaldasel määral. Töörahva poliitilist võitlust kajastavate laulude kogumise vajadust rõhutati juba R. Viidalepa koostatud instruktsioonides «Tööjuhiseid rahvaluulekogujaile» (1940). Üksikasjalised küsitluskavad pidid järgnema «Rahvapärimuste Selgitaja» veergudel. Selle järjekordse, 10. numbri jaoks kirjutatigi üsna ulatuslikke seletusi ja küsimusi paroodiatest, kuid need jäid sõja puhkemise tõttu ilmumata. Mõningaid juhiseid saadi avaldada alles sõjajärgsel perioodil. Seniste materjalide põhjal ilmus V. Mälgu sulest 1959. aastal esimene ulatuslikum kokkuvõte revolutsioonilauludest Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi teoses «Eesti rahvaluule ülevaade».[3] Revolutsioonilaulude süvendatud ja süstemaatilise kogumise juurde oli võimalik tagasi tulla pärast seda, kui oli reorganiseeritud korrespondentide võrk ning 1961. aastal hakkas taas ilmuma rahvaluulekogujaile määratud bülletään («Rahvapärimuste koguja»). Juba selle 1. numbris avaldati I. Rüütli küsitluskava «Koguge mälestusi ja laule 1905.—1907. a. revolutsioonisündmustest!». Korrespondentide elav reageerimine viis mõttele korraldada ülemaaline võistlus ajaloolisi sündmusi ja ühiskondlikke vahekordi käsitlevate laulude kogumiseks, et saada võimalikult täielik ülevaade rahva võitlusrohke ajaloo kajastumisest suulises kunstiloomingus. Võistlus kuulutatigi välja 1961. aastal ning «Rahvapärimuste koguja» 2. numbris anti I. Rüütli sulest juba põhjalikum küsitluskava «Ajaloolisi sündmusi ja ühiskondlikke vahekordi kajastavad laulud» ühes vajaliku teoreetilise sissejuhatusega. Võistlus läks korda, laekus üle 5000 laulu, nende hulgas ka rohkesti revolutsioonilaule. Täienes ülevaade laulude levikust, ilmnes mitmesuguseid huvitavaid lokaalredaktsioone, kogunes väärtuslikke lisaandmeid laulude tekke, leviku ja loojate kohta, päevavalgele tuli isegi suur hulk uusi, senitundmatuid laule.[4] Kõik see võimaldas süvendada edasist kogumistööd,[5] organiseerida ekspeditsioone eriti viiside kirjapanemiseks ja helilindistamiseks ning lõi eeldused laulude uurimiseks ja väljaandmiseks.

Esimese ulatuslikuma väljaande rahvasuus liikuvaist (nii suulise kui kirjandusliku päritoluga) ajaloolistest ja ühiskondlikke vahekordi kajastavaist lauludest koostasid I. Rüütel ja H. Kokamägi. See ilmus pealkirjaga «Laul olgu lühike või

---

[3] Eesti rahvaluule ülevaade, lk. 337 jj. (ptk. «Töölislaulud»).

[4] Vt. I. Rüütel, 11 000 lehekülge täienduseks meie rahvaluulepärandile. — Rahvapärimuste koguja 3. Tartu 1962, lk. 63 jj.

[5] H. Kokamägi — I. Rüütel, Täiendavaid küsimusi ajaloolisi sündmusi ja ühiskondlikke vahekordi kajastavate laulude kohta. — Rahvapärimuste koguja 4. Tartu 1965, lk. 8 jj.

pikk...» 1964. aastal. 138 teksti pärinevad peaaegu kõik võistluse materjalidest. Väga oluline on väljaandes ka 65-leheküljeline sissejuhatus, milles antakse ülevaade eesti uuema, riimilise rahvalaulu tekkimisest ja arenemisest, selle poeetilisest ja muusikalisest küljest ning võrreldakse selles ilmnevaid nähtusi ühelt poolt regivärsilise rahvalauluga, teiselt poolt kirjandusega, leitakse nende ühised ja erinevad jooned. Käsitletava teema üksikasjalikus vaatluses selgitatakse niihästi üksikute rühmade ajaloolist kujunemist kui ka üksikute tähtsamate (ja antoloogias esitatud) laulude tekkimist ja kujunemist. Näidatakse, et revolutsioonilaulud on kolme päritolu: rahvusvahelised proletariaadi võitluslaulud, eesti proletaarsete autorite rahva sekka läinud luuletused ja revolutsioonisündmusi käsitlevad olustikulised rahvalaulud. Suurt tähelepanu on pööratud paroodiatele, mis eriti 1905.—1907. a. revolutsiooni päevil tekkisid nii kirjalikul kujul kui ka rahvasuus.

Intensiivne järelkorjandus, samuti kirjanduse ja ajalooarhiivide põhjalikum läbitöötamine andsid oma osa ja nii sai võimalikuks asuda laule juba monograafiliselt uurima. Mõned artiklid ilmusidki aastatel 1966 ja 1967 «Paari sammukese...», «Keele ja Kirjanduse», «Loomingu» ja «Kultuuri ja Elu» veergudel [6], samuti mõned sõnavõtud folkloristlikul konverentsil Raplas ühenduses Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 50. aastapäevaga. Samaaegne elav huvi revolutsioonilaulude vastu vene, läti, saksa, tšehhi, rumeenia jt. rahvaste teadlaste hulgas, mitmete ainevallaga seotud teaduslike probleemide (näit. vahetegemine kirjandusliku töölislaulu ja töölisrahvalaulu vahel [7]) tõstmine rahvusvaheliste diskussioonide päevakorda tuli kasuks ka meie uurimistööle.

Revolutsioonilaule uurivaist isikuist (H. Kokamägi, V. Mälk, I. Rüütel ja H. Tampere) moodustus aja jooksul kollektiiv, kellel juba mõni aasta tagasi tekkis kavatsus välja anda vastav koguteos. Alguses leidis teatavat poolehoidu plaan koostada laulude väljaanne, milles nii teksti- kui viisitüübid ja nende tähtsamad redaktsioonid oleksid esindatud võimalikult ammendavalt ning saadetud üksikasjalike kommentaaridega.

---

[6] Vt. H. Kokamägi, Saksad surevad, mõisad põlevad... — «Keel ja Kirjandus» 1967, nr. 11; V. Mälk, «Marseljees» Eestis. — «Keel ja Kirjandus» 1967, nr. 4; V. Mälk, Uut «Punase lipu» tõlkimisest. — «Keel ja Kirjandus» 1967, nr. 11; V. Mälk, Ühest revolutsioonipäevade laulust. — «Looming» 1967, nr. 5; H. Tampere, Revolutsioonilaul rahva seas. — «Kultuur ja Elu» 1967, nr. 11; H. Tampere — I. Rüütel, Üks rahvalaul Saaremaa ülestõusust. — Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed IV. Tartu 1966.

[7] Vt. lähemalt V. Mälgu sissejuhatust artiklile «Proletariaadi rahvusvahelisi võitluslaule» ja H. Tampere artikli «Revolutsioon ja rahvalaul» 1. ptk. käesolevas koguteoses.

Kuid varsti sai selgeks, et paljude laulude kohta on siiski vara öelda midagi lõplikku, on tarvis koguda täiendavat materjali. Seepärast jäädi peatuma eri laulude monograafiaid sisaldava kogumiku juurde, kusjuures laulutüübid oleksid valitud nii, et nad annaksid teatava läbilõike kogu repertuaarist. Järgnev uurimistöö võiks edaspidi seda järk-järgult täiendada ja süvendada. Artiklid kujunesid autoreil mitmesugustes tingimustes ning käsitlevad iseloomult erinevaid materjale (siin käsitletakse kirjandusliku või suulise tekkega, suurema või vähema folkloriseerumisastmega, ülemaalise või lokaalse levikuga laule). Kõige selle tõttu leidub kirjutistes erinevat lähenemist materjalile, samade nähtuste valgustamist mitmest vaatenurgast ja mitmes ühenduses, kirjandusteaduslikku ja folkloristlikku metoodikat, suuremat või vähemat põikamist folkloristika üldprobleemide juurde jne. Vaatamata siit tulenevatele erinevustele artiklite ülesehituses on kõik autorid endale ülesandeks seadnud välja selgitada vastava laulu ajaloolist arenemist nii rahvusvahelises kui kohalikus mastaabis, lahendada küsimus laulude tekkimiskohast, autorist (ja tõlkijast), laulu esinemisest kirjanduses ja rahvasuus. Üldse on suurt rõhku pandud laulu kui rahvasuus leviva nähtuse jälgimisele, selle kindlakstegemisele, kas ja missugusel kujul ta elab folkloorset elu. Põhimõtteks on võetud laulu vaadelda ta kõigi komponentide kogususes. Seetõttu on V. Mälgu ja H. Kokamäe artikleil kaasautoriks I. Rüütel viiside osas. Üldiselt kasutati materjale, mis on kogutud kuni 1966. aastani (incl.), ainult üksikutel puhkudel ja eriti viiside osas on mõnevõrra kasutamist leidnud ka hiljem laekunud ainestik.

Laulude tekstid ja muud tsitaadid on artiklites antud peamiselt omaaegses keelepruugis, kuid ortograafiliselt ühtlustatult, kusjuures on püütud püsida võimalikult tänapäeval kehtiva kirjaviisi ligidal.

Koguteoses käsitletud laulud on peaaegu kõik eesti traditsioonis kodunenud 1905.—1907. a. revolutsiooni ajal või tekkinud selle vahetute läbielamuste põhjal. Siia kuuluvad kõige tähtsamate internatsionaalsete ja mitmete kohalike võitluslaulude kõrval ka mitmed paroodiad ja olustikulised rahvalaulud.

V. Mälgu ja I. Rüütli artikkel «Proletariaadi rahvusvahelisi võitluslaule» käsitleb monograafiliselt internatsionaalsete revolutsioonilaulude («Marseljeesist» «Internatsionaalini») tekkimislugu, eriti aga nende kodunemist ja kujunemist Eestis alates 1905. aastast.[8] Autorite tähelepanu on pööratud kõigepealt erinevate tõlgete, tõlkijate ja tõlkimisaegade, samuti käi-

[8] Mitme rahvusvahelise võitluslaulu kohta on varem andmeid toodud E. Sõgla kommentaarides H. Pöögelmanni «Luuletustele» (Tallinn 1957).

bel olnud teksti- ja viisiredaktsioonide arenemiskäigu kindlaksmääramisele. Sõnalise külje ja muusika analüüs, võrdlemine teiste rahvaste ja omamaiste variantidega näitab, et laulud on allunud mitmesuguses astmes varieerumisele ka suulises traditsioonis. Iseäranis silmapaistev on see protsess olnud viiside osas, kus kohati võib kõnelda tõelisest folkloriseerumisest.

Samade autorite artikkel «Vanade laulikute veergudelt» toob rahvusvahelistele lauludele lisaks paar näidet kõige vanemaist, juba 1905. aastal Eestis tekkinud ning lendlehtede ja laulikute vahendusel levitatud võitluslauludest. Ilmneb sellele liigile iseloomulik paroodiline või parafrastiline ütlemisviis, mis tõstab laulude lõõvust tunduvalt.

Järgmine artikkel «Revolutsioonisündmuste kajastusi» haarab kolm iseloomulikku näidet, millest kaks esimest on kirjalikku algupära (16. oktoobri veretööd hukkamõistev ja süütult langenuid leinav «Metsa raiutakse» ning satiiriline «Kõik põrgu vait»), kolmas sentimentaalne rahvalaul («Tallinnast Rahumäele» — ühe hukatud noormehe mälestuseks).

H. Kokamäe ja I. Rüütli monograafias «Saksad surevad» käsitletakse ühe väga populaarse, eriti talurahva seas laialt levinud ja oma lühiduse ja tabavusega otse loosungina mõjuva võitluslaulu tekkimist ja arenemiskäiku.

Samade autorite «Mõned revolutsioonilised paroodiad» annab läbilõike selle populaarse laulurühma kõige iseloomulikumaist nähtustest (aluslauluks on kas tsaarihümn, vaimulik laul, isamaalaul või idülliline looduslaul). Osa näiteid pärineb rahvasuust, osa kirjandusest.

H. Tampere «Revolutsioon ja rahvalaul» toob näiteid olustikulistest revolutsioonilauludest, milles kõneldakse tavaliselt rahva ülestõusu verisest mahasurumisest. Et oleks võimalik paremini jälgida selle liigi tekkimistingimusi (kohalikud ühiskondlikud vahekorrad, revolutsioonisündmused, varasem rahvatraditsioon jne.), on näited võetud Rapla ümbruse laulurepertuaarist, mida tuleb pidada küsimuste lahendamise jaoks tüüpiliseks. Kirjutise peatükid pakuvad näiteid 1) laulu tekkimise kohta kohalikest sündmustest ja isikutest, 2) väljastpoolt sissetulnud laulu kohandamisest kohalike sündmuste ja isikutega, kusjuures mõnikord toimub isegi 3) üleminek ühest laulurühmast (temaatilisest) teise. Teatavail puhkudel kerkib üles küsimus, kuidas kvalifitseerida mõnda vähestes variantides esinevat laulu: kas lugeda rahvalauluks või luuletuseks (s. t. kirjanduslikuks nähtuseks). Artikli alguses on antud ülevaade eesti revolutsioonilaulude liikidest ja loomingulistest kategooriatest, kokkuvõttes tehtud sellest lähtudes üldisi järeldusi revolutsiooniliste rahvalaulude kohta.

Hilisemate perioodide kohta toob näite H. Tampere ja I. Rüütli «Üks rahvalaul Saaremaa ülestõusust». Selles esitatakse kommenteeritud materjale ühe Saaremaalt pärineva laulu (algusvärss «Tasa, vaikselt sõudvad pilved») kohta, mis on sündinud 1919. a. veebruari ülestõusu vahetute muljete põhjal.

V. I. Lenin hindas revolutsioonilaule väga kõrgelt, viidates neile korduvalt oma kirjutistes ja ettekannetes. Artiklis «Eugène Pottier» kõneles ta nende laulude traditsiooni jõust ning ütles «Internatsionaali» autori kohta: «Ta oli üheks kõige suuremaks *propagandistiks laulu abil.*» [9] Oma kirjutise «Tööliskooride arenemine Saksamaal» lõpetas ta sõnadega: «Kuid mitte mingisugused politsei repressioonid ei saa takistada seda, et maailma kõigis suurlinnades, kõigis vabrikuasulais ja üha sagedamini sulaste hüttides kõlab üksmeelne proletaarlaste laul, mis kuulutab inimkonna peatset vabanemist palgaorjusest.» [10]

Olgu see esimene katse veidi laiemalt ja põhjalikumalt uurida eesti revolutsioonilaule. Väljaanne on pühendatud V. I. Lenini 100-ndaks sünniaastapäevaks.

Toimetaja.

---

[9] V. I. Lenin, Teosed, kd. 36. Tallinn 1959, lk. 183 (Eugène Pottier (Tema 25. surma-aastapäevaks.)).

[10] V. I. Lenin, Teosed, kd. 36, lk. 185.

PROLETARIAADI RAHVUSVAHELISI VÕITLUSLAULE

VAINA MÄLK • INGRID RÜÜTEL

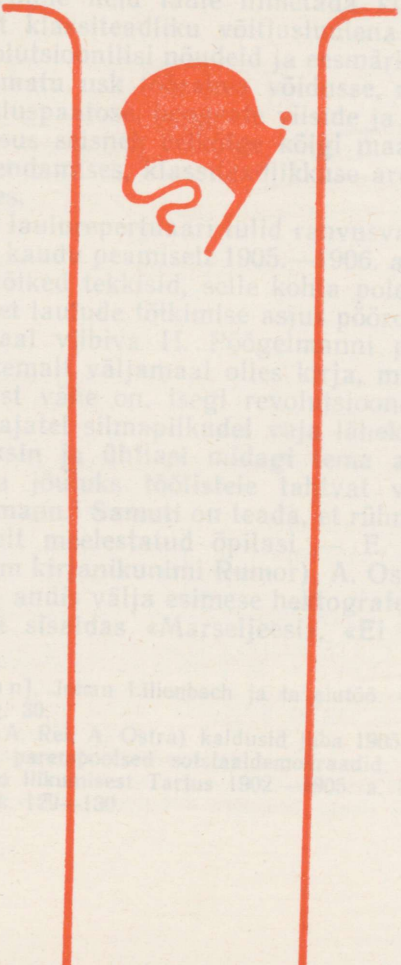

PROLETAARIAADI RAHVUSVAHELISI VÕITLUSLAULE

VAINA MÄLK • INGRID RÜÜTEL

1. SISSEJUHATUSEKS

Esimese Vene revolutsiooni sündmused ja meeleolud 1905.—1907. a. leidsid mitmekülgse kajastuse uue laulurühmana esilekerkinud revolutsioonilistes lauludes. Suulises traditsioonis tekkinud laulude kõrval on selle rühma tähelepanuväärivaks osaks kirjandusliku algupäraga laulud ja nimelt proletariaadi rahvusvahelised võitluslaulud — pateetilised hümnid ja marsid ning leinalaulud. Võime neid laule nimetada kirjanduslikeks töölislauludeks, sest klassiteadliku võitlusluulena väljendavad nad töölisklassi revolutsioonilisi nõudeid ja eesmärke. Neid laule iseloomustab vankumatu usk töörahva võidusse, nad haarasid rahvahulki oma võitluspaatose, hoogsate viiside ja kujundirikka stiiliga. Nende tähtsus seisneb eelkõige kõigi maade töötajate solidaarsusidee süvendamises, klassiteadlikkuse arendamises ja võitlusjõu õhutamises.

Eesti töölisklassi laulurepertuaari tulid rahvusvahelised võitluslaulud vene keele kaudu peamiselt 1905.—1906. a. Kuidas esimesed eestikeelsed tõlked tekkisid, selle kohta pole kuigi palju andmeid. On teada, et laulude tõlkimise asjus pöördus J. Lilienbach tollal Saksamaal viibiva H. Pöögelmanni poole. «1905. aasta kevadel sain temalt väljamaal olles kirja, milles kurdab, et töölistel kirjandust vähe on, isegi revolutsioonilised laulud puuduvad, mida parajatel silmapilkudel vaja läheks. Ta tahab, et ma mõned tõlgiksin ja ühtlasi midagi tema albumi jaoks kirjutaksin, mida ta jõuluks töölistele tahtvat välja anda,» meenutab H. Pöögelmann.[1] Samuti on teada, et rühm Tartu koolide revolutsiooniliselt meelestatud õpilasi — E. Ott (Otto), A. Rei, K. Ast (hilisem kirjanikunimi Rumor), A. Ostra, V. Maasik, Fr. Tuglas jt.[2] — andis välja esimese hektografeeritud revolutsioonilauliku.[3] See sisaldas «Marseljeesi», «Ei abi saa me

[1] H. P[öögelmann], Juhan Lilienbach ja ta elutöö. — «Klassivõitlus» 1928, nr. 96—97, vg. 30.

[2] Osa neist (K. Ast, A. Rei, A. Ostra) kaldusid juba 1905. a. menševike poole ja neist kujunesid parempoolsed sotsiaaldemokraadid.

[3] E. Otto, Nooresoo liikumisest Tartus 1902.—1905. a. — 1905 aasta Eestis. Leningrad 1926, lk. 129—130.

keisri käest», «Leinamarsi», «Julgesti, vennad, nüüd tööle!», Asti luuletatud «mingisuguse laulu», Rei kombineeritud kirikuviisilise laulu ning «Köstner andis ka midagi».[4] Seega oli laulikus avaldatud ilmselt seitse laulu, millest kolme pealkirjad pole teada. Nagu märgib E. Ott, oli laulikul «suur edu ja seda tuli veel mitu korda välja anda».[5] Kahjuks pole selge, millal see esimene hektografeeritud laulik ilmus, kas 1905. a. algul või 1904. a. lõpul. Tõenäolisem näib olevat 1904. aasta, sest lendlehtedes olid eestikeelse «Marseljeesi» fragmendid olemas juba 1905. a. jaanuari algul. Olemasolevatest lendlehtede koopiatest[6] selgub, et 1905. a. levitati lendlehtede kaudu «Marseljeesi», «Leinamarssi», «Julgesti, vennad, nüüd tööle!», «Hurraa, üles, töölised!», «Ei abi saa me keisri käest», «Kes on, kes kulda mullast loob?», «Oh, eesti rahvas» ja vähemtuntud «Kes vapralt võitles vaenuväljal». Eriti intensiivselt hakkasid lendlehti 1904. a. lõpust alates välja andma VSDTP Tallinna komitee ja selle partei teiste linnade grupid, eriti Tartu ja Ida-Liivimaa grupp (Võrus). Suurt abi revolutsioonilise kirjanduse levitamisel osutasid Peterburi ja Riia töölised, revolutsioonilised õpilased ja üliõpilased. Lendlehti levitati propagandistide kaudu «revolutsiooniliselt meelestatud mõisatööliste ja külaintelligentsi — kooliõpetajate — hulgas, kelle kaudu ka laiemad talurahva hulgad nendega tutvusid. Lendlehti kleebiti ka lihtsalt maanteede äärde telefonipostidele, avalikkude asutuste, kõrtside ja kirikute, ka vallamajade seintele või toimetati rahvakogunemiste ajal talupoegade regedesse».[7] Linnas levitati neid tänavail, koosolekutel või saadeti postiga koju.[8] Trükkimisvõimaluste vähesuse tõttu ja revolutsioonilise trükisõna agara jälitamise tingimustes oli hektografeeritud lendlehtedel revolutsioonilise laululoomingu levitamisel suur tähtsus.

1905. a. ilmusid siiski ka esimesed trükitud revolutsioonilaulikud. Olemasolevatel andmetel on praegu neid rariteetidena säilinud ainult kolm. Kaks neist, pealkirjaga «Võitluse laulud» (ühel on kaanel ära toodud ka aastaarv 1905), on ilmselt 1905. a. novembris ja detsembris välja antud ja levitatud Valga raamatukaupmehe Friedrich Karlsoni poolt, nagu selgub konfiskeeritud eksemplaride juures olevatest märkustest.[9] Kol-

[4] Sealsamas, lk. 130.
[5] Sealsamas.
[6] KM KO, F. 172, M. 17 : 1 ja 2.
[7] H. Moosberg — M. Lõhmus, Talurahvaliikumine Eestis 1905.—1907. a. revolutsiooni päevil. Tallinn 1955, lk. 10.
[8] KM KO, F. 172, M. 9 : 20.
[9] KM KO, F. 172, M. 17 : 1. — Selle väljaandega seoses on säilinud huvipakkuv teade, et «korra olla saadetud Pärnusse mingi saadetis kellegile teadmata isikule, kui keegi järele ei ilmunud, leiti avamisel umbes 2000 eks. revolutsioonilise sisuga brošüüre «Võitluse laulud» 1905».

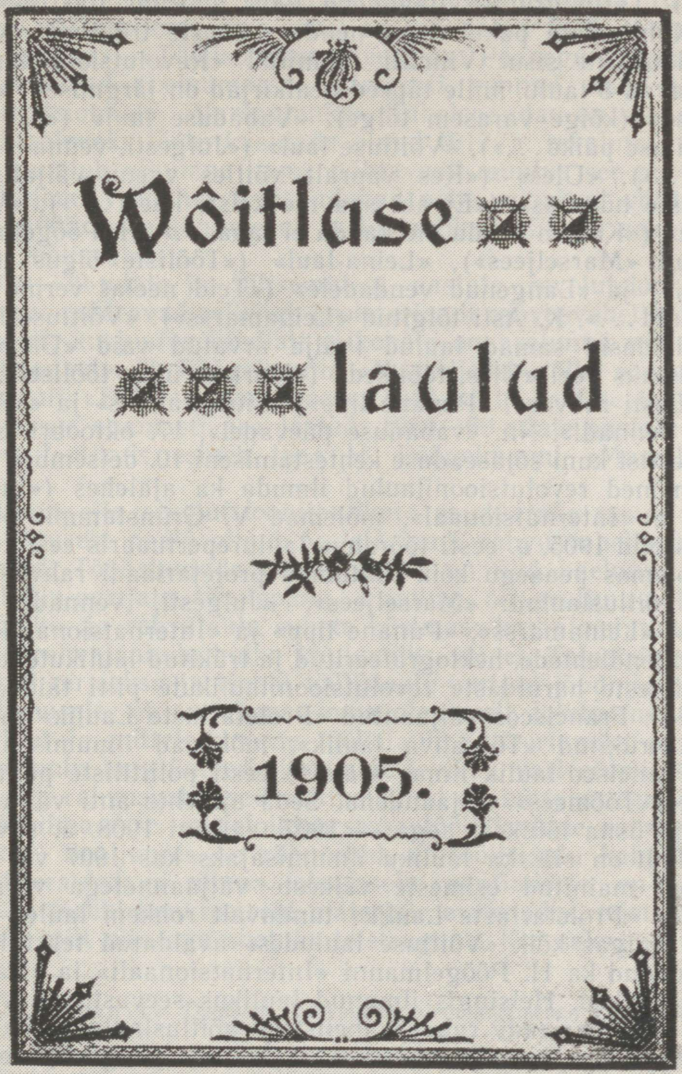

1. «Võitluse laulud» 1905 (tiitelleht).

mandat, pealkirjaga «Revolutsioni laulud», on trükitud VSDTP Tartu grupi väljaandena 1905. a. Riias 1000 eksemplari. Kahtlemata pakub huvi nende esimeste trükitud revolutsioonilaulikute sisu. Viimati mainitud «Revolutsioni laulud» sisaldavad 8 laulu, mille täpsed pealkirjad on järgmised: «Marseljeese» (kõige varasem tõlge), «Vabaduse laul» («Ei tõuse me priiuse päike...»), «Võitluse laul» («Julgesti, vennad, nüüd tööle...»), «Üles» («Kes vapralt võitles vaenu väljal...»), «Tööliste hümnus» («Ei abi saa me keisri käest...»), «Vabadusele» («Kauem raudu me kanda ei taha...», H. Pöögelmanni tõlgitud «Marseljees»), «Leina-laul» («Tööliste õigusi hoieldes...») ja «Langenud vendadele» («Teid neelas verine võitluse vald...», K. Asti tõlgitud «Leinamarss»). «Võitluse lauludes» leidusid samad laulud (välja arvatud vaid «Üles») ja neile lisaks veel «Üles, töölised» («Hurraa, üles, töölised...»), «Oh, Eesti rahvas», «Punane lipp», «Sind, rahvas» ja «Võtkem nüüd, vennad!». Nn. «vabaduse päevadel», 17. oktoobri tsaarimanifestist kuni sõjaseaduse kehtestamiseni 10. detsembril 1905, said mõned revolutsioonilaulud ilmuda ka ajalehes («Punane lipp» ja «Internatsionaal», mõlemad V. Grünstammi tõlkes). Niisiis olid 1905. a. eesti töörahva laulurepertuaaris eestikeelsetena olemas peaaegu kõik tuntumad proletariaadi rahvusvahelised võitluslaulud: «Marseljees», «Julgesti, vennad, nüüd tööle!», «Leinamarss», «Punane lipp» ja «Internatsionaal», mis levisid lendlehtede, hektografeeritud ja trükitud laulikute kaudu.

Esimeste haruldaste revolutsioonilaulikute pilti täiendavad veel San Franciscos väljaantud «Proletarlaste Laulik» ja Helsingis trükitud «Töörahva laulik», mõlemad ilmumisaastata. San Francisco laulik ilmus sealsete eesti poliitiliste pagulaste ajalehe «Töömees» väljaandena. Seda ajalehte anti välja kord kuus ja üsna lühikest aega — 1907. a. kuni 1908. a. suveni.[10] Järelikult on siis ka lauliku ilmumisajaks kas 1907 või 1908. Eespool mainitud esimeste väikeste väljaannetega võrreldes sisaldas «Proletarlaste Laulik» tunduvalt rohkem laule — 22, nende hulgas kõik «Võitluse lauludes» avaldatud tekstid. Ära olid toodud ka H. Pöögelmanni «Internatsionaali» ja «Varšavjanka» tõlked. Helsingis ilmunud laulikus seevastu oli vaid 7 laulu, proletariaadi rahvusvahelistest võitluslauludest «Internatsionaal», «Marseljees», «Varšavjanka», «Julgesti, vennad, nüüd tööle!» ja «Leinamarss». Ilmumisaeg näib olevat umbes sama kui «Proletarlaste Laulikul».

Neile esimestele väljaannetele tuli tähelepandavamat lisa

---

[10] H. Moosberg, Eestlaste väljarändamisest ja elust Ameerikas XIX saj. lõpul — XX saj. algul. — Eesti NSV ajaloo küsimusi IV. (TRÜ Toimetised, vihik 164.) Tartu 1965, lk. 239.

alles 1917. a. Sel aastal ilmunud laulikute põhilise sisu moodustavad proletariaadi rahvusvahelised võitluslaulud. Esikohal on veel «Marseljees», mis vahel on asendatud 1917. a. ilmunud uue tõlkega — «Tööliste marseljeesiga». Peaaegu kõigis laulikuis esinevad «Leinamarss», «Julgesti, vennad, nüüd tööle!», «Internatsionaal», «Varšavjanka». Tähelepandav on see, et kõigis käesolevaks tööks kasutada olnud 1917. a. revolutsioonilaulikuis puudub «Punane lipp»; nähtavasti muutus see populaarseks hiljem. Vaid harva lisanduvad neile mainitud võitluslauludele 1905. a. laulikutele nii iseloomulikud «Ei abi saa...»-ja «Üles, töölised!».

1920—30-ndate ja hilisemategi aastate revolutsioonilaulikute ilme määravad eelkõige proletariaadi rahvusvahelised võitluslaulud, kusjuures kindlalt esikohale on asetunud nüüd «Internatsionaal». H. Pöögelmanni «Marseljeesi» tõlke asemel esineb ainult «Tööliste marseljees», 1940-ndate aastate laulikuist on aga see enamasti ära jäetud. 1950—60-ndate aastate revolutsioonilaulikuis esineb taas H. Pöögelmanni «Marseljeesi» tõlge.

Nii on siis revolutsioonilaulikute raudvaraks nende ilmumise algusest peale olnud proletariaadi rahvusvahelised võitluslaulud. Töölislaulude põhirühmana on nad paelunud kõigi töölislaulu-uurijate tähelepanu. Vaidlusi on sealjuures tekitanud töölis- ja rahvalaulu suhete küsimus: kas nimetatud laule lugeda rahvalaulude hulka kuuluvaiks või ei. Teineteisest sõltumatult on saksa ja tšehhi töölislaulu-uurijad jõudnud ühisele veendumusele, et on olemas oma olemuselt folkloorne töölisrahvalaul ja mittefolkloorne töölislaul. Kriteeriumiks on sealjuures laulu loov ümberkujunemine levikul, varieerumine. Proletariaadi rahvusvahelised võitluslaulud on mittevarieeruvatena loetud viimasesse, mittefolkloorsesse töölislaulude rühma kuuluvaiks.[11] Sealjuures on rõhutatud, et töölislaulu kahe sellise selgelt eraldatava rühma olemasolu nentimisele on jõutud saksa ja tšehhi konkreetseid materjale arvestades, teistes maades võib pilt olla aga sootuks teistsugune. Kui saksa ja tšehhi

---

[11] W. Steinitz, Deutsche Volkslieder demokratischen Charakters aus sechs Jahrhunderten II. Berlin 1962, lk. XIX—XXVI; В. Штейниц, Рабочая песня и народная песня. (Вступительное слово на симпозиуме.) (VII Международный конгресс антропологических и этнографических наук.) Москва 1964; W. Steinitz, Arbeiterlied und Volkslied. (Sitzungsberichte der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst 1965, Heft 8.) Berlin 1965; O. Sirovátka, Forschungsergebnisse und Erfahrungen auf dem Gebiete der Arbeiterfolklore in der Tschechoslowakei. — «Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae.» Tom. V, fasc. 3—4. Budapest 1956, lk. 225—245; H. Strobach, Internationales Symposion zur Erforschung des Arbeiterliedes. — Deutsches Jahrbuch für Volkskunde 1962, T. I, lk. 137—140.

uurijate seisukohtade toetajate hulgas on veel inglise ja ungari ning ka vene nõukogude folkloriste, siis viimaste hulgas on esile kerkinud ka uusi kontseptsioone. Nii käsitleb O. B. Aleksejeva massilist revolutsioonilist poeesiat nähtusena, mis seisab rahvaluule ja kirjanduse vahepeal, individuaalse ja kollektiivse loomingu, kirjanduse ja folkloori ühtesulamise piiril.[12] Samale seisukohale on jõudnud ka eesti nõukogude folklorist I. Rüütel, kes käsitleb proletariaadi rahvusvahelisi võitluslaule kirjandusliku laulu ja rahvalaulu piirinähtusena, puhtkirjandusliku algupäraga lauludena, mis saavad ka suulise leviku osaliseks ja muutuvad anonüümseiks, ent sellest hoolimata oluliselt ei varieeru.[13]

Eesti keelde tõlgitud rahvusvahelisi revolutsioonilaule lähemalt jälgides näeme, et need oma tekkelt kirjanduslikud laulud levisid eelkõige rahvahulkade poolt ühiselt laulduna, seega massilauludena ja tavaliselt anonüümseina. Just kasutamine suurtes kollektiivides eraldab neid mistahes muust samuti kirjandusest rahvasuhu läinud laulust. Selliste rahvahulki ühendavate lauludena laulmine nõudis enesestmõistetavalt aga ühist kindlat teksti ja viisi ega andnud mingeid võimalusi ulatuslikumaks varieerumiseks. Ometi selgub nii trüki- kui käsikirjalisi tekste lähemalt vaadeldes, et ükski laul pole püsinud täpselt samana, millisena ta kunagi esmakordselt ilmus. Proletariaadi rahvusvahelised võitluslaulud levisid nimelt suust suhu edasikandumise kõrval ka ärakirjutustena või ühest käsikirjalisest laulikust teise, eelkõige aga muidugi lendlehtede ning trükitud laulikute vahendusel, mida anti välja korduvalt ja mis etendasid suulist esitust kontrolliva-korrigeeriva, reprodutseeriva teksti osa. Näib, et peamine ongi olnud teksti levimine ärakirjutusena või trükituna. Iseloomulik on, et iga laul ilmus rohkem kui ühes tõlkes. Sealjuures võib mitme laulu puhul (näit. «Julgesti, vennad, nüüd tööle!», «Leinamarss», «Marseljees», eriti aga «Internatsionaal») märkida aegade jooksul eri tõlgetest pärinevate salmide või värsside liitumist, samuti mõne salmi väljavahetamist uuesti tõlgituga — seega uute tõlkeredaktsioonide tekkimist. «Punase lipu» puhul näeme koguni teatavate stroofide kontamineerumist teise lauluga. Korduvalt on ühe või teise laulu mõningaid salme esitatud tavalisest erinevas järjestuses, mõnigi laul (näit. «Punane lipp») on rahva hulgas levima hakanud lühenenud redaktsioo-

[12] О. Б. Алексеева, Массовая революционная песенная поэзия горнозаводского Урала начала XX века. — Русский фольклор IV. Москва—Ленинград 1959, lk. 117; О. Алексеева, «Песни русских рабочих». — «Русская литература» 1963, nr. 2, lk. 256.

[13] I. Rüütel — H. Kokamägi, Laul olgu lühike või pikk... Tallinn 1964, lk. 20—21.

nis. Kahjuks pole materjali vähesuse tõttu võimalik lähemat selgust saada väga olulisse küsimusse: milline osa oli tõlkeredaktsioonide kujunemisel rahvasuul, milline kirjanduslikul redigeerimisel. Kindlasti öelda võib küll seda, et ühesugust populaarsust erinevad tõlked ja tõlkeredaktsioonid ei omandanud, varem või hiljem pääses domineerima ikkagi üks teatav, rahvahulkade poolt aktsepteeritud tõlge. Laulu aktiivne kasutaja — kollektiiv — valis niisiis välja ühe kindla tõlkevariandi, mis muutus üldiselt kasutatavaks ja hakkas teatavate sõnastusemuutustega levima. Teised ei läinud erandlikena laiemasse käibesse ja jäid seega vaid kirjanduslikuks nähtuseks.

Trükitud tekstide sõnastuse varieerumist on võimalik laulikust laulikusse üsnagi üksikasjaliselt jälgida. Muutused pole suured. Eelkõige tuleb siin kõne alla ainult mõne üksiku sõna (~ sõnade), harvem ka terve värsi vahetamine sisult enamasti samatähenduslikuga, sõnade järjekorra muutmine, oleviku minevikuga, ainsuse mitmusega, võõra sõna tuntuga jne. asendamine, erinevate aegade, kõneviiside, tegumoodide, käändelõppude jne. kasutamine. Mõneti on sõnade asendamisel määrav olnud ka sisuline aspekt, püüe täpsustada ja konkretiseerida. Need sõnastuslikud ja morfoloogilised muutused tekkisid ajapikku kas teksti levikul rahva hulgas (näit. on seda võidud märkida «Leinamarsi» puhul) või tõlke kirjandusliku redigeerimise tulemusena. Ka siin pole vähese võrdlusmaterjali tõttu neid kujunemisteid kaugeltki võimalik täpsemalt jälgida. Ent nii või teisiti tekkinud muutused fikseerusid laulikute kirjapildis, kust nad taas mitmeid radu pidi levikusse läksid.

Käsikirjalisi või kuuldeliselt noteeritud tekste ei ole säilinud palju, erandiks on eriti populaarne «Marseljees», mille üleskirjutusi on rohkesti. Selliste tekstide hulgas on võimalik eraldada kaks peamist variantide rühma: 1) lauldavad ja 2) käsikirjalise levikuga tekstid. Esimeste all on mõeldud sõnastuselt korrektseid, oluliselt laulu trükikujule vastavaid tekste. Muidugi ei tähenda see, et nn. lauldavad tekstid ei võiks samuti ainult käsikirjaliselt levida. Lauldavuse all on mõeldud tekstide üldist sõnastuslikku korrektsust vastandina niisugustele tekstidele, milles leiduvad sellised moonutused, mis muudavad laulmise raskepäraseks ja mille levik saab seetõttu olla eelkõige käsikirjaline. Esimeses rühmas on tegemist üldiselt samalaadsete muutustega, nagu sellest oli juba eespool trükitekstide puhul juttu. Teises rühmas domineerivad nn. mittetahtlikud variatsioonid, mõttetute ja moonutatud sõnadega, sageli ka segamini aetud värsside või salmidega tekstid, mis seetõttu on suulisest käibest, s. t. laulmisest välja lülitatud. Need mittelauldavad tekstid võivad võrreldes lauldavatega

mõnikord aga hoopiski ulatuslikult varieeruda, kuna nad ei allu ühise laulmise ja trükiallika kontrollile.

Proletariaadi rahvusvahelised võitluslaulud kui kirjanduslikud töölislaulud, mis leviku ja kasutamise seisukohalt kuuluvad rahvalike laulude ehk revolutsiooniliste massilaulude hulka, alluvad seega ainult teatavat laadi muutustele.

Järgnevatel lehekülgedel tutvume lähemalt tuntumate rahvusvaheliste võitluslaulude sünni ja edasise kujunemisteega.

2. „MARSELJEES"

Surematu revolutsioonihümn «Marseljees», esialgu tuntud kui «Reini armee sõjalaul», sündis 1792. a. revolutsioonilisel Prantsusmaal «ühe öö geeniuseks» kutsutud prantsuse sõjaväeinseneri Claude Joseph Rouget de Lisle'i loominguna. Selle võitluslaulu saatel, mis lühikese ajaga omandas tohutu populaarsuse, marssis Marseille' vabatahtlike pataljon 1792. a. juulis Pariisi. Laulu hakati nüüd nimetama «Marseljeesiks». Selle helide saatel vallutasid revolutsioonilised väed sama aasta augustis Tuileries' kuningalossi. «Marseljees» muutus kõigi vabadustarmastavate rahvaste võitluslauluks. Eriti ulatuslikult hakkas ta Euroopas levima pärast 1830. a. juulirevolutsiooni. Kui 1848.—1849. a. revolutsioonide ajal astus esile töölisklass, muutus «Marseljees» tööliste rahvusvaheliseks revolutsioonihümniks.[1]

C. J. Rouget de Lisle'i «Marseljees» sai paljude teiste «Marseljeeside» ja «Töölismarseljeeside» esiisaks. 1875. a. ilmus Londoni vene ajalehes «Vperjod» ka vene revolutsionääri-narodniku P. L. Lavrovi loodud «Marseljeesi» tekst pealkirjaga «Uus laul», mis hiljem sai tuntuks «Töölismarseljeesina».[2] See oli Rouget de Lisle'i «Marseljeesist» sootuks erinev. Mitme teise vene variandi kõrval muutus just Lavrovi tekst kõige populaarsemaks ja hakkas 1905. a. revolutsioonist peale eestikeelses tõlkes kõlama ka tsaarivõimu vastu ülestõusnud eesti töölise ja maatamehe suus.

*

Esimene praegu teada olev eestikeelse «Marseljeesi» fragment on pärit 1905. a. algusest. Nimelt on 26. jaanuaril 1905 Tartu tänavalt leitud hektografeeritud ja 13. jaanuariga dateeritud lendlehe lõpus ära toodud üks salm «Marseljeesist» koos refrääniga:

---

[1] Е. Гиппиус — П. Ширяева, Рабочая Марсельеза. — Биографии песен. Москва 1965, lk. 55 jj.

[2] М. Друскин. Русская революционная песня. Москва 1954, lk. 154.

«Ju kõrgel pilvede piiril
on kumamas priiusekoit
ja verine taevapuna
meil räägib, et ligineb võit.

Ärka üles, kõik rõhutud rahvas,
ärka üles, lai tööliste parv,
ei kartus või asuda rinnas,
kui kutsub meid võitlusesarv!» [3]

Laulu täielik tõlge leidub kahes 1905. a. trükitud laulikus («Võitluse laulud» ja «Revolutsioni laulud») ning San Franciscos ilmunud «Proletarlaste Laulikus».[4] Neljast neljarealisest salmist ja refräänist koosnev ning tõenäoliselt kõige varasem «Marseljeesi» eestikeelne tekst (Ä-redaktsioon) on järgmine:

«Maha verega võietud [5] troonid,
ebajumalad kadugu eelt!
Ainult kurnaks meil kullased kroonid,
nende kandjad meil kadugu teelt!

Ärka üles, sa rõhutud rahvas!
Ärka üles, sa tööliste parv!
Ärka üles ja ole sa vahvas,
kui hüiab meid võitlusesarv!

Kauem raudu me kanda ei taha!
Ike kaelast ja kõidikust käed!
Üles! Orjuseahelad maha!
Viime võidule priiuseväed!

Ärka üles jne.

---

[3] Teises sõnastuses («Tõuse ülesse vägevalt, töörahva parv, / tõuse ülesse, rõhutud rahvas, / kõla kaugele, võiduhääl vahvas, / hüüa «Edasi!», võitlusesarv!») leidub (ainult) refrään juba 11. I 1905 lendlehes. KM KO, F. 172, M. 17 : 1.

[4] Kolmandas 1905. a. laulikus («Võitluse laulud») puudub 2. salmi viimane rida, kaks viimast salmi erinevad ja ongi «Marseljeesi» tõlgetes erandlikuks jäänud:

«Me seisame võitluse algel;
meid ootab veel orjade riik,
kus tuimus ja kannatus palgel,
:,: kus valitses oda ja piik. :,:
Ülesse, ülesse jne.

Sest ülesse! Kadugu kroonid!
Ju leekisid taevasse lööb!
Ju langevad hiilgavad troonid!
:,: Leek orjade ahelaid sööb! :,:
Ülesse, ülesse jne.»

[5] Nii trükitekstis kui ka käsikirjalistes üleskirjutustes selle asemel sageli ka *võidetud.*

Wenemaa Sotsialdemokratline

Tööliste Partei

Kõikide maade töölised ühinege!

Rewolutsioni laulud.

Hind 5 kop.

Tartu Gruppe wäljannne
1905.

Trükitud Riias (1000 ekl.)

2. «Revolutsioni laulud» 1905 (tiitelleht).

Tahad igavest orjaks sa jääda,
kanda teotust edasi veel?
Üles! Vabaks me tahame saada!
Puruks lõhume tõkked sel teel!

Ärka üles jne.

Ju kõrgel pilvede piiril
on kumamas priiusekoit
ja verine koidupuna
meil räägib, et ligineb võit.

Ärka üles jne.» [6]

Sellesama teksti lühema variandi avaldab Helsingis ilmunud «Töörahva laulik».[7] Laul algab teise salmiga («Kauem raudu...»), millele järgneb neljanda salmi kahe esimese reaga («Juba kaugel pilvede piiril...») liitunud refrään ning lõpuks kolmas salm («Tahad igavest...»). Kui sellele lisada veel 24. sept. 1905 VSDTP Tallinna Komitee poolt väljaantud ja samuti 23. nov. 1905 Toolamaal levitatud lendlehel olev «Marseljeesi» tekst,[8] siis on nimetatud kõik praegu teada olevad «Marseljeesi» arvatava varaseima eestikeelse teksti lendlehelised ja trükivariandid.

Siin mainitud esimestes trükitud laulikutes leidub aga veel teinegi «Marseljeesi» tekst, mida võime nimetada B-redaktsiooniks. See on H. Pöögelmanni tuntud tõlge, milles tõepoolest «on ülemaailmne revolutsiooniline mõte saanud rahvusliku hinge».[9]

«MARSELJEES

Kauem raudu me kanda ei taha!
Ike kaelast ja kõidetest käed!
Üles! Orjuseahelad maha!
Viime võidule priiuseväed!

Sest ülesse! hüiab meid vabastustöö —
tund tulnud, kus tasuda vaja,
kus kutsub meid võitlusekaja:
Tee lahti! Lahti tee!

[6] Revolutsioni laulud. 1905, lk. 1.
[7] Töörahva laulik, lk. 3.
[8] KM KO, F. 172, M. 17 : 2.
[9] E. Säärits, [H. Pöögelmanni elust ja loomingust]. Eessõna raamatus: H. Pöögelmann, Luuletused. Tallinn 1957, lk. 12.

Maha verega võidetud troonid,
ebajumalad kadugu eest!
Ainult kurnaks meil kullased kroonid,
nende kandjad meil timukaks teel...

Sest ülesse jne.

Vennad, vere ja vara meil kisub
selle eluka täitmata lõug!
Väevõimul me õigused riisub
tema janune timukatõug.

Sest ülesse jne.

Anna raha! Neil prassida vaja,
mehi suurtüki söödaks neil vii...
Ise nälgid sa, laguneb maja, —
ainult hauas võib puhata prii...

Sest ülesse jne.

Eluaeg valad orjates higi,
verevaeval sa koorukest sööd,
kaarnaparved sul kaugel ja ligi,
saagiks riisuvad toorelt su tööd.

Sest ülesse jne.

Nendel paisuvad kukrud ja kõhud,
pettus, vägivald kroonib neil tööd;
pole õigust sul leida, ei kohut —
pead orjama päevad ja ööd.

Sest ülesse jne.

Tahad igavest orjaks sa jääda?
Kanda teotust lõpmata veel?
Üles! Vabaks me tahame saada!
Puruks lõhume tõkked sel teel.

Sest ülesse jne.

Välja kutsume vaenlaste salga,
vale katted neil kisume eest.
Saagu rõhujad needmise palga, —
rahvas otsustab nüüd omast väest.

Sest ülesse jne.

Läbi verise udu meil kumab
kaugelt tõsise priiuse koit,
üle võitlusehaua meil punab
eemalt tõe ja vendluse võit.

Sest ülesse jne.

Vajub jäädvalt kurjuseoda,
kaob alandav orjuseöö;
vabalt valgel siis käime uut rada,
kus meid ühendab õnnistav töö.

Sest ülesse jne.» [10]

«Marseljeesi» A-redaktsiooni esimest, teist ja kolmandat salmi kohtame siin vastavalt teise, esimese ja seitsmenda salmina.[11]

On teada, et H. Pöögelmanni tõlge pärineb 1905. a. maikuust. See daatum leidub tema luuletuskogus «Kevadetuuled».[12] «Marseljeesi» tõlkis ta Saksamaal viibides J. Lilienbachi tellimusel.[13] Kas ka eespool vaadeldud A-redaktsiooni autoriks võiks olla H. Pöögelmann? Otsene tõestusmaterjal kahjuks puudub. Saame toetuda vaid E. Oti mälestustele, kes kirjutab revolutsioonilise lauliku väljaandmise kohta, et selle koostamise initsiaator A. Rei «hakkas juba ammu arutama, kust leiaks luuletajaid, kes «Marseljeese» Eesti keele tõlgiks. Viimaks saadi tema pealekäimisel Sommeri ja teiste kaudu Pöögelmannilt «Marseljeese» esimene tõlge. See tõstis meie meeleolu niivõrd, et meie nüüd õhtud koos (peaasjalikult aga Rei) kombineerisime sõnu «Ei abi saa me keisri käest».» [14]

Niisiis kõneldakse siin «Marseljeesi» e s i m e s e s t tõlkest, mis, arvestades lendlehe daatumit, pidi olemas olema juba enne 13. jaanuari 1905. See kuupäev näib olevat tõepärane, sest E. Oti mainitud «Ei abi saa...», mis valmis peale «Marseljeesi» tõlkimist, esineb Lohusuu vallas veebruaris või märtsis 1905 levitatud lendlehes.[15]

Mõlemas «Marseljeesi» tõlkes, nagu märgitud, on ühised kolm salmi. Neist kaks esimest («Maha verega...» ja «Kauem raudu...») [16] paistavad kogu «Marseljeesi» tõlkes silma oma

---

[10] Võitluse laulud. [1905], lk. 1—2.
[11] «Proletaarlaste Laulikus» ja hiljem on salmid juba 8-realised.
[12] H. P ö ö g e l m a n n, Kevadetuuled. Leningrad 1926, lk. 24—26.
[13] H. P[ö ö g e l m a n n], Juhan Lilienbach ja ta elutöö, vg. 30.
[14] E. O t t o, Nooresoo liikumisest Tartus 1902.—1905. a., lk. 129.
[15] KM KO, F. 172, M. 17 : 2.
[16] Olulisemaks muudatuseks on värsi «Nende kandjad meil kadugu teelt!» asendamine värsiga «Nende kandjad meil timukaks teel» teises tõlkes.

ereda kujundirikkusega. Siin on revolutsiooniline võitluskutse leidnud jõulise, haarava väljenduse. On vaevalt usutav, et just nende salmide puhul oleks tegemist kellegi teise töövaeva omastamisega H. Pöögelmanni poolt. Nii näib olevat tõenäoline, et ka «Marseljeesi» A-redaktsioon kuulub H. Pöögelmannile, kes seda hiljem uute salmide tõlkimisega täiendas.

Peale nende on olemas veel kolmas «Marseljeesi» tõlge. Praegu olemasolevatel andmetel on see trükitud ainult «Proletarlaste Laulikus». See koosneb neljast 4-realisest salmist ja refrääänist:

«Maha jätkem kõik endised ajad,
nende põrm heitkem jalgade pealt;
ebajumalaid pole meil vaja,
vastik meile on tsaari palee.

Kuule, taevani kisendab verine hüüd:
Tõuse üles, sa näljane rahvas!
Kättemaksmise hüüd kõlab vahvast —
vennad, edasi, edasi nüüd!

Tsaaril sõtta on soldatid vaja —
oma poegasid andkem siis tall';
tsaaril tarvis on kullatud maja —
teie nõrkete maksude all.

Kuule, taevani jne.

Rikkad ahned kui koertekari,
ära neelvad su vaeva ja töö.
Sina vaarud ja vangud kui vari,
viimne paluke kistaks su käest.

Kuule, taevani jne.

Las nüüd leekides ülesse loidab
meie ühine valu ja vaev.
Küll kord pilvedes vabadus paistab,
tõevalgus ja priiuse päev.

Kuule, taevani jne.» [17]

Rahvasuust üles kirjutatud variandid — küll vähesed — näitavad, et ka seda tõlget on rahvas tundnud ja laulnud (Narvas näit. 1905. a.[18]). Kahjuks pole seni õnnestunud midagi teada saada tõlkija kohta.

---

[17] Proletarlaste Laulik, lk. 5.

[18] Seda on nimetatud koguni «Narva marseljeesiks». KKI 39, 616 < Türi (1966).

1905. a. ilmunud laulikutes leiduvad tavaliselt mõlemad H. Pöögelmanni tõlked [19], San Francisco laulikus on kõik kolm tõlget [20]. Hilisemad väljaanded sisaldavad ainult «Marseljeesi» täieliku tõlke H. Pöögelmannilt. 1917. aastal on see veel laulikutes, ent samal aastal hakkab ta asenduma «Tööliste marseljeesiga».

See on «Marseljeesi» neljas eestikeelne tõlge. Esmakordselt ilmus ta ajakirjas «Tapper», koosnedes neljast 8-realisest salmist: [21]

«TÖÖLISTE MARSELJEES

Vana korda me kauem ei taha,
saagu põrmusse heidetud see!
Kullajumala tallame maha.
Meile vastik on tsaari palee.

Lähme kehvade hulkade poole,
kus me nälgivad vennad ja õed,
kätte maksame röövlite soole,
kuigi voolaksid verised jõed!

Üles, töölised, meid kutsub võitlusehüüd!
Üles, rahvas, kes orjuses peetud!
Maha, kurnajad, timukad neetud!
Võim rahva kätte nüüd!

Rikkad röövlid kui nälgind metsloomad
viivad kõik, mis eest vaeva sa näed;
sinu higi ja verd ahnelt joovad,
söövad kõik, nii et ilma sa jääd.

Sina nälgi, et laisad võiks süüa,
sina vaevle, et priiskaksid need!
Sina korja, las kelm läbi lüüa,
ära raisata kõik, mis sa teed.

Üles, töölised, meid kutsub võitlusehüüd!
Üles, rahvas, kes orjuses peetud!
Maha, kurnajad, timukad neetud!
Võim rahva kätte nüüd!

Küllalt! Nüüd on meil selginud vaade.
Üles tõuskem kõik korraga nüüd!

[19] Üks pealkirjaga «Marseljeese», teine «Vabadusele».
[20] Marsellaise I, II, III.
[21] «Tapper» 1917, nr. 5, vg. 143—144.

Üle laiade Venemaa maade
võimsalt kajagu võitlusehüüd.

Rikkaid lurjuseid, töörahvas, rõhu!
Maha õel vereimeja tsaar!
Kurjategijaid nuhtle ja lõhu!
Siis koitma lööb hommikukaar.

Üles, töölised, meid kutsub võitlusehüüd!
Üles, rahvas, kes orjuses peetud!
Maha, kurnajad, timukad neetud!
Võim rahva kätte nüüd!

Verekoit, see on päevale algus,
mida priiusepäikene toob.
Hirmsaid ohvrid meilt nõudis see valgus,
mis nüüd maailma uueks kõik loob.

Vabalt valitseb õiguseseadus,
katki murtud on kurjusepiik;
rahvaid liidab siis rahu ja headus.
See on töörahva õnnelik riik.

Proletaarlased, meid kutsub võitlusehüüd!
Üles, rahvas, kes orjuses peetud!
Maha, kurnajad, timukad neetud!
Võim rahva kätte nüüd!»

Ka selle tõlkija kohta puuduvad seni andmed, samuti pole fikseeritud ei käsikirjalisi ega suulisi variante.

Niisiis on «Marseljeesist» ajavahemikul 1905—1917 tehtud neli eestikeelset tõlget. Paaril korral, 1919. ja 1920. a., leidub meie revolutsioonilaulikutes veel Venemaal võrdlemisi populaarseks saanud «Kommunistlik Marsellaise» («Me kui leegid ses maailma lõõmus — / orjad raudadest päästame nüüd . . .» [22], mille autoriks oli D. Bednõi. Kuid see jäi vähetuntuks nagu ka Rouget de Lisle'i «Marseljeesi» tõlge G. Suitsult («Lähme, lapsed, nüüd isamaa pärast . . .», ilmunud kogus «Kõik on kokku unenägu», 1922).

Kui tagasi pöörduda eespool nimetatud nelja eestikeelse tõlke juurde ja neid lähemalt vaadelda, selgub, et kõigi nende aluseks on olnud P. L. Lavrovi «Töölismarseljees». Tõlgitud on vabalt. Võrrelgem siin vaid Lavrovi teksti 1. salmi algusvärsse eestikeelsete tõlgetega:

[22] Revolutsiooni-laulud. Peterburi 1919, lk. 5—6; Revolutsiooni laulud. Omsk 1920, lk. 10—12.

Lavrov:

«Отречемся от старого мира,
отряхнем его прах с наших ног!
Нам враждебны златые кумиры,
ненавистен нам царский чертог.»

Pöögelmanni tõlge (A-red.):

«Maha verega võietud troonid,
ebajumalad kadugu eelt!
Ainult kurnaks meil kullased kroonid,
nende kandjad meil kadugu teelt!»

Pöögelmanni tõlge (B-red.):

«Maha verega võidetud troonid,
ebajumalad kadugu eest!
Ainult kurnaks meil kullased kroonid,
nende kandjad meil timukaks teel...»

«Proletarlaste Laulik»:

«Maha jätkem kõik endised ajad,
nende põrm heitkem jalgade pealt;
ebajumalaid pole meil vaja,
vastik meile on tsaari palee.»

«Tööliste marseljeese»:

«Vana korda me kauem ei taha,
saagu põrmusse heidetud see!
Kullajumala tallame maha.
Meile vastik on tsaari palee.»

Neist on Pöögelmanni tõlge teistega võrreldes Lavrovi teksti küllaltki kauge poeetiline ümbersõnastus, ent ka kujundirikkam ja emotsionaalsem. Selle tõlke 3. ja 4., 5. ja 6., samuti 9. ja 10. salm on venekeelse algtekstiga küll võrdlemisi identsed, 7. ja 8. salm aga näitavad taas tõlkija vaba lähenemist Lavrovi tekstile (salmid on siin arvestatud lk. 28—30 tsiteeritud tõlke järgi). «Proletarlaste Lauliku» tõlkes on Lavrovist kasutatud vaid 1., 2., 3. ja 5. salmi 4 esimest värssi. Samuti on «Tööliste marseljees» tõlgitud Lavrovi 1., 2., 4. ja 5. salmi alusel.

«Marseljeesi» esimese tõlke iga trükitud laulikuis, nagu nägime, oli üsna lühike, kolmas tõlge ilmus trükis ainult kord. Kõige rohkem nägid trükimusta teine ja neljas tõlge, s. o. H. Pöögelmanni «Marseljees» ja «Tööliste marseljees», esimene neist umbes 1920-ndate aastateni, teine 1920-ndate ja 1930-ndate aastate töölislaulikuis.

Ühest kogust teise on H. Pöögelmanni «Marseljees» kandunud isegi väga stabiilsena, on vaid üksikuid ebaolulisi sõnastuslikke ja morfoloogilisi muudatusi (*kisub* pro *riisub*, *köidetest käed* pro *köidikud käest* pro *köidikuist käed*, *eemalt* pro *kaugelt* jne.). Ainsateks sisulisteks muudatusteks on 1905. a. peale esinenud abstraktse *priiuseväed* asendamine konkreetse *töö-*

rahva vägedega 1926. a. Samuti on väljendist *üle võitlusehaua* saanud sisuliselt sobivam *üle võitlusevälja*. Ka salmide arv — viis — on püsinud üldiselt sama (peale mõne erandi).[23]

Vägagi stabiilsena on ühest trükiallikast teise läinud ka 1917. a. ilmunud «Tööliste marseljees». Kasutada olnud trükitud laulikute võrdlemisel on selgunud, et 1926. a. «Töörahva lauludes» avaldatud tekstis tehtud mõningad väiksemad muudatused (olulisemateks neist võiks pidada *üle laiade Venemaa maade* asendamist värsiga *kõigi maade tööliste huultel* ja värsi *hirmsaid ohvrid meilt nõudis see valgus* asendamine värsiga *ehk küll ohvrid meilt nõuab see valgus*) on sellistena edasi kandunud ka hilisematesse laulikutesse.

Kuid «Marseljees» ei levinud kaugeltki ainult trükitud laulikute või lendlehtede kaudu, vaid hakkas elama ka nn. folkloorset elu. Selle kolmest tõlkest on käesoleva artikli autori kasutada olnud umbes 60 rahvasuust või käsikirjalistest laulikutest saadud üleskirjutust.

«Marseljeesi» tõlkevariante lähemalt vaadeldes selgub, et on olemas nii lauldavad kui ka käsikirjalise levikuga tekstid. Esimeste hulgas ei ole küll ühtki, mis absoluutselt kattuks trükitud tekstiga. Küll aga on paarikümne ringis selliseid, milles leiame vaid mõningaid sõnastuse erinevusi. Näiteks Haljalast arvatavasti 1906. a. pärinevas tekstis[24]: *kroonid* asemel *troonid*, *köidikust* asemel *köidetest*; 1908. a. tekstis[25]: *timuka-tõug* asemel *timuka töö*, *neil* asemel *meil*; 1917. a. tekstis[26]: *võidetud* asemel *võietud*, *timukas* asemel *timukaks*, *jänunev* asemel *jänunenud*, *ise nälgid sa* asemel *ise nälgi ja*, *sul* asemel *neil*, *kurjuste* asemel *kurjusse*, *kus meid ühendab õnnistav töö* asemel *kus meid siis ühendab töö*.

Võime seega rääkida «Marseljeesi» lauldava teksti suurest stabiilsusest. Muudatuste arv, üksikuid sõnu arvestades, kõigub vaadeldud rühmas 2 ja 16 vahel. Kollektiivsel laulmisel aga korrigeeritakse sellised muudatused kergesti.

Käsikirjalise levikuga tekstide puhul märkigem kõigepealt neid, milles on rohkesti mõttetuid ja moonutatud sõnu ning lauseid. Enamikus on need kõige ilmsemad mahakirjutamise vead, osaliselt põhjustatud aga ka teksti halvast või valesti kuulmisest või arusaamisest, samuti vähesest kirjaoskusest ja unustamisest. Vigadega kaasneb sageli värsside ja salmide segamini esitamine.

Rohkesti leidub fragmente ja katkendlikke variante (sageli näiteks üks või kaks rida, kaks rida refräänist ja kaks rida esimesest salmist, esimene salm koos refrääniga, kaks esimest salmi refrääniga jne.). Enesestmõistetavalt on siin tegemist unustamisega. On huvitav, et katkendlikes variantides võib tihtipeale märgata loovat, improvisatsioonilist momenti üksikute värsside ümbersõnastamisel. Näit.: *nende kandjad meil timukaks teel* asemel *nende kandjad on kalmul ju*,[27] *viime võidule priiuseväed* asemel *seks lähme*

---

[23] «Revolutsionilise vabaduse ja Eesti autonomia pidustuse laulud Eesti rahva vabastamise päeval 26. märtsil 1917. a.», samuti «Uus Ilmasõja Laulik» (Tartu 1917) ja «Uus Vabaduse laulik» (Tartu 1917) toovad ära 1., 4. ja 5. salmist koosneva «Marseljeesi». Viimati nimetatud kogus on muide «Marsellaise II» nime all H. Pöögelmanni tõlke ümberkohendus, mis jäi üksikuks erandiks.

[24] RKM, AK 128, 62/3 < Haljala (1962 < 1906?).

[25] RKM, AK 187, 20/2 (19) < Järva-Jaani (1908).

[26] ERA, AK 173, 141/3 (97) < Jõhvi (1917).

[27] RKM II 191, 492/3 (248) < Sotši (1964).

võitlema väed[28] jne. Need on tavaliselt ühekordsed improvisatsioonid, mida teistes variantides enam ei leidu. Ka nende tekke põhjuseks näib olevat algse teksti unustamine.

Sama põhjus on ka «Marseljeesi» kontaminatsioonidel. On täiesti ootuspärane, et ajapikku liitusid salmid või värsid «Marseljeesi» eri tõlgetest. Nii näiteks on liitunud kolme tõlke värsse[29], esimese ja teise tõlke salme[30], esimese tõlke refrään teise tõlke tekstiga[31], esimese ja kolmanda tõlke salme[32] jne. Kompositsioonilisest, loovast variatsioonist siin kõnelda pole võimalik. Mõistagi ei saanud sellised tekstid olla lauluna aktiivsel käibel.

«Marseljees» kujunes 1905. ja 1917. a. revolutsioonipäevade kõige armastatumaks, ülemaaliseks võitluslauluks. Teda levitati eelkõige hektografeeritud, trükitud või käsitsi kirjutatud lendlehtede kaudu. «Uus Aeg» teatas, et «viimasel ajal ei taha palju avalist pidustust mööda minna, kus mitte «lõpuks» «Marseillaise» ei kõlaks».[33] Vaimustusega laulsid Tartust kongressilt tulijad rongis «Kauem raudu me kanda ei taha...».[34] Öötla koolimajas kiskusid külapoisid päivetunni ajal keisri pildid seina pealt maha ja laulsid «Kauem raudu...».[35] Pastor Willigerode kottiajamise katsel Tartu Maarja kirikus mängis orel «Marseljeesi», ühtlasi levitati selle laulu sõnu lendlehtedel.[36] 1905. a. 16. oktoobril sammusid töölised Uue turu poole punaste lippudega ««Marseillaise» viisil eestikeelset mässulaulu lauldes», seesama kõlas ka langenud seltsimeeste matustel mõned päevad hiljem.[37] «Marseljeesi» lauldes sammusid linnades nekrutid.[38] Viljandi maakonnaülem teatab oma raportis Liivimaa kubernerile, et kaks revolutsionääri, Pent ja Lindeberg, laulnud hukkamisel 1. sept. 1906 Kõo vallas «Marseljeesi».[39] T. Braks kirjutab oma mälestustes 10. märtsi 1917. a. sündmuste kohta: «Äkki lähenes Merepuiesteelt mingi sõjaväeosa, mille ees orkester mängis «Marseljeesi». Kuulsin esmakordselt suure orkestri esitusel seda sütitavat viisi, mille kohta Napoleon olevat öelnud, et see laul kaalub rohkem kui 200 kahurit. Võttis silmad märjaks ja värinad seljale.»[40]

Kuberneri määrusega keelati «Marseljeesi» (ja ka teiste revolutsiooniliste laulude) laulmine. Arhiivis kui ka ajakirjan-

---

[28] RKM II 129, 480 (16) < Anseküla (1961).
[29] EKRK I 11, 127/9 (52) < Jõhvi (1955).
[30] RKM, AK 33, 64/6 (45) < Rakvere (1959 < 1914?).
[31] ERA II 256, 656 (81) < Tarvastu (1939 < 1905); RKM, AK 44, 66/69 < Kolga-Jaani (1906).
[32] RKM II 32, 58/60 (5) < Sindi (1949).
[33] «Uus Aeg» 24. XI 1905, nr. 137.
[34] KM KO, F. 172, M. 4 : 2.
[35] KM KO, F. 172. M. 9 : 5.
[36] Punased aastad I. Tartu 1932, lk. 77.
[37] 1905. aasta Eestis. Leningrad 1926, lk. 73, 179.
[38] Sealsamas, lk. 187.
[39] RAKA, F. 296, nim. 102, s.-ü. 10 VI, l. 110.
[40] T. Braks, Tallinna tehastes a. 1912—1920. /Tallinn/ 1958, lk. 59. Käsikiri TA AI-s.

duses leidub rohkesti andmeid «Marseljeesi» laulmise eest karistuse määramise kohta. Nii näiteks määrati 1906. a. Veski valla talupojale Artur Hintsile ja Tallinna mehele Voldemar Levele Pärnu tänavail «Marseljeesi» laulmise eest kummalegi 7 päeva aresti [41], Jaan Loksile 1908. a. aga isegi 3 kuud [42]. Tekkis koguni laul, mille esimene salm kõlas:

«Hoia oma keelt
marseljeese eest:
see toob vangistust,
vaest ka võlla viib.» [43]

Ent kõigest hoolimata juurdus «Marseljees» kindlalt eesti töörahva revolutsioonilisse laulurepertuaari. Selle sütitavad sõnad ja viis aitasid aastakümnete vältel kanda revolutsioonilist vaimustust linnas ja maal. 1917. a. alates hakkab «Marseljees» oma lipulaulu kohta üle andma «Internatsionaalile».

*

«Marseljeesi» viis sündis koos tekstiga. Selle autoriks oli samuti C. J. Rouget de Lisle. Kuid aegade jooksul kujunes viisist hulk erinevaid redaktsioone. Prantsuse algkujule lähedasi teisendeid tunti XIX saj. mõnevõrra ka Venemaal. «Iskra» väljaandena 1902. a. ilmunud laulikus «Песни революции» toodud «Marseljees» (vt. joon. 3) kuulub samuti nende hulka. Fr. Tuglase andmeil on prantsuse redaktsiooni kasutatud Eestiski. Ta kirjutab oma mälestustes 1905. a. 18. oktoobri sündmustest Tartus:

«Äkki jäi kõrv alt linnast kostvaid hääli kuulatama. Mis see oli? Kostis nagu hõiskamisi ja siis pasunakoori helisid. «Marseljees» — kuid mitte nii, nagu Venemaal lauldi, vaid Prantsuse ametliku hümnina — keerukas-nõtkemana. Süda tõmbus valus-rõõmsalt kokku. Oli pisut unenäoline tundmus.» [44]

Kuid «Iskra» lauliku viis ei löönud Venemaal «Töölismarseljeesi» juures siiski läbi. 1905. a. sai ainuvalitsevaks tunduvalt erinev «Marseljeesi» viis. See tugineb saksa helilooja R. Schumanni 1840. a. loodud «Kahe grenaderi» (H. Heine sõnad) finaalile, mille alusena on kasutatud omakorda «Marseljeesi»

---

[41] RAKA, F. 296, nim. 107, s.-ü. 906.

[42] RAKA, F. 296, nim. 107, s.-ü. 956.

[43] Hoia ... — «Meie Mats» 1907, nr. 21, lk. 4. Huvitava kõrvalepõikena mainitagu siin veel, et «Marseljees» oli aluseks kahele tuntud paroodiale — nn. «Läbikukkunute marsile» («Kauem maniskeid kanda ei taha ...») ja «Matside marseljeesile» («Kauem vikatit kanda ei taha ...»). See kriipsutab veel kord alla «Marseljeesi» suurt tuntust, sest paroodiaid luuakse tavaliselt väga populaarsetele lauludele.

[44] Fr. Tuglas, Mälestused. (Teosed VIII.) Tallinn 1960, lk. 177. Viisi prantsuse redaktsiooni lauldi hiljem, kodanliku valitsuse ajal, tekstiga «Oh olgem vaprad, kõik eesti vennad». Vt. RKM III 5, 140 (2) < Rannu — H. Tampere (1969).

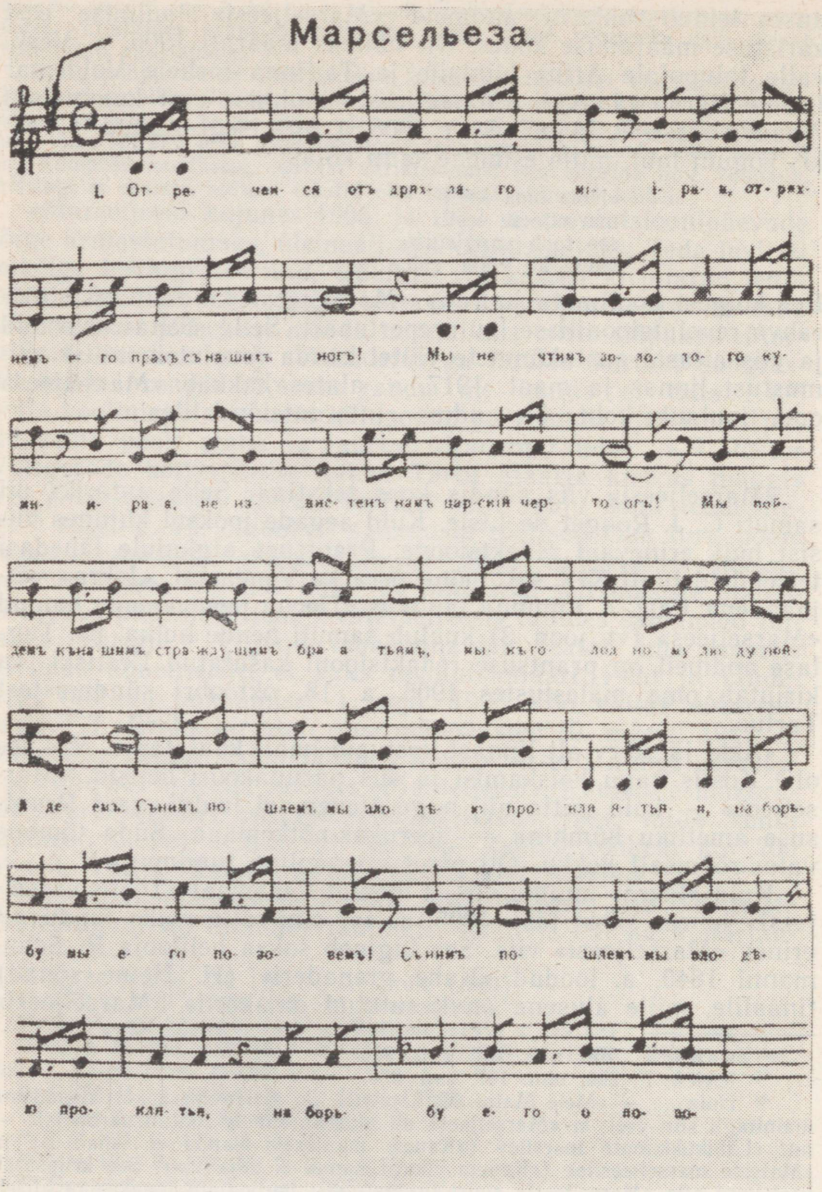

Марсельеза.

1. От- ре- чен- ся отъ дрях- ла- го мі- і- ра- я, от- рях-

немъ е- го прахъ съ на- шихъ ногъ! Мы не чтимъ зо- ло- то- го ку-

ми- и- ра- я, не из- вис- тенъ намъ цар- скій чер- то- огъ! Мы пой-

демъ къ на- шимъ стра- жду- щимъ бра- а- тьямъ, мы къ го- лод- но- му лю- ду пой-

й де- емъ. Съ нимъ по- шлемъ мы зло- дѣ- ю про- кля- я- тья- я, на борь-

бу мы е- го по- зо- вемъ! Съ нимъ по- шлемъ мы зло- дѣ-

ю про- кля- тья, на борь- бу е- го о по- зо-

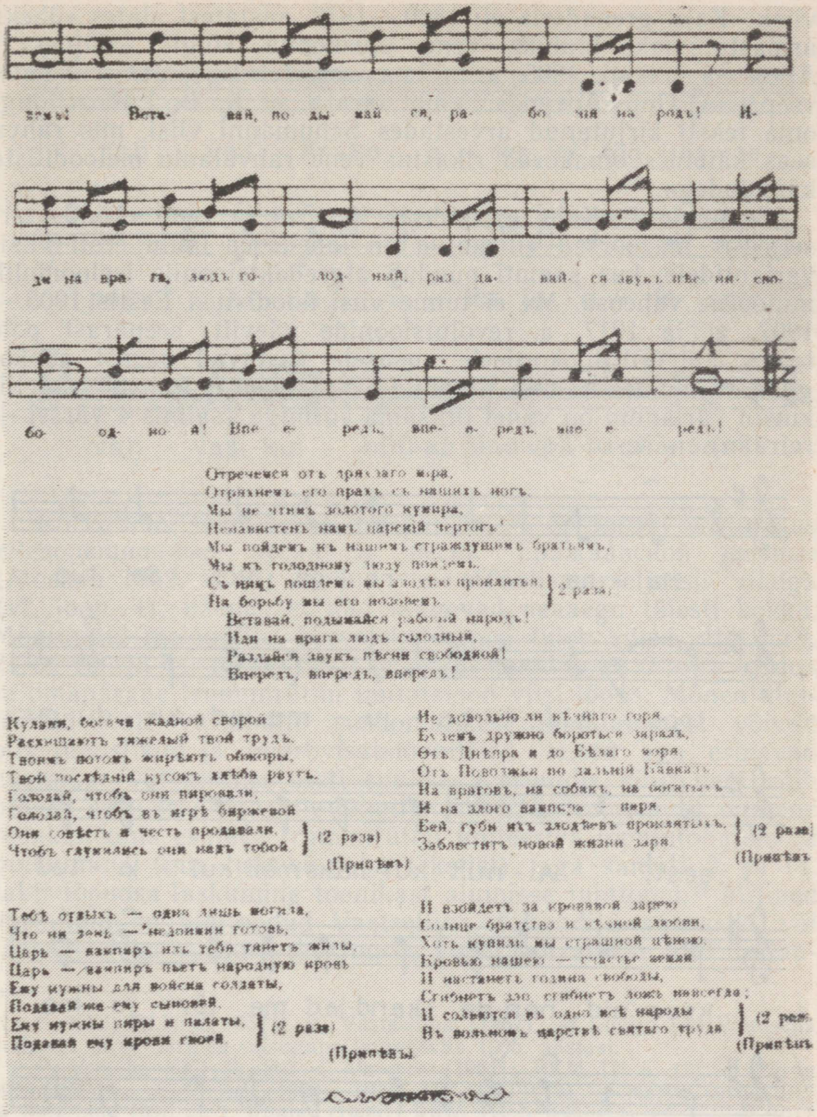

3. «Töölismarseljees» «Iskra» väljaandes. 1902. a.

viisi. «Kaks grenaderi» oli 1860.—1870. aastatest alates «üheks armastatumaks lauluks vene ühiskonna kõigis kihtides».[45] Algusosa hakati 1905. a. laulma isegi tekstiga «От павших твердынь Порт-Артура». Võib arvata, et P. L. Lavrov ongi oma teksti kirjutanud arvestades Schumanni viisi, mis rahva seas käibides omakorda rikastus vene rahvalaulu meloodiliste käändudega.[45a]

Schumanni «Kahe grenaderi» lõpuosa ja vene «Töölismarseljeesi» mažoorsed viisikujud on lähedased laulu eesti viisivariantidele, kus samuti puudub algredaktsioonile iseloomulik minoorne vaheosa. Me ei tunne viisi noodistusi Eestis 1905.—1907. a. ja 1917. a. revolutsioonide päevilt, seepärast pole teada, kuivõrd tookordsele uususele vastavad pärast nõukogude võimu taastamist ilmunud väljaanded.[46] Rahva seas liikuvad variandid on vahel lihtsama vormiga (salmis 4 värssi + refrään). näit.:

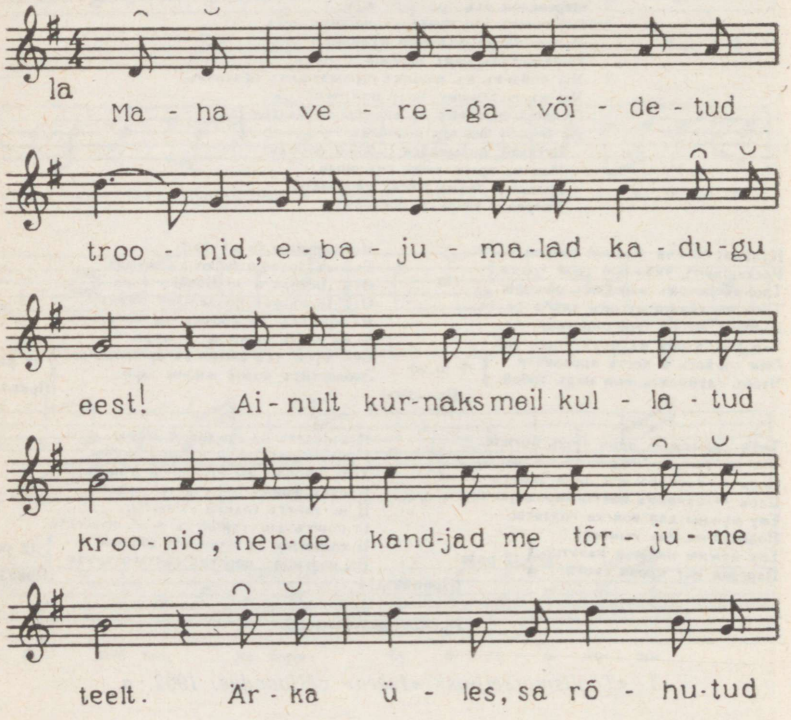

[45] Е. Гиппиус — П. Ширяева, Рабочая Марсельеза, lk. 65.

[45a] Sealsamas.

[46] Vt. näit. «Noorte Hääl» 22. V 1955, nr. 120; V. Lipand, Võitluslaule, lk. 8—10. — Viis on siin kohandatud 8-värsilisele salmile ja 4-värsilisele refrääni le.

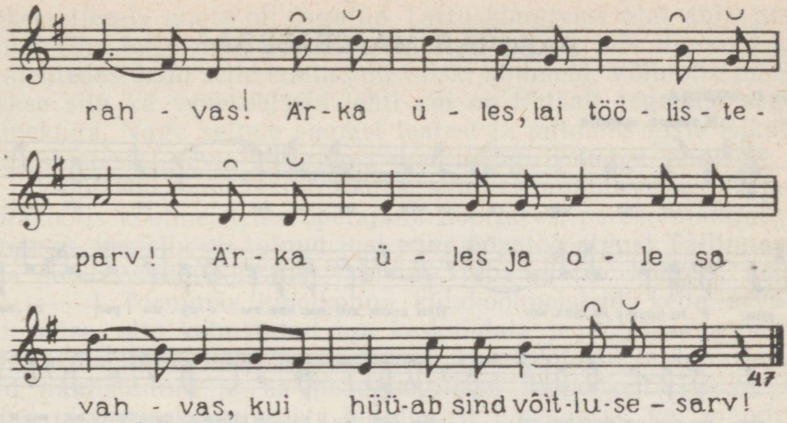

Kõrvutades toodud varianti näiteks M. Jordanski kogumikus «Революционные песни и песни Гражданской войны» (Moskva 1962, lk. 5) toodud vene «Töölismarseljeesi» viisiga (vt. joon. 4), näeme, et nad langevad peaaegu täiesti kokku. Mõningaid meloodilisi kõrvalekaldumisi tuleb siiski ette (vrd. 2., 5., 10. ja 14. takt). Eesti teisendis puudub ka 2. osa kordus ja omapärane trummirütmi imitatsioon viisi lõpus. Mõned ülaltoodud eesti variandile iseloomulikest muudatustest võivad olla juhuslikud ja improvisatsioonilised, teised aga esinevad enamikus või mitmes eesti suulises variandis ning neid võib pidada eesti traditsioonile tüüpilisteks. Eriti iseloomulik on vene redaktsioonis esineva trummirütmi imiteeriva lõpuintonatsiooni puudumine (mis tuleneb juba tekstist), aga samuti 2. ja 14. takti lõpuosa laskumine toonikast alumisse juhttooni.[48] Mitmed variandid on ülaltoodud Vastseliina teisendile sarnased või lähedased ka vormilt (kusjuures vahel korratakse küll 1. lau-

---

[47] KKI, RLH 67 : 35(1) < Vastseliina (1967). — Laulja Ida Raudsepa andmete järgi pärineb niisugune laulmisviis 1905. aastast.

[48] Vrd. ka KKI 33, 267 < Vaivara (1961); RKM III 5, (1) < Pärnu 1919—1924 — I. Rüütel (1969); RKM III 5, 119 (7) < Narva 1916—1917 ja Peterburi 1920 — I. Rüütel (1969); RKM III 5, 123 (14) < Tallinn 1917 — I. Rüütel (1969); RKM III 5, 139 (1) < Rannu 1917 — H. Tampere (1969); RKM III 5, 140 (2) < Rannu 1917 — H. Tampere (1969). Variandis RKM III 5, 132 (27) < Rõuge 1908—1911 ja Oparino 1911—1920 — I. Rüütel (1969) esineb nähtavasti hiljem vene mõjul lisatud trummirütmi imitatsioon, kuid 2. ja 14. takt vastavad samuti eesti traditsioonile. Väärib märkimist, et neis variantides, mille esitajad on elanud pikemat aega Venemaal ja laulnud seal «Marseljeesi» sageli vene keeles, on 2. ja 14. takti lõpuintonatsioonid tavaliselt venepärased (toonika terts + toonika). Vt. näit. RKM III 5, 125/6 (18) < Tartu 1917, Krasnodari krai 1919—1944 — I. Rüütel (1969). Vt. ka RKM III 5, 127/8 (21) — I. Rüütel (1969).

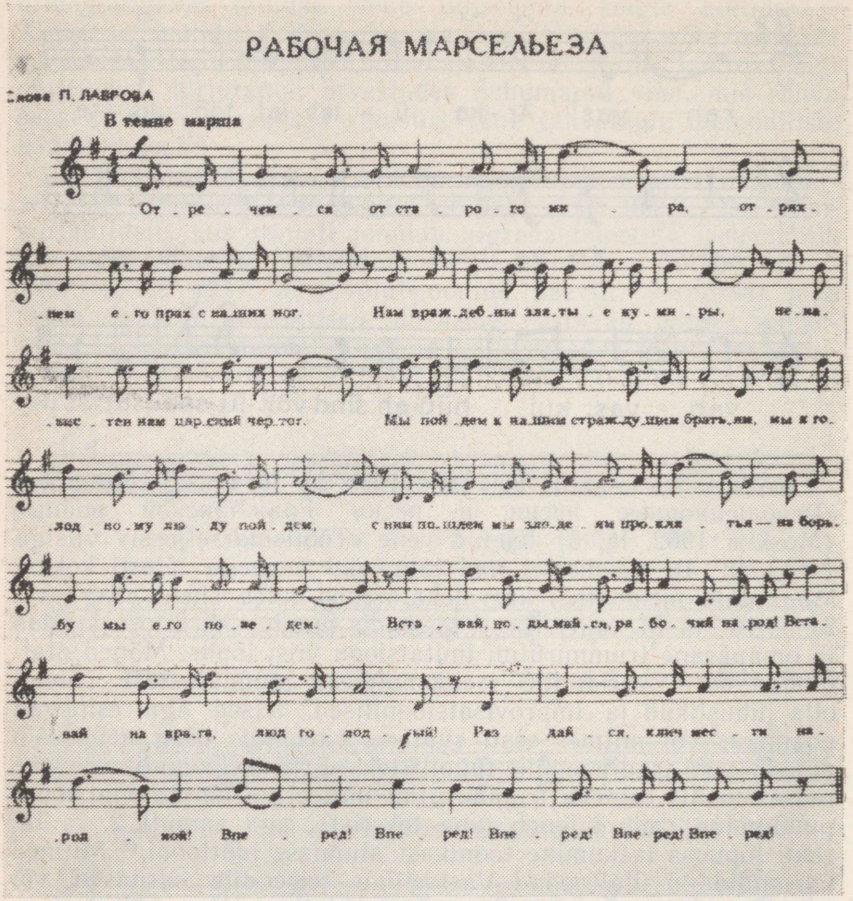

4. Vene «Töölismarseljees» (1962).

set).[49] Sagedamini järgneb aga kahele esimesele lausele veel vahelause, mis on lähedane joon. 5 13.—16. taktile, kuid puudub Vene «Töölismarseljeesi» tavalisemas viisikujus (joon. 4).

Kuidas siis «Marseljeesi» viis Eestis levis? Laulu meloodia pole ilmunud üheski 1905.—1907. a. trükitud laulikus ega ajakirjas. Küll levis see mõnevõrra aga lendlehtede kaudu.[50] Revo-

[49] Vt. mainitud Pärnu ja Rannu variandid.

[50] Vt. KM KO, F. 172, M. 17 : 1, lk. 22. — 1905. a. Tartus trükitud lendlehe koopia (viis on kahjuks jäetud kopeerimata).

lutsioonisündmustest osavõtjate mälestusteated jutustavad, et «Marseljeesi» noote oli jagatud Tartu kongressi ajal aula juures.[51] Ühe teise mälestusteate kohaselt olevat viis ilmunud ka ajalehtedes, kuid selle kohta pole siiski andmeid. Võib-olla mõeldakse siin ka venekeelseid lehti või on lihtsalt tegemist segiminekuga. Nagu selgub samast teatest ja mitmete teiste isikute mälestustestki, levis viis rahva seas ikkagi eelkõige suuliselt.

«1905/1906. õppeaastal töötas siin, Laimjala vallas Kapra külakoolis koolmeistrina-õpetajana noormees, perekonnanimega Prooses, kes siia oli tulnud just enne õppetöö algust Tallinnast, kus siis revolutsiooniline lainetus juba päris kõrgelt käis. [— — —] Tornimäe kihelkonna külakoolmeistrid, keda arvult oli seitse, olid kohustatud iga kesknädala ja pühapäeva õhtul kogunema kihelkonna koolimajasse, kus toimusid lauluharjutused, näidistunnid ja ka pedagoogilised lugemised. [— — —] Ühel niisugusel harjutuste õhtul, vist novembris, kui mandri-Eesti revolutsioonilised lõkked juba pimedaid öid valgustasid, tõsteti kellegi poolt küsimus, et kust saaks ajalehtedes ilmunud revolutsioonilise laulu «Marseljeesi» viisi. Siis see Kapra külakooli õpetaja Prooses [— — —] oli võimeline viiulil seda viisi mängima, mille preester Klaas noodistas, mis otse soojalt koolimaja lähedal asuvas Uuemõisa vallamajas selleaegse vallakirjutaja Ernst Sarapuu poolt paljundati ja juba samal õhtupoolsel ööl koolmeistrite koori poolt ka selgeks õpiti. Järgmisel kokkutulekul õpiti ära ka «Internatsionaal», «Punane lipp» ja «Varšavjanka». Koolmeistrite vahendusel levisid need ja muudki selle perioodi laulud külaühiskonnas otse särinal, sest rahva pulbitsedes kääriv meeleolu isunes niisuguste kui krõbedamate järele, kuna varem lauldud «Õrn ööbik», «Päike tõuseb» ja «Riigi pealinnas» tundusid siis liialt leebetena. Külades võitis suurema poolehoiu just «Marseljees».

Revolutsioonilisi laule tõid kaasa ka mandrilt ja Riiast talveks koju saabuvad töölised ning sõjaväest vabanenud sundaja väljateeninud sõdurid. [— — —]» [52]

On teateid, nagu oleks olnud «Marseljeesi» viis Eestis tuntud juba enne 1905. a.[53] Usaldatavad tõendid, et siis oleks lauldud eestikeelset «Marseljeesi», siiski puuduvad. 1905. aastal oli see aga Eestis muutunud üheks oma aja kõige populaarsemaks lauluks.

Nagu eespool nägime, oli selle revolutsioonilise võitlus-laulu meloodia rahvusvaheline levikupilt, eriti aga just vene ja eesti redaktsiooni kujunemine küllaltki omapärane ja huvitav.

---

[51] KM KO, F. 172, M. 4 : 1, lk. 49.
[52] RKM II 126, 546/57 < Pöide — A. Rand (1961).
[53] KM KO, F. 172, M. 4 : 1, lk. 23.

3. „JULGESTI, VENNAD, NÜÜD TÖÖLE!“

Selle laulu sõnade loojaks oli andekas noor vene teadlane, revolutsioonilise liikumise silmapaistev tegelane Leonid Petrovitš Radin (1860—1900). Varasemates kommentaarides on laulu tekkeajaks märgitud kas aasta 1896 [1] või 1897 [2]. 1965. a. ilmunud laulu biograafias [3] näitavad aga autorid, et säilinud materjalidele tuginedes pole laulu täpset tekkeaega võimalik määrata. Kindel on küll see, et Radin kirjutas teksti Taganka vanglas viibimise ajal (1896—1898) ja et hiljemalt 1898. a. märtsis laulsid seda vangid Butõrka vanglas, kus lühikest aega viibis ka L. P. Radin.[4] Laulu 6-salmiline tekst algusvärsiga «Дружно, товарищи, в ногу» ilmus 1900. a., täielik 7-salmiline 1901. Viimati mainitut on uurijad pidanud laulu autoritekstiks.[5] Kuni 1903. a. oli tuntud algusvärss «Дружно, товарищи, в ногу», hiljem, eriti 1905. a. revolutsiooni päevist peale «Смело, товарищи, в ногу».[6] Vene keeles on laul olnud tuntud nii 7- kui 6-salmilisena (viimasel juhul on ära jäetud kas 6. või 2. salm).

*

17. aprillil 1905 on Rõuge kõrtsi juures toimunud talupoegade meeleavalduse — revolutsiooniliste laulude laulmise ajal olnud kinnitatud kõrtsiseinale hektografeeritud lendleht järgmise tekstiga:

---

[1] М. Друскин, Русская революционная песня, lk. 161.

[2] Революционная поэзия (1890—1917). 2 изд. Ленинград 1954, lk. 546; В. Бонч-Бруевич, «Смело, товарищи, в ногу». — «Советская музыка» 1955, nr. 12, lk. 6; Revolutsioonilisi laule. Tallinn 1957, lk. 30.

[3] Е. Гиппиус — П. Ширяева, Смело, товарищи, в ногу. — Биографии песен. Москва 1965, lk. 74—89.

[4] Sealsamas, lk. 76—77.

[5] Е. Гиппиус — П. Ширяева, Новое о песне «Смело, товарищи, в ногу» и ее авторе. — «Музыкальная жизнь» 1968, nr. 12, lk. 9—10.

[6] Е. Гиппиус — П. Ширяева, Смело, товарищи, в ногу, lk. 80.

Üles nüüd ühiselt, vennad,
veri, meil võitlusest kee!
:,: Priiusel raiume rada,
õnnele murrame tee. :,:

Kaua meid köidikud köitsid,
kaua ju piinas meid nälg.
:,: Kadugu tumedad tunnid,
kadugu hädade jälg! :,:

Hädas ja vaevas me võrsund,
kõndinud okkasel teel, —
:,: vennalik armastus, priius,
aateks nüüd olgu meil eel. :,:

Heidame köidikud ära
ühisel vahvuseväel;
:,: raiume riikides rahu
kindlal ja osaval käel. :,:

Rikaste raha ja vara
kogunud tööliste käed.
:,: Võtame piigid ja püssid —
tulgu siis vastaste väed. :,:

Ärka siis, rõhutud rahvas,
vägevaks malevaks saa;
:,: marula tõuse ja võitle,
vastased minema a'a! :,:» [7]

Kuigi laulu pealkirjaks on «Punane lipp», võib ometi ära tunda «Julgesti, vennad, nüüd tööle!» tõlke. Tegemist on vabatõlkega, milles ka salmide järjekord on traditsioonilisest tunduvalt erinev. Kahjuks tuleb vaid piirduda selle haruldase tõlke olemasolu konstateerimisega, sest puuduvad igasugused andmed nii tõlkija kui ka laulu edasise saatuse kohta.

«Julgesti, vennad, nüüd tööle!» praegu tuntud tõlge ilmus noore Fr. Mihkelsoni (Tuglase) sulest esmakordselt E. Oti jt. poolt väljaantud hektografeeritud revolutsioonilaulikus.[8] Milline esmakordselt avaldatud tekst oli, pole teada, sest ilmselt pole selle hektografeeritud lauliku ühtki eksemplari säilinud. Küll aga on teada tekst pealkirjaga «Vaprad vennad» Toola-

[7] KM KO, F. 172, M. 17 : 2, lk. 6—7.
[8] E. Otto, Nooresoo liikumisest Tartus 1902.—1905. a., lk. 130.

maal 23. nov. 1905 J. Pallo jt. poolt levitatud lendlehes [9] ja teine tekst «Võitluselaulu» [10] või «Julgesti, vennad!» pealkirja all 1905. a. väljaantud kõige esimestes trükitud revolutsioonilaulikutes.[11] Alljärgnevalt on esitatud nii «Vaprate vendade» [12] kui ka «Võitluselaulu» [13] sõnad, kusjuures viimasest on kordumiste vältimiseks ära toodud ainult erinevad värsid:

«VAPRAD VENNAD	VÕITLUSELAUL
I	
Julgesti, vennad, nüüd tööle!	
Võitlusse astume me,	Võitlema ruttame me,
:,: omale priiuseraale	endale priiuseraale
rinnaga murrame tee. :,:	
II	
Ruttame sinna, kus häda,	Tõusime rahvast, kus häda,
võimetu võitlusepüüd;	võimetu valguse püüd;
:,: vennalik sõpruse side	vabadus, vennalik side
olgu me priiusehüüd. :,:	olgu me võitlusehüüd.
III	
Kaua meid raudades peeti,	
kurja me nägime und;	
:,: kaua meid tapale veeti, —	
jõudnud on võitlusetund! :,:	jõudnud on priiusetund!
IV	
Aeg on ju ülesse astu —	
kutsub meid tööliste hõim,	Vabadust igatseb vaim.
:,: jõua ei võidelda vastu	Suudab siis võidelda vastu
raugenud keisrite võim. :,:	kõdunev keisrite võim.

[9] KM KO, F. 172, M. 17 : 2.

[10] Ka vene keeles oli Radini laul kohati tuntud pealkirjaga «Боевой Марш».

[11] Võitluse laulud. [1905], lk. 5; Võitluse laulud. 1905, lk. 5; Revolutsioni laulud. 1905, lk. 2—3.

[12] Teine säilinud ärakiri sellest lendlehes ilmunud laulust asub EKP KK Partei arhiivis (F. 27, nim. 27-1, toimik 166.)

[13] Revolutsioni laulud. 1905, lk. 2—3. Sama tekst säilinud ka 3. XII 1905 lendlehes (KM KO, F. 172, M. 17 : 2). Viimane, 6. salm, puudub. Siin oli esmakordselt ära toodud ka laulu viis mees- ja segakoorile.

V

Kõik, millest seisavad riigid,
see on ju orjade töö;
:,: võtame kätte kord piigid,
võidame pilkase öö. :,:

Millega seisavad riigid,

võtame kätte piigid,

VI

Murrame võimuka käega
ikke, mis rõhub me peal,
:,: kostab siis võitmata väega
vabastud rahvaste heal. :,:

Väärame võimuka käega
ikke, mis surub me peal,

vabanend rahvaste heal!»

Tegemist on ilmselt ühe ja sama tõlke kahe sõnastuselt mõnevõrra erineva redaktsiooniga. Järelepärimisel on selgunud, et tõlke autoril Fr. Tuglasel pole enam olemas selle õiget ärakirja ja et ta pole suuteline seda enam ka restaureerima.[14] Fr. Tuglas märgib, et tõlketekst on ajapikku tunduvalt muutunud ja et «Julgesti, vennad, nüüd tööle!» levik oli väga suur. «Sellest tehti loendamatuid ärakirju, küll käsitsi kirjutades, küll hektograafi teel või salatrükikodades. Kuid selle tulemuseks oli ka algteksti muutumine [— — —]. See varieerumine algab juba esimesest reast peale. Mina olin tõlkinud originaali järgi: «Smelo, tovarištši, *v nogu*» — «Julgesti, vennad, nüüd *teele*», aga viimane sõna asendus varsti sõnaga «*tööle*». Järgmistes ridades «Endale priiuse *maale* rinnaga murrame tee» oli minul «priiuse *ra'ale*», et korduvate rr-idega erilist rõhku anda.» [15]

Seega oli juba neis eespool äratoodud kõige varasemates tekstides *teele* asendunud sõnaga *tööle*, *raale* oli aga veel säilinud, ja, nagu hiljem näeme, püsis veel hulk aega.[16]

Eespool toodud tekstidest hakkas levima «Võitluse laul», tehes ajapikku omakorda läbi vähemaid sõnastuslikke muutusi.

---

[14] Fr. Tuglas V. Mälgule 1. XI 1967. (Kiri V. Mälgu valduses.)

[15] Sealsamas.

[16] Fr. Tuglas meenutab samas kirjas ühtlasi huvipakkuvat episoodi, «kuidas laulu tekst hoopis juhuslikel põhjustel võis muutuda [— — —]. Töötasime öösiti üliõpilasseltsi «Societase» tagaruumis oma «trükikojas». Ladumistähti meil polnud, kuid trükitöölisest organisatsiooniliige ladus oma ametikohas salaja vajaliku teksti ja tõi tükikaupa taskus kaasa. Oli parajasti käsil pisitillukese revolutsioonilauliku väljaandmine. Ja siis juhtuski, et just «Julgesti, vennad...» laost üks salm maha kukkus. Püüdsime küll täitsa segi läinud teksti taastada, kuid imelikul kombel tuli tähtedest ikka puudus. Asjaga oli kiire, ja nii ilmuski see väljaanne ilma tolle salmita ning võimalikult selle järgi tehtud ärakirjad samuti.» Kas esimesse tõlkesse kuulus siis algselt 7 salmi ja 6-salmiliseks jäi laul selle juhtumi tõttu, seda pole õnnestunud selgitada.

San-Franciscos ilmunud «Proletarlaste Laulikus» ja Helsingis väljaantud «Töörahva laulikus» on tegemist «Võitluse laulu» sõnastusega, ainult 6. salm on erinev kõigis teistes revolutsioonilaulikutes esinevaist tõlkeist:

«Rõhuva ikke siis turjalt
heidame võimukal väel;
priiuse lippu me võimsalt
tõstame tugeval käel.»

Kuna originaalis esineb rida, milles on juttu *«töö punasest lipust»* («красное знамя труда»), siis on selle salmi tõlge venekeelsele tekstile lähem kui eespool tsiteeritu. Ent laiema leviku osaliseks see 6. salmi tõlge ometi ei saanud. Käibele ei läinud ka 5. salmi 2. rea originaalile vastav tõlge:

«see on ju *tööliste* töö» («дело рабочей руки»)

Uus eestikeelne tõlge oli Radini laulust 1920. a. tehtud Eesti Töörahva Ülikooli laulukoori jaoks.[17] Tõlgitud olid 1. ja 2. ning 6. ja 7. salm, seega ka see 6. (allpool esitatud tõlkes 3.) salm, mis vene variantides tavaliselt ei esine:

«Julgesti, vennad, kõik tööle;
võitlema ruttame nüüd!
Endale priiuse raale
rinnaga murrame teed.

Sündinud maarahva lapsed,
tööliste perede liit.
Vabadus, ühtlus ja vendlus,
see meie võitlusehüüd!

Kindlasti uskudes sihis,
ridades sammume kõik.
Võitlusse astume julgelt
orjuse raskuste all!

Heidame orjuseikked
jäädavalt enestest nüüd.
Vaevaga võidetud maadel
lehvigu punane lipp!»

Nagu nähtub, on 1. salm võetud kõige varasemast tõlkest («Võitluselaul»), teised 3 salmi aga uuesti tõlgitud. Ent ka see tõlge jäi erandlikuks ega levinud rahva hulgas. On mõistetav, et väljaspool Eestit ilmunud väljaanded juba oma piiratud kättesaadavuse tõttu ei saanud tekstide levikule tähelepandavamat mõju avaldada.

Laulu trükitud tekst on alates 1905. a. kuni tänaseni teinud sõnastuse osas läbi mõningaid muudatusi. 1. salmi 2. rida (*võitlema ruttame me*) on alles 1941. a. alates saanud praegu tuntud kuju: *võitlema hüütakse meid.* Samast ajast on hakanud käibima ka 1. salmi 3. värsi praegu esinev *priiusemaale* varasema *priiuse raale* asemel. Kui 1905. a. tekstides esines 2. salmi 2. reas nii *võimetu* kui *võimata*, siis 1917. a. peale jääb teksti-

[17] Julgesti, vennad, kõik tööle! (E. T. Ülikooli laulukoori väljaanne nr. 3.) Peterburi 1920.

desse *võimetu*. 3. salmi 1. rea *raudades* asendub 20-ndate aastate laulikuis sõnaga *ahelais* (olemasolevais laulikuis esineb hiljem vaid ühel juhul taas *raudades*). 4. salmi (salmide järjekorda on arvestatud eespool toodud «Võitluse laulu» alusel) viimase rea *keisrite* asendub 20-ndate aastate laulikuis sõnaga *rõhuja*. 5. salmi 3. reas on 1905. a. laulikuis nii *võta kord kätte* kui ka *võtame kätte*, 1917. a. laulikuis *võtsime kätte* (sellele vastavalt 4. reas ka *võitsime*). Hilisemais laulikuis kuni kaasajani välja on stabiliseerunud *võtame kätte*. Viimase salmi 2. rea *surub* esineb vaid 1905. a. laulikuis, hilisemais tekstides muutub püsivaks *lasub*. 4. ja 5. salm on vahetanud oma kohad 1917. a. peale (1905. a. laulikute salmide järjekord on säilinud vaid kahes 1919. ja 1920. a. laulikus.)

Seega on «Julgesti, vennad, nüüd tööle!» saanud 1941. a. alates trükitud laulikute kaudu tuntuks järgmisel kujul:

«Julgesti, vennad, nüüd tööle!
Võitlema hüütakse meid.
:,: Endale priiusemaale
rinnaga murrame teed. :,:

Tõusime rahvast, kus häda,
võimetu valgusepüüd.
:,: Vabadus, vennalik side,
olgu me võitlusehüüd. :,:

Kaua meid ahelais peeti,
kurja me nägime und.
:,: Kaua meid tapale veeti,
jõudnud on priiusetund. :,:

Millega seisavad riigid?
See on ju orjade töö.
:,: Võtame kätte kord piigid,
võidame pilkase öö. :,:

Aeg on ju ülesse astu,
vabadust igatseb vaim.
:,: Suudab siis võidelda vastu
kõdunev rõhuja võim? :,:

Väärame võimuka käega
ikke, mis lasub me pääl.
:,: Kostab siis võitmatu väega
vabanend rahvaste hääl. :,:» [18]

Nii on tekstis ajapikku toimunud mitmeid muudatusi. Küllap seetõttu on arvestatav kunagise tõlkija Fr. Tuglase selgitus, et tõlge «ei kuulu praegusel kujul üldse enam minule. [— — —] Mitte ükski salm pole algupärasel kujul säilinud. [— — —] Igatahes ei soovi ma, et mu nimi käesoleva «redaktsiooniga» ühendataks.» [19]

Niisiis pole praegu kahjuks enam võimalik kindlaks teha, missugune just oli Fr. Tuglase 1905. a. tehtud tõlge: kas «Vaprate vendade», «Võitluselaulu» või mingi muu kolmanda teksti sõnastusega.

Umbes veerandsada rahvasuust ja käsikirjalistest laulikutest üleskirjutatud «Julgesti, vennad...» varianti kõnelevad seda tüüpi lauludele omasest teksti suhtelisest stabiilsusest. Laul on ka rahva hulgas üldiselt tuntud

[18] V. Lipand, Võitluslaule, lk. 18.
[19] Fr. Tuglas E. Priidelile 27. XI 1966. (Kiri E. Priideli valduses.)

olnud 6-salmilisena, mõnel korral ka 4-[20] või 5-salmilisena [21]. Erinevad tõlked pole rahvasuus liitunud; ainult ühel korral [22] on viimane, kuues salm asendatud «Proletarlaste Laulikus» (ja ka Helsingi «Töörahva laulikus») ilmunud tõlkega. Nimetatud teisend on muide üks varasemaid üleskirjutusi (1908. a.).

Üldiselt on olnud tuntud eespool esitatud «Võitluselaulu» variant mõningate sõnastuslike erinevustega. Enamasti on tegemist nendesamade sõnadega, mis on muutunud ka trükivariantides (*võimetu ~ võimatu*; *võtsime kätte ~ võta kord kätte*; *võitsime ~ võidame*; *lasub ~ surub*; *keisrite ~ rõhuja*). Kuid on ka teisi, ainult suuliselt või käsikirjaliselt levinud variantidele omaseid, trükitekstidega võrreldes mõnevõrra ulatuslikumaid sõnastuslikke muudatusi (vabadust *igatseb* vaim ~ vabadust *nõuab me* vaim, *vabanend* rahvaste ~ *kõdunend* rahvaste [23]; *võimetu valguse püüd ~ võimetud valguse väed, suudab siis võidelda vastu ~ jõuab siis seista veel* vastu [24]; [- - -] kus *häda* ~ [- - -] kus *teada* [25]; *kurja* me [- - -] ~ *kaua* me [26]; *võidame pilkase öö ~ võtsime pilgasel ööl* [27]; *kõdunev keisrite* (või *rõhuja*) ~ *väsinud rõhuja* [28]; *võim ~ vaim* [29] jne.).

Rahva hulgas on olnud tuntud ka «Vaprate vendade» variant [30], samuti teisendid, kus on liitunud värsse nii «Vaprate vendade» kui ka «Võitluse laulu» tekstist.[31] Tekste, kus esineb mõttetuid ja moonutatud sõnu, on olemasolevate üleskirjutuste hulgas ainult üks.

«Julgesti, vennad, nüüd tööle!» hakkas 1905. a. peale kiiresti levima eesti töörahva armastatud võitluslauluna lendlehtedes, trükitud ja käsikirjalistes laulikutes, suust suhu, linnas ja maal, koosolekutel ja demonstratsioonidel. Kindlalt on ta püsinud kõikides eestikeelsetes revolutsioonilaulikutes kuni kaasajani välja.

*

Laulu meloodia lähtub 1870.—1880. aastail Moskvas ja Peterburis levinud ning 1890.—1900. aastail eriti laialdase populaarsuse võitnud üliõpilaslaulust «Медленно движется время», mille teksti autor oli I. S. Nikitin.[32] Viisi autori kohta puuduvad aga igasugused andmed. See valsirütmiline meloodia oli muuseas väga levinud ka Lätis, kus ta seostus populaarse läti revolutsioonilise lauluga «Liepas un ozola zari».[33] Viis on väga

---

[20] RKM, AK 59, 216/7 (4) < Märjamaa (1908); ERA, AK 243, 79 (77) < Jõhvi (1937); RKM II 118, 237/38 (3) < Torma (1962 < 1917/8).

[21] ERA, AK 173, 140 (94) < Jõhvi (1936); RKM II 168, 354/5 < Hiiumaa (1963).

[22] RKM, AK 211, 60/1 < Rakvere (1908).

[23] RKM, AK 56, 31/2 (12) < Märjamaa (1917).

[24] RKM, AK 211, 60/1 < Rakvere (1908).

[25] RKM, AK 40, 60/1 (42) < Valjala (1925).

[26] RKM, AK 110, 70/1 < Kolga-Jaani (1962 < 1917—1935).

[27] ERA II 81, 418 (15) < Haljala (1934).

[28] ERA, AK 30, 161 < Valga (1921).

[29] RKM I 3, 55 < Kihnu (1924).

[30] RKM II 187, 416/7 < Sindi (1964 < 1917).

[31] RKM II 138, 470/71 (2) < Otepää (1962); RKM II 127, 185/6 (2) < Pärnu (1962).

[32] Е. Гиппиус — П. Ширяева, Смело, товарищи, в ногу, lk. 85.

[33] V. Greble jt., Cīņas dziesmas. Rīga 1957, lk. 82.

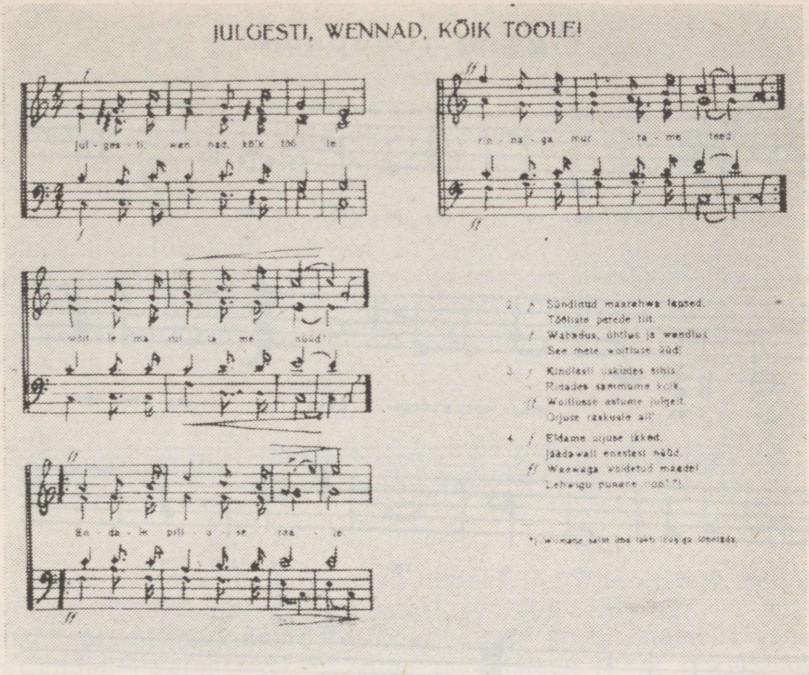

5. «Julgesti, vennad, kõik tööle!» (E. T. Ülikooli väljaanne Peterburis 1920. a.).

lähedane tuntud vene laulu «Славное море, священный Байкал» meloodia valsi-redaktsioonile. Mõlema meloodia juured lähevad aga nähtavasti veelgi kaugemale. Tõenäoliselt lähtuvad need ühest populaarsest Poola revolutsioonilaulust.[34] Väljasaadetud poola revolutsionääride kaudu levis see laul pärast 1863. a. Varssavi ülestõusu mahasurumist ka Siberis, mis oli samuti laulu «Славное море...» algseks ja põhiliseks levikualaks. Revolutsioonilauluga «Дружно, товарищи, в ногу» seostas meloodia nähtavasti juba teksti autor L. P. Radin, kusjuures ta asendas endise valsirütmi marsirütmiga.[35] Vene tööliste seas sai meloodia vaadeldava lauluga üldtuntuks pärast selle ilmumist valimikus «Песни революции» 1902. a. (vt. joon. 6). See on aga küllaltki erinev sama meloodia hilisemaist variantidest.[36] Ilmselt on viis hiljemgi rahvasuus tunduvalt varieerunud.

[34] Е. Гиппиус — П. Ширяева, Смело, товарищи, в ногу, lk. 36.
[35] Sealsamas, lk. 85.
[36] Vrd. näit. С. Бугославский — И. Шишов, Русская народная песня. Москва 1936, lk. 20; Песни из репертуара хора старых большевиков Ленинграда. Ленинград 1936, lk. 3—7 jm.

TRÜ Raamatukogu

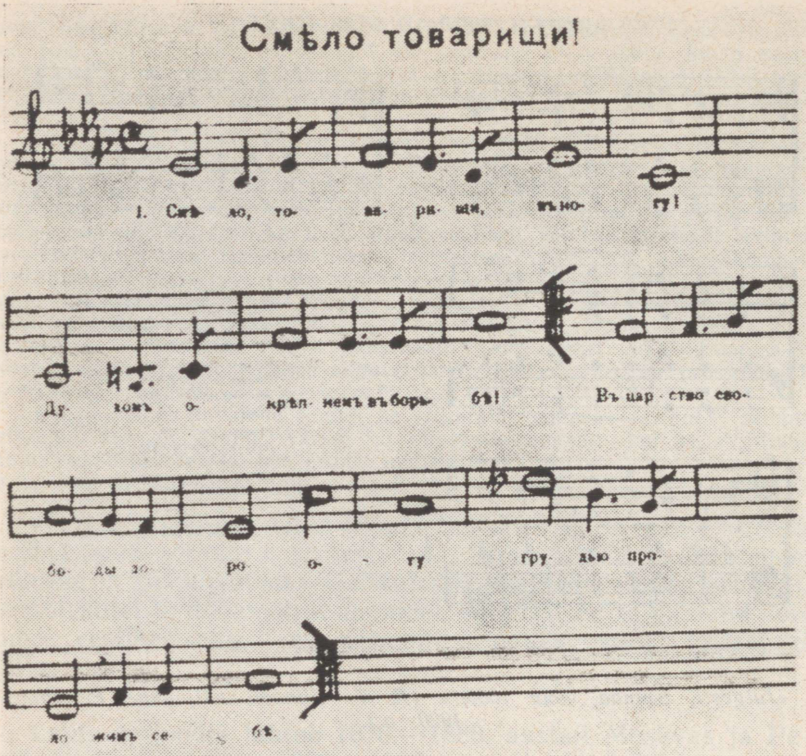

6. Vanemaid «Julgesti, vennad...» trükitud viise Venemaal (1902).

Eestis sai meloodia koos tekstiga «Julgesti, vennad . . .» tuntuks juba 1905. a., levides siin eeskätt suuliselt, aga osalt ka lendlehtede kaudu. Nii oli laul mees- ja segakoori seades trükitud lendlehes, millel leidub kuupäev «3. XII 05.» ja märkus «Venemaa Sotsiaaldemokraatlise Tööliste Partei Tartu Gruppe».[37] Lendleht ise pole kahjuks säilinud, mistõttu me ei tea, millisel kujul meloodia sellel esines. Hilisemais eesti trükistes kohtame mitmeid erinevaid variante. Lahkuminevaid kohti neis pole küll palju, kuid see-eest on need kõrvalekaldumised küllaltki silmatorkavad. Võiks eraldada kaks redaktsiooni: üks, milles meloodia esimene pool lõpeb ülemise toonikaga, ning teine, kus see lõpeb dominandi tertsiga. Erinev lõpukadents muudab meloodia ilmet märgatavalt.

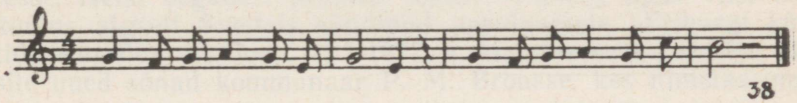

38

Esimest redaktsiooni esindab näiteks Eesti Tööliste Ülikooli laulukoori väljaanne 1920. aastast (vt. joon. 5), aga ka mitmed suulised teisendid.[39] Analoogilised on ka teadaolevad vene variandid.[40] Samuti esineb sama redaktsioon saksa traditsioonis.[41]

Millal läks Eestis käibele teine redaktsioon, pole teada. Teatri ja Muusikamuuseumis leidub sellest üks dateerimata leht, tõenäoliselt rotaatoril paljundatud. Sama viisikuju, kuigi teises seades, esineb ka 1927. a. ilmunud M. Laurimani kogumikus «Tööliste võitluslaulud»[42] ning oli seega 20. aastatel juba tuntud, tõenäoliselt aga levinud juba varemgi. Nii esindab sama redaktsiooni Ida Raudsepalt noteeritud variant (I. Raudsepa revolutsioonilaulude repertuaar pärineb tema seletuste

---

[37] KM KO, F. 172, M. 17 : 2, lk. 12.

[38] Vt. RKM III 5, 116(2) < Kihnu 1940 — I. Rüütel (1969).

[39] Vt. näit. RKM III 5, 120 (8) < Narva 1916—1917 — I. Rüütel (1969); RKM III 5, 124 (15) < Peterburi 1918—1920. aastad — I. Rüütel (1969); RKM III 5, 133 (28) < Oparino 1911.—1920. ja Eestis 1920.—1930. aastail — I. Rüütel (1969); RKM III 5, 134 (31) < Rakvere ja Tallinn 1932 — I. Rüütel (1969); RKM, Mgn. II 1342 b < Sangaste (1968) jm.

[40] Vrd. näit. С. Бугославский — И. Шишов, Русская народная песня, lk. 20. Võrreldavast eesti variandist (joon. 5) on sellel siiski mõningaid erinevusi. Nimetatud vene variandis on 5. taktis dominandi korduse asemel sol-fa-sol ja 2. osa alguses la-fa-la asemel la-la-si.

[41] Vrd. I. Lammel — G. Hofmeyer, Lieder der Partei. Leipzig i. a., lk. 9. Siingi esinevad mõningad väiksemad kõrvalekaldumised nii mainitud eesti kui ka vene teisendeist.

[42] M. Lauriman, mainit. teos, lk. 13.

kohaselt 1905. aastast).[43] Eriti laia leviku saavutas see redaktsioon aga 1940.—1941. a.[44]

Hiljem on trükis avaldatud mõlemaid redaktsioone.[45]

---

[43] KKI, RLH 67 : 35 (3) < Vastseliina (1967).

[44] Vt. näit. RKM III 5, 116 (2) < Kihnu 1940 — I. Rüütel (1969); RKM III 5, 126 (19) < Valga 1940—1941; RKM III 5, 136 (36) < Tallinn 1940—1941 — I. Rüütel (1969).

[45] Vrd. näit. V. Lipand, Võitluslaule, lk. 17; «Noorte Hääl» 22. V 1955, nr. 120.

4. „PUNANE LIPP“

«Punase lipu» — rahvusvaheliselt tuntud võitluslaulu ajalugu ulatub tagasi möödunud sajandi 40—50-ndatesse aastatesse. Neist aegadest pärineb nimelt «Punase lipu» viis, mis kuulus algselt Šveitsis sündinud populaarsele «Friburgi küttide marsile» (vt. joon. 7).[1] 1877. a. kirjutas selle refrääni viisile uued sõnad kommunaar P. M. Brousse, kes nimetas oma

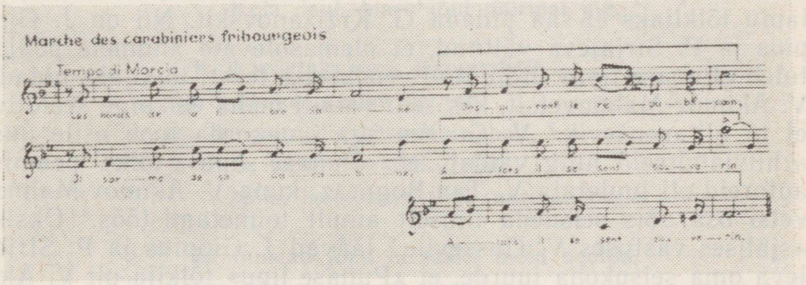

7. J. Vogti ja J. E. M. Bussardi «Friburgi küttide marss».

laulu «Le drapeau rouge» («Punane lipp») [2]. Laul sai laialdaselt tuntuks nii Šveitsis kui Prantsusmaal. 1880-ndatel aastatel hakkas «Punane lipp» levima taas uute sõnadega. Nende autoriks oli prantslane, proletaarne poeet Achille Le Roy. Ta avaldas 1881., 1885. ja 1887. a. laulu sõnad kolmes variandis.[3] Kõige elujõulisemaks neist osutus esimene variant, mis sai peagi tuntuks ka galiitsia ja saksa töölistele. Poola keelde tõlkis selle laulu («Czerwony sztandar») silmapaistev poola sotsialist, «rõhutute, vaeste ja õnnetute poeet» Boleslaw Czer-

[1] Е. Гиппиус — П. Ширяева, Красное знамя. — Биографии песен. Москва 1965, lk. 102—103.
[2] Sealsamas, lk. 103.
[3] Sealsamas, lk. 105—106.

weński. See oli 1881. a.[4] Prantsuse variandi oli Czerweński osaliselt ümber fraseerinud, osaliselt täiesti uuesti kirjutanud. Nii oli laul poola tõlkes sisuliselt uuenenud ja muutunud tõeliseks revolutsioonilauluks. Esmakordselt avaldati Czerweński tekst 1882. a. Genfis mittelegaalses revolutsioonilaulude kogumikus.[5]

1890-ndail aastail hakkas «Punane lipp» levima ka väljaspool Poola piire. Areteeritud poola sotsiaaldemokraadid andsid selle võitluslaulu sõnad vene seltsimeestele edasi 1897.—1898. a. Butõrka vanglas, kus seda laulu lauldi veel poola keeles. Venekeelne «Punase lipu» tekst koos viisiga ilmus esmakordselt 1900. a. Berliinis Peterburi tööliste ajalehes «Рабочая мысль» ja sai eriti 1905. a. revolutsioonipäevil vene proletariaadi üheks armastatumaks võitluslauluks.[6]

Dokumentaalsed andmed selle esimese teksti tõlkija kohta puuduvad, XIX ja XX sajandi vahetusel ilmus nimelt peaaegu üheaegselt kaks venekeelset tõlget — G. Kržižanovskilt ja V. Akimov-Mahnovetsilt. Viimase ajani on nii vene- kui ka eestikeelsetes kommentaarides tõlkijana nimetatud esimest. Uute andmete põhjal on vene uurijad jõudnud üksmeelele selles, et laulu tõlkijaks ei saa pidada G. Kržižanovskit. Nii on J. Gippius ja P. Širjajeva väitnud, et olemasolevate andmete põhjal tuleb «Punase lipu» üldtuntud venekeelse teksti tõlkijaks pidada V. Akimov-Mahnovetsit, kes seni vaikiti maha eelkõige seetõttu, et ta oli menševik.[7] V. Gussev aga omakorda toob esile uusi arhiiviandmeid ning väidab, et «Punase lipu» tõlke peamisi autoreid oli luuletaja V. Tan-Bogoraz, kuna V. Akimov-Mahnovetsi osa võis seisneda ilmselt ainult toimetamistöös.[8] Üksikasjalises vastuses V. Gussevile[9] jäävad J. Gippius ja P. Širjajeva oma seisukoha juurde, et «Punase lipu» tõlkija oli V. Akimov-Mahnovets.

«Punase lipu» laialdasele levikule Venemaal pani aluse sõnade ja viisi avaldamine 1902. a. ilmunud kogus «Песни революции» (vt. joon. 9).[10] Peagi levis ta ka väljapoole Venemaa piire ja põhjustas paljude muukeelsete tõlgete sündi.

*

[4] Sealsamas, lk. 107.
[5] Sealsamas, lk. 108.
[6] Sealsamas, lk. 110—111.
[7] Sealsamas, lk. 113—115. Vt. ka Е. Гиппиус — П. Ширяева, Из истории песни «Красное знамя». — «Советская музыка» 1965, nr. 12, lk. 52—54.
[8] В. Гусев, Кто же был автором «Красного знамени»? — «Вопросы литературы» 1967, nr. 5, lk. 247—251.
[9] Е. В. Гиппиус — П. Г. Ширяева, Об авторе русского текста «Красного знамени». — «Русская литература» 1968, nr. 2, lk. 115—124.
[10] Е. Гиппиус — П. Ширяева, Красное знамя, lk. 115.

Punane lipp.

Tõlkinud W. Grünstamm.

Ilm ohkab, pisarad tal laugel,
Ja ägab orja-ahelas.
Kuid kohtupäew ei ole kaugel —
Pilw paisub, torm on tulemas!
Kõla, laul, maru jõul mürinal!
Äiksena üle ilma tõtta!
Lehwi, lipp, uhkesti ülewal,
Töörahwas oma alla wõta —
Ja kutsu kangelased sõtta!
Kui heledasti paneb ta
Me wende weri punama!

Ja kui ka wägiwald weel seab
Meil' orjaikkeid uueste,
Ta siisgi põgenema peab
Ja headus jõudma wõidule!
Kõla, laul, maru jõul mürinal jne.

Küll wõetaks woli wangitabalt,
Kord kurjus wõimu kaotab:
Ilm hingab jälle kergelt, wabalt,
Ja tööle wendus pärjaks saab.
Kõla, laul, maru jõul mürinal jne.

Et mustad jõud ei saaks meid neelda,
Seks, rahwas, ennast ühenda:
Kes suudab tormituuli keelda?
Kes paneb maru waikima?
Kõla, laul, maru jõul mürinal jne.

Sest kütkest käed, tirannid maha!
Kõik paelustajad põrmusse!
Me enne puhata ei taha
Kui töö on tõusnud troonile!
Kõla, laul, maru jõul mürinal jne.

8. «Punase lipu» esmakordselt eesti keeles avaldatud tekst («Uudiste veste-osa» 1905, nr. 89).

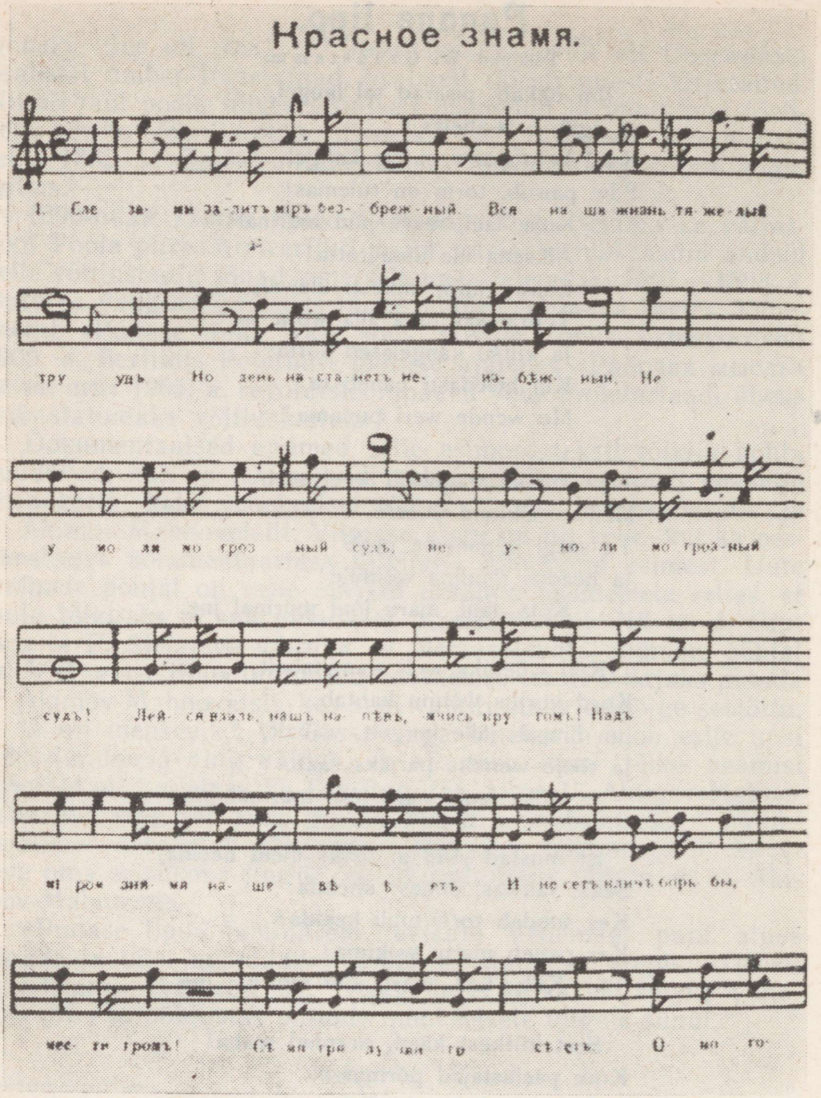

«Punase lipu» eestikeelne, vene keelest tehtud tõlge ilmus esmakordselt trükis 1905. a. (vt. ka joon. 8): [11]

«Ilm ohkab, pisarad tal laugel,
ja ägab orjaahelas.

[11] «Uudiste veste-osa» 1905, nr. 89.

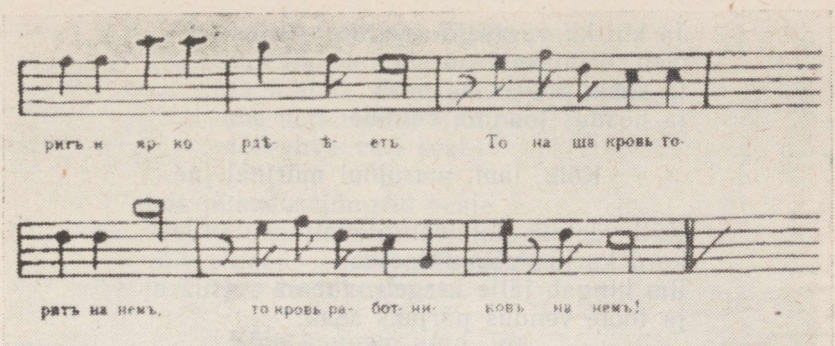

Слезами залитъ міръ безбрежный,
Вся наша жизнь тяжелый трудъ.
Но день настанетъ неизбѣжный,
Неумолимо грозный судъ! (2 раза)
Лейся вдаль нашъ напѣвъ, мчись кругомъ!
Надъ міромъ знамя наше вѣетъ.
И несетъ кличъ борьбы, мести громъ!
Съ нами грядущая свѣтъ.
Оно горитъ и ярко рдѣетъ:
То наша кровь горитъ на немъ,
То кровь работниковъ на немъ!

На страшна намъ тирановъ злоба,
Крѣпка работы нашей нить.
Что зло, то не минуетъ гроба,
Добро же вѣчно будетъ жить! (2 раза)
(Припѣвъ)

Долой тирановъ, прочь оковы,
Не нужно старыхъ, рабскихъ путъ;
Мы путь землѣ укажемъ новый,
Владыкой міра станетъ трудъ! (2 раза)
(Припѣвъ)

Бездушный міръ, тупой холодный,
Готовъ погибнуть, наконецъ,
Намъ будетъ счастьемъ трудъ свободный
И братство дастъ ему вѣнецъ. (2 раза)
(Припѣвъ)

Смѣлѣй, друзья, идемъ всѣ вмѣстѣ,
Рука съ рукой и мысль одна;
Кто скажетъ бурѣ: стой на мѣстѣ?
Чья власть на свѣтѣ такъ сильна? (2 раза)
(Припѣвъ)

9. Laulu «Punane lipp» viisi varaseim vene trükiredaktsioon (1902).

Kuid kohtupäev ei ole kaugel —
pilv paisub, torm on tulemas!

Kõla, laul, marujõul mürinal!
Äiksena üle ilma tõtta!
Lehvi, lipp, uhkesti üleval,
töörahvas oma alla võta —
ja kutsu kangelased sõtta!
Kui heledasti paneb ta
me vende veri punama!

Ja kui ka vägivald veel seab
meil' orjaikkeid uueste,
ta siiski põgenema peab
ja headus jõudma võidule!

Kõla, laul, marujõul mürinal jne.

Küll võetaks voli vangitabalt,
kord kurjus võimu kaotab:
ilm hingab jälle kergelt, vabalt
ja tööle vendus pärjaks saab.

Kõla, laul, marujõul mürinal jne.

Et mustad jõud ei saaks meid neelda,
seks, rahvas, ennast ühenda!
Kes suudab tormituuli keelda?
Kes paneb maru vaikima?

Kõla, laul, marujõul mürinal jne.

Sest kütkest käed, türannid maha!
Kõik paelustajad põrmusse!
Me enne puhata ei taha,
kui töö on tõusnud troonile!

Kõla, laul, marujõul mürinal jne.»

Tõlkijaks oli Voldemar Grünstamm (1876—1913 või 1914), kes töötas sel ajal Tartus «Uudiste» toimetuses.[12] Kujundirikas tõlge annab hästi edasi laulu revolutsioonilist hoogsust.

Eespool toodud «Punase lipu» tõlge esines samas sõnastuses ka 1905. a. ilmunud kahes revolutsioonilaulikus («Võitluse laulud») ja «Proletarlaste Laulikus», viimases pealkirjaga «Meie lipp». «Punase lipu» pealkirja all oli nimetatud väljaandes veel teine sama laulu tõlge, mille autor on teadmata:

«Maad katab pisarate meri,
töö rõhub selga lõpmata,
kuid tasu nõuab vaev ja veri
ja kohus tuleb armuta.

Kõla kaugele nüid, meie laul!
Lipp lehvib kõrgele meil üles,

[12] V. Grünstammi kohta vt. lähemalt V. Mälk, Uut «Punase lipu» tõlkimisest. — «Keel ja Kirjandus» 1967, nr. 11, lk. 680—682.

kutsub võitluseväljale aul,
tulevik parem tal süles;
ta loidab, lõõmab nagu elutules,
me veri loitleb lipu peal —
töörahva veri seal.

Las pimedusejüngrid peale
veel katkend kütkeid sõlmida —
võit viimaks ometi jääb heale
ja kurjus kaob kuulmata.

Kõla kaugele nüid, jne.

Aeg käes, kus kõik, mis südameta,
tuim, külm, peab hauda langema,
kus vaba töö võib õnnestada,
tal vendlus pärga punuda.

Kõla kaugele nüid, jne.

Sest, sõbrad, julgelt! Astkem üles,
üks mõte meeles, käsikäes!
Kes on, kes suudaks marul mühas
teed takistada oma väes!

Kõla kaugele nüid, jne.

Türannid maha! Ikked ära
ja lõpku kurnav orjatöö!
Meil koidab uue elu sära,
uus ilm, kus krooni kannab — töö.

Kõla kaugele nüid, jne.» [13]

See tõlge on küll venekeelsele tekstile lähedasem kui Grünstammi oma, ent tal puudub Grünstammi tõlke kujundirikkus. Praegu teada olevatel andmetel pole seda «Punase lipu» teist tõlget peale «Proletarlaste Lauliku» mujal enam avaldatud.

Niisiis hakkas levima ja muutus laialdaselt tuntuks V. Grünstammi «Punase lipu» tõlge. Kuni 1920. aastani esines see trükisõnas veel 5-salmilisena, ent 20-ndaist aastaist peale trükiti teda juba lühendatud kujul — 3-salmilisena (1., 4. ja 5. salm koos refrääniga). Mõningad sõnastuslikud erinevused sugenevad teksti 1917. a. peale. 1. rea *ilm ohkab* asemele tuleb

[13] Proletarlaste Laulik, lk. 16—17.

ilm ägab, 2. rea *ja ägab* asemele *ja vaevleb*. Refrääni 2. reast *äiksena üle ilma tõtta* saab 1920. a. laulikus *üle ilma tõtta äiksena*. Muutuvad refrääni kaks viimast rida: *Kui heledasti paneb ta / me vende veri punama* asemel *Me lipp töörahva verega / on pandud loitma tulena*! 20-ndate aastate laulikuis, kus oli juba ainult kolm salmi, oli 2. salmi (1905. a. variandis 4. salm) 3. rida *kes suudab tormi ära keelda* endise *kes suudab tormituuli keelda* asemel. Viimase salmi 2. rida *kõik paelustajad põrmusse* asendub 1917. a. värsiga *kõik orjastajad põrmusse.*

Selliste muudatustega on «Punase lipu» teksti trükitud 20-ndatel, 30-ndatel ja 40-ndatel aastatel. Kõige hilisemates väljaannetes on neile lisandunud veel mõned vähemad erinevused (näit. *oma* asemel keeleliselt õigem *enda*, refrääni viimase rea *tulena* asemel *leegina*). Seega on «Punane lipp» kaasaega jõudnud järgmisel kujul:

«Ilm ägab, pisarad tal laugel,
ja vaevleb orjaahelais,
kuid kohtupäev ei ole kaugel,
pilv paisub, torm on tulemas,
pilv paisub, torm on tulemas.

Refr.: Kõla, laul, marujõul, mürinal,
ja üle ilma tõtta äiksena!
Lehvi, lipp, uhkesti üleval!
Töörahvas enda alla võta
ja kutsu kangelased sõtta.
Me lipp töörahva verega —
on pandud loitma leegina.

Et mustad jõud ei saaks meid neelda,
seks, rahvas, ennast ühenda!
Kes suudab tormi ära keelda,
kes paneb maru vaikima,
kes paneb maru vaikima?

Kõla, laul, marujõul, mürinal...

Sest kütked käest, türannid maha,
kõik orjastajad põrmusse!
Me enne puhata ei taha,
kui töö on tõusnud troonile,
kui töö on tõusnud troonile.

Kõla, laul, marujõul, mürinal jne.» [14]

[14] V. Lipand, Võitluslaule, lk. 16.

Kõige varasem rahvasuust noteeritud käsikirjaline tekst on pärit 1906. a.[15] See on «Punase lipu» 2. tõlke («Maad katab pisarate meri») üsna täpne ärakirjutus ja näitab, et nimetatud tõlge, mis käibele ei läinud, oli vähemalt oma tekkeajal rahva hulgas tuntud. Mitmeid kordi on laulikutesse kirjutatud V. Grünstammi tõlget. Tegemist on jällegi vaid mõningate sõnastuslike erinevustega, enamasti seal, kus algteksti väljenduslik külg jätab mõtteselguse osas mõneti soovida või tekstis on mõni raskemini mõistetav sõna. Näiteks ühes varasemas üleskirjutuses[16] on refrääni kaks viimast sõnastuselt pisut kohmakat rida *kui heledasti paneb ta / me vende vere punama* muutunud mõttelt otse vastupidiseks: *kui heledaste paneb ta / mu vendel vere punama.* Vastuvõetav pole ilmselt olnud ka rida *küll võetaks voli vangitabalt*, mis on muudetud *küll võetaks voli vangistavalt*, ja sõna *vendus*, mille asemele on tulnud mõttetu *vendas*. Viimase salmi esimesest reast *sest kütkest käed, türannid maha* on saanud *sellest kütkest kõik türannid maha.* — Kuulmise järgi üleskirjutatud 1917. a. tekst[17] on fragmentaarne, koosnedes refrääni ja 4. salmist ning sisaldab ka sõnastuslikke muudatusi.

«Punase lipu» puhul saab rääkida ka huvitavast liitumisest teise lauluga, millist nähtust teiste proletariaadi rahvusvaheliste võitluslaulude juures tavaliselt ei esine. Nimelt on olemas mitu varianti, kus «Punase lipu» esimesele ja viimasele salmile ja mõnevõrra muudetud refrääni on liitunud 9-salmiline laul, milles kõneldakse eestlasi orjastada püüdvaist raudrüütleist ja kutsutakse üles võitlusele nende vastu. Nähtavasti on tegemist lauluga ajast, kui 1919. a. astuti välja landesveeri vastu. Seda märgitakse ka ühele laulule lisatud märkuses.[18]

«Punane lipp» sai niisiis 1905. a. revolutsiooni päevist tuntuks kahe tõlke kaudu, millest üldlevinuks muutus V. Grüns-

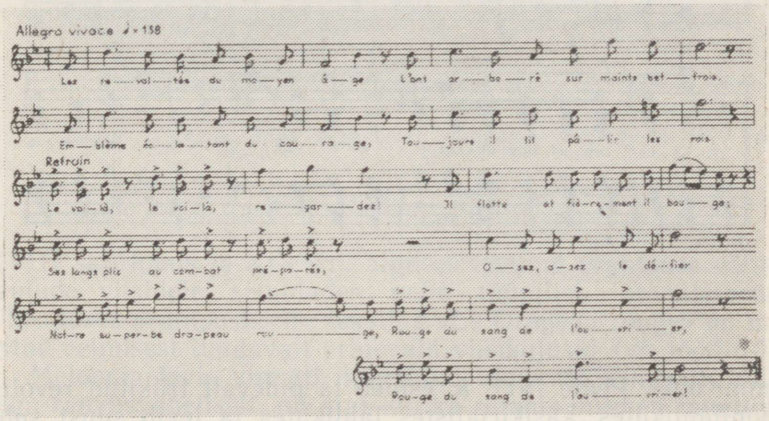

10. Laulu «Punane lipp» meloodia P. Barbier' ja F. Vernillat' antoloogias.

[15] RKM II 114, 116/7 (46) < Rapla (1960/1 < 1906).
[16] RKM II 114, 247/8 (114) < Rapla (1960/1 < 1908).
[17] RKM II 123, 580 (2) < Paistu (1917).
[18] «Laulu tundsid kogu Eestis kõik eesti sõdurid, kes võitlesid landesveeri vastu. [— — —] Laul levis sõdurite keskel suust suhu, samuti ka käsitsi kirjutatud laulukladede kaudu.» — RKM II 131, 118/20 (7) < Tartu (1962 < 1951).

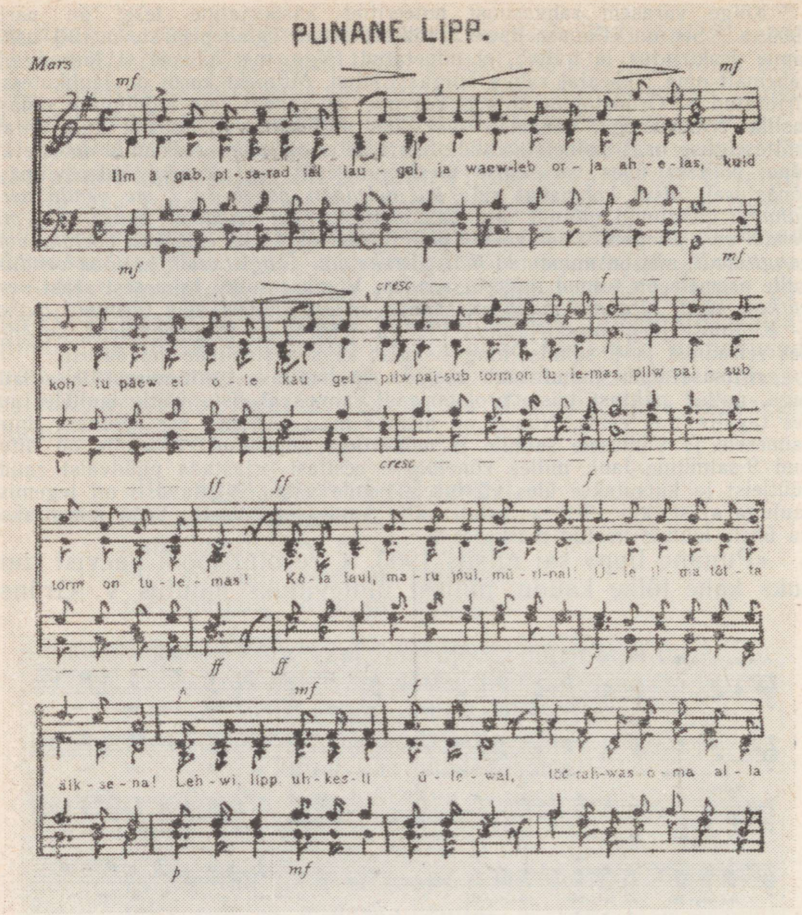

tammi oma. Peale 1917. a. esineb ta pidevalt trükitud revolutsioonilaulikutes, käsikirjalistes laulikutes ja levib suust suhu, kuuludes kindlalt meie revolutsioonilaulude kullafondi.

*

Laulu meloodia lähtub saksa päritoluga šveitsi helilooja Jakob Vogti viisist, mis oli algselt seotud J. E. M. Bussardi luuletusega «Marche des carabiniers fribourgeois» («Friburgi küttide marss») (joon. 7), ning pärineb läinud sajandi 40. aastate lõpust. See meloodia tugineb omakorda varasemaile,

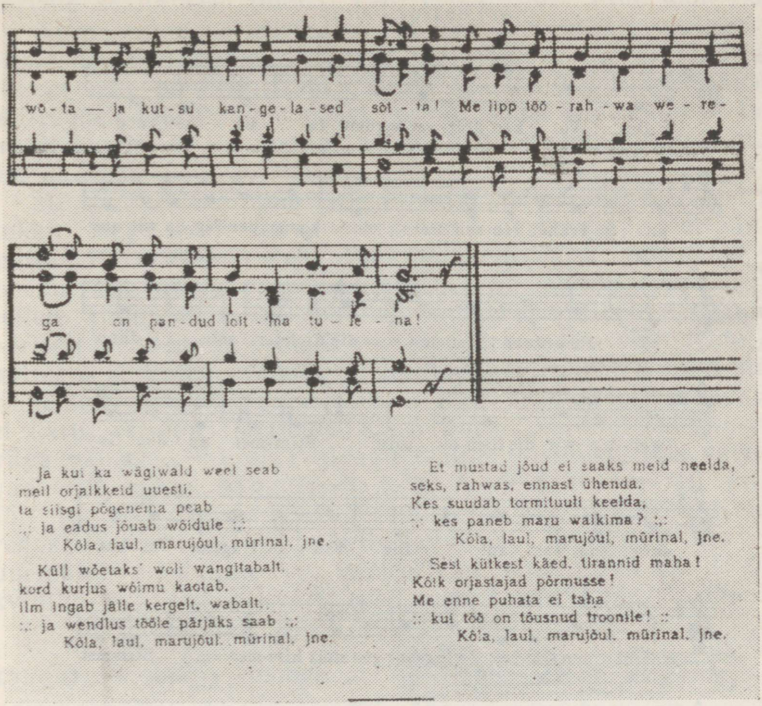

11. Laulu «Punane lipp» eestikeelne väljaanne Peterburis 1920. a.

XVIII saj. lõpus ja XIX saj. alguses levinud prantsuse võitluslaulude viisidele, sisaldades neile tüüpilisi intonatsioone.[19] Ühenduses prantsuskeelse tekstiga «Le Drapeau rouge» on märgitud eelmisest tunduvalt erinevaid viisikujusid (vt. joon. 10).[20]

Meloodia levis viimati nimetatud luuletuse erinevate tõlgetega rahvusvaheliselt, nii ajas kui ka ruumis mitmeti muutudes. Võrreldagu eeltoodud prantsuse viisivariandiga näiteks eesti (joon. 11) ja üht saksa (joon. 12) trükivarianti.

Näeme, et viisid on kõik üksteisest küllaltki erinevad (vt. eriti ülaltoodud prantsuse varianti, milles puudub 5. fraas, samuti refrään, välja arvatud selle lõpuosa). Neile võiksime

---

[19] E. W. Hippius, Die Entstehung der Liedes «Le Drapeau rouge». Zur Vorgeschichte der «Roten Fahne». — «Beiträge zur Musikwissenschaft» 1968, Heft 1/2, lk. 22—25.

[20] Vt. sealsamas, lk. 24 ja 27.

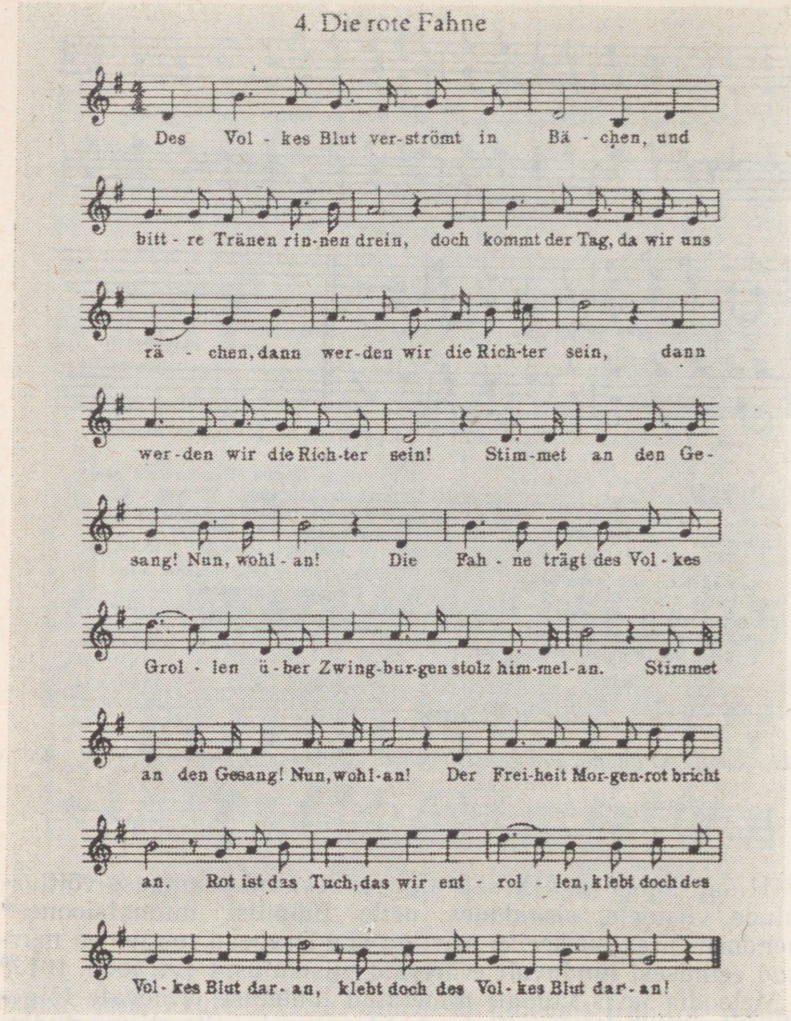

12. Saksa «Punane lipp».

kõrvale seada veel muidki viisi erikujusid.[21] Pole kahtlust, et nii mitmekesine varieerumine sai toimuda eeskätt suulises traditsioonis, kollektiivses loominguprotsessis. Arvestades asjaolu, et selle põhiliselt trükiallikate vahendusel tuntuks saanud teksti meloodia kandus edasi eeskätt suust suhu, elavas laulutraditsioonis, ei valmistagi nii ulatuslikud muutused õieti erilist üllatust.

Mis puutub ülaltoodud eesti viisi, siis ei lange see päriselt kokku ühegi meile teada oleva vene variandiga. Refrääniosa sarnaneb varaseima vene trükiredaktsiooniga (vt. joon. 9), eeslaul aga on lähedasem prantsuse variandile (joon. 10) ja sellele tuginevaile hilisemaile vene variantidele, kattumata päriselt nendegagi.[22] Suulistes eesti teisendeis võib leida veel mitmeid kõrvalekaldumisi nii ülaltoodud trükivariandist kui ka üksteisest. Ükski suulise esituse järgi ülestähendatud variant ei kattu teisega täielikult, kuigi kõrvalekaldumised on vahel väga väikesed.[23] Võib eraldada teatud viisilõike, mis varieeruvad eriti sageli, nagu 2.—3. takt, 7.—9. takt, 11.—12. takt ja 15.—16. takt. Neis esinevad erinevused ülaltoodud eesti trükiredaktsioonist vastavad küll tavaliselt prantsuse (ja vene uuemale) viisikujule või varieerivad seda. Nii on 2. taktis kvinthüppe asemel kvart (või tõus kvinti kvardi vaheastme kaudu), 9. taktis esineb

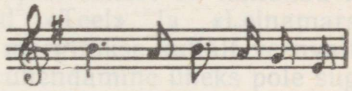

11.—12. taktis kvartsekstakordi astmete asemel 1. astme kolmkõlakäik, 15.—16. taktis aga 2. astmele toetuv liikumine

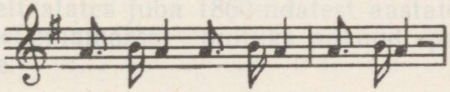

või lihtne 2. astmel tammumine jne.

---

[21] Vt. näit. V. Greble jt., Cīņas dziesmas, lk. 74. — M. Laurimani kogumikus «Tööliste võitluslaulud» (Tallinn 1927), lk. 20—22 toodud viisikuju vastab peaaegu täpselt eeltoodud 1920. a. Peterburis trükitud redaktsioonile. Kooriseadegi langeb kokku, kaldudes kõrvale vaid üksikuis nootides.

[22] Vrd. näit. Песни из репертуара хора старых большевиков Ленинграда. Ленинград 1963, lk. 15—18.

[23] Vrd. RKM III 5, 117 (3) < Kihnu 1940 — I. Rüütel (1969); RKM III 5, 122/3 (13) < Petrograd 1920 — I. Rüütel (1969); RKM III 5, 124 (16) < Petrograd 1918 — I. Rüütel (1969); RKM III 5, 126/7 (20) < Valga 1940—1941 — I. Rüütel (1969); RKM III 5, 129 (23) < Tallinn 1917 — I. Rüütel (1969); RKM III 5, 134/5 (32) < Rakvere ja Tallinn 1932 — I. Rüütel (1969).

Suulistes eesti teisendeis võib täheldada nende viisilõikude kahe põhikuju erinevaid kombinatsioone. Enamik muid eesti suulistes teisendeis esinevaid muudatusi on tõenäoliselt juhuslikumat laadi — mitte küll alati päris improvisatsioonilised, ent ikkagi vähem levinud. Üheks küllaltki sagedaseks iseärasuseks, mida me eespool nimetatud välisparalleelides ei kohta, on pooletoonilise kõrgenduse puudumine 7. takti lõpus.[24] Eestikeelsete revolutsioonilaulude uuemate nooditrükiste aluseks on nähtavasti hilisemad vene trükiallikad. Neis leiduvad «Punase lipu» meloodiad kattuvad sageli täiesti või peaaegu noot-noodilt.[25]

Seega on «Punase lipu» meloodial pikk ja huvitav elulugu, millele on tugeva jälje jätnud laialdane levik suulises rahvatraditsioonis.

---

[24] Vt. näit. RKM III 5, 117 (3); RKM III 5, 129 (23); RKM III 5, 134/5 (32).

[25] Vrd. näit. V. Lipand, Võitluslaule, lk. 13—16.

5. „LEINAMARSS“

«Leinamarsi» kui algupäraselt vene proletariaadi võitlus-laulu tekke ja autorsuse küsimuses pole uurijad kuni tänaseni jõudnud üksmeelsele seisukohale. Üldkäibiv on olnud arvamine, et «Leinamarss» on tekkinud A. Arhangelski luuletuse alusel. Nimelt ilmus 1878. a. selle autori 7-salmiline luuletus «Teel», milles kõneldakse poliitilisest vangist, kes on teel sunnitööle. 1885. a. avaldati sama luuletus uuesti ühes Taganrogis ilmunud põrandaaluses kogumikus, kuid siin oli «Teel» salmidele liidetud veel neli salmi laulust, mida me praegu tunneme «Leinamarsi» nime all. Ka see 1885. a. ilmunud luuletus on omistatud Arhangelskile ja on väidetud, et just sellest on lähtunud kaks omaette laulu: sunnitöölise laul «Teel» ja «Leinamarss».[1] 1965. a. ilmunud uurimuses aga märgitakse küllalt veenvalt, et selline kahe iseseisva lauluteksti ühendamine üheks pole sugugi erandlik nähtus ja et — mis veel olulisem — «Leinamarsi» 4- või 5-salmilised variandid olid tuntud juba enne 1885. a.[2] Ilmselt kujunes «Leinamarsi» tekst pikema aja jooksul nagu rahvalaul, tõenäoliselt alates juba 1860-ndatest aastatest.[3] Tõlgete kaudu on vene «Leinamarss» tuntuks saanud paljude teiste maade töörahvale.

*

«Leinamarsi» esimene eestikeelne tõlge pärineb K. Astilt, kes oli tollal Treffneri gümnaasiumi õpilane ja põrandaaluse õpilasringi «Võitlus» liige. Laulu tõlkimine on seotud esimese eestikeelse hektografeeritud revolutsioonilauliku väljaandmisega 1904. a. lõpul või 1905. a. algul. Nagu märgib E. Ott oma mälestustes, hakkasid lauliku koostajad K. Astile «peale käima, et tema, kui luuletaja ja kirjanik, leinamarsi tõlgiks. Ta tõrjus vastu, seletades, et laulu venekeelsed sõnad on liig suurepära-

[1] М. Друскин, Русская революционная песня. Ленинград 1959, lk. 27—29.

[2] Е. Канн-Новикова, Вы жертвою пали в борьбе роковой. — Биографии песен. Москва 1965, lk. 121—122.

[3] Sealsamas, lk. 123—124.

lised ja ta ei taha neid rikkuda».[4] Kuid ühel ööl, kui «vaimustusest vallatud peas kuulusid tal leinamarsi helid», kirjutas K. Ast «punase tindiga paberitükikese peale laulu peaaegu ilma parandusteta ühe ropsuga valmis».[5] Paar rida sellest «Leinamarsi» esimesest eestikeelsest tõlkest («Las prassivad rikkad, las pidustab tsaar, / las timukad suplevad veres!») toodi ära VSDTP Tartu grupi 1905. a. 26. märtsi lendlehes.[6] Tervikuna avaldati laul 23. nov. 1905 Toolamaal Johan Pallo jt. poolt levitatud lendlehes[7] ning 1905. a. väljaantud esimestes trükitud revolutsioonilaulikutes.[8] Laul ilmus anonüümselt[9] pealkirja all «Langenud vendadele».

«Teid neelas verine võitlusevald,
te surite lahinguväljal.
Teid kattis häbistav vangide rüid
ja saatis teid raudade kõlin...

Nii mõndagi häda ja viletsust saand
te kannata vaenlaste vahel —
kuid, vennad, kirgliselt paisub me rind,
veel vaprasti tuksub me süda!

Las prassivad rikkad, las pidustab tsaar,
las timmukad suplevad veres!
Teid saadab sõprade õnnistus teel,
teid mälestab tänulik rahvas.

Küll tuleb kord aeg — lai rahvaste parv
siis kerkib kui mühisev laene,
lööb särama päike ja priiusekoit
lööb loitma te võitluse rajal.»[10]

Kui venekeelne «Leinamarsi» tekst oli 5—7-salmiline, siis K. Asti tõlge oli ainult 4-salmiline. Tõlgitud on väga vabalt. Revolutsiooniline võitluskutse kõlab selles vabatõlkes aga küllaldase jõulisusega.

«Langenud vendadele» trükiti ära ka veel «Proletarlaste Laulikus» ning korduvalt 1917. a. laulikutes ja ajakirjandu-

---

[4] E. Otto, Nooresoo liikumisest Tartus 1902.—1905. a., lk. 129—130.
[5] Sealsamas.
[6] Lendleht «Priiusepäevaks» Paide Koduloomuuseumi ekspositsioonis.
[7] KM KO, F. 172, M. 9 : 17.
[8] Võitluse laulud. [1905], lk. 12; Võitluse laulud. 1905, lk. 8; Revolutsioni laulud. 1905, lk. 8.
[9] Alles 1917. a. «Pealinna Teatajas» (23. III, nr. 15) avaldati esmakordselt autori nimi.
[10] Võitluse laulud. [1905], lk. 12.

ses (siis juba «Leinamarsi» pealkirja all). Ajapikku sugenes trükitud teksti mõningaid muudatusi. Olulisemad neist olid 1917. a. tekstides 1. salmi 3. värsi sõnastus *teid tihtigi kattis ka vangide rüüd* või *teid kattis tihti hall vangide rüüd* ja 4. salmi 1. värss *nüüd käes on meil aeg, kus lai rahvaste parv.* Sageli oli ka 3. salmi olevik muudetud minevikuks: *las prassisid rikkad, las pidustas* jne. Nähtavasti K. Asti enda redigeeritud teksti 3. salmi 3. rea sõnastuseks on 1917. a.: *teid sõprade õnnistus saatmas on teel.* Selles tekstis on veel teisigi vähemaid muudatusi.

Hilisemates laulikutes K. Asti tõlge aga enam ei esine, selle asemel kohtame juba teisi «Leinamarsi» tõlkeid. Kaks uut tõlget ilmusid kõrvuti K. Asti omaga juba «Proletarlaste Laulikus». Esimene neist, pealkirjaga «Leinamarss I», kõlas järgmiselt:

«Te surite võitluses vendade eest,
kesk orjade priiusekoitu [11];
te tahtsite päästa meid piinade käest
ja tuua meil valgusevõitu.

Kuid rauges ta võimukas priiusepüüd
kord rusikaõiguse vastu...
Nüüd müriseb maruna võitlusehüüd,
mis käsib meid ülesse astu...

Küll pilkavad surmajad losside sees
ja irvitab timukavägi,
kuid juba ta võitlejaid õiguse eest
ja tasujaid tõsiseid nägi.

Ju algavad päevad, kus ärkamas maa,
ju näitakse priiuse algust.
Aus hingake, vennad! Me tõuseme pea
täis vabadust, võimu ja valgust!» [12]

Originaalist ei ole siin säilinud õieti midagi — tõlge on niivõrd vaba. Tõlkija ei ole teada. Praegu olemasolevatest materjalidest selgub, et seda tõlget on peale «Proletarlaste Lauliku» trükitud veel ainult ühel korral — Helsingis ilmunud «Töörahva laulikus».[13] Seetõttu võib tõlkijaks oletada nähtavasti kedagi kas Helsingi või San-Francisco «Töömehe» ringkondadest.

Teine «Proletarlaste Laulikus» avaldatud tõlge pealkirjaga «Leinamarss II» on järgmine:

[11] Trükitud on vigaselt: kes orjade priiuse koit.
[12] Proletarlaste Laulik, lk. 23.
[13] Töörahva laulik, lk. 8.

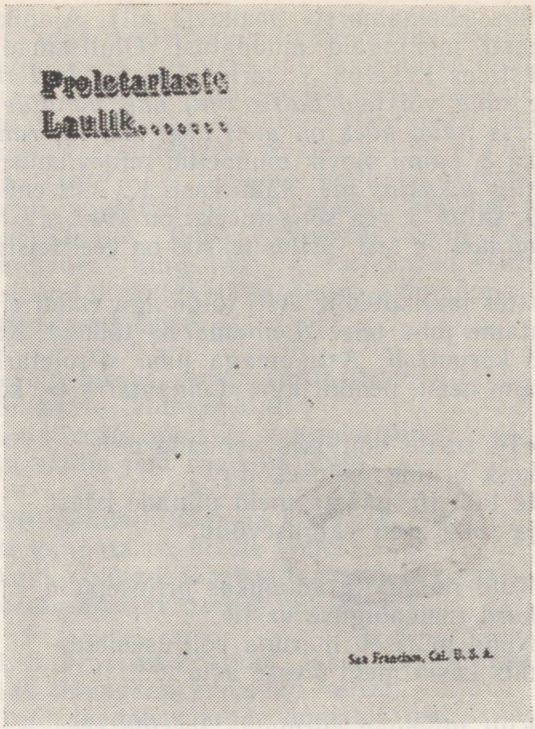

13. «Proletarlaste Laulik» (tiitelleht).

«Rind lõpmata armastust rahvale täis,
teid võitlus on kalmule kandnud,
kui rahva au, elu ja priiuse eest
mis oli — kõik ohvriks te andnud.

Ei võinud te vagusalt vaadata pealt,
kui vägivald ahelaid köitis;
sest võimsalt te tõstsite võitluses healt,
mis miljonid lõkkele löitis.

Küll tihtigi niiskete võlvide all
te kurtsite kuumaval ihal;
küll raudu teid neeti, küll saadeti maalt,
küll piinati meeletul vihal;

küll timukad surmale mõistsivad teid,
ei halastust, õigust nad tundnud;
kuid uhkelt, pea püsti, truult viimselgi teel
veel kallimaid aateid te kandnud...

Küll säravas lossis on pidu veel hoos,
ei peekrite kõlin seal väsi,
kuid seinale tulistel tähtedel ju
toob otsuse hirmutav käsi:

Tund tulnud, kus purustab priiuseväes
ju ahelaid ärganud rahvas...
Head und teile, vennad, meil püha see paik,
kus vaibund te võitluses vahvast!...» [14]

See tõlge on kahe salmi võrra pikem eelnevatest. Originaalile vastavad 1., 3., 5. ja 6. salm; 2. ja 4. on ilmselt tõlkija lisandused. Tõlkimiseks kasutatud teksti pole teada. 7-salmilisest venekeelsest tekstist [15] pole peale ühe värsi («Ei võinud te vagusalt vaadata pealt» ~ «За то, что не мог равнодушно глядеть») ilmselt midagi kasutatud. 2. ja 4. salm on tõlkija poolt nähtavasti lisatud laulu revolutsioonilise kõlajõu suurendamiseks.

Tõlke autoriks on H. Pöögelmann, kes selle on dateerinud 1906. aastaga.[16] Sellest aastast peale hakkas tõlge eespool esitatud kujul (muidugi mõningate sõnastuslike muudatustega) levima ühest revolutsioonilaulikust teise. Peale «Proletarlaste Lauliku» avaldati seda mitmes 1917. a. laulikus (ka kõrvuti K. Asti tõlkega) ning ajakirjanduses, samuti 20-ndate ja 30-ndate aastate laulikuis. Tähelepandavam sõnastuslik muudatus nende aastate trükitud laulikutes võrreldes «Proletarlaste Lauliku» tekstiga on 3. reas: *kuid rahva heaks õiguse, priiuse eest*, mis oli üldiselt levinud. Erandiks on 1917. a. kogus «Punased laulud» ilmunud variandi 1. salmi 2.—4. rida: *Teid hauda viis võitlusekära, / kui ohvriks ta elu ja priiuse eest / mis oli, kõik andsite ära.*

20-ndail aastail esines seesama «Leinamarsi» tõlge juba ka uuesti sõnastatud esimeste värssidega redaktsioonina. Nimelt oli H. Pöögelmann selle juba 1906. a. tehtud tõlke avaldanud 1926. a. redigeeritult oma luuletuskogus «Kevadetuuled»:

---

[14] Proletarlaste Laulik, lk. 23—24.

[15] Вольная русская поэзия второй половины XIX века. Ленинград 1959, lk. 562—563.

[16] H. Pöögelmann, Kevadetuuled, lk. 75.

«Täis piirita ohvrimeelt leegitsev rind —
teid hävitas võitlusetuli,
kui rahva au, elu ja priiuse eest
te andsite kõik, mis teil oli.

Ei võinud te vagusalt vaadata pealt,
kuis vägivald ahnelt end täitis;
sest võimsalt te tõstsite võitluses häält,
mis miljonid lõkkele läitis.

Küll tihtigi rõskete võlvide all
te kurtsite kuumaval ihal,
küll raudu teid neeti, küll saadeti maalt,
küll piinati meeletul vihal;

küll timukad surmale mõistsivad teid,
ei halastust, armu nad andnud;
kuid uhkelt, pea püsti, veel viimselgi teel
truilt kallimaid aateid te kandnud.

Täis piduhoos särab türannide loss,
ei peekrite kõlin seal väsi;
kuid seinale tulistel tähtedel — näe!
toob otsuse kohutav käsi:

Tund tulnud, kus purustab priiuseväes
ju ahelaid ärganud rahvas!
Head und teile, vennad, meil püha see paik,
kus vaibund te võitluses vahvas . . .»

Võrreldes seda 1907. a. avaldatud tekstiga, on kõige hoomatavamad muudatused esimeses salmis. Ent siin esitatud sõnastust me mitmetes hilisemates peale 1926. a. ilmunud laulikutes siiski veel ei kohta. 1932. a. kui ka 1940. ning 1941. a. ilmunud laulikuis [17] näiteks olid esimesed värsid järgmised:

«Täis piirita ohvrimeelt leegitsev rind —
teid võitlus on kalmule kandnud,
kui rahva hääks õiguse, priiuse eest
mis oli — kõik ohvriks te andnud.»

Esimene värss on siin «Kevadetuultest», teine 1907. a. redaktsioonist, kolmas sel kujul, nagu ta esines mõnedes laulikutes 1917. a. ja ka 20-ndatel aastatel, neljas värss aga taas 1907. aastast. Ka kuues rida (*kuis vägivald ahelaid köitis*) on

[17] Tööliste laulik. Tallinn 1932, lk. 14; Töölislaulik. Tartu 1940, lk. 30—31; Töörahvas laulab. («Rahvalehe» maksuta lisa), lk. [8]; Töörahva laule. Tartu 1941, lk. 16.

samast aastast pärineva sõnastusega. Seega on tegemist erinevatest trükiredaktsioonidest pärit värsside liitumisega. Puhtas «Kevadetuulte» redaktsioonis on «Leinamarss» hakanud trükitult levima nähtavasti viimasel ajal.[18]

H. Pöögelmanni tõlke uue redaktsiooni nii-öelda redigeeritud variandiks näib olevat arvatavasti 1917. a. pärinev anonüümne tekst koos viisiga [19]:

«1. Täis ohvrimeelt süda ja tulisust rind —
nii peame teid kalmu nüüd kandma.
Te kustunud elu — me priiuse hind.
Au viimast teil tulime andma.
Ei saanud te vagusalt vaadata päält,
kui vägivald laiuvalt sirgus.
Te kartmatult tõstsite võitluseks häält
ja lootuste hommik uus virgus.

2. Ka keldrite rõskete võlvide all
te hing leekis võitlemisihas.
Te kandsite raudu, teid saadeti maalt
ja piinati meeletus vihas.
Siis lõppeks julmarmutult hukati teid,
ei halastust timukad tundnud.
Pea uhkelt jäi püsti teil viimselgi teel.
Kes vabadusaadet nii hoidnud?

3. Täis küünalde sära türannide loss,
ei peekrite kõlin seal väsi.
Ent peagi lõpeb see pidu ja prass!
Näe: seinal tuld kirjutav käsi!
Tund tuli ja ahelad langesid kõik,
sest ärkasid uinunud rahvad.
Hääd und teile, vennad! Jääb pühaks see paik.
Siin puhake võitlusest, rahvad!»

Selle «Leinamarsi» neljanda tõlke leviku ja tuntuse kohta puuduvad igasugused andmed. Tõenäoliselt ta laiemasse käibesse ei läinud.

On olemas veel ka «Leinamarsi» viies tõlge, mis olemasolevail andmeil on ära trükitud kahes laulikus 1919 ja 1920.[20] Lau-

[18] Revolutsioonilisi laule. Tallinn 1957, lk. 18—19; V. Lipand, Võitluslaule, lk. 37.

[19] Ilmunud laululehena. Säilitatakse Teatri- ja Muusikamuuseumis. Dateeritud A. Looritsa andmetel.

[20] Revolutsiooni-laulud. Peterburi 1919, lk. 4; Revolutsiooni laulud. Omsk 1920, lk. 15.

likus märgitakse, et uuesti tõlgitud «Leinamarss» on «uues kujus venekeelsele algupärandile vastavam...».[21] Tõepoolest võib seda tõlget algtekstile kõige vastavamaks pidada:

«Te surite ohvrina võitluse sees,
mis truudusest rahvale tuli.
Ta elu, ta au ja ta vabadus' eest
te andsite kõik mis teil oli.

Aeg-ajalt teid piinas külm vangidekong,
kus timukad kohut teil mõistsid,
sealt tapale tihti läks ohvriterong
ja rauad nii kõledalt kostsid...

Türann aga prassides pidusid peab
ja uputab viinasse hirmu.
Kuid — sõnu seal käsi ju seinale seab,
mis näit'vad tal langemist põrmu.

Aeg tuli — ja ärkas lai rahvasteleer —
nii vägev, nii vaba ja võimas.
Head und, kallid vennad! Teil aus oli tee,
täis mehisust, vahvust ja õigust.»[22]

Kuid üldiselt tuntuks see praegu teadmata autori tõlge ei muutunud, ja küllap seetõttu, et populaarseks olid saanud nii K. Asti kui H. Pöögelmanni tõlge.

Nii on «Leinamarsist» praegu olemasolevail andmeil tehtud viis eestikeelset tõlget, millest kõige rohkemat avaldamist trükitud laulikuis leidsid kuni 1917. a. (incl.) K. Asti tõlge ja 1907. a. peale kuni tänapäevani välja H. Pöögelmanni tõlge ja selle uus redaktsioon. Rohkearvulistes laulikutes, aga ka suust suhu ja käsikirjalises ärakirjutuses läks «Leinamarss» rahva hulka, muutudes üheks armastatumaks võitluslauluks. Seda lauldi koosviibimistel, demonstratsioonidel, poliitvangide hulgas, eriti muidugi aga langenud seltsimeeste matustel. Nii näiteks on teada, et 16. okt. 1905. a. tapetute matustel lauldi leinamarssi.[23] «Riias oli traditsiooniks saanud, et surmaminejad kongidest väljudes kõva häälega hõikasid: «Jumalaga, seltsimehed!», mille järel kõik poliitilised venekeelset leinamarssi hakkasid laulma, mis kogupauguni kestis.»[24] Maale kandus ta nagu teisedki revolutsioonilised laulud eelkõige linnatööliste

[21] Revolutsiooni-laulud. Peterburi 1919, lk. 8.
[22] Sealsamas.
[23] 1905. aasta Eestis, lk. 179.
[24] F. Kull, Mässumehi ja boheemlasi. [Tallinn 1933], lk. 40.

vahendusel, ent laul levis ka kooliõpilaste ja teiste isikute kaudu. Näiteks oli Rannus «keegi rätsep Adam Kupp moonameeste pool õmblemas. Tema laulis neid revolutsioonilisi laule».[25]

Rahvasuust üleskirjutatud 20-st «Leinamarsi» teisendist kuulub ülekaalukas arv (14) K. Asti tõlkele. Seletatav võiks see eelkõige olla kõige varasema tõlke vähese trükis ilmumisega, mistõttu käsikirjalisi üleskirjutusi tehti kahtlemata rohkem. Üleskirjutustes (nii 1905. kui ka 1917. a. trükitud laulikutest pärinevas sõnastuses) on võrdlemisi vähe muudatusi. Üks varasemaid, 1906. a. pärit tekste[26] näiteks on täpselt säilitanud trükiteksti sõnastuse, välja arvatud vaid oma ajale iseloomuliku *pidustab* sõna asendamine sõnaga *pidutseb*. Teises varasemas variandis[27] on rida *teid kattis häbistav vangide rüüd* muutunud *te kandsite tihtigi vangide rüüd*. Nende kahe värsi segunenud sõnastuses hakkas see värsirida käibima 1917. a. trükitud laulikutes (*teid tihtigi kattis ka vangide rüüd*). Ka teise salmi 1. rea *said*, mis asendab *saanud*, esineb 1917. a. trükitult. Üleskirjutuste vähesuse ning andmete puudumise tõttu on peaaegu võimatu jälgida seda huvipakkuvat seika, kas ja kuidas rahvapärastunud tekstid võisid mõjustada trükis avaldatavaid tekste. Antud juhtumid on väheseid otseseid näiteid sellisest mõjust.

Kõnesoleva teksti muudatustest tuleb märkida veel värsiridade lühenemist (*kuid vennad, veel kirgliselt paisub / ja vaprasti tuksub me rind*), pikenemist (*lööb särama, loitma te võitluse väljal*) ja üksikute sõnade asendumist teistega (rahvaste *parv* asemel rahvaste *päev*, mis muide esineb mitmes tekstis ja muudab mõtte segaseks; *kerkib* asemel *tõuseb*). Sõnade asendumine on iseloomulik teistelegi tekstidele[28] (*vald ~ väli, mühisev ~ mässav, koit ~ loit, lööb ~ saab, rajal ~ väljal*). Viimases tekstis on ära jäetud sõna «tsaar» (*las prassivad rikkad, las pidustab tsaar* asemel *las prassida rikkad, las pidutseda*). Nähtavasti oli see sõna mujalgi vähetuntud, nagu kõneleb teade Rannust: «Mul on meeles, kui laulsin sõnad: «Las prassivad rikkad, las pidustab sarv.» Sest tsaari nime ei olnud ennem kuulnud ja mina ei teadnud, mis see tähendab. Siis see Ebral Paul seletas, et mitte sarv, vaid tsaar, see tähendab keiser.»[29]

Tuleb veel märkida viimase rea varieerumist. 1905. a. trükiteksti *lööb loitma te võitluserajal* asemel võib kohata *saab loitma teie võitluselipp*[30], *sääl loitma ta võitluserajal*[31], *saab võitma te võitluserajal*[32], *saab koitma te võitluseväljal*[33], *saab loitma meie rajal*[34]. Kuna ka eelmine rida algab sõnaga *lööb*, siis on eelkõige varieeritud just seda algussõna. Sõnaga *saab* on ta asendatud näiteks juba ühes 1912. a. tekstis (vt. viide 32) ja 1917. a. ongi see värss trükis järgmine: *saab loitma te võitluserajal.*

Trükitekstiga muidu täiesti identses üleskirjutuses võib kohata mõnikord kontekstis ootamatut sõna (las timukad *suudlevad* verest[35]). Iseloomulik on ka sõnade vahetamine värssides (kuid vennad, veel *vaprasti* paisub me rind / veel *kirglikult* tuksub me süda[36]).

---

[25] RKM II 119, 281/2 (8) < Tartu (1962).
[26] RKM II 114, 218 (98) < Rapla (1960/1 < 1906).
[27] RKM II 114, 269/70 (126) < Rapla (1960/1 < 1906).
[28] RKM II 39, 276/7 (4) < Muhu (1952).
[29] RKM II 119, 281/2 (8) < Tartu (1962).
[30] RKM II 120, 228/9 (9) < Kose (1962).
[31] RKM II 187, 304 < Sindi (1964).
[32] ERA II 287, 376 (3) < Järva-Madise (1940 < 1912).
[33] RKM II 39, 276/7 (4) < Muhu (1952).
[34] RKM II 150, 34/5 < Paistu (1962).
[35] RKM II 120, 413/4 (8) < Kose (1962).
[36] RKM II 150, 34/5 < Paistu (1962).

Nii oli K. Asti «Leinamarsi» tõlkes, nagu eespool juba märgitud, 1917. aastaks tekkinud terve rida sõnastuslikke muudatusi. Need aga sugenesid teksti ilmselt suulises käibes toimunud varieerumise tulemusena.

Teisi tõlkeid on rahvasuust noteeritud vähe, «Te surite võitluses...» varianti näiteks neljal, Pöögelmanni tõlget ainult paaril korral. Ent huvipakkuvaks faktiks osutub sealjuures siiski see, et praegu teadaolevatel andmetel ainult kahes trükitud ja pealegi välismaal (San-Franciscos ja Helsingis) ilmunud laulikus avaldatud «Leinamarsi» tõlge algusvärsiga «Te surite võitluses vendade eest» on rahvasuus tuntud olnud juba 1906. a.[37] Tegemist on käsikirjalisse laulikusse kirjutatud tekstiga, mis, arvestades tekstis esinevaid iseloomulikke vigu (näit. *rauges ta* asemel *rangesti*, *surmajad* asemel *surujad*), peab ilmselt olema kusagilt ära kirjutatud. Kas oli tegemist lendlehega, mõne muu käsikirjalise või ka trükitud tekstiga, jääb andmete puudusel selgusetuks.

Samuti huvitav on üks kontamineerunud «Leinamarsi» variant, milles ühtlasi esineb trükitud teksti tunduvat muutmist:

«Oh vennad, te surite võitlusest,
kui tahtsite vabadust võita,
ja surite võitluses vendade eest
ja leidsite haua, mis külma.
Jah, vennad, te hingake, me tõuseme pea,
siis saame ka vabadust, võitu.
Küll tihti te niiskete võlvide all
te kurtsite kuumaval ehal;
küll raudus teid peeti ja saadeti maalt
ja piinati meeletul vihal;
küll timukad surmale mõistsevad teid,
ei halastust, armu teil olnud.
Head und teil, vennad, meil püha see paik,
kus langesite võitluses vahvas!
Olgu kerge teile muld ja puhake rahus —
teist mälestus iial ei kustu!»[38]

Siin on tegemist kõigepealt «Te surite võitluses...» tõlke esimeste ja viimaste värsside varieerimisega (6 esimest rida). Sellele järgneb Pöögelmanni tõlke varasemast variandist 3. salm koos 4. salmi kahe esimese reaga ning viimase salmi kaks viimast rida. Lõpus esinevad kaks värssi pole pärit ühestki «Leinamarsi» viiest tõlkest. Tekst on üsnagi tunduvalt muutunud. Andmete puudumisel jääb teadmata, kas tekst improviseeriti otsekohe üleskirjutajale või on see sellisena rännanud ühest käsikirjalisest laulikust teise. Tegemist on ilmselt siiski ühekordse variandiga, mille tekkes on olulist osa etendanud unustamine ja mitme kuuldud tõlke liitumine. Kuid kollektiivsel laulmisel sellise teksti kasutamine muidugi kõne alla ei saanud tulla.

*

Küllaltki omapärane ja huvitav on laulu meloodia ajalugu. Viisi loomist ei saa omistada ühele kindlale autorile, see on kujunenud pikaajalises arenguprotsessis vene ja ukraina rahvamuusika intonatsioonidele ning mitme eri autori teostele tuginedes. Üheks oluliseks lüliks vaadeldava viisi kujunemisel oli J. Kozlovi luuletusega «Не бил барабан перед смутным полком» seotud meloodia, mis saavutas XIX sajandi II poole Vene

[37] RKM II 114, 220 (100) < Rapla (1961 < 1906).
[38] RKM II 118, 44/5 (13) < Leningradi obl. (1962).

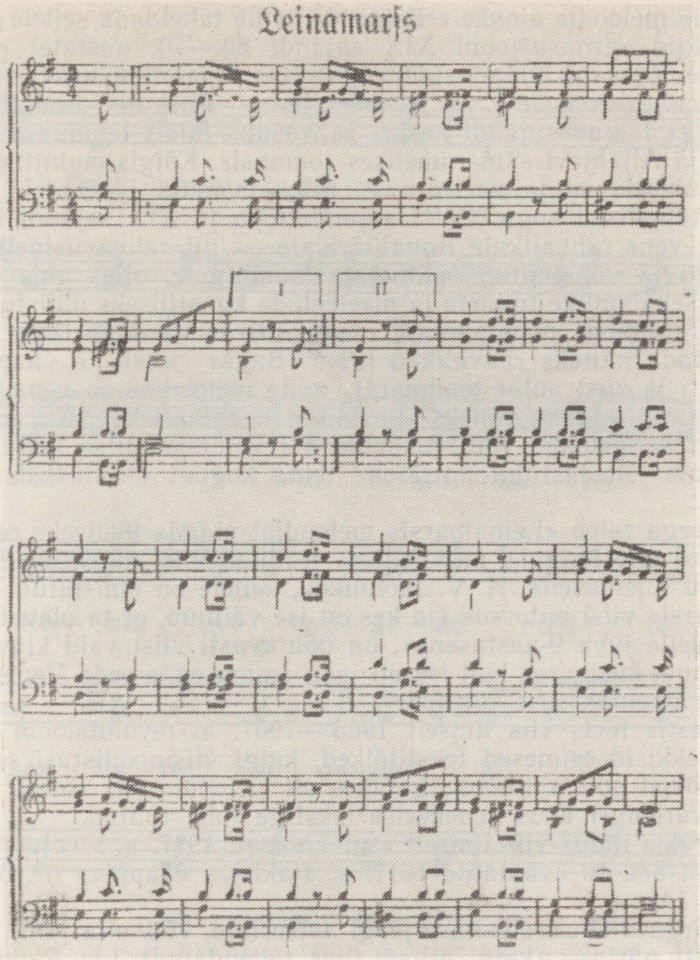

14. «Leinamarss» ajakirjas «Tapper» (1917).

rahvatraditsioonis väga suure populaarsuse. Selles leidub «Leinamarsi» viisile väga sarnaseid, mõnes variandis aga otse kattuvaid viisikäände. Meloodia autor pole teada, kuid oletatavasti on rahvaliku viisiredaktsiooni aluseks sämale tekstile loodud A. J. Varlamovi meloodia. Viimane pole aga säilinud või arhiividest üles leitud.[39] Mainitud viis pole aga «Leina-

[39] Е. Канн-Новикова, Вы жертвою пали в борьбе роковой, lk. 124—125.

marsi» meloodia ainuke eelkäija. Nii võib täheldada sellele märgatavaid sarnasusjooni XIX sajandi 60.—70. aastatel populaarse Kaasani üliõpilaslaulu «Друзья, подагрой изнуренный, не в силах больше я уж жить» viisis, Puškini luuletusega «Vang» läinud sajandi keskel rahvasuus laialt levinud meloodias ja Aljabjevi samanimelises romansis. Kõigis mainitud viisides korduvad ja varieeruvad intonatsioonid ja fraasid, mis olid tüüpilised kogu XVIII sajandi lõpu ja XIX sajandi algupoole vene rahvalikule linnalüürikale — nii rahvaviisidele kui tuntud ja vähetuntud heliloojate loomingule, olles oma ajastule iseloomulike tunnete ja meeleolude kunstiliseks üldistuseks. XVIII sajandi populaarsest olustikulisest linnalüürikast võib nimetada näiteks rahvalikku laulu «Винят меня в народе» (teksti ja viisi autor teadmata), mille meloodiat on vene uurijad samuti pidanud üheks «Leinamarsi» eelkäijaks.[40] Kui minna veelgi kaugemale, võib vaadeldava revolutsioonilise laulu meloodiale lähedasi intonatsioone leida koguni ukraina duumades.

Seega tuleb «Leinamarsi» meloodiat pidada tõeliseks rahvaviisiks, mis kujunes pikaajalises traditsioonis kollektiivse loomingu tulemusena. N. V. Ikonnikov, kellele on omistatud «Leinamarsi» viisi autorsus (ja kes on ise väitnud, et ta olevat loonud selle juba 9-aastasena), on nähtavasti viisi vaid klaverile seadnud, kusjuures laul ise oli juba ammu enne seda Venemaal suure populaarsuse võitnud.[41]

Eestis levis viis ilmselt 1905.—1907. a. revolutsiooni ajal, mil tekkisid esimesed tekstitõlked, kuigi viisinoodistusi sellest perioodist pole säilinud. Igatahes oli meloodia siis (osalt võibolla varemgi) koos venekeelse tekstiga juba tuntud.

Trükis ilmus viis ilmselt esmakordselt 1917. a. revolutsiooni päevil. See on avaldatud 1917. a. ajakirjas «Tapper» nr. 6 (vt. joon. 14).

Järgnev suulise esituse järgi noteeritud, võib-olla juba 1905. aastast pärinev (kuigi hiljem üles tähendatud) Ida Raudsepa variant (lk. 81—82) on eelmisest mõnevõrra erinev (vrd. 1., 2., 5., 10., 14., 17., 18. ja 21. takt).

Kahjuks ei ole meie käsutuses varasemaid vene allikaid, mistõttu ei saa ka selgitada, kas sellised arendused toetuvad mingeile vene trükistele või on kujunenud suulises traditsioonis. Hilisemais vene trükistes leiduvad viisikujud lähevad neist igatahes mõneti lahku (eriti 5. ja 6. takt, samuti sarnased motiivid

---

[40] Sealsamas, lk. 126.
[41] Sealsamas, lk. 127.

LEINAMARSS

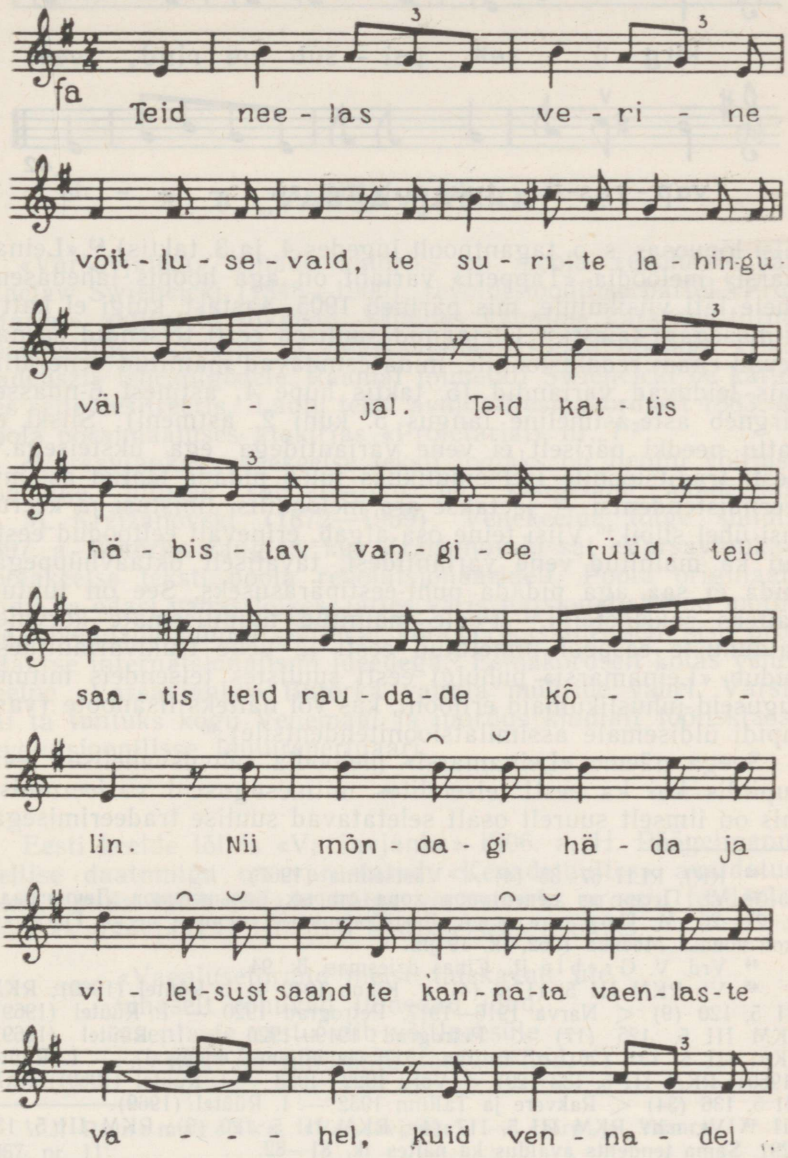
fa
Teid nee - las ve - ri - ne
võit - lu - se - vald, te su - ri - te la - hin-gu-
väl - - - - jal. Teid kat - tis
hä - bis - tav van - gi - de rüüd, teid
saa - tis teid rau - da - de kõ - - -
lin. Nii mõn - da - gi hä - da ja
vi - let-sust saand te kan - na - ta vaen - las - te
va - - - - hel, kuid ven - na - del

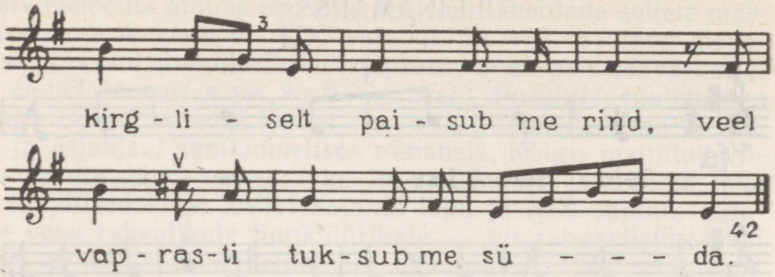

viisi lõpuosas, s. o. tagantpoolt lugedes 4. ja 3. taktis).[43] «Leinamarsi» meloodia «Tapperi» variant on aga hoopis lähedasem ühele läti viisikujule, mis pärineb 1905. aastast, kuigi ei kattu viimasegagi täiesti.[44] Ülejäänud suulised eesti teisendid sarnanevad enam redaktsioonile, mida esindavad mainitud vene allikais leiduvad variandid (5. taktis hüpe 4. astmest 6-ndasse, järgneb aste-astmeline langus 5. kuni 2. astmeni). Siiski ei kattu needki päriselt ei vene variantidega ega üksteisega.[45] Eesti traditsioonile iseloomulikuks tuleb pidada teatud assimileerimistendentsi — jäetakse ära meloodilisi libistusi ja keerutusi ühel silbil.[46] Viisi teine osa algab, erinevalt eeltoodud eesti kui ka mainitud vene variantidest, tavaliselt oktaavhüppega, mida ei saa aga pidada puht-eestipärasuseks. See on tuntud näiteks sakslastelgi.[47] Peale mainitud tüüpilisemate kõrvalekaldumiste eespool nimetatud eesti ja vene trükivariantidest leidub «Leinamarsi» puhulgi eesti suulistes teisendeis mitmesuguseid juhuslikumaid erijooni, kas või näiteks lisanoote (vastupidi üldisemale assimilatsioonitendentsile).[48]

Seega näeme «Leinamarsi» meloodia rahvusvahelises levikupildis kui ka eesti teisendites mitmesuguseid varieerumisi, mis on ilmselt suurelt osalt seletatavad suulise tradeerimisega.

---

[42] KKI, RLH 67 : 35 (4) < Vastseliina (1967).

[43] Vt. Песни из репертуара хора старых большевиков Ленинграда, lk. 22—26; М. Йорданский, Революционные песни и песни Гражданской войны. Москва 1962, lk. 19 jm.

[44] Vrd. V. Greble jt., Cīņas dziesmas, lk. 94.

[45] Vt. RKM III 5, 117/8 (4) < Kihnu 1940 — I. Rüütel (1969); RKM III 5, 120 (9) < Narva 1916—1917, Petrograd 1920 — I. Rüütel (1969); RKM III 5, 125 (17) < Petrograd 1919—1920 — I. Rüütel (1969); RKM III 5, 131 (26) < Tallinn 1917 (ja hiljem Venemaal) — I. Rüütel (1969); RKM III 5, 133 (29) < Võru 1922—1923 — I. Rüütel (1969); RKM III 5, 136 (34) < Rakvere ja Tallinn 1932 — I. Rüütel (1969).

[46] Vt. näit. RKM III 5, 117 (4); RKM III 5, 120 (9); RKM III 5, 133 (29). Sama tendents avaldus ka näites lk. 81—82.

[47] Vrd. I. Lammel — G. Hofmeyer, Lieder der Partei, lk. 17. — Variant äratab tähelepanu ka oma eht-saksalike, juba liidertaafel-koorilaulule iseloomulike kolmkõlakeerutustega kummagi perioodi eelviimases taktis.

[48] Vt. näit. RKM III 5, 125 (17) ja RKM III 5, 136 (34).

6. „VARŠAVJANKA“

«Varšavjanka» sõnade autoriks on poola revolutsionäär Waclaw Swiencicki (1848—1900), revolutsioonilise partei «Proletariat» aktiivseid liikmeid. Viibides vangina Varssavi türmi kasemattides, kirjutas ta «Varšavjanka» sõnad nõelaga «Pan Tadeuszi» lehekülgedele. Raamat toimetati Swiencicki õe kätte, kes selle dešifreeris.[1] Laulu tekst avaldati esmakordselt 1883. a. poola põrandaaluses ajakirjas «Proletariat» nr. 1.[2]

«Varšavjanka» venekeelse teksti loojaks on Lenini võitluskaaslane, hilisem sotsialistliku töö kangelane akadeemik G. M. Kržižanovski (1872—1959). Venekeelne tõlge sündis 1897. a. Butõrka vanglas, kus Kržižanovski sai «Varšavjanka» poolakeelse teksti poola revolutsionääridelt. Poola originaali andis ta edasi vabas tõlkes, jättes välja natsionalistlikud motiivid, süvendades hümni võitlevat kõla ja rikastades selle sisu proletaarse internatsionalismi ideedega.[3] Esmakordselt kõlas venekeelne «Varšavjanka» Butõrka vangla müüride vahel. Varsti sai ta tuntuks kogu Venemaal ja juurdus kindlalt töölisklassi revolutsioonilisse laulurepertuaari.

*

Eesti keelde tõlkis «Varšavjanka» 1906. a. H. Pöögelmann. Sellise daatumiga on varustatud «Kevadetuultes» avaldatud tekst,[4] mida tuleb pidada kõige varasemaks praegu teadaolevaks «Varšavjanka» trükitud eestikeelseks tekstiks:

«Vaenlusetormid meist tuiskavad üle,
vihaselt rõhuvad tumedad jõud;
vaenlaste vastu viib võitlusesüle —
ees meil on tundmata saatusesõud.

---

[1] J. Ponomarenko, «Varssavjanka». — «Sirp ja Vasar» 17. III 1967, nr. 11.

[2] Д. Житомирский, Песни на стихи Г. М. Кржижановского. — Биографии песен. Москва 1965, lk. 93.

[3] М. Друскин, Русская революционная песня. 1959, lk. 20.

[4] H. Pöögelmann, Kevadetuuled, lk. 36—37.

Uhkelt ja võimukalt tõstame siiski
tööliste võitluselippu me käes,
astume rahvaste võitluseritta,
nõuame õigust ja vabadust väes.

Veriseks võitluseks kohus meid kutsub —
vapralt siis edasi, töölisteväed!

Nälgi! on tänine tööliste osa —
vennad, kas võime siis vaikida veel?!
Võllas ja tapjate vihane kisa
võitlejaid vahvaid ei kohuta teel:
ükski ei kao, kes võitluseväljal
ohvriks on langenud aadete eest;
miljonid tänul neid kannavad meeles,
vaimustust saavad veel võitluseteest.

Veriseks võitluseks kohus meid kutsub —
vapralt siis edasi, töölisteväed!

Jälgid on meile türannide troonid,
püha meil orjade valu ja piin;
rahvaste verega määritud kroonid
vaenlaste veresse matame siin.
Armuta tasumist rõhujad saagu,
kadugu kurnajad, suregu sund;
maha! kes toitvad end töörahva higist, —
ligi on võidukas pääsmisetund.

Veriseks võitluseks kohus meid kutsub —
vapralt siis edasi, töölisteväed!»

Pöögelmann on üsnagi täpselt edasi andnud venekeelse originaali — G. M. Kržižanovski «Varšavjanka» sütitavad rütmikad read ja võitlusmeeleolu.

Esimesi trükitud laulikuid, kus «Varšavjanka» ilmus, olid «Proletarlaste Laulik» ja «Töörahva laulik». Eespool esitatud tekstiga võrreldes on tegemist vaid mõnede sõnastuse erinevustega (1. salmis *meil ~ veel*, 2. salmis *siis ~ me*, *võitluse teest ~ vahvate tööst*, 3. salmis *töörahva higist ~ võeraste higist*, *pääsmise tund ~ priiuse tund*). 1917. a. laulikutes esinevad üldiselt samad muudatused ja neile lisaks veel mõningad muudki (*kohuta ~ kohutand*, *võitluseväljal ~ võitluses vahvas*, *määritud kroonid ~ võietud troonid*, *ligi on võidukas pääsmisetund ~ jõudnud on võimukas priiusetund*). 1917. a. «Kiires» avaldatud tekstis on 1. salmi 7. rea *astume* asemel

tõttame. See muudatus koos kõige eespool tooduga iseloomustab 20—30-ndate ning ka 40-ndate aastate revolutsioonilaulikuis avaldatud «Varšavjanka» tekste, milles esineb veel *astume rahvaste võitluseritta* asemel *tõttame tööliste võitluseritta*, *rahvaste verega ~ tööliste verega*, *tundmata ~ teadmatu*. Olemasolevad laulikud ei võimalda kahjuks selle jälgimist, millal on teksti tulnud 2. salmi 1. rea sõnastus *nälgida seni jäänd tööliste osaks*, 1. salmi 5. reas *võimukalt* asemel *võimsalt* ja viimase salmi 5. reas *tasumist* asemel *tasu*. Sellised muudatused esinevad nimelt viimasel ajal väljaantud laulikutes,[5] kus muidu on kasutatud Pöögelmanni 1906. a. teksti.

Seega on «Varšavjankasse» aastate jooksul sugenenud mitmeid sõnastuslikke erinevusi, kuid praegu on taas kasutusele võetud kõige varasem sõnastus eespool märgitud üksikute muudatustega.

Laululehena on levinud veel ka teine tõlge «Varšavjankast» (avaldatud koos viisiga), mille tõlkija nimi ja daatum on teadmata.[6] H. Pöögelmanni tõlkega on tal mõndagi ühist; tundub, et tegemist on nimetatud tõlke redigeerimisega:

1. «Vaenutorm vingudes tuiskab meist üle,
vihaselt rõhuvad tumedad jõud.
Avand me vaenule võitluseks süle,
ees on meil teadmatu saatusesünd.
Veendunud võidus ja kartmata riski,
lehvib me käes punav võitluselipp.
Ei suuda taplustest hoida meid miski —
vabadus, õiglus me püüdluste tipp.

2. Tänini nälg olnud töölise osa.
Vennad, kas vaikida tohime veel?
Võllas ja vastaste vihane kisa
võitlejaid julgeid ei kohuta teelt.
Ükski ei kao neist, kes lahinguneelus
aate eest võideldes langema peab.
Mälestus säiliv neist aegade keerus
miljoneid vaimustab, tiivustab, seob.

3. Võikad on meile türannide troonid,
püha ent rõhutu valu ja piin.
Rahvaste verega määritud kroonid
vaenlaste verre kord mattuvad siin.

[5] Revolutsioonilisi laule. 1957, lk. 21—22; V. Lipand, Võitluslaule, lk. 22.

[6] Seda laululehte säilitatakse Teatri- ja Muusikamuuseumis. A. Looritsa andmetel võiks see leheke pärit olla 1917. a.

Armutu kättemaks, rõhujaid taba!
Kadugu kurnajad, ikked ja sund!
Tsaarid ja troonid, surm, põrmu kõik raba!
Ligidal võidu suur pidulik tund.

Veriseks võitluseks kohustus kutsub
üheskoos edasi, töörahva väed!»

Варшавянка.

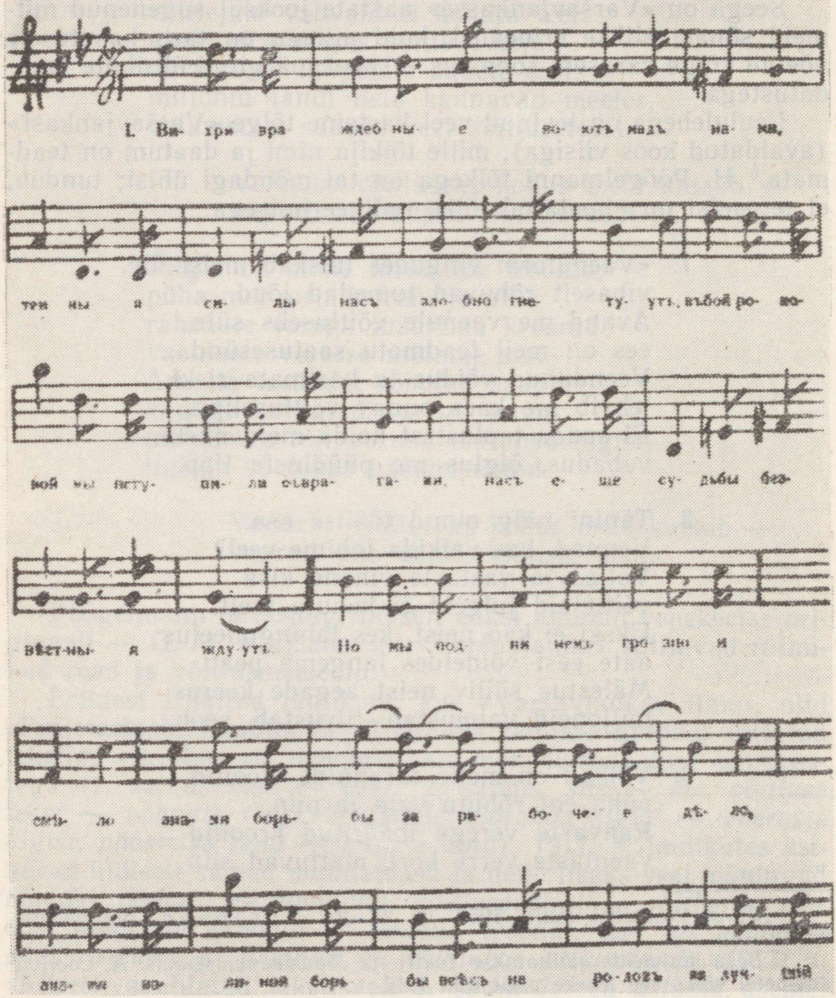

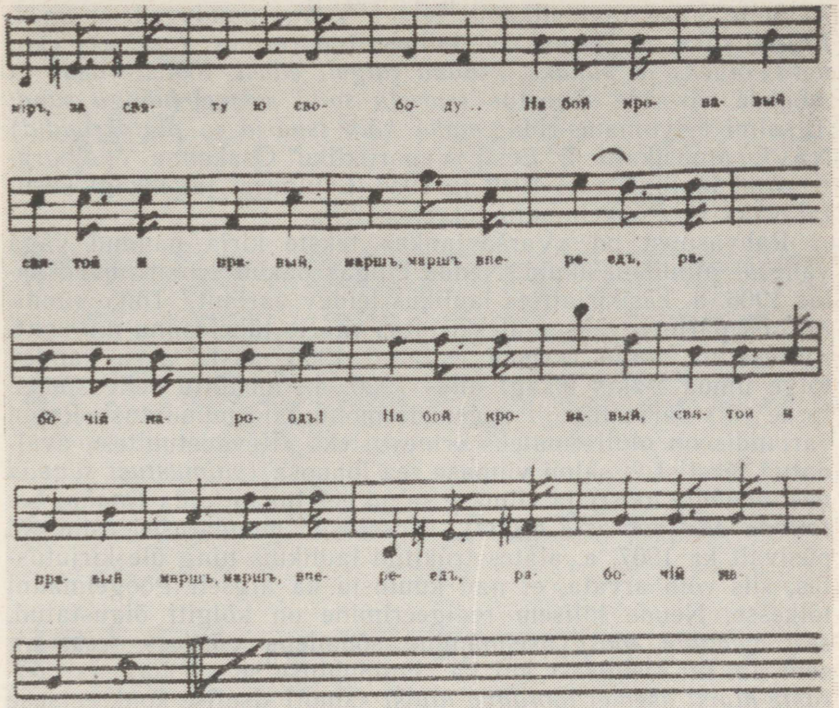

Вихри враждебные вокругъ насъ нами,
Темныя силы насъ злобно стягутъ.
Въ бой роковой мы вступили съ врагами,
Насъ еще судьбы безвѣстныя ждутъ.
Но мы поднимемъ гордо и смѣло
Знамя борьбы за рабочее дѣло.
Знамя великой борьбы всѣхъ народовъ
За лучшій міръ, за святую свободу.
На бой кровавый, святой и правый
Маршъ, маршъ впередъ, рабочій народъ! (2 раза)

Мретъ въ наши дни съ голодухи рабочій,
Станемъ-ли, братья, мы дольше молчать,
Нашихъ сподвижниковъ юныя очи
Можетъ-ли видъ эшафота пугать?
Въ битвѣ великой не сгинутъ безслѣдно
Павшіе съ честью во имя идей,
Ихъ имена съ нашей пѣсней побѣдной
Сольются гремящимъ хвалебнымъ людей.
(Припѣвъ)

Намъ ненавистны тиранновъ короны,
Цѣпи народа — страдальца мы чтимъ,
Кровью народной облитые троны
Мы кровью нашихъ враговъ обагримъ.
Месть безпощадная всѣмъ супостатамъ,
Всѣмъ паразитамъ трудящихся всѣхъ,
Мщенье и смерть всѣмъ царямъ, плутократамъ
Близокъ побѣды торжественный часъ!
(Припѣвъ.)

15. Venekeelse «Varšavjanka» varaseim trükis ilmunud viis (1902).

Selle tõlke ulatuslikuma leviku kohta puuduvad andmed. Erandlikuks on jäänud ka redigeeritud refrään (*veriseks ründeks, õigeks ja pühaks, / nüüd julgelt edasi, töölisteväed*) ja mõnede värsside sõnastus (*suregu sund* asemel *hävigu sund*; 3. salmi eelviimane rida: *maha kõik tsaarid ja plutokraadid*) NSVL Muusikafondi Eesti Vabariikliku Osakonna opalograafeeritud laululehtedel 1949 ja 1957. Laulmisel jäi ikkagi kasutatavaks H. Pöögelmanni tõlge.

Rahvasuust on «Varšavjanka» tekste kirja pandud väga vähe — ainult üksikuid. Nende hulgas pakub erilist huvi Raplas 1906. a. käsikirjalises laulikus leiduv variant.[7] Tõlke sünniaastast pärinev varane üleskirjutus väärib tähelepanu nn. kontrolltekstina, kuna eespool esitatud 1906. aasta arvu kandev tõlge ilmus trükis ikkagi alles 1926. a., mistõttu selle sõnastusse võis paratamatult sugeneda mõningaid muudatusi. Rapla variandis on olulisemateks erinevusteks «Kevadetuultes» avaldatud tekstist 2. salmi viimase rea lõpuosa (*vaimustust saavad veel vahvate tööst*) ja viimase salmi eelviimane rida (*maha, kes toitvad end võõraste higist*). Et sellised muudatused esinevad püsivalt ka 1907. a. alates trükitud laulikuis ning üleskirjutustes, siis võib arvata, et nad kuulusid ka algselt Pöögelmanni tõlkesse. Nende hilisem redigeerimine on kõigiti õigustatud, sest *vahvate tööst* asendamine sõnadega *võitluse teest* on sobivam nii sisulisest kui ka riimipuhtuse seisukohast ja *võõraste higist* asemel *töörahva higist* samuti sisulise konkreetsuse seisukohast.

1917. a.[8] ja hiljem[9] laulikuisse kirjutatud «Varšavjankas» on üldiselt tegemist samade sõnastuslike muudatustega, mis esinesid selleaegsetes trükitud tekstideski. Ei puudu ka «Varšavjanka» fragment, mis on tekkinud ilmselt unustamise tulemusena, sisaldades kaheksa rida esimesest ja teisest salmist ning refräänist. Rahvale häälduselt raskest ja kindlasti ka sisuliselt hämaraks jäävast pealkirjast «Varšavjanka» on saanud rahvapärasem «Varsamanka», «Varsanijana», «Varsavjanka» või ka «Veriseks võitluseks».

«Varšavjanka» kuulub revolutsioonilaulude kullafondi, mida tõlke sünnist peale on avaldatud eesti revolutsioonilaulikutes kuni kaasajani välja.

*

«Varšavjanka» meloodia (välja arvatud refrääniosa) on tekkinud juba paarkümmend aastat varem kui laulu poolakeelne tekst. Ta lähtub 1863. a. Varssavi ülestõusust osavõtjate võitluslaulust «Žuaavide marss», mille teksti autor oli V. Volski.[10]

[7] RKM II 114, 114/5 (45) < Rapla (1960/1 < 1906).
[8] RKM II 187, 409/10 < Sindi (1964 < 1917).
[9] ERA II 112, 388/9 (36) < Kuusalu (1925).
[10] Д. Житомирский, Песни на стихи Г. М. Кржижановского, lk. 93.

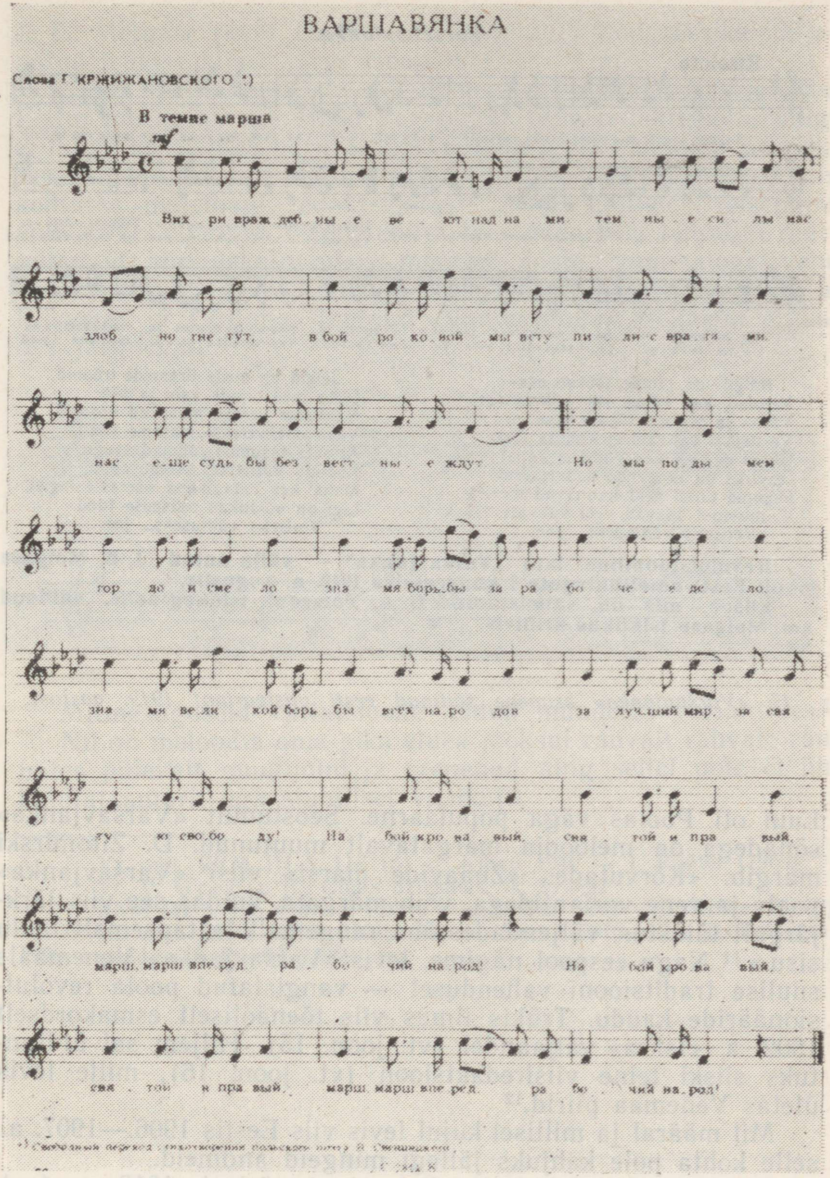

16. Vene «Varšavjanka» üldtuntud viisiredaktsioon (1962).

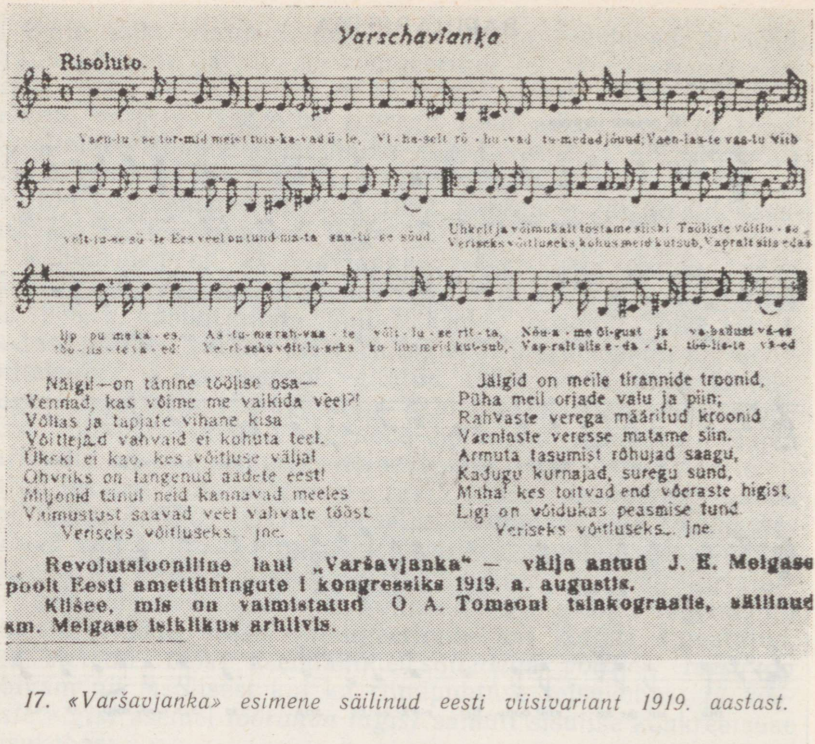

Revolutsiooniline laul „Varšavjanka" — välja antud J. E. Melgase poolt Eesti ametiühingute I kongresside 1919. a. augustis.

Klišee, mis on valmistatud O. A. Tomsoni tsinkograafia, säilinud sm. Melgase isiklikus arhiivis.

17. «Varšavjanka» esimene säilinud eesti viisivariant 1919. aastast.

Laul oli Poolas väga populaarne. Seostunult «Varšavjanka» sõnadega on meloodia märgatavalt muutunud. D. Žitomirski märgib: «Kõrvutades «Žuaavide marsi» viisi «Varšavjanka» poola ja vene variantidega, võib märgata, kuidas see viis järkjärgult täiustus, väljendades üha rangemalt ja täpsemalt laulu sisu.» [11] Nagu eespool nägime, levis «Varšavjanka» Venemaale suulise traditsiooni vahendusel — vangistatud poola revolutsionääride kaudu. Trükis ilmus viis tõenäoliselt esmakordselt 1902. a. «Iskra» väljaandel (vt. joon. 15). Hiljem sai üldtuntuks siiski teine viisiredaktsioon (vt. joon. 16), mille levik ületas Venemaa piirid.[12]

Mil määral ja millisel kujul levis viis Eestis 1906.—1907. a., selle kohta pole kahjuks jällegi mingeid andmeid.

Esimene säilinud eesti viisivariant pärineb 1919. aastast. See on hiljem uuesti trükitud ajalehes «Kommunismiehitaja»

[11] Sealsamas, lk. 94.
[12] Vrd. I. Lammel — G. Hofmeyer, Lieder der Partei, lk. 3.

J. E. Meigase poolt Eesti ametiühingute I kongressiks väljaantud trükise klišee järgi (joon. 17).

Nagu näeme, ei vasta see kummalegi eeltoodud teisendile. Enam meenutab see siiski varasemat vene redaktsiooni, kuigi ei lange ka sellega päris kokku. Hiljem levib meloodia Eestiski eeltoodud hilisemale viisiredaktsioonile lähedasena.[13] Ka Lätis kohtame mõlemaid redaktsioone.[14] Eesti suulistes teisendeis võib «Varšavjanka» viisi puhulgi täheldada veel küllaltki märgatavaid kõrvalekaldumisi, mis ei vasta kummalegi vene redaktsioonile ega ka eeltoodud eesti variandile. Nii on 1932. a. Rakveres ja Tallinnas lauldud «Varšavjanka» meloodia algusosa järgnevalt:

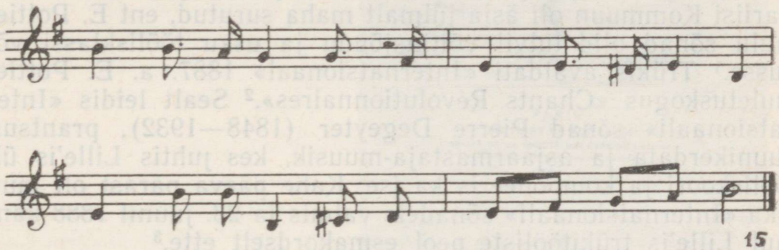

15

Mitmesuguseid variatsioone leidub muudeski variantides.[16] Nii on meloodia oma pika eluea jooksul rahvalt rahvale rännates pidevalt muutunud ja arenenud ning sellel pole ei üht kindlat autorit ega stabiilset viisikuju.

---

[13] Vt. näit. RKM III 5, 118 (5) < Kihnu 1940 — I. Rüütel (1969).

[14] Vt. V. Greble jt., Cīņas dziesmas, lk. 91—92.

[15] RKM III 5, 135 (33) < Rakvere ja Tallinn 1932 — I. Rüütel (1969).

[16] Vt. näit. RKM III 5, 120/1 (10) < Narva 1916—1917 ja Petrograd 1920. aastad — I. Rüütel (1969) jm.

7. „INTERNATSIONAAL“

«Internatsionaali», kõige tuntuma rahvusvahelise proletariaadi võitluslaulu sõnad kirjutas 1871. a. juunis Eugène Pottier (1816—1887), prantsuse tööline-poeet ja kommunaar. Pariisi Kommuun oli äsja julmalt maha surutud, ent E. Pottier' laulu sõnad olid tulvil võitlusjõudu ja usku tööliskласsi võidusse.[1] Trükis avaldati «Internatsionaal» 1887. a. E. Pottier' luuletuskogus «Chants Révolutionnaires».[2] Sealt leidis «Internatsionaali» sõnad Pierre Degeyter (1848—1932), prantsuse puunikerdaja ja asjaarmastaja-muusik, kes juhtis Lille'is ühte tööliskoori ja komponeeris ka ise. Kahe päeva pärast oli muusika «Internatsionaali» sõnadele valmis ja 23. juunil 1888 kanti laul Lille'is trükitööliste peol esmakordselt ette.[3]

Siitpeale hakkas «Internatsionaal» kiiresti levima. 1899. a. lauldi seda Pariisis prantsuse sotsialistlike töölisorganisatsioonide kongressil. Osavõtjate hulgas oli A. J. Kots (1872—1943), vene emigreerinud revolutsionäär, kes õppis tollal Pariisi mäeinstituudis.[4] «Internatsionaali» laulmist kuulates tegi ta kindla otsuse tõlkida see vene keelde. Laulu venekeelne tekst, A. J. Kotsi tõlge, ilmuski esmakordselt 1902. a. anonüümselt Genfis väljaantavas sotsiaal-demokraatlikus ajakirjas «Жизнь».[5] Illegaalsete laulikute ja hektografeeritud lehekeste kaudu hakkas «Internatsionaal» levima üha laiematesse rahvahulkadesse. Bolševistlik ajakirjandus propageeris aktiivselt rahvusvahelise proletariaadi hümni. Venemaal, erinevalt prantsuse originaalist, sai ta tuntuks 3-salmilisena. Kuuest salmist oli Kots valinud 1., 2. ja 6. salmi, et teha laul lühemaks ja võitlevamaks.[6]

---

[1] В. Дмитриев, Поэт-коммунар. Жизнь и творчество Эжена Потье, создателя «Интернационала». Москва 1966. lk. 71

[2] Sealsamas, lk. 165.

[3] Sealsamas, lk. 196—197.

[4] Sealsamas, lk. 198.

[5] С. Дрейден, Интернационал. — Биографии песен. Москва 1965. lk. 26.

[6] Sealsamas, lk. 27. 1937. a. tõlkis Kots «Internatsionaali» kõik salmid, ent rahvahulkades oli see juurdunud juba 3-salmilisena.

18. E. Pottier' «Chants Révolutionnaires» (tiitelleht).

Pärast Oktoobrirevolutsiooni sai «Internatsionaal» Nõukogude Liidu riigihümniks, aga alates 1944. a., kui loodi «Nõukogude Liidu hümn», on «Internatsionaal» Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei hümn.

*

Seni vähetuntud faktiks on, et eesti keeles ilmus «Internatsionaal» esmakordselt 1905. a. «Uudiste veste-osas» V. Grünstammi tõlkes pealkirjaga «Rahvastevaheline tööliste hümnus»:

«Nüüd ärka, ilm, kes alles orjad,
nüüd tõuse, ikkes ägav maa,
kes rikastele vara korjad —
ja võitlusele valmista!
Veel valitseva vägivalla
me troonilt maha tõukame
ja ilma, kus ta meid ei talla,
me ehitame ülesse!

See on me otsustav lahing
tõe ja õiguse eest!
Tervele ilmale priiust
näeme tõusema sest.

Ei jumal meile abi anna,
me võõraks jääme keisrile,
ei priiust keegi kätte kanna,
kui seda i s e me ei tee.
Et söödikutest lahti saada,
kel isu iial täis ei saa,
et oma kodu ehitada —
seks, rahvad, üles viitmata!

See on me otsustav lahing jne.

Sest ainult m e i e, kes kõik lõime,
mis ilmas tõusnud tänini,
siin valitseda m e i e võime,
kuid söödikud — ei iialgi!

Ja kui nüüd viimaks torm ja äike
läeb lahti rusujatele,
siis püha vabadusepäike
meil tõuseb uhkelt taevasse.

See on me otsustav lahing jne.»[7]

Tõlgitud on see vene keelest, Kotsi teksti on jälgitud ja edasi antud võrdlemisi täpselt. Ent tõlke, eriti 1. salmi sõnastus on mõnevõrra konarlik. Sõna «Internatsionaal» kui sel ajal veel vähetuntud sõna puudub nii pealkirjas kui refräänis. Tõlke (pealkirjaga «Tööliste hümnus») [8] tõid ära mõlemad 1905. a. ilmunud «Võitluse laulud» ja «Proletarlaste Laulik». Need on kõik «Internatsionaali» esimese tõlke praegu teadaolevad trükis avaldamise kohad. 1910. a. ilmus Grünstammi tõlge uues redaktsioonis, seekord pealkirjaga «Internatsionale».[9] Uuesti olid sõnastatud kaks esimest salmi ja refrään:

«Ilm üles, ilm, kes aastasajad
ju oled ägand orjana,
kel nälg ja toorus kütkestajad —
sa võitlusele valmista!

[7] «Uudiste veste-osa» 1905, nr. 88. — V. Grünstammi kohta vt. lähemalt «Punase lipu» käsitluses lk. 60.

[8] Sama pealkirja all esines nimetatud kogudes veel teinegi laul — «Ei abi saa me keisri käest».

[9] «Uus Ilm» 4. III 1910, nr. 6.

Me hävitame vägivalla,
me uue ilma rajame,
kus ülekohus meid ei talla,
kust õigust leidub kõigile.

See on me otsustav lahing
võidu see meile toob!
Internatsionale
ilma uueks meile loob.

Ei abi saa me jumalalt,
ei kangelastelt, keisritelt,
vaid oma võimul rusujatelt
me vabaduse võtame.
Et rõhujatest lahti saada,
kel ahnus iial täis ei saa,
et vägivalda hauda a'ada,
seks, rahvad, üles viitmata!

See on me otsustav lahing jne.»

Kolmas salm oli jäänud endiseks, muutus vaid 2. rida: *mis ilmas tehtud tänini.* Uues redaktsioonis on Pöögelmanni tõlkest võetud värsse (*me hävitame vägivalla*; *Internatsionale / ilma uueks meile loob*; *me vabaduse võtame* (pro *võidame*).

V. Grünstammi tõlke leviku kohta pole kahjuks eespool nimetatule midagi juurde lisada. Ent oluline on see, et eesti keeles oli «Internatsionaal», kuigi mitte veel selle nimetuse all, 1905. a. siiski juba olemas.

«Internatsionaali» tuntud eestikeelne tõlge pärineb 1906. a. H. Pöögelmannilt. Sellist aastaarvu kannab allpool toodud tekst Pöögelmanni 1926. a. ilmunud luuletuskogus «Kevadetuuled»:

«INTERNATSIONAALE

(Tõlge.)

Nüüd üles, keda needus rõhub,
nälg, orjus ikkes hoiavad;
keeb mässul rind — las võitlus lõhub
need kütked, mis meid köidavad!
Me vägivalla hävitame,
uus, parem ilm on meie püüd,
uus ilm, kus võidul ülendame
neid, keda orjus rõhub nüüd.

Selles võitluses võidu
lahing otsustav toob —
ja Internatsionaale
meil uueks ilma loob.

Ei päästmist taevalt, trooni jalgelt,
ei vägimeestelt oota me,
vaid oma võimsa käega julgelt
me vabaduse võidame.
Sest alasil las haamer paugub,
kui teras veel on tuline,
tööl käsi kindlust, rammu kogub,
et iket heita põrmusse.

Selles võitluses võidu
lahing otsustav toob —
ja Internatsionaale
meil uueks ilma loob.

Ei õigust ilma valitseda
või olla söödikute sool,
vaid meil, töörahval, sest et teda
peab üleval me töö ja hool;
ja lõhub tasumiseäike
kõik ahned koerad laiali,
ei sellepärast kustu päike,
vaid paistab endselt ilmale.

Selles võitluses võidu
lahing otsustav toob —
ja Internatsionaale
meil uueks ilma loob.[10]

1906.»

Nagu juba märgitud, sai Pöögelmann revolutsioonilaulude tõlkimiseks nähtavasti otsese tõuke J. Lilienbachilt, kes 1905. a. kevadel tegi oma kirjas Pöögelmannile ettepaneku tõlkida mõned revolutsioonilaulud. 1905. a. tõlgitud «Marseljeesile» järgnesidki 1906. aastaga dateeritud «Internatsionaal», «Varšavjanka», «Leinamarss». J. V. Veski aga mainib oma mälestustes koguni, et Pöögelmann tõlkis «Internatsionaali» Leipzigis olles, seega enne 1906. a.,[11] saates tõlke «Teataja» toimetusse. «Muretsesime noodid, mina kirjutasin sõnad alla ja veel

[10] H. Pöögelmann, Kevadetuuled, lk. 27—28.

[11] H. Pöögelmann oli Leipzigis 1903. a. sügisest 1905. a. sügiseni. Vt. E. Plotnik, Hans Pöögelmann. Elu ja tegevus 1875—1919. I. Tallinn 1965, lk. 60—80.

samal päeval läks see ühes põrandaaluses kollektiivis harjutamisele.» [12]

Lisaandmete puudumisel pole praegu muidugi enam võimalik kindlaks teha selle tõlkija enda poolt märgitud aastaarvule vastukäiva mälestusteate õigsust või ebaõigsust. Kindel on küll see, et 1905. a. revolutsioonilaulikutes Pöögelmanni tõlget veel ei esine. Praegu teadaolev kõige varasem koht, kus see avaldati, oli «Proletarlaste Laulik». Selles esinevad mõlemad «Internatsionaali» tõlked — nii Grünstammi kui Pöögelmanni oma. Viimane erineb 1906. aastaga dateeritud ja eespool esitatud «Kevadetuulte» trükivariandist põhiliselt refrääni poolest:

«Viimse võitluse maale
lahing otsustav toob,
Internatsionali
meil uueks ilma loob.»

Erinevad olid ka 3. salmi 3. ja 4. rida: *vaid neil, kes turjal kandvad teda, / kes toitvad teda rahutööl.* Samasugune refrään ja samasugused 3. salmi read on ka Helsingis väljaantud «Töörahva lauliku» «Internatsionaalil» [13] ning 1906. aastal käsikirjalisse laulikusse kirjutatud variandil.[14] «Kevadetuultes» avaldatud «Internatsionaali» refrääni esimene rida (*selles võitluses võidu*) on üldse erandlik ega esine enam hilisemateski trükivariantides. Näib, et see on tõlkija poolt hiljem selliseks redigeeritud. Samuti näivad «Internatsionaali» kõige varasemasse tõlkesse kuuluvat eespool tsiteeritud 3. salmi 3. ja 4. rida (*vaid neid, kes turjal kandvad teda, / kes toitvad teda rahutööl*) kui esimestes teadaolevates variantides esinevad. Seega näib «Kevadetuultes» avaldatud tekst kandvat ilmseid hilisema redigeerimise jälgi ja seda ei saa pidada H. Pöögelmanni «Internatsionaali» tõlke esimeseks redaktsiooniks. Et 1906. a. trükitekst puudub, siis on alljärgnevalt ära toodud 1906. a. käsikirjalisse laulikusse kirjutatud «Internatsionaal» kui tõlke esimene, A-redaktsioon:

«Nüüd üles, keda needus rõhub,
nälg, orjus ikkes hoiavad,
kel mässul rind, las võitlus lõhub
need kütked, mis meid köidavad.

---

[12] Joh. V. Veski, Mälestusi eesti kultuurielust. — «Keel ja Kirjandus» 1961, nr. 6, lk. 371.

[13] Selles äratoodud «Internatsionaalil» on muide veel paar sõnastuse erinevust: *söödikute sool* asemel *rõhujate sool* ja *ahned koerad* asemel *ahned salgad.*

[14] RKM II 114, 113/4 (44) < Rapla (1960/1 < 1906).

Me vägivalla hävitame,
uus, parem ilm on meie püüd,
uus ilm, kus võidul ühendame
neid, keda orjus rõhub nüüd.

Viimse võitluse maale
lahing otsustav toob.
Internatsionaale
meil uueks ilma loob.

Ei pääsmist taevalt, trooni jalgelt,
ei vägimeestelt oota me,
vaid oma võimsa käega julgelt
me vabaduse võidame.
Sest alasil las haamer paugub,
kui teras veel on tuline.
Tööl käsi kindlust, rammu kogub,
et iket heita põrmusse.

Viimse võitluse maale...

Ei õigust ilma valitseda
või olla söödikute sool,
vaid neil, kes turjal kandvad teda,
kes toitvad teda rahutööl.
Ja lõhub tasumiseäike
kõik ahned koerad laiali,
ei selle pärast kustu päike,
vaid paistab endselt ilmale.

Viimse võitluse maale jne.» [15]

Selle sõnastusega tekst ilmus 1910. a. ka ajalehes «Uus Ilm», kuigi küll mõningate erinevustega viimases salmis:

«Täis õigus ilma valitseda
ei ole parasiitidel,
vaid neil, kes turjal hoidvad teda —
meil, töö ja rahu kandjatel.
Ja lõhub tasumiseäike
kord kõik need koerad laiale,
ei sellepärast kustu päike,
vaid särab endselt ilmale.»

Järgmised praegu teadaolevad trükivariandid pärinevad 1917. aastast. Neid on, võrreldes järgnevate aastatega, kõige

[15] RKM II 114, 113/4 (44) < Rapla (1960/1 < 1906).

arvukamalt ja nad on oma sõnastuseltki mitmeti erinevad. Kõigepealt võib märkida mõningate muudatustega A-redaktsiooni.[16] Olulisemateks erinevusteks on siin vaid refrääni esimeses reas esinev *raale* (*maale* asemel) ja 2. salmi uuesti sõnastatud 3. rida (*vaid vabalt, võimukalt ja julgelt*, rea *vaid oma võimsa käega julgelt* asemel).

Järgmiseks võib nimetada tõlke B-redaktsiooni. Siia kuuluvad sellised tekstid[17], kus kahes esimeses salmis on põhiliselt tegemist A-redaktsiooniga, milles on mõningaid sõnastuslikke erinevusi (refrääni *raal'* pro *maale*, ja *viib* pro *toob*, 2. salmi teine pool: *seal alasel, kus haamer paugub, / kus teras veel on tuline, / seal käsi kindlalt jõudu kogub, / kõik ikked heidab põrmusse*); kolmas salm on aga täiesti uus:

«Sest ainult meie, üleilmse
ja hiigla tööväe vennaksed,
maa üle valitseda võime,
kuid parasiidid — iialgi!
Ja kui kord kõue valjult raksub
me timukate karja peal,
siis meile päike ikka paistab
ja hiilget saadab võiduteel.»

Kotsi tõlke 3. salm on siin edasi antud peaaegu sõna-sõnalt, suure täpsusega. Laialdasemasse levikusse see kolmanda salmi tõlge aga nähtavasti ei läinud.

Edasi võib 1917. a. ilmunud laulikutes kohata C-redaktsiooni, «Internatsionaali» 2-salmilist tõlget[18] (puudub viimane, kolmas salm), mis A-redaktsioonist erineb äsja nimetatud põigete poolest.

1917. a. «Tapperis» (nr. 6) ilmunud teksti võib pidada tõlke D-redaktsiooniks.[19] See on juba väga lähedane sellele «Internatsionaali» tekstile, mida me tänapäeval tunneme:

«1. Nüüd üles, keda needus rõhub,
nälg, orjus ikkes hoiavad;
keeb mässul rind ja võitlus lõhub
me orjakütked, ahelad!
Me vägivalla hävitame,
uus, parem ilm on meie püüd,
uus ilm, kus võidul ülendame
neid, keda orjus rõhub nüüd.

[16] «Pealinna Teataja» 18. IV 1917, nr. 34.

[17] Punased laulud. Kogu väljavalitud kuulsaid vabaduse laule. Viljandi 1917, lk. 9—10; «Kiir» 18. IV 1917, nr. 20.

[18] Esimene Revolutsionipüha 10. märts 1917, lk. 6; Vabaduse võitluse laulud. Viljandi 1917, lk. [7]; Võitluse laulud. 1917, lk. 3.

[19] Sama tekst ilmus 1917. a. veel näit. ka laululehes ««Olevi rahvakoja» avamine 14. dets. 1917.»

Viimse võitluse maale
lahing otsustav toob,
Internatsionale
meil uueks ilma loob.

2. Ei vabadust saa taevaväega,
ei anna tsaar, ei hiiglane,
vaid oma võimsa, julge käega
me vägivalla võidame.
Et ülekohut heita hauda
ja õigust võita endile,
sest tõmba lõõtsa, tao rauda
nii kaua kui raud tuline.

Viimse võitluse maale
lahing otsustav toob,
Internatsionale
meil uueks ilma loob.

3. Ei õigust ilma valitseda
või olla söödikute sool,
vaid meil, töörahval, sest et teda
peab üleval me töö ja hool.
Kui lõhub tasumiseäike
kõik ahned koerad laiali,
ei sellepärast kustu päike,
vaid paistab nii kui ennegi.

Viimse võitluse maale
lahing otsustav toob,
Internatsionale
meil uueks ilma loob.»

Kui seda võrrelda A-redaktsiooniga, siis selgub, et 1. salmis on enamasti kõik samaks jäänud. Täiesti uuesti on aga tõlgitud 2. salm. Ei ole kahtlust, et D-redaktsioonis oli see õnnestunud sootuks rohkem. A-redaktsiooni värsid *ei päästmist taevalt, trooni jalgelt, / ei vägimeestelt oota me* on kahtlemata palju konarlikumad-kohmakamad kui *ei vabadust saa taevaväega, / ei anna tsaar, ei hiiglane.* Järgnevad 2 rida A-redaktsioonis (*vaid oma võimsa käega julgelt / me vabaduse võidame*) kõlavad nüüd *vaid oma võimsa, julge käega / me vägivalla võidame. Vabaduse* (kätte)võitmise asemel on nüüd rõhutatud hoopis antipoodse *vägivalla* (ära)võitmist. See kuulub nagu orgaaniliselt järgnevate värsside võitlusliku, ülekohut väärama kutsuva motiivi juurde: *et ülekohut heita hauda / ja õigust*

võita endile. Mainitud motiiv kõlab D-redaktsioonis A-redaktsiooniga võrreldes (*et iket heita põrmusse*) sootuks võitlevamana, teravdatumana.

Ka 3. salmis on mitmeid muutusi. Ümber sõnastatud on 3. ja 4. rida: *vaid neil, kes turjal kandvad teda, / kes toitvad teda rahutööl* asemel on nüüd *vaid meil, töörahval, sest et teda / peab üleval me töö ja hool.* Tõenäoliselt olidki mainitud read 1926. a. «Kevadetuultes» redigeeritud D-redaktsiooni mõjul.

«Tapperis» avaldatud «Internatsionaali» tõlge oli anonüümne nagu enamik teisigi seal ilmunud luuletusi. Pole arvatavasti põhjust kahelda ka selle redigeeritud tõlke (õieti ühe redigeeritud salmi) kuulumises H. Pöögelmannile, kuigi ta oma «Kevadetuultes» «Internatsionaali» seda redaktsiooni ära ei too. Hakati ju hiljem seda redigeeritud tõlget kodanliku Eesti töölislaulikuis Pöögelmanni eluajal avaldama tema nime all, ja vastuvaidlemiseks polnud tal ilmselt vajadust. Kahtlemata pakuks huvi teada saada uuestitõlkimise põhjusi ja ajendeid, kuid andmeid selle kohta pole seni õnnestunud leida. Samuti pole teada B-redaktsiooni 3. salmi tõlkija.

Järgnevatel aastatel avaldatud «Internatsionaali» tekstid on kas A- (1906. a.) või D-redaktsiooni (1917. a.) või ka nende segunenud sõnastusega. Nii näiteks toob 1919. a. Riias väljaantud laulik[20] ära «Internatsionaali» A-redaktsiooni. Teises 1919. a. väljaandes[21] on C-redaktsioonile (2-salmilisele tõlkele), mis, nagu eespool märgitud, esines 1917. a., lisatud A-redaktsiooni 3. salm (erinevuseks *koerad* asemel *karjad*). 1920. a. väljaannetes[22] esineb D-redaktsioon, 1926. a.[23] omas samuti, viimases ainult õige väikeste erinevustega. 1927. a. tekstis[24], kus 1. salm on pärit A-, 2. salm C-redaktsioonist, on 3. salm B-redaktsioonist, kuid mõnevõrra muudetud sõnastusega:

«Sest ainult meie, kes kõik lõime,
mis ilmas tõusnud tänini,
maa üle valitseda võime,
kuid rõhujad ei iialgi.

---

[20] Интернациональный сборник песен четвертого и последнего общественного класса. Riga 1919, lk. 13.

[21] Revolutsiooni-laulud. Peterburi 1919, lk. 2.

[22] Töörahvale 1. maiks 1920; Revolutsiooni laulud. Omsk 1920, lk. 3—4.

[23] Töörahva laulud. Narva 1926, lk. 2.

[24] M. Lauriman, Tööliste võitluslaulud. 1927, lk. 3—6. — Samasugused «Internatsionaali» sõnad koos viisiga leiduvad veel ka sotside kirjastuse «Osaühisuse Muusika kirjanduse nr. 1» väljaantud postkaardil (tõenäoliselt 1919. aastast). Tähelepanu väärib sealjuures tavalisest erinev refrään:

«Tõe ja õiguse koitu
näeme kumama seal,
kus kindlustab me võitu
Internatsionaal.»

Ja kui nüüd viimaks torm ja äike
läeb lahti rusujatele,
siis püha vabadusepäike
siin tõuseb uhkelt taevasse.»

Uudse momendina tuleb kõnesolevas «Internatsionaali» tekstis märkida refrääni 3. rida: senise ühe sõna — *Internatsionale* — asemel esineb nüüd *võim Internatsionaali.* Siitpeale kohtame seda refräänirida ka hilisemais töölislaulikuis[25], kuigi samal ajal võis kohata paralleelselt küll veel ka ühesõnalist rida. Valdavalt on mainitud aastatel ilmunud revolutsioonilaulikutes «Internatsionaali» tekst D-redaktsiooni sõnastuses, kusjuures ainult refrääni esimese rea *maale* on asendunud sõnaga *raale.* See üldlevinud tekst teeb aga ajapikku läbi veel mõned väiksemad muudatused. Viimaste trükitud laulikute järgi[26] on «Internatsionaali» sõnastus järgmine.[27]

«Nüüd üles, keda needus rõhub,
nälg, orjus ikkes hoiavad!
Keeb mässul rind ja võitlus lõhub
kõik orjakütked, ahelad.
Me vägivalla hävitame,
uus, parem *maailm* on *me* püüd,
maailm, kus võidul ülendame
neid, keda orjus rõhub nüüd.

Viimse võitluse maale
lahing otsustav toob,
võim Internatsionaali
maailma uueks loob.

Ei vabadust saa taevaväega,
ei anna tsaar, ei hiiglane,
vaid oma võimsa, julge käega
me vägivalla võidame.
Et ülekohut heita hauda
ja õigust võita endile,
seks tõmba lõõtsa, tao rauda,
veel kuni raud on tuline.

Viimse võitluse maale...

---

[25] Näit. Tööliste laulik. Tallinn 1932; Töölislaulik. Tartu 1940; Ühislaule. Tallinn 1941 jt. — Erandlik on see refräänirida 1937. aastal Leningradis ilmunud A. Radiku «Laulikus»: *ja Internatsionaal.*

[26] Revolutsioonilisi laule. Tallinn 1957, lk. 3—5; V. Lipand, Võitluslaule, lk. 3—7.

[27] Kursiivis on antud D-redaktsioonist erinevad sõnad või read.

Ei õigust ilma valitseda
või olla *kurnajate* sool,
vaid meil, töörahval, sest et teda
peab üleval me töö ja hool.
Kui *paiskab* tasumiseäike
kõik ahned koerad laiali,
ei sellepärast kustu päike,
vaid paistab nii kui ennegi.

Viimse võitluse maale jne.»

Nagu näha, on siin võrreldes 1917. a. D-redaktsiooniga tegemist peamiselt ühe või teise sõna asendamisega või sõnade järjekorra muutmisega. Olulisemaks, sisulist momenti silmaspidavaks muudatuseks võib pidada viimase salmi 2. reas piltliku *söödikute* asemel ideoloogiliselt konkreetsema *kurnajate* kasutamist. Rahvapärase ja «Internatsionaali» tekstis 1906. aastast juurdunud, antud kontekstis küll ebatäpse, kuid ometi kujuka väljendi *lõhub laiali* (*kui lõhub tasumiseäike / kõik ahned koerad laiali*) asemel on nüüd *paiskab laiali*. See asendamine on tehtud ilmselt korrektsema keele nimel.

Eespool vaadeldud «Internatsionaali» tõlgetele ja nende redaktsioonidele lisaks ilmus veel kolmas eestikeelne tõlge, mille autoriks oli G. Suits [28]:

«Tööorjad, needus keda rõhub,
nüüd otsustavaks üles hooks!
Meid köitnud kütkeid üksi lõhub
maa äärest äärde tormijooks.
Ju vana korra vaarub alus,
see ümber löögem, loogem nüüd,
sest väe ja võimu võitlusvalus
uus, parem ilm on meie hüüd.

Viimse võitluse teele,
väerinda igal maal,
töö vennastuse meele
märk Internatsionaal.

Ei teist meil lunastuse toojat
kui liit me kangekäeline,
muud ühisõnne seadjat, loojat
töörahvas kui kõikväeline.

---

[28] G. Suits, Kõik on kokku unenägu. Luuletused 1913—1921. Tartu 1922, lk. 130—131.

Tao, vasar, terast tulisena
all surve leiva, hinge eest,
käel karmil tõkkeid võita kena,
tõus vabastav kui nõuab meest.

(Refr.)

Ei õigust ilma valitseda
või olla saagitseja pool,
aeg rahva kehva vaenlast seda
ju turjalt heita meie hool.
Ei vaiki enne meelte äike,
kui ülekohtud tasutud,
ei kustu sellepärast päike,
et kaovad ahned, kasutud.

(Refr.)»

Ka see tõlge on tehtud Kotsi 3-salmilise venekeelse teksti põhjal. Pöögelmanni tõlke otsene mõju avaldub siin mõningates riimides (*rõhub — lõhub, äike — päike, valitseda — seda*), sõna-sõnalt üle võetud või vähe varieeritud värssides (*uus, parem ilm on meie hüüd; viimse võitluse teele; ei õigust ilma valitseda / või olla saagitseja pool; ei kustu sellepärast päike*). Inversiooni liigne tarvitamine on teinud teksti raskepäraseks. Ulatuslikumasse käibesse see tõlge ei läinud. Raske oleks ka olnud rahva hulgas juba tugevasti juurdunud Pöögelmanni tõlget asendada mõne teisega. Ka kõik hilisemad katsed «Internatsionaali» uues tõlkes kõlama panna on jäänud tulemusteta. Nii näiteks kuulutati 1940. a. uue tõlke saamiseks välja võistlus. «Internatsionaali» tõlkisid J. Semper, P. Viiding, J. Sütiste, E. Kansa ja A. Alver, ent Töölismuusika Liidu juures asuv erikomisjon ei leidnud neist katsetustest ühtki väärilist asendamaks H. Pöögelmanni tõlget. Nagu tolleaegne rahvakomissar N. Andresen oma kirjas M. Lepikule märkis, «asuti lõpuks siiski seisukohale, et «Internatsionaali» ajalooliselt kujunenud tõlge tuleb püsima jätta».[29]

1920. a. avaldati Leningradis ilmuvas «Edasis»[30] satiiriline parafraas pealkirjaga «Eesti sotside internatsionaal». Selle terav pilge oli suunatud eesti sotside vastu, kes etendasid kodanlusele meelepärast osa ajutises valitsuses ning olid kodanlusele kuulekaks tööriistaks pärast Asutava Kogu valimisi 1919. a. moodustatud «sotsialistlikus» valitsuses. Paroodias on häbimärgistatud siseministrit sots Hellatit, kelle

[29] KM KO, reg. 1941/128. Vt. ka E. Ertis, Vähetuntud lehekülgi kirjandusmuuseumi kogudest. — «Edasi» 12. XI 1967, nr. 265.

[30] «Edasi» 15. IV 1920, nr. 80.

käsul tapeti 25 töölisliikumise esindajat Irboska lähedal rabas 1919. a.[31], ja teisi kodanlikke poliitikategelasi.

«Edasis» avaldatud lauluteksti juures on ka selgitav märkus paroodia laulmise kohta: «Proletaarlased! Igakord, kui sotsid meid kutsuvad tööliste Internatsionaali laulma, pangem nendele juudastele õiged sõnad suhu ja laulgem nii, nagu see neil südamest tuleb.» Paroodia üksikud üleskirjutused näitavad, et laul on leheveergudelt ulatunud ka kaugemale.

Rahvasuust või käsikirjalistest laulikutest saadud «Internatsionaali» tekste on õige vähe. See on eelkõige tingitud sellealase kogumistöö puudulikkusest, aga ka sellest, et «Internatsionaali» levik, mis muutus massilisemaks alles 1917. a. alates, toimus juba põhiliselt trükitud laulikute ja lendlehtede kaudu. Seetõttu pole võimalik ulatuslikumalt jälgida «Internatsionaali» varieerumist käsikirjalistes tekstides. Kuid olemasolevategi variantide põhjal võib öelda, et ka «Internatsionaali» käsikirjalisi tekste iseloomustavad üldiselt samasugused muutused nagu teisi samalaadseid laule. Nii näiteks esineb üleskirjutustes 1919. a. revolutsioonilauliku väga vähe varieeritud tekst,[32] samuti 1927. a. laulikust nähtavasti mõne teise käsikirjalise lauliku vahendusel tehtud poolikute sõnadega ja kirjavigadega tekst.[33] Unustamisest on tingitud fragmentaarsed üleskirjutused.[34] Nende hulgas on muide ka tekst,[35] kus 1. salmile, milles on trükitekstidega võrreldes erinevusi, on liitunud «Marseljeesi» refrään. Käsikirjalistes laulikutes esineb ka G. Suitsu tõlge (fragmendina).[36] «Internatsionaali» sõnade varieerumist aegade jooksul, oluliselt kirjandusliku redigeerimise tulemusena, näitavad aga kõige ilmekamalt trükitekstid, nagu eespool nägime.

Nagu juba öeldud, hakkas «Internatsionaal» ulatuslikumalt levima 1917. a. alates, astudes kuni selle ajani äärmiselt populaarse «Marseljeesi» asemele. Laul saatis tööliste demonstratsioone kodanlikus Eestis, kõlas koosolekutel ja vanglaseinte vahel. Paljude «Internatsionaaliga» seotud mälestuste hulgast tsiteerigem siin S. Telmani, kes kirjutab 1923. a. 1. maid meenutades järgmist: «Enne 1. maid saime väljast teate — 1. mail mitte laulda. Oli teada, et laulmisele järgneb ka ümberpaigutus kriminaalvangide hulka või kartser. See oleks tähendanud aga põgenemise nurjumist. Otsustasime laulust loobuda, kuigi raske südamega. Saabus 1. mai hommik. Meie kambri elanikud olid ebaharilikult vaiksed. Tung laulda oli nii tugev, et sellest loobumine tekitas füüsilist piina. Ükski meist ei rääkinud laulust, kuigi teadsime, et kõik mõtlevad sellele. Istusime norus. Võti ragises lukus. Valvur hüüdis: «Pesema!» Väljusime kongist, rätikud õlgadel. Vaevalt suutsime lahti riietuda ja pesema hakata, kui meeste vanglast kostsid «Internatsionaali» helid.

[31] Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost I. Toim. A. Panksejev, A. Liebmann. Tallinn 1961, lk. 348.

[32] ERA, AK 146, 96/7 < Jõelähtme (1924?).

[33] RKM, AK 137, 31/2 < Tori (1962).

[34] RKM, AK 14, 73 (47) — (1956); RKM II 120, 147(9) < Rapla (1961).

[35] RKM II 150, 116 (7) < Viljandi (1962).

[36] RKM II 155, 209/10 < Antsla (1962).

Jätsime nagu komando peale pesemise, haarasime riided, tormasime sõnalausumata kongi tagasi ja ühinesime meeste lauluga. «Internatsionaali» lauldes vabanesime painajalikult raskest tundest. Saime tagasi oma ohjeldamatu lõbususe. [— — —] Mõne päeva pärast teatati, et tervet kongi on karistatud õiguste võtmisega kuuks ajaks.» [37]

V. Kangur lisab omalt poolt 1924. a. «149 protsessi» meenutades: «Esimesel protsessipäeval, kui kõlas korrapidaja ohvitseri käsklus: «Püsti, kohus tuleb!» tõusid kõik kaebealused ja pealtkuulajad püsti ning alustasid «Internatsionaali» laulmist. Kohtu esimees, tuntud timukas Helk, kargas kolm korda püsti, iga kord karjudes: «Vait!» Kui nähti, et keeld ei aita, lahkusid kohtuliikmed saalist. Kaebealused ja pealtkuulajad aga laulsid «Internatsionaali» edasi. Pärast «Internatsionaali» laulmist pandi kõik kaebealused raudu ja viidi hoovile.» [38]

Kui teised proletariaadi rahvusvahelised võitluslaulud on meil paraku muutunud ajalooks, siis «Internatsionaal» kõlab meie tänases päevas edasi endise jõuga, ja mitte enam ainult üksi meie planeedil. Meenutagem NLKP XXIII kongressi 4. aprilli istungi informatsioonist sellist teadet: «Sügava erutusega kuulasid delegaadid ja külalised püsti seistes Kuu tehiskaaslaselt edasiantud parteihümni «Internatsionaal».»

Lenin on ütelnud: «Ükskõik missugusele maale klassiteadlik tööline ka satuks, ükskõik kuhu saatus teda ka paiskaks, ükskõik kui võõrana ta ennast ka tunneks, ilma keeleoskuseta, ilma tuttavateta, kaugel kodumaast, — «Internatsionaali» tuttav meloodia võimaldab tal endale seltsimehi ja sõpru leida.» [39]

*

«Internatsionaali» meloodia on loonud 1888. a. prantsuse tööline ja muusikaentusiast P. Degeyter. E. Pottier' 7-salmine luuletus tundus laulmiseks ebamugavana, seepärast muutis P. Degeyter selle ehitust: luuletuse alguses ja lõpus olevast nelikvärsist sai ülejäänud salmidele liituv refrään. Juba samal aastal esines lauluga P. Degeyteri juhtimisel tegutsev väike tööliskoor Lille'i linnas. Sealtpeale levis laul prantsuse tööliste hulgas, 1899. aastast peale tõusis aga juba rahvusvahelise töölisliikumise areenile.

Millisel kujul sai viis Eestis tuntuks, selle kohta puuduvad andmed. Usutavasti levis seegi vene proletariaadi vahendusel — osalt võib-olla lendlehtede, eeskätt aga nähtavasti ikkagi suulise traditsiooni kaudu, nagu muudegi rahvusvaheliste revolutsioonilaulude meloodiad.

---

[37] Karastumine. Mälestusi Eesti noorsoo revolutsioonilisest liikumisest. Tallinn 1958, lk. 217.

[38] Sealsamas, lk. 275.

[39] V. I. Lenin, Teosed, kd. 36. Tallinn 1959, lk. 182.

Kuigi lahkuminekud viisi eri variantides on ehk väiksemad kui mõne teise rahvusvahelise proletariaadi võitluslaulu puhul, ei puudu need ometi ka «Internatsionaali» meloodias. Meloodilisi muudatusi tuleb ette peamiselt viisi põhitelge kandvaid pikki, rõhulisi helisid siduvais kiiretes vahekäikudes ja eellöökides, vahel aga ka rõhulises asendis seisvais helides ja kadentsides. Kõrvutades näiteks M. Laurimani laulikus toodud eesti viisikuju ühe saksa ja ühe tüüpilise vene variandiga, näeme järgmisi erinevusi (kõik viisid on transponeeritud si-mažoori).[40]

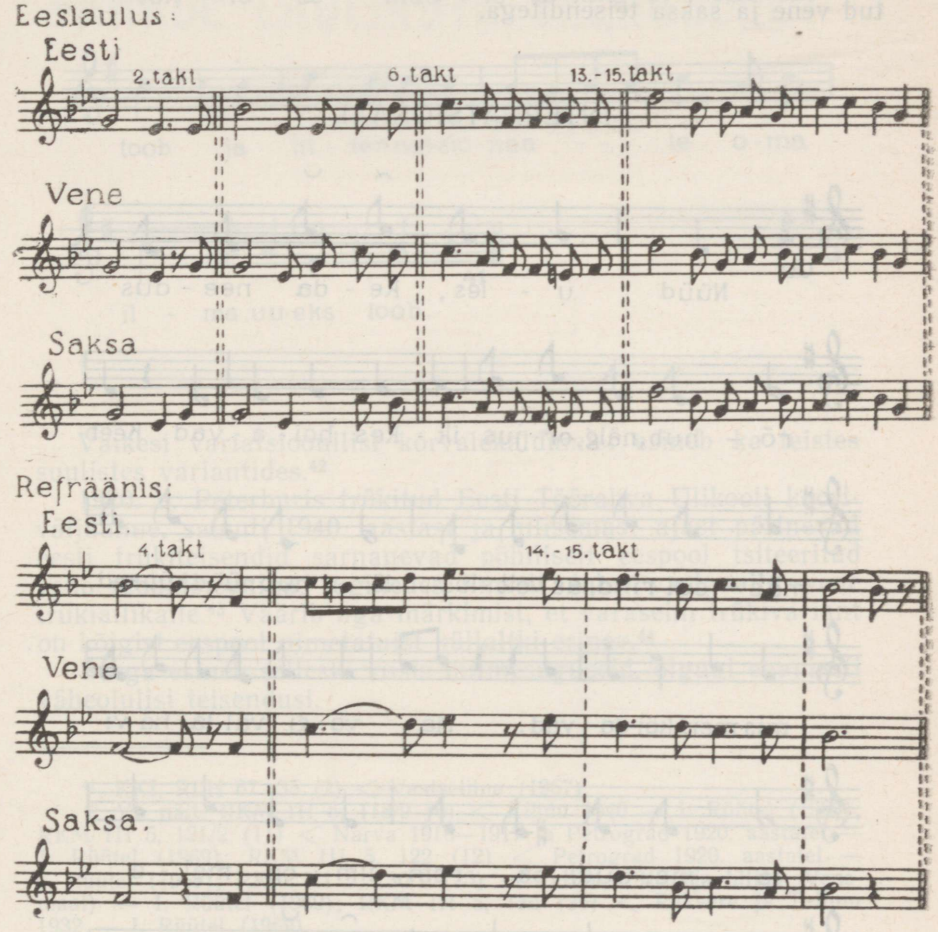

[40] M. Laurimani, Tööliste võitluslaulud, lk. 3—6. Vrd. С. Бурославский — И. Шишов, Русская народная песня, lk. 9 ja I. Lammel — G. Hofmeyer, Lieder der Partei, lk. 7.

Laurimani lauliku variandi võrdlus tõenäoliselt 1919. a. väljaantud postkaardi viisikujuga näitab, et esimene tugineb ilmselt viimasele. Erineb vaid kaks nooti — 6. takt algab Laurimanil toonikaga, refrääni 5. takt lõpeb aga subkvardiga. Enam muudatusi on aga rütmis — postkaardi rohke punkteeritus on hilisemas variandis tihti taandatud ühesugustele noodipikkustele. Asetades nende kõrvale järgmise, Ida Raudsepa suulise esituse järgi fikseeritud rahvaliku teisendi, näeme et see erineb postkaardivariandist omakorda, ei lange aga kokku ka tsiteeritud vene ja saksa teisenditega.

INTERNATSIONAAL

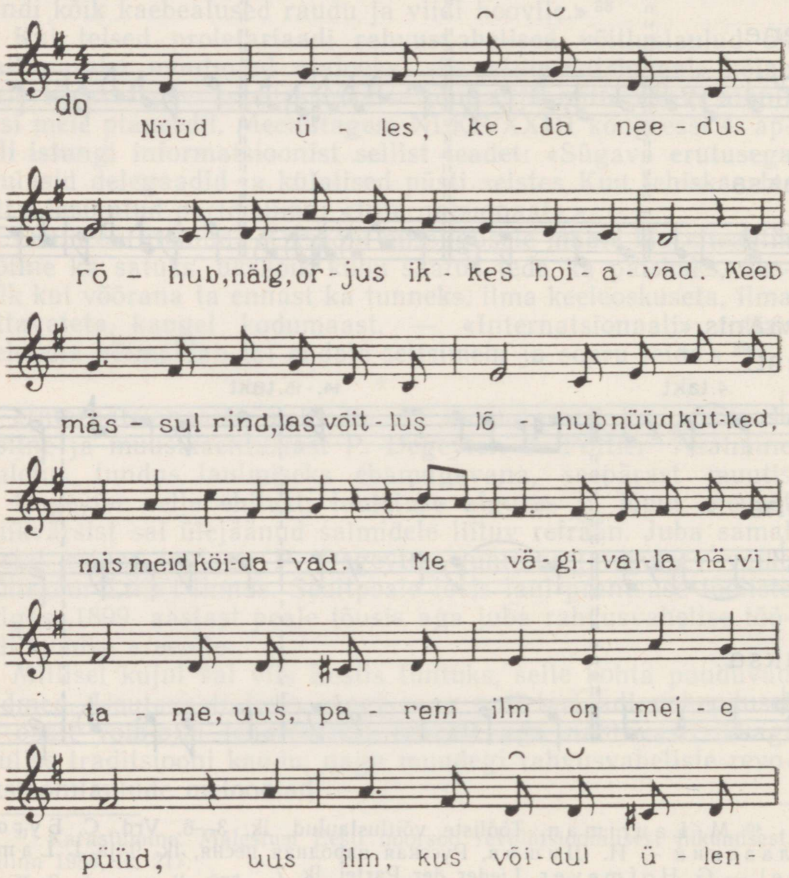

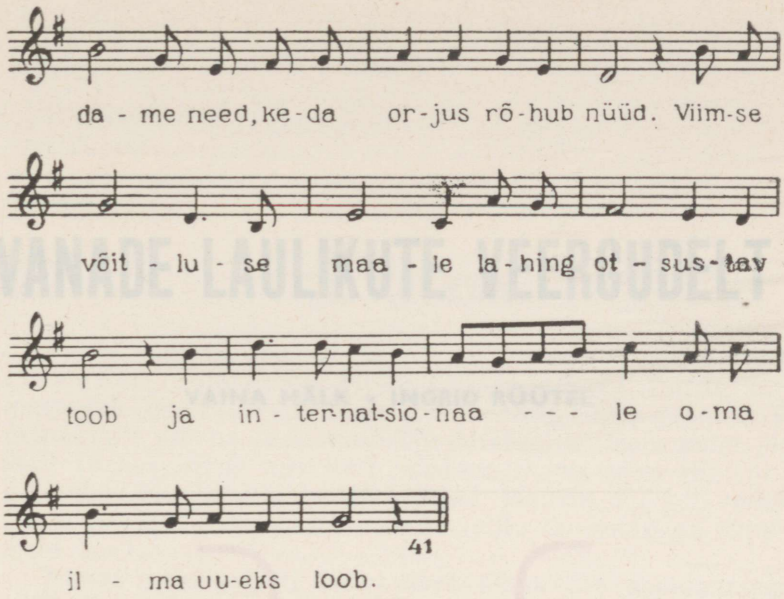

Väikesi variatsioonilisi kõrvalekaldumisi esineb ka teistes suulistes variantides.[42]

1920. a. Peterburis trükitud Eesti Töörahva Ülikooli kooriväljaanne, samuti 1940. aastast ja hilisemast ajast pärinevad eesti trükiteisendid sarnanevad põhiliselt eespool tsiteeritud vene redaktsiooniga, tuginedes ilmselt juba vastavaile vene trükiallikaile.[43] Väärib aga märkimist, et varaseim trükivariant on kõigist eespool nimetatuist küllaltki erinev.[44]

Seega esineb selleski viisis mitmesuguseid, olgugi enamasti väheolulisi teisendusi.

---

[41] KKI, RLH 67 : 35 (2) < Vastseliina (1967).

[42] Vt. näit. RKM III 5, 118/9 (6) < Kihnu 1940 — I. Rüütel (1969); RKM III 5, 121/2 (11) < Narva 1916—1917 ja Petrograd 1920. aastatel — I. Rüütel (1969); RKM III 5, 122 (12) < Petrograd 1920. aastatel — I. Rüütel (1969); RKM III 5, 130/1 (25) < Tallinn 1917 (ja hiljem Venemaal) — I. Rüütel (1969); RKM III 5, 136 (35) < Rakvere ja Tallinn 1932 — I. Rüütel (1969).

[43] Internatsionaal. Tartu 1940; V. Lipand, Võitluslaule, lk. 3—6. Vrd. С. Бугославский — И. Шишов, mainit. teos, lk. 9; М. Йорданский, Революционные песни и песни Гражданской войны, lk. 3.

[44] Первый сборник революционных песен. Петербург 1906 (äratrükk teoses «Песни революции». Москва 1968).

VANADE LAULIKUTE VEERGUDELT

VAINA MÄLK ▪ INGRID RÜÜTEL

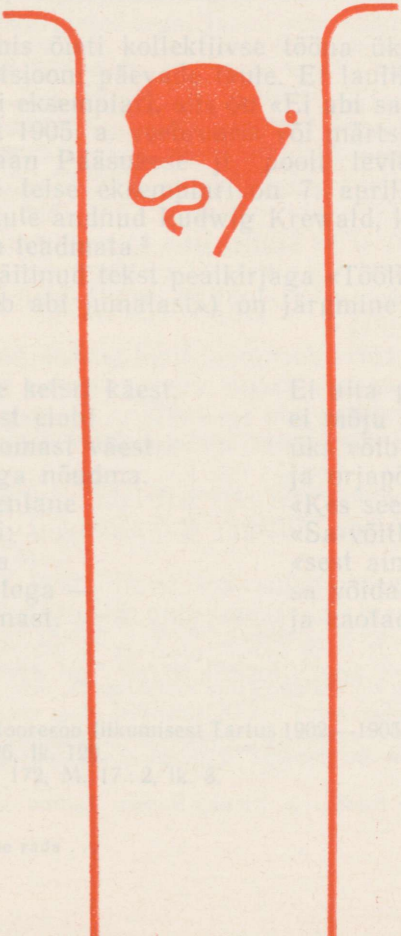

VANADE LAULUKUTE VEERGUDELT

VAINA MÄLK • INGRID RÜÜTEL

1. „EI ABI SAA...“

Laulu «Ei abi saa...» sünnilugu on seotud esimese hektograafeeritud revolutsioonilauliku väljaandmisega Tartus. E. Ott meenutab oma mälestustes, et «Marseljeesi» tõlke saamine Pöögelmannilt «tõstis meie meeleolu niivõrd, et meie nüüd õhtud koos (peaasjalikult aga Rei) kombineerisime sõnu «Ei abi saa me keisri käest». Rei luuletas, kuna Maasik, K. Ast, mina ja Ostra kõvaste parandasime. Selle laulu õnnestamine tiivustas meid...» [1]

Niisiis valmis õieti kollektiivse tööna üks populaarsemaid 1905. a. revolutsiooni päevade laule. Et laulikust pole säilinud ilmselt ainsatki eksemplari, siis on «Ei abi saa...» kõige varasem tekst pärit 1905. a. veebruaris või märtsis Lohusuu vallas kooliõpetaja Jaan Pääsukese jt. poolt levitatud lendlehest.[2] Sama lendlehe teise eksemplari on 7. aprillil 1905 Kooraste vallas urjadnikule andnud Ludwig Krewald, kolmanda eksemplari leiukoht on teadmata.[3]

Lendlehel säilinud tekst pealkirjaga «Tööliste hümnus» (viisil: «Meil' tuleb abi jumalast») on järgmine:

«Ei abi saa me keisri käest,
kes rahva verest elab!
Me peame ise omast väest
kõik priiust taga nõudma.
Me kurjem vaenlane
on keiser tõesti:
ta tuleb sõdima
nüüd sandarmitega —
ei ole tema sarnast.

Ei aita palved ühtigi,
ei mõju nutulaulud;
üks võib meid aita tõesti
ja orjapõlvest peasta.
«Kes see on?» küsid sa.
«Sa võitle!» ütlen ma,
«sest ainult võitluses
sa võidad õiguse
ja kaotad rõhumise.»

---

[1] E. Otto, Nooresoo liikumisest Tartus 1902.—1905. a. — 1905. aasta Eestis. Leningrad 1926, lk. 129.
[2] KM KO, F. 172, M. 17 : 2, lk. 3.
[3] Sealsamas.

Ehk oleks ilm täis keisrisid
ja nende röövlisalku,
ei karda meie ühtigi,
küll viimaks võit jääb meile.
Las lehvi kõrgele
me lipud punased,
las hüüda kõigile
nad piksehäälega
me vabadusenõudeid.

Küll karjal rahameeste salk
sind röövib, vaene rahvas,
su verd nad järjest imevad,
su verest ennast toidavad.
Kuid tuleb ükskord aeg,
me välja astume,
kõik rahva rõhujad
siis ära tapame
ja õnnepäevad loome.

Sest lehvi kõrgel, verev lipp,
töölisi kokku kogu
ja kõigi maade töölistel
me vennameelest räägi!
Meil ühed vaenlased
meid kõiki rõhuvad,
kuid me nad võidame,
me piinad kaotame,
uut päeva kuulutame.

Siis kaob raske orjaöö
ja tõuseb õiguspäike,
sotsialismus, ilmale,
siis pärlikroonis asub.
Sest lehvi, verev lipp,
kuldkiri lipu pääl:
«Las kaovad rõhujad
ja isevalitsus!»
«Elagu sotsialismus!»

Üks tööline.»

Kohatisest vulgaarsest mõtteväljendusest hoolimata on selles laulus hästi osatud ühendada rõhumisevastase võitluse üleskutse töörahva solidaarsuse ideega. Kirikulaulult, mis algab sõnadega «Meil' tuleb abi jumalast, kes ikka vägev olnud» ja mida lauldi viisil «Üks kindel linn ja varjupaik» («Ein' feste Burg ist unser Gott») [4], on võetud eelkõige viis, ent ka sõnastuse elemente, mida on kasutatud eriti kolme esimese salmi osas. Võrrelgem näiteks:

1. salmis: *Kül kurri vaenlane Meid vihkab kurjaste, Ta tulleb söddima Nüüd kawwalusega, Ei olle temma sarnast.*

2. salmis: *Köik meie nõu on tühhine, Ei moju meie wäggi; Se wöib meid aita öiete, Kes pattust lahti teggi; Kes se on? küssid sa, Suur Jesus, kostan ma* [— — —].

3. salmis: *Ehk olleks ilm täis kurratid, Kes tahhaksid meid neelda, Ei karda meie ühtegi, Kül Jummal wöttab keelda* [— — —].[5]

«Tööliste hümnus» ilmus korduvalt 1905. a. laulikutes, samuti «Proletarlaste Laulikus» ning kahes 1917. a. väljaan-

[4] Muide, Fr. Engels on M. Lutheri koraali «Üks kindel linn ja varjupaik» hinnanud kõrgelt kui «talupojasõja marseljeesi», mis oma aja konkreetsetes tingimustes etendas suurt revolutsioonilist osa, ent pärast reformatsiooni võitu sai luterliku usuõpetuse ametlikuks väljenduseks. — Г. Фридлендер, К. Маркс и Ф. Энгельс и вопросы литературы. Москва 1962, lk. 510—512.

[5] Eesti Ma rahva Koddo- ja Kirriko-Ramat. Tallinn 1874, lk. 168—169.

des.[6] Tekst esineb neis sama salmide ja värsside arvuga, ainult minimaalselt muutunud sõnastusega (näiteks: *ei ole tema sarnast* varieerub *ei ole teist ta sarnast*; *nõudeid* asemel *hüüded*; *verev* asemel *veerev* (1905. ja 1917. a. kogudes); *küll karjal rahameeste salk* asemel *küll kaval raha meeste salk*; *järjest imevad* asemel *soojalt imevad*; *vennameelest* asemel *vennastusest* («Proletarlaste Laulikus»).

Käsikirjalisi tekste on laulust säilinud üsna vähe. Osa neist on omal ajal kirjutatud laulukladedesse trükiteksti peaaegu täpse sõnastusega[7] või mõnede olulisemate sõnamuudatustega (*nutulaulud ~ mitte laulud; vennameelest ~ rahva meelest*; *verev ~ vere* jne.).[8] Ent juba 1905. a. on laulikusse kirjutatud ka laulu lühenenud variant[9] (1. ja 2. salm, 3. salmi 4 esimest rida, 4. salmi 1. rida, 5. salmi 3 viimast rida ja 6. salmi 2. rida). Tagantjärele meenutamisega on seletatavad hilisemad fragmentaarsed tekstid, kus on tegemist kas ühe või kahe salmiga või ka ainult paari esimese reaga.[10] Mõnes fragmentaarses üleskirjutuses[11] võib märkida ka sõnastuslikke muudatusi (*priiust ~ õigust*; *ei mõju nutulaulud ~ ei mõjund nutuvägi*; *kaotad rõhumise ~ kaotad kõveruse*; *üks võib meid aita tõesti / ja orjapõlvest peasta ~ see võib peasta tõesti, / kes patust lahti tegi*). Viimase näite teine pool on muide pärit kirikulaulust. Samuti võib paari fragmentaarse teksti puhul rääkida sootuks uute värsside liitumisest «Ei abi saa . . .» esimeste ridadega. Näiteks tekst Harglast:

«Ei abi saa me keisri käest,
kes rahva verest elab,
ei papilt ega mõisnikult,
kes rahvast aina rõhkvad.
Kõik rikkad ülemad
meid aina rõhuvad,
nad toore võimuga
meid tahtvad tallata
ja jäävalt orjaks teha . . .»[12]

Kuigi laulu juurde on märgitud, et seda «lauldi enne ja pärast 1917. a. oktoobri revolutsiooni Mõnistes ja Sarus», pole kindel, et sellises sõnastuses tunti laulu laiemalt, kuna on säilinud ainus tekst.

Või teine näide Rõugest:

«Ei abi saa keisri käest,
kes rahva verest elab.
Me peame iks omast väest
priiust taga nõudma.
Las herrad kadugu!
Meil priius tulemas.
Me peame iks võitma . . .»[13]

Andmete puudumise tõttu pole seega kahjuks võimalik öelda, kas tegemist on juhuslike improvisatsioonidega või laiemalt tuntud traditsiooniga.

---

[6] Võitluse laulud. [1905], lk. 5—6; Võitluse laulud. 1905, lk. 15—16; Revolutsioni laulud, Riia 1905, lk. 4—5; Proletarlaste Laulik. San Francisco, lk. 10—12; Võitluse laulud. 1917, lk. 19—20; Vabaduse võitluse laulud. Viljandi 1917, lk. [5—6].

[7] RKM II 114, 59/61 (13) < Rapla (1960/1 < 1906 ja 1908).

[8] RKM II 125, 39/41 (14) < Viljandi (1961/2 < 1916).

[9] ERA II 73, 697/9 (4) < Helme (1934 < 1905).

[10] RKM II 167, 289 < Tarvastu (1963); RKM II 113, 682 (12) < Elva (1961); KKI 20, 304/5 (8) < Tallinn (1953); RKM II 128, 340 (2) < Kullamaa (1962).

[11] KKI 20, 304/5 (8) < Tallinn (1953).

[12] RKM II 135, 285 (a-3) < Hargla (1961).

[13] RKM II 135, 423 (6) < Rõuge (1962).

«Ei abi saa...» levikuaeg oli suhteliselt lühike, 1905. aastast kuni 1917. aastani. Laulu kõige aktiivsem kasutamis- ja käibimisaeg piirdus tegelikult 1905. a. revolutsiooni päevadega, millal ta oli seotud eelkõige ühe kindla eesmärgiga — segada jumalateenistust. Nimelt väljendati revolutsioonipäevil oma põlgust ja viha vaimulike vastu jumalateenistuse häirimisega, pastorite altarist mahakarjumisega ja nende kottiajamisega. «Ei abi saa...» oligi tavaliselt sellistel juhtudel lauldavaks lauluks. Mitmeid kirjeldusi on säilinud näiteks jumalateenistuse segamisest Peterburi Jaani kirikus. «Salkkond noormehi ilmus kirikusse, kaasas trükitud laululehed mässulauludega, mis üle kiriku laiali laotati. — Pastor Kallasele oli varem saadetud ähvarduskiri, et ta keelduks palvest keisri heaks. Sellest hoolimata pidas Kallas keisripalve. Nüüd tõusis müra, karjuti: «Maha, maha! Õpetaja kotti!» Kirikuuksed suleti (nii oli organiseeritud), rahvas tekkis tunglemine. Kui köster algas orelil «Meil tuleb abi jumalalt», vaikis rahvas viivuks ja algas siis kaasa laulma, kuid mässusõnu: «Ei abi saa me keisri käest.»» [14]

Revolutsioonilaule (nende hulgas muidugi «Ei abi saa...») lauldi ka koosolekutel, mis olid nn. «jumalateenistuse laadi», koosnesid revolutsioonilistest kõnedest ja kirikuviisidel lauldavaist «mässulauludest», mille tekstid jagati koosolijaile laiali lehtedel.[15] Ent «Ei abi saa...» kõlas koos teiste lauludega muudelgi revolutsioonipäevade koosolekutel [16] ja demonstratsioonidel. «Mäletan üllatust, kui kord [———] kuulsin väljas ürjatavat vägevat koguduse laulu viisil: «Meil tuleb abi jumalast». Äknast välja vaadates nägin, et tänav minu korteri ja vastasoleva «Kandle» maja vahel oli rahvast (enamasti nekruteid) täis ja kõik laulsid.» [17] 1905. a. 1. mai puhul korraldatud rongkäigus lauldi «tööliste hümni viisil «Meil tuleb abi jumalast»».[18] Laulu sõnade autor A. Rei on ise hiljem toonud huvitavaid andmeid laulu leviku kohta: «Laul «Kindel linn ja varjupaik» [siin on nimetatud ainult laulu viisi], mis välja anti lendlehena, levis suure kiirusega kõikjale, rahvas ise aitas teda levitada igaviisilise paljundamisega. On teada juhtum, et keegi seda laulu käsitsi ümber kirjutas kuni 300 eksemplaari.» [19]

*

[14] Intervjuu Ida Riomariga 1905. a. liikumisest Peterburi eestlaste hulgas. — KM KO, F. 172, M. 12:4, lk. 1/5. Teisi kirjeldusi vt. Punased aastad I. Tartu 1932, lk. 218; «Proletaarne revolutsioon Eestis» 1931, nr. 10, lk. 12.

[15] Punased aastad I, lk. 122.

[16] Sealsamas, lk. 138.

[17] Sealsamas, lk. 146.

[18] 1905. aasta Eestis. Leningrad 1926, lk. 38.

[19] Intervjuu A. Reiga 1905. a. liikumisest. KM KO, F. 172, M. 3:4, lk. 2.

Laulu meloodia on loonud Martin Luther 1530. aastal.[20] On võimalik, et ta on selle komponeerimisel kasutanud ka saksa rahvamuusika intonatsioone, nagu mõne muugi viisi puhul, kuigi selle kohta pole otseseid andmeid. Igatahes on meloodia oma iseloomult lähedane saksa rahvamuusikale.[21]

Viis oli Eestis hästi tuntud ning avaldatud mitmetes kirikulaulude väljaannetes, alates Punschelist. Koos vaadeldava paroodiatekstiga on seda rahvasuust korduvalt üles tähendatud. Olulisi kõrvalekaldumisi originaalist selles ei esine. Järgnevalt üks näide (71-aastaselt Alma Mankinilt):

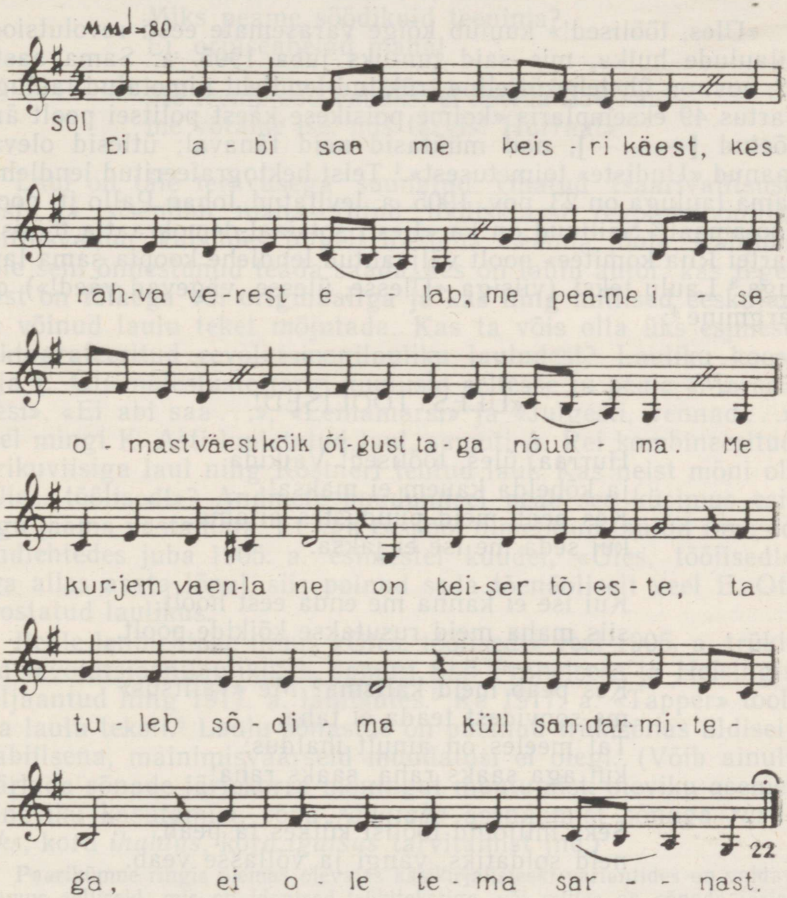

[20] Punschel'i nelja healega łauluwiiside-raamat. 12. tr. Tallinn 1903, lk. 120, nr. 316a.

[21] J. Müller-Blattau, Das deutsche Volkslied. Berlin-Schönberg 1932, lk. 45.

[22] RKM, Mgn. II 1241 b < Tartu < Omski obl. (1966).

2. „ÜLES, TÖÖLISED!“

«Üles, töölised!» kuulub kõige varasemate eesti revolutsioonilaulude hulka, mis said tuntuks juba 1905. a. Sama aasta 12. nov. on üheleheküljeline trükitud lendleht nimetatud lauluga Tartus 49 eksemplaris «kolme poisikese käest politsei poolt ära võetud [— — —], nad müütasid neid tänaval; ütlesid olevat saanud «Uudiste» toimetusest».[1] Teist hektografeeritud lendlehte sama lauluga on 23. nov. 1905. a. levitatud Johan Pallo jt. poolt Toolamaal.[2] Säilinud on ka «Eesti sotsiaal-demokraatia tööliste partei Riia komitee» poolt väljaantud lendlehe koopia sama lauluga.[3] Laulu tekst (viisiga «Ülesse, ülesse, vägevad väed!») on järgmine [4]:

«ÜLES, TÖÖLISED!

Hurraa, üles, töölised! Vaikida
ja kõhelda kauem ei maksa!
Kes peab meid puudustes aitama,
kui seda me ise ei jaksa.

Kui ise ei kanna me enda eest hoolt,
siis maha meid rusutakse kõikide poolt.

Kes peab meid kaitsma? Me «valitsus»
me soovidest teada ei taha.
Tal meeles on ainult ihaldus:
kui aga saaks raha, saaks raha!

Seks miljonid töölisi kütkes ta peab,
neid soldatiks, vangi ja võllasse veab.

---

[1] KM KO, F. 172, M. 17 : 2, lk. 11.
[2] Sealsamas, lk. 12.
[3] EKP KK Partei arhiiv, F. 27, nim. 27-1, toimik 166.
[4] Tsiteeritud viimati mainitud lendlehe järgi.

Siin ahnus on aujärjel istumas,
ta ümber peab vägivald vahti;
siin toorus ja kurjus on kuningas
ja valskusel lõuad on lahti.

Sa viimane kopikas nendele vii,
siis nälga võib surra — siis oled sa «prii»...

Hurraa, üles, töölised! Orjata
me kauem ei suuda, ei taha!
Miks peame söödikuid teenima?
Ei, orjuseahelad maha!

Me teeme end vabaks, ei keelda nad saa —
me võtame ise, mis tarvis! Hurraa!»

Laul on täie teravusega suunatud vihatud tsaarivalitsuse vastu ja sisendab mahasurutud töölisklassi revolutsioonilist võitlusvaimu, kutsudes julgelt toetuma iseenda jõule. Kahjuks pole seni õnnestunud teada saada, kes on laulu autor, kas tegemist on tõlkega või originaaliga ja kas ning millised eeskujud on võinud laulu teket mõjutada. Kas ta võis olla üks esimese hektografeeritud revolutsioonilauliku lauludest? Lauliku koostaja E. Oti mälestuste järgi kuulusid sellesse ju peale «Marseljeesi», «Ei abi saa...», «Leinamarsi» ja «Julgesti, vennad...» veel mingi K. Asti luuletatud laul, samuti A. Rei kombineeritud kirikuviisiga laul ning Köstneri tehtud laul. Kas neist mõni oli «Üles, töölised!»? Andmete puudumisel peab see küsimus esialgu jääma vastamata. Et aga eespool nimetatud laulud ilmusid lendlehtedes juba 1905. a. esimestel kuudel, «Üles, töölised!» aga alles aasta lõpul, siis polnud seda tõenäoliselt veel E. Oti koostatud laulikus.

Peale lendlehtede ilmus «Üles, töölised!» veel 1905. a. trükitud revolutsioonilaulikutes, samuti San Franciscos ja Helsingis väljaantud ning 1917. a. laulikutes.[5] Ka 1917. a. «Tapper» toob ära laulu teksti.[6] Laulu sõnastus on püsinud trükisõnas üldiselt stabiilsena, mainimisväärseid muudatusi ei olegi. (Võib ainult märkida sõnade järjekorra mõningat muutumist, oleviku asemel mineviku kasutamist, sõna *rõhutaks* asendamist sõnaga *rusutaks*, kord *ihaldus*, kord *igatsus* tarvitamist jne.)

Paarikümne ringis olemas olevates käsikirjalisteski variantides on valdav enamus selliseid, mis on identsed trükitekstiga, või milles on sõnade järje-

[5] Võitluse laulud. [1905], lk. 3; Võitluse laulud. 1905, lk. 13; Proletarlaste Laulik, lk. 19—20 (pealkirjaga «Lipu alla I»); Töörahva laulik, lk. 6; Vabaduse võitluse laulud. Viljandi 1917, lk. [16]; Võitluse laulud. 1917, lk. 17.

[6] «Tapper» 1917, nr. 1, vg. 29/30.

korra ja üksikute sõnade, harva ka üksikute värsside muutusi.[7] Geograafiliselt kaugel asuvaist kohtadest Pühast ja Paistust on pandud kirja peaaegu sõna-sõnalt kattuvad üleskirjutused teistest trükitud ja käsikirjalistest tekstidest erineva 2. salmi 2. reaga (*me soovidest teada ei taha* asemel *see surus meid ainult siis maha*[8]). Ilmselt tuleb siin oletada ühise trükiteksti olemasolu. Ei puudu ka unustamisest tingitud fragmentaarsed kirjapanekud (1. salm, 1. ja 3. salm[9] ning huvitavalt lühenenud tekst Omski eesti asundusest: esimesele reale on liitunud 4. salmi 2., 3. ja 4. rida, sellele järgnevad 3. salmi 4 esimest rida, 2. salmi 2 viimast rida; 2. salmi 4 esimest ja 3. salmi 2 viimast rida[10].)

«Üles, töölised!» oli aktiivselt käibel 1905. a. ja, nagu nähtub tolleaegsest ajakirjandusest, eriti levinud revolutsioonilise tõusu päevil novembris. Nii näiteks pahandab 18. nov. «Postimees» «Eesti Sotsialdemokraatlise Tööliste Ühisuse[11] Tartu osakonna» poolt väljaantud lehekesel toodud laulu «Üles, töölised!» resoluutsete ja oma bravuursuses tõepoolest anarhistlikult kõlavate lõpuridade («Me teeme end vabaks, ei keelda nad saa — / me võtame ise, mis tarvis! Hurraa!») pärast, märkides, et need pole hoopiski «lapsikus arusaamatuses» paberile pandud, kui meenutada «meie sotsialdemokraatlaste poolt varemalt avaldatud sõnu . . .».[12] Elvas on 1905. a. 13. nov. toimunud revolut-

---

[7] RKM II 69, 519/21 (4) < Otepää (1957); RKM II 114, 66 < Rapla (1960/1 < 1906); RKM II 32, 55/6 < Sindi (1949); ERA, AK 138, 227 < Galvaria; RKM II 218, 34/5 (25) < Jõgeva (1966); KKI 20, 297/99 (3) < Tallinn (1953); RKM II 120, 412/5 (7) < Kose (1962); RKM II 39, 273/4 (1) < Orissaare (1954 < 1917); ERA, AK 328, 68/9 < Tallinn (1942); RKM II 114, 56/7 < Rapla (1960/1 < 1908).

[8] ERA, AK 164 < Püha; RKM II 125, 126/7 (57) < Paistu (1961/2).

[9] RKM II 145, 114/5 < Helme (1962); KKI MT 220, 20 < Kambja (1959); RKM II 150, 128/9 (11) < Viljandi (1962).

[10] RKM II 117, 38 (21) < Omski obl. (1962).

[11] Nii nimetati P. Speegi, G. Asti, K. Ruga jt. poolt juhitavat föderalistide parteid, mille aluseks oli «väikekodanlik-rahvuslikust ideoloogiast läbiimbunud eesti demokraatliku intelligentsi osavõtt revolutsioonilisest liikumisest.» — Eesti NSV ajalugu II. Tallinn 1963, lk. 376.

[12] «Postimees» 18. XI 1905, nr. 254 (kohalikud sõnumid).

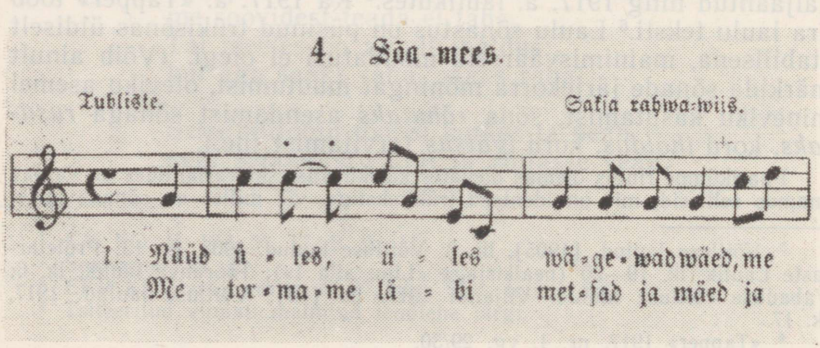

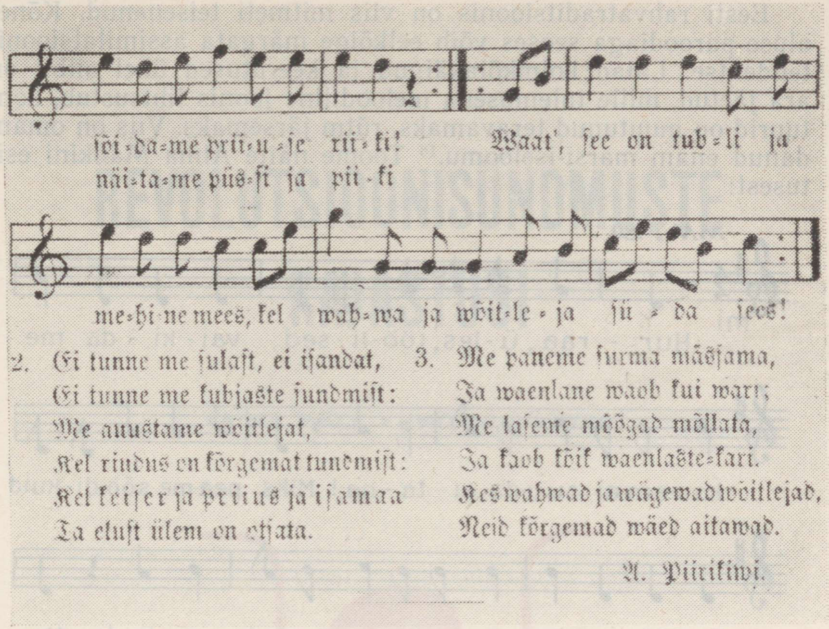

19. «Sõa-mees» (1878).

sioonilise meeleavalduse ajal «keegi tööline paljal peal tööliste laulu «Üles, töölised!»» kuulajatele ette lugenud, kusjuures viimased võtsid ettelugemise ajaks kübarad peast ära.»[13] Pärast 1917. a. laulu trükitud laulikutes enam ei kohta.

*

Laulu meloodia kuulub saksa rahvalike viiside hulka. Selle on loonud Chr. J. Zahn 1797. a. Saksamaal oli viis väga populaarne seoses erinevate tekstidega.[14] Eestis sai see tuntuks ilmselt A. Grenzsteini koolilauliku vahendusel (vt. joon. 19).[15]

[13] «Olevik» 18. XI 1905, nr. 88, lk. 1401.

[14] F. M. Böhme, Volkstümliche Lieder der Deutschen im 18. und 19. Jahrhundert. Leipzig 1895, nr. 42 ja nr. 76. Vrd. I. Weber-Kellermann, Ludolf Parisius und seine Altmärkischen Volkslieder. Berlin 1957, lk. 434 ja 544.

[15] A. Grenzstein, Kooli Laulmise raamat VI. Tartu 1878, lk. 4—5, nr. 4.

Eesti rahvatraditsioonis on viis mitmeti teisenenud. Kõnealuse paroodiaga seoses võib eelkõige märgata assimilatsioonitendentse. Laiad kolmkõlakäigud ja keerutused ühel silbil on ära jäetud, mille tulemusena meloodiline joonis lihtsustub, kontuurid on muutunud teravamaks, rütm järsemaks. Viis on omandanud enam marsi-iseloomu.[16] Toome näite Alma Mankini esitusest:

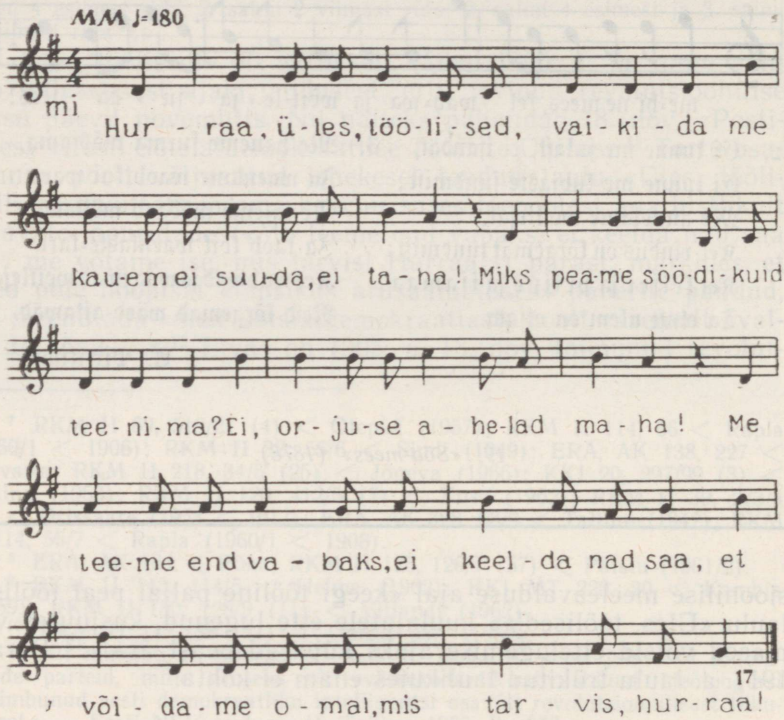

Sama meloodia on tuntud ka rahvalauluga «Kui aastanumber sai 1906», mis kajastab 1905. a. revolutsiooni mahasurumist Saaremaal. Sellega seoses on viisis toimunud veel mitmesuguseid modifikatsioone, mis tulenevad eelkõige teksti erinevast värsimõõdust. Nii on täiesti muutunud meloodia rütm.[18]

---

[16] Vt. näit. RKM II 143, 471 (97) < Helme (1962).
[17] RKM, Mgn. II 1242 c < Tartu < Omski obl. (1966).
[18] Vt. näit. RKM, Mgn. II 480b < Valjala (1961).

REVOLUTSIOONISÜNDMUSTE KAJASTUSI

VAINA MÄLK • INGRID RÜÜTEL

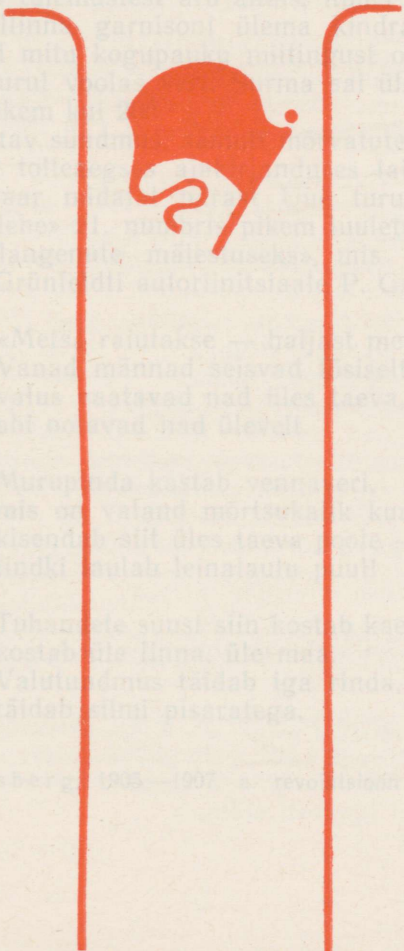

1. „METSA RAIUTAKSE“

1905. a. 16. oktoobril toimusid Tallinnas Uuel turul traagilised sündmused. Oli alanud poliitiline üldstreik; sel päeval kogunes Lausmanni heinamaale miitingule mitu tuhat töölist, kes saatsid oma delegatsiooni esitama linnavolikogule mitmesuguseid nõudmisi. Lausmanni heinamaalt siirduti kesklinna Uuele turule, kus jätkati miitingut. Kui saatkond tagasi jõudis ja oma käigu tulemustest aru andis, ilmus kohale kaks roodu soldateid. Tallinna garnisoni ülema kindral Voronovi käsul tulistasid nad mitu kogupauku miitingust osavõtvate inimeste pihta. Uuel turul voolas veri. Surma sai üle 90 inimese, haavatuid oli rohkem kui 200.[1]

See vapustav sündmus, samuti mõrvatute matus 20. oktoobril kajastusid tolleaegses ajakirjanduses laialdaselt nii sõnas kui pildis. Paar nädalat pärast Uue turu tragöödiat ilmus «Rahva Lõbulehe» 21. numbris pikem luuletus «Tallinna turul, 16. oktobril langenute mälestuseks», mis kandis sama lehe toimetaja P. Grünfeldti autoriinitsiaale P. Gr.:

«Metsa raiutakse — haljast metsa ...
Vanad männad seisvad tõsiselt;
valus vaatavad nad üles taeva,
abi ootavad nad ülevelt.

Murupinda kastab vennaveri,
mis on valand mõrtsukalik kuul,
kisendab siit üles taeva poole —
lindki laulab leinalaulu puul!

Tuhandete suust siin kostab kaebtus,
kostab üle linna, üle maa.
Valutundmus täidab iga rinda,
täidab silmi pisaratega.

[1] H. Moosberg, 1905.—1907. a. revolutsioon Eestis. Tallinn 1955, lk. 76—77.

Õigus, õigus, õigus! Kus sa viibid?
Oled magama siin jäänud sa?
Kes siin püüdsid vabaduse poole,
need on pidand süüta surema!

Ärka, õigus! Tõde, tõuse üles!
Juba küllalt oled magand sa!
Sa ei või veel olla maha löödud!
Sina pead, jah, pead veel elama!

Metsa raiutakse — haljast metsa...
Vanad männad seisvad tõsiselt.
Valus vaatavad nad üles taeva,
abi ootavad nad ülevelt...

Metsa raiutakse sellepärast,
et ka õiguseid siin nõudsid puud,
mida pääle kohuste neil polnud.
Ei nad tahtnud tõesti mingit muud.

Metsa raiutakse sellepärast,
et ta vara oli mühamas
ja et oma rõõmsa mühinaga
kõik siin unekaisust äratas...

Metsa raiutakse sellepärast,
et ta juba valjult mühises,
et ju öösel, pimedas, ta julges
laulda päikesest ja priiusest!...

Nüüd on tõusnud vabadusepäike —
hellal ilul ilmus taeva ta,
aga langenute elukäike
uuendada enam ta ei saa!

Metsa raiutakse, aga seemned
varisesid vaikselt mullasse,
ja säält tulevikus uue jõuga
uued puud kord tõusvad kalmule.

Vabaduse ohvritele nemad
mühisevad viisil vägeval
au ja kiitust! Tapjatele aga
igavesti põlgtust laulavad!

Olgu muld teil kerge, minu vennad!
Hingake, mu õed, rahuga!
Teie mälestus ja teie aade
jäävad igavesti elama!»

Autor on loonud Uue turu sündmustest sügavalt mõjuva poeetilise pildi. Selle allegooriline kujundlikkus väljendab kõnekalt autori hukkamõistu veretöö kordasaatjaile, kaastunnet süütult langenute vastu, kindlat veendumust, et vabaduseaadet ei saa kunagi hävitada. Kogu luuletust kandvaks elamuslikuks teljeks on sümboolne pilt halja metsa raiumisest. Ligikaudu pooltes salmides korduv-varieeruv metsaraiumise motiiv annab luuletusele erilise kõlajõu.

See raiutava metsa sisusügav poeetiline motiiv pärineb vene poetessi Glafira Galina luuletusest «Лес рубят».

«Лес рубят... Молодой, еще зеленый лес!
А сосны старые, задумавшись угрюмо,
и полные неразрешимой думой,
печальные, глядят в немую даль небес.

Лес рубят, оттого ль, что рано он шумел,
что песней радостной своей будил природу,
что молодой листвой он слишком рано пел
про солнце леное, про счастье, про свободу.

Лес рубят... Но земля укроет семена:
пройдут года и мощной жизни силой
поднимется борцов зеленая стена
и зашумит она над братскою могилой!»[2]

Käesoleva sajandi algul paari luuletuskoguga esinenud G. Galina (1873—1942 (?); G. Einerlingi pseudonüüm) tagasihoidlikus loomingus on nimetatud luuletusel silmapaistev koht. See on kirjutatud protestiks repressioonide vastu, millega tsaarivalitsus surus maha revolutsiooniliselt meelestatud üliõpilaste rahutusi. 1901. a. 4. märtsil toimus Peterburis üliõpilaste demonstratsioon. Selle eelõhtul esineski noor poetess Galina oma elamusliku luuletusega Peterburi kirjanike hulgas, kus kuulajatena viibisid ka M. Gorki, V. G. Korolenko, D. N. Mamin-Sibirjak, K. S. Stanislavski jt. Levides kuni 1905. aastani anonüümselt põrandaalustes ja piiritagustes sotsiaaldemokraatlikes väljaannetes, muutus luuletus kiiresti populaarseks.[3] Nähtavasti sel teel sattus ta ka P. Grünfeldti kätte, kes selle luuletuse põhimotiivi mõnevõrra kohandatuna ära kasutas oma luuletuse esimeses (see kordub kuuenda salmina), kaheksandas, üheksandas ja üheteistkümnendas salmis.

P. Grünfeldti luuletus sai samuti ulatusliku leviku osaliseks. «Rahva Lõbulehe» numbrit, milles luuletus esines, trükiti kaks

[2] Перед рассветом. Сборник революционных песен и стихотворений. Москва 1920, lk. 44. Mõnevõrra muudetud sõnastuses kogumikus «Революционная поэзия (1890—1917)», 2 изд. Ленинград 1954, lk. 508.

[3] Революционная поэзия (1890—1917), lk. 597.

korda, kummalgi korral 4000-s eksemplaris. Lisaks sellele anti 16. oktoobri sündmusi kajastav «Rahva Lõbulehe» materjal veel kaks korda välja äratrükina — brošüürina «Verepäevad Tallinnas», kokku 6000-s eksemplaris. Viimase trüki 3000-st eksemplarist pani tsensor 700 aresti alla, kuid 1906. a., pärast tülikaid sekeldusi, müüdi needki lõpuks ära.[4] Autoril ja «Rahva Lõbulehe» väljaandjatel tuli luuletuse eest vastust anda Tallinna Ringkonnakohtus, kus nad siiski õigeks mõisteti.[5]

Nii läks Grünfeldti luuletus lühikese aja jooksul rahva hulka selle aja oludes silmapaistvalt suures tiraažis — 14000-s eksemplaris. Seda trükiti veel ka laululehena või postkaardina.[6] Peagi hakkas luuletus levima ka lauluna. Laul sai üldtuntuks ning levis anonüümsena suust suhu või ärakirjutusena ühest käsikirjalisest laulikust teise, tehes läbi ka mõningad muutused. Seda on (küll alusetult) nimetatud «üheks kõige väljendusrikkamaks rahvalauluks 1905. aastast».[7] Praegu säilinud üleskirjutused (ca kümmekond teksti) kõnelevad ennekõike vähesest sõnastuse varieerimisest (*tõusis* pro *ilmus*, *kastab* pro *katab*, *ulub* pro *laulab*, *mõnda* pro *mingit*, *hingake nüüd vaikse rahuga* pro *hingake, mu õed, rahuga* jne.) ja laulu kohatisest lühenemisest (üks 1906. a. laulikusse kirjutatud teisend näiteks tervelt nelja salmi,[8] teine ühe salmi võrra.[9]) Trükis on luuletus hiljem ilmunud veel paaril korral.[10]

Kuid G. Galina populaarne luuletus ei saanud eesti keeles tuttavaks ainult P. Grünfeldti kaudu. Luuletuse tõlge on praegu teadaolevatel andmetel ilmunud kahel korral, esimene neist 1906. a. «Teataja» kalendris pealkirjaga «Mets langes»[11]:

«Mets langes! roheline kasvav mets...
Veel harvad kuused seisvad reas.
Kui tume aim — on kohin nende seas,
kui trotsiv palve tumma taeva poole.
Mets langes, — et ta vara kohas,
et vara hoogu andis hoole,
kus kevadet ja päikest süda ihkas.
Kus vabam algaks aeg, mis võimus vihkas!

---

[4] P. Grünfeldt, Minevikku jälgimas. Tallinn 1923, lk. 66.
[5] Sealsamas, lk. 67.
[6] Vt. tahvel VI.
[7] «Rahva Hääl» 22. XII 1955, nr. 300.
[8] RKM II 114, 209/11 (14) < Rapla (1960/1 < 1906).
[9] RKM II 136, 407/10 (59) < Väike-Maarja.
[10] Eesti luuleilm. Välja andnud A. Kaarna. Tartu 1913, lk. 705—706; «Proletaarne revolutsioon Eestis» 1931, nr. 10, lk. 19.
[11] «Teataja» kalender 1906, lk. 64; äratrükina raamatus «Punasilt päivilt» [1908], lk. 64.

Mets langes, — maapind põue peitis seemne,
mis siginevas pinnas tärkab, kasvab
ja uuest' võrsub roheline mets —
ta langenute haual kohab — valvab...»

Pealkirja alla on märgitud: «Maksim Gorki ainetel.» Luuletuse omistamine Gorkile on hõlpsalt seletatav. Galina luuletus, nagu teada, levis anonüümselt, sisult aga oli ta gorkilikult revolutsioonilis-romantiline, liiati oli M. Gorki tollal eriti populaarne. Seega on täiesti loomulik, et taoline anonüümne luuletus võidi kergesti siduda M. Gorkiga.

Kes võiks aga peituda tõlke all seisva initsiaali «P» taga? Mõte langeb H. Pöögelmannile, kes oli teatavasti 1905. a. novembris uuesti «Teataja» toimetuses tööle asunud. Dokumentaalseid tõestusi Pöögelmanni autorsuse kohta pole seni õnnestunud leida. Praeguseni pole kindlaks tehtud, et H. Pöögelmann oleks kasutanud nimemärki «P.». Ent ometi on raske selle luuletuse tõlkijaks peale Pöögelmanni arvata kedagi teist «Teataja» enda või ajalehele lähedastest ringkondadest, kust «Teataja» kalendri kaastöölist esmajoones tuleks otsida. Tundub, et luuletuse «Mets langes» paljukõnelev sümboolne looduspilt võis eelkõige südamelähedane olla just H. Pöögelmannile, kelle enda luulesse tuleb 1904. aastast alates uus elutunnetus, revolutsiooniline maailmavaade ja esinevad allegoorilised kujundid lähenevast revolutsioonist laulmisel.[12] Pole tähtsuseta ka Pöögelmanni huvi M. Gorki revolutsioonilis-pateetiliste luuletuste vastu (näit. Gorki «Laul Tormikotkast» ainetel kirjutatud «Kotkas ja roomaja» 1904. a.). Pöögelmanni poolt näib rääkivat ka see, et «Mets langes» 6. rida on tõlgitud järgmiselt:

«Et vara h o o g u a n d i s h o o l e.»

Originaal

(«...что песней радостной своей будил природу...»)

otseselt sellist tõlget ei tingiks. Küll aga leiame Pöögelmanni 1904. a. dateeritud luuletusest «Kevadetuuled»[13] samasuguse kujundi:

«nad sõuavad tasa ja raskelt
ja h o o g n a g u t e e d k ü s i k s h o o l t.»

«Kuid kiiresti kasvab neil kangus,
h o o g h o o g u k u i õ h u t a k s v e e l.»

Et tegemist on küllaltki iseloomuliku ja harukordse väljendusega, mis Pöögelmanni enda luules korduvalt esineb, näib see toetavat oletust Pöögelmannist kui tõlkijast.

[12] E. S ä ä r i t s, [H. Pöögelmanni elust ja loomingust]. Raamatus: H. P ö ö g e l m a n n, Luuletused. Tallinn 1957, lk. 10.
[13] Sealsamas, lk. 59.

G. Galina luuletuse tõlge, samuti pealkirjaga «Mets langes», on ilmunud veel 1910. a.[14] See on viis värssi originaalist pikem ja kannab allkirja «G. Galina ainetel A. Soon». Et varasem tõlge pole A. Soonile tundmata olnud, sellest kõneleb mõningane sarnasus sõnastuses («Mets langes, — noor, roheline mets . . . / Veel vanad männad seisvad mures, / pilk tume ja valu südames, — / nad vaatvad tumma taeva poole . . .»). Eelmises tõlkes esinev iseloomulik värsirida «et vara hoogu andis hoole» kõlab siin «ja vara lõppu tõi ta ööle».

Nii sai G. Galina luuletus eesti lugejale tuttavaks mitme tõlke kaudu ning mõjutas ühe revolutsiooniainelise luuletuselaulu sündi, mis anonüümsena ja üldtuntuna levis ka rahvasuus.

*

Laulu «Metsa raiutakse» teksti on rahvasuus ühendatud mitmesuguste erinevate meloodiatega. Tal puudub spetsiaalne üldviis. Nii seostub see viisiga, mille päritolu on tundmatu, kuid on mitmesuguste eriarendustena laiemalt käibel sentimentaalse lauluga «Mets ja maa nüüd hingab unerahus» [15], vähemal määral luuletusega «Määramata mures hüüdvad kellad».[16] Vaadeldava tekstiga esineb viis ainult ühesainsas kirjapanekus (laulnud Tallinnas J. Pöögelmann):

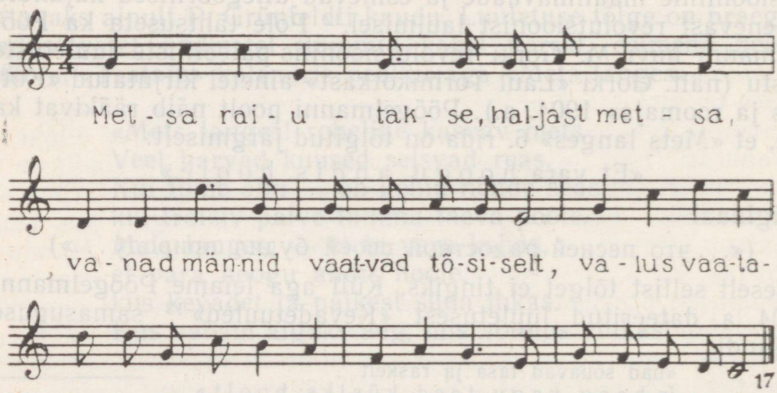

17

[14] Ulak. Jõulu-kuul 1910 aastal. «Sakala» ja «Meie Kodumaa» naljaosa.
[15] Vrd. näiteks EÜS III 111 (119) < Halliste (1907); EKRK I 10, 401 (20) < Kihelkonna (1956).
[16] Vt. K. A. Hermann, Eesti rahvalaulud segakoorile II. Tartu 1905, lk. 33.
[17] RKM III 5, 58 (20) < Tallinn (1967).

Ainus üleskirjutus leidub ka järgmisest tundmata päritoluga viisist:

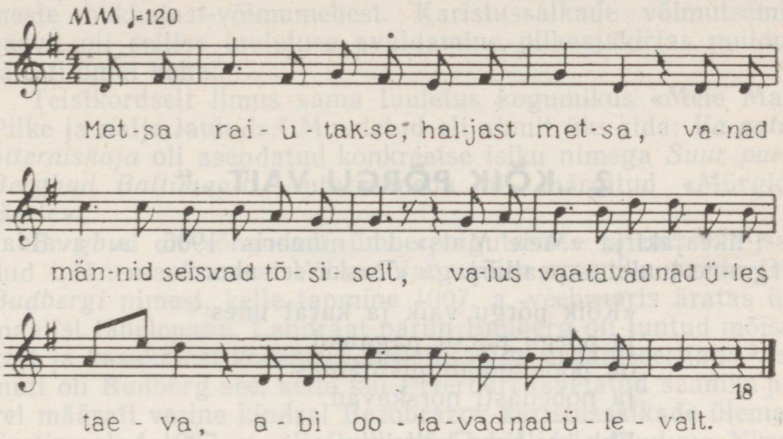

On märgitud veel kolmandatki viisi.[19]

Seega pole laulul spetsiaalviisi. Kõnealune luuletus oli lauldava lauluna siiski vähem populaarne kui teised revolutsiooni mahasurumist kajastavad laulud, nagu «Tallinnast Rahumäele», «Süütu ohver» jt.

---

[18] RKM, Mgn. II 964 a < Pärnu (1963).
[19] KKI, RLH 67 : 35 (5) < Tallinn < Vastseliina (1967).

2. „KÕIK PÕRGU VAIT...“

Pilkeajakirja «Meie Mats» 11. numbris 1906. a. avaldati järgmine luuletus pealkirjaga «Raske seisukord»:

«Kõik põrgu vaik ja kurat unes
ja põrgu parsil paganad
on hooletumalt pikutamas
ja nobedasti norskavad.

Ehk iga tund küll inimesi
maailmast teele saadeti,
kuid siia juba mitmel tunnil
ei ilmund enam ainustki.

See pole ime, sest et v a e s e i d
seal suurel hulgal surmati;
kes ilmas palju vaeva nägid,
need saivad taeva muidugi.

Ka imet sünnib ju: Kord teate
meil' telegrahv tõi Varssavist,
et terve päeva jooksul polnud
seal ainukestki surmamist.
— — — — — — — —

Kesköösel vastu põrgu akent
seal korraga üks koputas.
Laisk põrguvaht siis vastu tahtmist
maast üles ennast kangutas.

«Kes on?» ta küsis haigutades
ja unest roidund häälega.
Hääl vastas õuest: «Teie tuttav —
va p a t r o n i t e r a i s k a j a...»

«Haa, sina ise!» kostis kurat.
«Kuid sind me siin ei tarvita...»
Siis võimumehe meel lõi nukraks:
«Oh, kuhu pean ma minema!»»

Allkiri: «Ainetel Mürgioja.» Niisiis oli tegemist J. Lilienbachiga, kes mingitel, praegu kahjuks veel väljaselgitamata eeskujudel [1] oli loonud satiirilise pildi põrgusse sattunud inimeste hukkajast-võimumehest. Karistussalkade võimutsemise päevil oli sellise luuletuse avaldamine pilkeajakirjas muidugi täiesti omal kohal.

Teistkordselt ilmus sama luuletus kogumikus «Meie Matsi Pilke ja nalja laulud».[2] Muudetud oli ainult üks rida: *Va patroniteraiskaja* oli asendatud konkreetse isiku nimega *Suur parun Bergbud Baltimaalt.* Autorinimena oli märgitud «Mürgioja järele».

Bergbud oli sõnaosade ümberpaigutamise tulemusena saadud Läänemaal asuva Võhma-Vanamõisa omaniku parun Otto *Budbergi* nimest, kelle tapmine 1907. a. veebruaris äratas ülemaailmse tähelepanu. Landraat parun Budberg oli tuntud mõisnikest ja kasakatest koosneva karistussalga organiseerijana [3], samuti oli Budberg see, kelle kui Peterburi lähetatud saadiku palvel määrati verine kindral Bezobrazov karistussalkade ülemaks Eestimaale.[4] 1907. a. oli Budberg Üxküllidele kuuluva Vigala mõisa ülemvalitseja, kes kergitas talupoegade rendi mitmekordseks.[5] Ümbruskonna talupoegadele oli ta tuntud halastamatult kurja mõisnikuna, ent Budbergi tapjad ei olnud siiski nemad, vaid Tallinnast tulnud isikud. Budberg tapeti 17. veebr. 1907 (vkj.), kui ta oli parajasti suurema summa rendirahaga teel Risti jaama. Raha (umbes 16000 rubla) võtsid tapjad endale.[6] Nii tapmine kui ka tapjate otsimine, Vigala ja Velise vallale kõrge rahatrahvi määramine ja kätteleitud süüdlaste ränk karistamine — kõik see hoidis paljude meeli pinevuses ning lõi ühtlasi soodsa pinna Budbergi nimega seostatud luuletuse levimiseks lauluna rahvasuus.

Kui ulatuslik on olnud selle trükialgupäraga laulu varieerumine rahvasuus? Käesolevas töös on olnud kasutada 21 varianti. Juuresolevast tabelist (lk. 140) selgub, et eelkõige on

---

[1] Teatava paralleelina võiks siin märkida P. Lavrovi (?) luuletust paradiisi apostel Pauluse juurde saabuvast tsaar Nikolaist. (Вольная русская поэзия второй половины XIX века. Ленинград 1959, lk. 141.) Värsimõõt ja laulu esimene (muidugi parodeeritud sõnastusega) värss on pärit juba 1891. a. tuntud ja hiljemgi laulikutes korduvalt ilmunud laulust «Nüüd järv on vait ja linnud unes». Selle eeskujul on loodud veel teinegi, karistussalkade tegevust kajastav paroodia «Kõik maa on vait ja linnud unes» («Meie Mats» 1907, nr. 23).

[2] Meie Matsi Pilke ja nalja laulud. Tallinn [1908], lk. 6—7.

[3] H. Moosberg, 1905.—1907. a. revolutsioon Eestis, lk. 108.

[4] A. Looring, 1905. a. revolutsioon Läänemaal. — «Eesti Kirjandus» 1935, nr. 11, lk. 553.

[5] M. Aitsam, 1905. aasta Läänemaal. Tallinn 1937, lk. 339.

[6] Sealsamas, lk. 348—384; «Uus Virulane» 19. II 1907; «Töömees», 25. V 1907. (Eesti tööliste ajaleht. Oakland, California.)

laul tuntud olnud lühenenuna, neljasalmilisena — 1., 5., 6. ja 7. salmist koosnevana, nagu ka variant Vil 1:

«Nüüd põrgu vait ja kurat unes
ja põrgu parsil paganad
on hooletumalt pikutamas
ja nobedasti norskamas.

Kesk öösel vastu põrgu akent
seal korraga üks koputas.
Laisk põrguvaht siis vastu tahtmist
maast üles ennast kangutas.

«Kes on?» ta küsib haigutades
ja unest roidund häälega.
Hääl kostis õuest: «Teie tuttav,
suur parun Budberg Baltimaalt.»

«Ah sina ise!» kostis kurat.
«Kuid sind me siin ei tarvita.»
Siis võimumehe meel lõi nukraks:
«Oh, kuhu pean ma minema!»»

Ära on jäetud 2., 3. ja 4. salm, millel Budbergi-teemaga pole midagi ühist. Säilinud neli salmi aga moodustavad ühtse sisulise terviku, mis annab edasi kõik Budbergiga seoses oleva. Variant Tln 2, mis on tinglikult asetatud 4-salmiliste rühma, on huvitavaks näiteks laulu veel ulatuslikumast lühenemisest:

«Kesk-südaööse tunnil,
kui kõik on hingamas,
seal põrgu parsil paganad
kõik nobedasti norskamas.
Kuid korraga üks koputus.
«Kes on seal?» kostis kurat.
«Suur parun Butberg Baltimaalt.»
«Ah, sina ise,» kostis kurat.
«Ei, sind me siin ei tarvita.»
Siis võimumehe meel läks nukraks:
«Oh, kuhu pean ma minema!»»

5. salmist on siin ainult üks, 6. kaks rida. Tegemist on muidugi unustamisega (tekst on üles märgitud alles 1962), kuid mälus on säilitatud Budbergi-teema osas kõik oluline.

Ka 5- ja 6-salmiliste variantide puhul ilmneb, et üheski neist ei puudu eespool äratoodud 1., 5., 6. ja 7. salm, küll aga on ära jäetud ebaoluline 2. ja 3., eriti 4. salm. Erinevate salmide ridade

liitumise ja ühekordse esinemusega värsside, seega ulatuslikuma varieerumise poolest paistavad silma Kos 1 ja 2[7] (järgnevalt esitatud Kos 1 tekst):

«Nüüd põrgu vaik ja kurat unes
ja põrgu parsil paganad
on hooletumalt pikutamas
ja nobedasti norskamas.

Sest et ju mitme päeva jooksul
ei tulnud põrgu hingegi,
sest üksi vaeseid maha lasti —
need taevasse kõik saadeti.

Kui ükskord südaööse tunnil
ju põrgu uksel klopiti —
laisk põrguvaht siis vastu tahtmist
maast ülesse end kangutas.

Ja küsis: «Kes nii hilja öösel
veel tuleb und meil segama?»
Siis väljast hääl tal vastu kostis:
«Ma parun Budberg[8] Baltimaalt.»

Siis vastas vaht tal vastu tahtmist:
«Või sina ise oledki?
Kui teed sa taeva teistel näitsid,
võid ise sinna minnagi.»[9]

Siis parunil lõi meele nukraks:
«Oh, kuidas sinna lähen ma,
sest taevas see on vaeste päralt —
ei paruneid seal sallita.»»[10]

Trükitekstiga kattuvale 1. salmile järgneb uue sõnastusega 2. salm, mis on moodustatud 2. ja 3. salmist. Trükiteksti 4. salm puudub. Järgnevad sõnastuselt mõnevõrra muudetud 5. ja

---

[7] Üleskirjutused on tegelikult samalt objektilt, tehtud kahe erineva isiku poolt ja eri aegadel. Kos 1 (1962. a.) on kirja pandud nähtavasti suulise esituse järgi, Kos 2 (1964. a.) all aga leidub märkus, et kasutada on olnud käsikirjaline laulik. Erinevusi on vähesel määral ainult sõnastuses.

[8] Kos 2: baron Bergbund.

[9] Kos 2: siis senna ise mine ka.

[10] Kos 2: Siis võimumehe meel lõi nukraks:
«Oh, kuhu pean ma minema,
sest taevas see on vaeste päralt —
ei kurnajaid seal sallita.»

6. salm (siin 3. ja 4.). 7. salmist on saanud 2 viimast salmi, kuhu on lisatud täiesti uusi ridu.

Veelgi ulatuslikumalt ümberkujundatud teisendiks on 9-salmiline Muh 1:

«Põrgu vaik ja kurat unes,
põrgu parsil paganad
on unerahus uinumaies
ja nobedasti norskamas.

Siis põrgu väravate pihta
üks õige vali koputus.
«Tee lahti, vana tahmanägu,
sinu juurde tuleb võimumees!»

Siis vana põrgu peremees
ta omaette urises.
«No küll on elada nüüd kole,
ei ilmas enam korda pole.

Ennevanast patuseid
sai põrgupõhja tiritud,
nüüd trügivad nad ise seia,
pole neid tarvis selgas viia.

Lään vaatan, kes on väravas,
kuis välja näeb see võimumees.»
«No ära nii kõvast' põruta,
küll põrgus saad sa praadida!»

«Mis pagan nii kaua käperdad,
tee lahti põrgu väravad!
Kas tead, kes tõstab oma häält?
Olen parun Butberg Baldimaalt.»

«Oh soo, sa vana timmukas,
nüüd oled meie väravas.
Käi ära siit sa jalamaid,
sul pole kaasas kassakaid.

Need mõnikümmend nuudimeest
sind kaitsesivad rahva eest,
nad kõik on maha jätnud sind,
käi minema, sa vana känd!»

Siis võimumehe meel sai kurvaks:
«Põrgus mo jäuks kohta pole,
ka taeva mind ei taheta.
No kuhu pean siis minema?»»

1. salm on, välja arvatud mõned sõnastuse muudatused, nagu trükitekstki. Kaheksa järgnevat salmi on aga kõik rakendatud põrgu väravas toimunu kirjeldamisele, mis trükiredaktsioonis on antud vaid kolmes salmis. Üldine tegevuse raamistik on säilinud, kuid selle piires on pikemalt välja arendatud uues sõnastuses «põrgu peremehe» monoloog ja dialoog Budbergi hingega. Trükitekstist on kasutatud vaid mõningaid väljendeid. Laul lõpeb sama värsiga kui trükiredaktsioongi. Varieerimisel on niisiis ka siin tähelepanu omistatud just kujukale põrgustseenile. Nii selle kui ka Kose teisendi puhul on tegemist laulu improvisatsioonilise, individuaalse ümberkujundamise-sõnastamisega, mis laiemalt tuntuks pole saanud.

«Kõik põrgu vait...» on muidugi tuntud olnud ka 7-salmilisena, nagu ta trükis ilmus. Sellisena on ta nähtavasti kas trükiallikast ära kirjutatud (Han 1, Pöi 1), teisest laulikust vigaselt maha kopeeritud (Urv 1) või ka ilmselt mälu järgi üles kirjutatud (Rõn 1), kusjuures paar salmi on oma kohad vahetanud ja üks salm poolikuks jäänud.

Ka laulu sõnastus on varieerunud, kuid mitte olulisel määral. 1. värsi algust *kõik põrgu vait* varieeritakse näiteks *on põrgu vait, nüüd põrgu vait, nüüd öö on vaik, kõik ilm on vaik, kui põrgu vait*, vahelduvad tegusõnad (*sirutamas ~ pikutamas ~ ahelemas, vastas ~ kostis, haigutades ~ unistades*) ja ka mõned nimisõnad (*võimumehe ~ võidumehe, põrguvaht ~ põrguvürst*), mineviku asemel tarvitatakse olevikku, jäetakse ära üksikuid sõnu, muudetakse sõnade järjekorda. Mitmeti varieeritakse *Budbergi* nime: *Bergbud, Bergbund, Bergpurk, von Berch, Argpüks*. Kahest viimati nimetatust on esimene Rannu, teine Helme (Tõrva) teisendist. On mõistetav, et mida kaugemale laul sündmuspaigast levis, seda enam võis tundmatu nimi asenduda mõne muuga. Võib ka juhtuda nii, nagu näiteks Urvaste teisendis, kus räägitakse küll *Putbergist*, ent lisatakse selgituseks juurde, et tegemist oli Tsooru mõisa omanikuga. Teiselt poolt on täiesti võimalik, et Budbergi-sündmustega seotud paigast üsnagi kaugel asuvatest kihelkondadest saadud teisendeis (näit. Kanepi) on kasutatud õiget nime.

Kas 1906. a. pilkeajakirjas «Meie Mats» ilmunud tekst seostati Budbergi-sündmuste järel tema nimega rahvasuus, kust siis laul läks edasi «Meie Matsi Pilke ja nalja lauludesse», või oli tegemist vastupidisega — laulikust rahvasuhu minekuga? Arhiiviandmete järgi on võimalik dateerida aastaarvuta ilmunud «Meie Matsi Pilke ja nalja laule».[11] See anti välja 1908. a. märtsis 3900-s eksemplaris, mõne aja pärast aga korjati kauplustest keelatud raamatuna ära. Kui arvestada asjaolu, et Budbergi-sündmuste ja raamatu ilmumise vahel oli terve aasta, siis on küll tõenäoline, et laul oli Budbergi nimega rahvasuus enne seostatud, seejärel aga trükiti ära laulikus. Seda kinnitavad ka mõningad teated, et laulu on kuuldud 1907. a. (Tln 1 ja Sa 1). Tsensorit arvestades oli muidugi Budbergist saanud Bergbud.

[11] RAKA, F. 52, nim. 1, s.-ü. 580. (Sellele on tähelepanu juhtinud L. Tavel.) «Meie Mats» 1908, nr. 32 avaldas muide ka teate, et selle aastakäigu tellijad saavad hinnata «Meie Matsi» võitluslaulud.

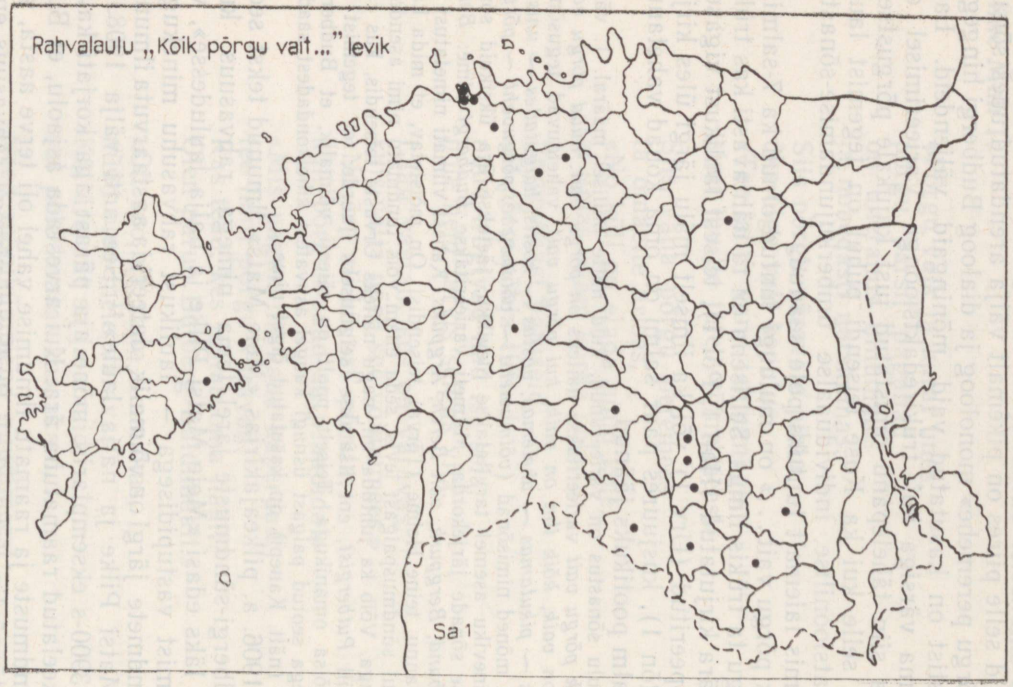

20. Rahvalaulu «Kõik põrgu vait...» levik.

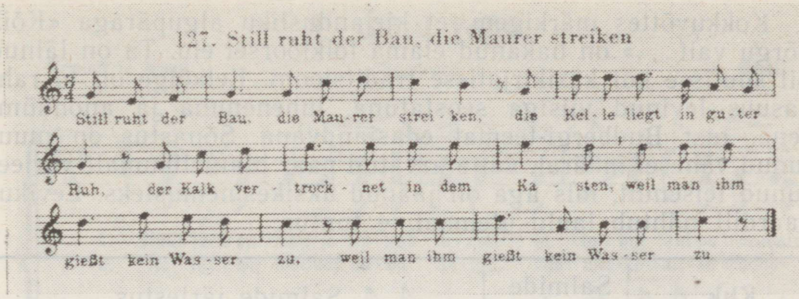

21. Üks saksa töölisparoodiaid.

Lauluga koos levisid sageli ka pärimuslikud teated Budbergi isiku kohta. Need saadavad tavaliselt alati nii või teisiti silmapaistnud inimesi. Budbergi kohta olemas olev pärimus, mida kahjuks on võrdlemisi vähe kogutud, rõhutab tema julmust ja verejanulisust, üksikud teated märgivad veel, et selle tõttu polevat teda põrgugi tahetud vastu võtta (Vig) [12] või et koguni kurat kartnud oma naha pärast (Kul) [13]. Mitmeti varieeruvad tapmisloo faktid, tõele kord lähemal või kaugemal seistes. Küllalt tuntud näivad olevat teated paruni hauast väljakaevamisest ja ületõrvamisest (Han [14], Sin [15], Tln [16], San [17], Vig, Kul). Tõrvatud parunit kujutatakse kas jalgupidi kabeli konksu otsa riputatuna, haua äärele jäetuna, puu külge seotuna, puuoksa pooduna. Mõned sellised teated on rohkemgi välja arendatud ja antud satiirilise pildina: ületõrvatud parunil on ühes käes «tühe sorukohka», teises 21 kopikat ja kiri: «See pudel on tühi, kuid ostan uue viina» (Sim), «kui otsa saab, siis juure toon» (San), või ühes käes viinapudel, teises vorstikäär, rinna peal silt: «Söö, söö — joo, joo, kui otsa saab, siis jälle too!» (Kul). Rahva satiirilise hinnanguna täiendavad nad laulus kujutatut. Kas nende kättemaksupiltide aluseks oli ka midagi tegelikult toimunud, pole teada. Mõnevõrra võime vaid toetuda 1907. a. ajalehes ilmunud teatele, et Tallinnas leiti Toomkiriku uksel kriidiga kirjutatud eestikeelne «teotus» surnud maanõuniku parun Budbergi aadressil, kelle laip oli matmiseks kirikusse toodud.[18]

---

[12] A. Kald V. Mälgule 16. XI 1967. (Kiri V. Mälgu valduses.)
[13] J. Nurme V. Mälgule 14. XI 1967. (Kiri V. Mälgu valduses.)
[14] I. Aavekukk V. Mälgule 12. XI 1967 (Kiri V. Mälgu valduses.)
[15] RKM II 136, 255 (6) — (1961); RKM II 136, 414/5 (61) — (1961).
[16] RKM II 120, 127 (26) — (1961/2).
[17] RKM II 226, 62/4 (6) — (1967).
[18] «Revalsche Zeitung» 24. II 1907, nr. 46.

Kokkuvõttes märkigem, et kirjandusliku algupäraga «Kõik põrgu vait...» on hakanud elama folkloorset elu. Ta on läinud nii suulisse kui käsikirjalisse traditsiooni. Eelkõige on ta rahvasuus levinud viisiga seostatuna, lühenenuna ja anonüümsena, just Budbergi-teemat edasiandvana. Sõnastus on muutunud vähesel määral, välja arvatud paar ulatuslikumalt varieerunud teisendit, mis aga on jäänud üksikesinemusteks. Levikukaardilt nähtub laulu ülemaaline tuntus.

Khk.	Salmide arv	Salmide järjestus
Sa 1	1	1
Ran 2	1	1 f
Sim 1	4	1, 5, 6, 7
Tln 2	4	1, 5 f, 6 f, 7
Tln 3	4	1, 5, 6, 7
Jür 1	4	1, 5, 6, 7
Hel 1	4	1, 5, 6, 7
Vil 1	4	1, 5, 6, 7
Ran 1	4	1, 5, 6, 7
Kan 1	4	1, 5, 6, 7
Vän 1	5	1, 2, 5, 6, 7
Tln 1	6	1, 2, 3, 5, 6, 7
Kos 1	6	1, 2 + 3, 5, 6, 7 + x, 7 + y
Kos 2	6	1, 2 + 3, 5, 6, 7 + x, 7 + y
Vig 1	6	1, 2, 3, 5, 6, 7
San 1	6	1, 3, 4, 5, 6, 7
Han 1	7	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7
Pöi 1	7	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7
Rõn 1	7	1, 2, 4, 3 f, 5, 6, 7
Urv 1	7	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7
Muh 1	9	eriarendus

f = fragmentaarne salm
x, y = ühekordse esinemusega interpoleeritud värsid

*

Laulu «Kõik põrgu vait...» viisi autoriks on saksa helilooja H. Pfeil [19]. Eestis levis see algselt koos paroodia aluseks oleva saksa lauluga «Õhturahu» («Nüüd järv on vait ja linnud

[19] «Laulu ja mängu leht» VII (1891), noodilisa, lk. 13.

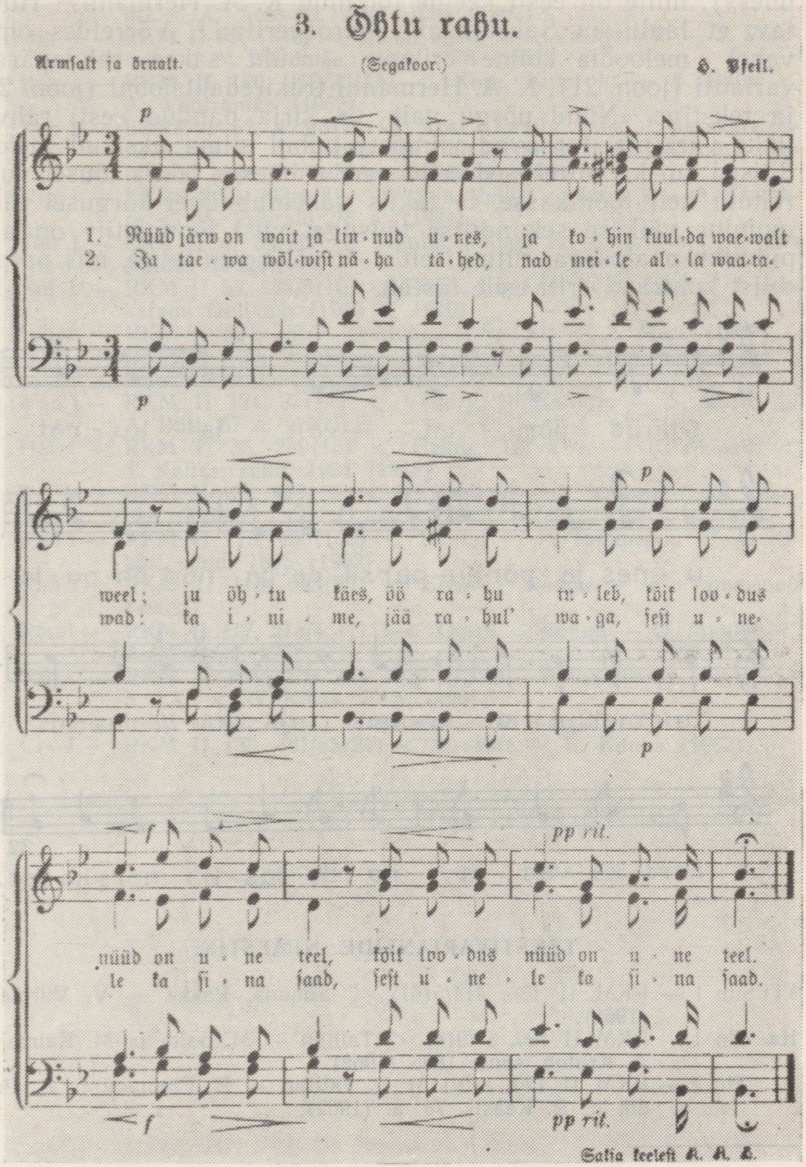

22. «Õhturahu» — paroodia «Kõik põrgu vait» aluslaul (1891).

unes»), mille on eesti keelde tõlkinud K. A. Hermann.[20] Huvitav, et laulu on Saksamaalgi parodeeritud.[21] Võrreldes omavahel meloodia kolme erikuju — üht saksa rahvapärast varianti (joon. 21), K. A. Hermanni trükiredaktsiooni (joon. 22) ja tekstiga «Nüüd põrgu vait...» kirja pandud eesti rahvalikke variante, torkavad viimaste puhul silma üksikud meloodilised kui ka rütmilised erijooned: esimeses taktis tõuseb juba rõhutu heli toonikasse, 5. taktis vaheldub ühel kõrgusel tammumine väikese sekundilise tõusuga, viisi lõpumotiiv on aga piduliku paatosega, rütmiliselt n.-ö. välja venitatud, mis paroodilist kontrasti eriti esile tõstab.

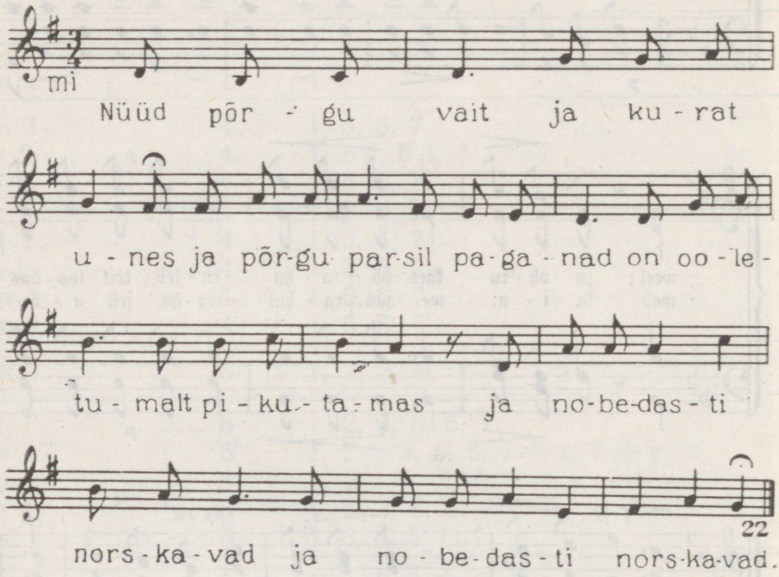

TEKSTIVARIANTIDE NIMESTIK:

Vi : Sim 1 — RKM II 136, 414/5(61) < Simuna, Rakke — V. Viirmann (1961).
Ha : Tln 1 — RKM II 120, 87/9(8) < Tallinn — M. Salm ja M. Kalme < A. Krutob, sünd. 1895 (1962).
Tln 2 — RKM II 120, 110/1(3) < Tallinn — E. Einmann ja R. Priidik < R. Kaasik, 70 a. (1962).

---

[20] Sealsamas.
[21] W. Steinitz, Deutsche Volkslieder demokratischen Charakters aus sechs Jahrhunderten I. Berlin 1954, lk. 307 («Still ruht der Bau, die Maurer streiken»).
[22] RKM, Mgn. II 1365 d < Sangaste (1967). Vrd. ka RKM, Mgn. II 306 f < Muhu (1959) ja RKM, Mgn. II 637 c < Tallinn < Rõuge (1962).

Tln 3 — RKM II 120, 111(5) < Tallinn — E. Einmann ja R. Priidik < E. Soosalu, sünd. 1904 (1962).
Jür 1 — RKM II 69, 13(3) < Jüri, Lagedi k/n., Vaskjala k. — J. Põldmäe < M. Põldmäe, sünd. 1878 (1957).
Kos 1 — RKM II 120, 419/20(14) < Kose, Kursi k. — J. Palm < A. Vahtramäe (1962).
Kos 2 — EKRK I 52, 123/5(1) < Kose, Ravila mõis, Lepassaare — A. Roots < A. Vahtramäe (käsikirjaline materjal ümber kirjutatud poja E. Vahtramäe käest) (1964).
Lä : Vig 1 — EKRK I 53, 293/4(8) < Vigala, Velise v., Kirna k. — A. Käämbre < M. Puuraid, 75 a. (1964).
Han 1 — ERA II 4, 337/41 < Hanila, Ridasi k. — V. Noot < Ida Kalden (1928).
Sa : Pöi 1 — RKM II 55, 288/9(10) < Pöide, Kavandi — S. Lätt < J. Jurkatami laulikust (1956 < 1910).
Muh 1 — RKM II 234, 365/7 < Muhu — S. Lätt < A. Merk (1967).
Sa 1 — RKM II 126, 236(6) < Saaremaa — A. Sepp < E. Nõmm, sünd. 1894 (1962 < 1906—1907).
Pä : Vän 1 — RKM II 124, 351(7) < Vändra, Rõusa k/n. — S. Karro < A. Pütt, 67 a. (1962).
Vl : Hel 1 — RKM II 35, 280(15) < Helme, Tõrva l. — E. Maasik < J. Kallas, sünd. 1924 (1948).
Vil 1 — RKM II 138, 487(13) < Viljandi l. — A. Väljan < M. Käsebier (1919).
Ta : Ran 1 — RKM II 113, 400(160) < Rannu — P. Tammepuu < A. Kikas, sünd. 1895 (1962).
Ran 2 — RKM II 113, 693(25) < Elva < Rannu — P. Tammepuu (1962).
Rõn 1 — RKM II 117, 213/4 (111) < Omsk < Rõngu — O. Mankin < A. Mankin (1962).
San 1 — RKM II 226, 62/4 (6) < Sangaste, Sangaste k/n., Restu — S. Lätt < G. Kikas, 72 a. (1967).
Võ : Kan 1 — RKM II 69, 513(1) < Kanepi — P. Salak (1957).
Urv 1 — RKM II 135, 461/63(21) < Urvaste — E. Kuuba (1962).

3. „TALLINNAST RAHUMÄELE"

Rahvasuust on korduvalt üles kirjutatud mälestusteateid tsaarivõimu verisest arveteõiendamisest 1905. a. revolutsioonist osavõtnutega Rahumäe tee ääres asuvas männikus. «Peale 1905.—1907. a. revolutsiooni mahasurumist tehti Tallinnas palju väikesi ja suuri kohtuprotsesse revolutsioonist osavõtjate ja revolutsioonilise liikumise juhtide üle. Suurem osa neist poodi üles või lasti maha Rahumäel, mis sai igapäevase hukkamise paigaks [— — —].» [1] «Teatakse rääkida, et 1905. a. ja pärast seda on Rahumäel ühe männi otsa poodud inimesi, keda tsaarivalitsuse esindajad pidasid mässajaiks.» [2]

Neid teateid täiendavad ja täpsustavad trükiandmed. Ühest konkreetsest hukkamisjuhtumist kõneleb 1906. a. «Revaler Beobachter», teatades nimelt revolutsioonilise agitaatori Jüri Tammiku mahalaskmisest Rahumäe tee ääres.[3] Mõne kuu pärast tõi sama leht ära teate, et juba kevadest saadik on J. Tammiku hukkamiskoht olnud tähistatud omapärase mälestusmärgiga, väikese künkaga, millel punane rist ja pärjaga ehitud puupüss. Puu küljes aga, mille juures Tammik hukati, olnud punasega maalitud tahvel kirjaga «Kartke kättemaksu».[4] Ka urjadniku tapmise eest surmamõistetuid on hukatud Rahumäel.[5] 1910. a. kirjutatakse: «Pahemat kätt kahe männa küljes oli juba niipalju ohvrisi langenud, et need mõlemad, hirmsa kuritöö tummad tunnistajad, kuulidega pooleks purustatud olivad. Mõlemad kannud olivad rahva nägemata käe läbi helepunaseks värvitud. Üsna tee ääres oli tugevate okstega mänd, mis ka punase värviga üleni kaetud oli ja mille rikkalikud oksad äramurtud olivad.» [6] Ka parun Budbergi tapjatest poodud kaks Rahumäe tee ääres männi oksa.[7]

---

[1] RKM II 129, 308/9 (6) < Püha (1962).
[2] RKM II 127, 197/9 (8) < Pärnu (1962).
[3] «Revaler Beobachter» 2. III 1906, nr. 50.
[4] «Revaler Beobachter» 26. IX 1906, nr. 221.
[5] «Revalsche Zeitung» 2. VII 1907, nr. 148.
[6] M., Reis üle Atlandi ilma-mere. — «Uus Ilm» 4. III 1910, nr. 6.
[7] 1905. a. revolutsiooni päevilt. Tallinn 1931, lk. 67. Vt. ka J. Lehmann, Vana revolutsionääri mälestusi ja elamusi 1905—1917. Tartu 1935, lk. 16.

Ajapikku kujunes välja traditsioon, et Tallinna töölised, kes ühises rongkäigus suundusid Rahumäele või Nõmmele koosolekut pidama, peatusid ühe teatud männi juures Rahumäe tee ääres, et austada oma langenud võitluskaaslasi. Sageli ehiti mändi punaste lintide ja lilledega ning lõigati kooresse riste. Sellest traditsioonist on kinni peetud veel 30-ndailgi aastatel. Siis on kodanlusele vastumeelse kombega seotud puu nähtavasti maha saetud, nagu kõneleb ka üks mälestusteade: «See suur mänd seisis kaua aega, aga ühe öössi mitu aastad ikka sest tagasi, oli see maha saetud. Üks suur rist oli ja väikseid riste oli ikka mitu ja mitu tükki. Vahel öösiti värviti salaja punaseks.» [8]

Niisiis on Rahumäe tee ääres asuv männitukk olnud revolutsioonitegelaste hukkamispaigaks. Veel praegu on olemas Rahumäe teel maja nr. 4 õuel nn. veremänd, mille tüves on näha rist. Selle puu oksa külge olevat poodud inimesi.[9] Ilmselt on see tänapäevani säilinud mänd üks tolleaegseid veriseid sündmusi pealt näinud puudest.

Rahumäel toimunud mahalaskmistega on vahetult seotud ühe uuema rahvalaulu teke, mis on tuntud ülemaaliselt (vt. joon. 23), enamasti pealkirjaga «Tallinnast Rahumäele» [10]:

«Tallinnast Rahumäele
on umbes versta kuus,
kuhu iga öösel viidaks
üks surmaohver uus.

Oh, sõber, pane tähel',
kui lähed Nõmmele,
tee ääres ühte mändi,
mis verest punane.

Selle männa külge risti
lööb kena neiuke
ja ütleb: «Mälestuseks
minu armsa peiule!»

Mikspärast aga neiu
seda risti senna lööb
ja südaöösel üksi
nii kaua palvet teeb?

Kulduur ja kõrvarõngad
ja kullast sõrmuse
ta senna maha viskab
ja langeb põlvili.

«Ilma sinuta ei taha
mina ennast ehtida!
Mis maksab rikkus, vara,
kui ilma armuta?!»

Ta ülespoole vaatab
ja ütleb: «Süütu puu,
oh oleksid sul sõnad,
siis räägiks sinu suu!

Sinu oksa külge poodi
minu armas peiuke
ja surnult koju toodi,
mis lõhub minu südame.»» [11]

---

[8] ERA II 171, 356/7 (25) < Kullamaa (1937).

[9] R. Ringo, Veremänd. — «Õhtuleht» 29. V 1957, nr. 125.

[10] Laulu pealkirjaks on olnud veel: Rahumäel(e), Mässu ohver, Surma ohver, Rahumägi, Pruudi lein, Õnnetu pruut, 1905. a., Kurb mälestus, Teekond Rahumäele, Mikspärast, Mänd, Tallinnast Nõmmele, Tallinnas, Streigist, või ka lihtsalt Laul.

[11] RKM II 136, 411/12 (60) < Simuna (1961) = Sim 4.

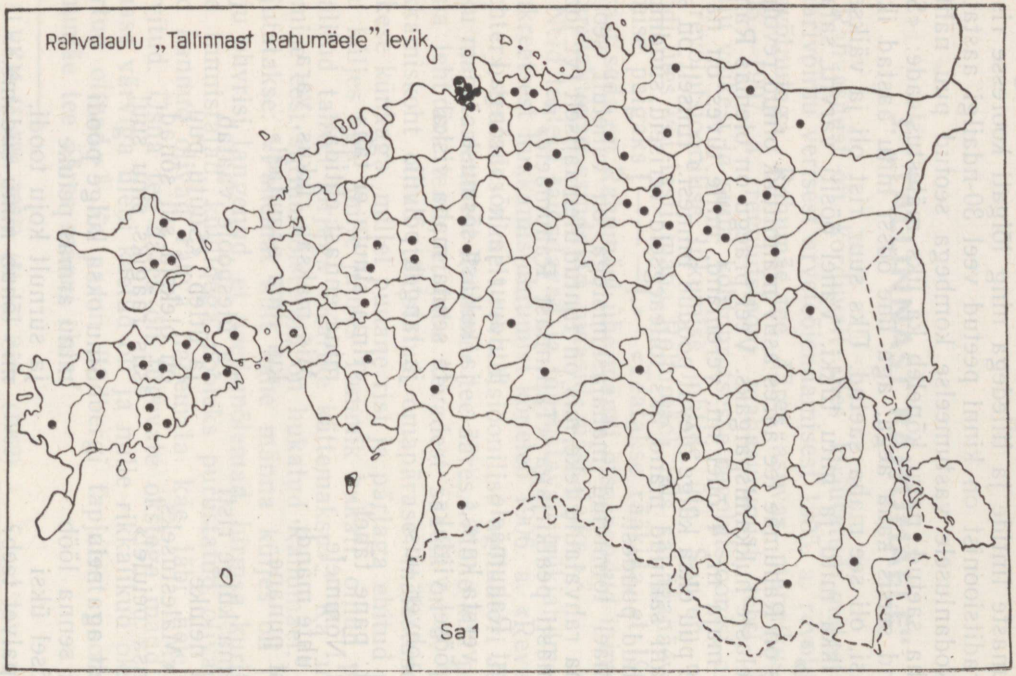

23. Rahvalaulu «Tallinnast Rahumäele» levik.

Laulus kujutatakse neiu tundeid, kes südaöösel ihuüksi nutab taga männioksa poodud peiut. Laulust ei selgu küll otseselt, et tegemist oleks olnud revolutsionääri hukkamisega, see selgub kaudselt — Rahumäe ja verest punase männi mainimisest. Revolutsiooniline tunne tegelikult puudub, valitseb tõepoolest «passiivne kaebemeeleolu».[12] Tuleb nõustuda seisukohaga, et «vaikne lein hukkunud omaste ja seltsimeeste pärast oli revolutsioonijärgses depressiooniatmosfääris kahtlemata laia, massilise sotsiaal-psühholoogilise kandepinnaga nähtus, mistõttu selliste laulude ulatuslik levik on mõistetav».[13] Värsid moodustavad 4-realised stroofid, riimiks on ristriim. Värsimõõduks on 3-jalgne jamb, mis vaheldub katalektilise värsiga. Sageli esineb rütmi mitmekesistamiseks ühesilbilise eeltakti asemel kahesilbiline.

«Tallinnast Rahumäele» sai tekkida kõige varem 1906. a., kui revolutsiooni mahasurumisele järgnes karistussalkade tegevus. Kõige varasem laulu üleskirjutus on pärit aga alles 1926. aastast. Hulgaliselt on seda laulu kirja pandud 30-ndatel aastatel. On teateid, et teda on lauldud «peale üheksasaja viiendakuuenda aasta revolutsiooni ja mahalaskmisi» [14], «1905. a., kui neid «mässajaid» tapeti ja poodi» [15], seega kohe vahetult peale revolutsiooni sündmusi, aga ka hiljem — 1911—1913 [16], I maailmasõja päevil [17] ja küllalt elavalt ka veel 20—30-ndatel aastatel kodanlikus Eestis.[18] Lauluna levis ta suuliselt, aga ka käsikirjaliselt ühest laulikust teise.

Milliseid muudatusi on tekkinud laulus tema suhteliselt küllalt lühikesel levikuajal?

Kõigepealt tuleb märkida s a l m i d e a r v u j a j ä r j e s t u s e muutumist. Käesolevas uurimuses on olnud kasutada 69 varianti, milles salmide arv ulatub ühest kümneni. Nagu juuresolevast tabelist selgub, on 1-salmilisi 5, 2-s. — 2, 3-s. — 3, 4-s. — 3, 5-s. — 6, 6-s. — 6, 7-s. — 14, 8-s. — 26, 9-s. — 2 ja 10-s. — 1 variant. Kõige enam on 8-salmilisi variante, 9- ja 10-salmilistes on laulule liidetud ühekordse esinemusega stroofe, järelikult peaks laulu normaalkuju olemagi 8-salmiline. Selle salmide arvuga teisendeid omavahel võrreldes selgub, et 12-s variandis (tabelis märgitud ristikesega) on salmid ühtemoodi järjestuses, ülejäänud teisendeis on see aga mitmeti erinev. Nii

[12] I. R ü ü t e l — H. K o k a m ä g i, Laul olgu lühike või pikk..., lk. 50.
[13] Sealsamas.
[14] ERA II 171, 356/7 (25) < Kullamaa (1937).
[15] EKRK I 2, 198/200 (3) < Rapla (1951).
[16] RKM II 116, 293/4 (11) < Tallinn (1962).
[17] RKM II 133, 151 < Kadrina (1961).
[18] RKM II 147, 206/7 (1) < Karja (1962); RKM II 147, 453/4 (12) < Pühalepa (1962); RKM II 120, 126 (24) < Tallinn (1962).

Variant	Salmide arv	Salmide järjestus
Kad 1	1	1
Käi 1	„	1
Käi 2	„	2, R
Pöi 3	„	1
Ran 1	„	1
Tln 5	2	2, 4
Mus 1	„	1, 2
Tln 2	3	1, 2, 8°
Muh 1	„	1, 2, 3
KJn 1	„	1, 2, 8
Tln 4	4	1, 2+3, 8, 6, R
Mih 1	„	1, 2, 3, 5
Se 1	„	1, 2, 3, 4
Hlj 1	5	1, 2, 3, 4, 5
Sim 1	„	1, 2, 3, 5, 6
Sim 5	„	1, 2, 8, 5, 6
Phl 1	„	1, 2, 3, 5+4, 8°
Krj 3	„	1, 2, 3, 5, 6
Lüg 1	6	1, 2, 3, 6, 5, 8
Amb 1	„	1, 2, 3, 5, 6, 8
JJn 1	„	2, 3f, 7, 8, 5f, 6
Koe 1	„	1, 2, 8, 3, 5, 6
Tln 3	„	1, 2, 5, 6, 7, 8
Kir 1	„	1, 2, 3, 5, 4, 8°
Khk 1	„	1, 2, 3+4, 4+3, 5+3, x
VNg 1	7	1, 2, 3, 6, 4, 5, 8
JJn 2	„	1, 2, 3, 5, 6, 7, 8
Koe 2	„	1, 2, 3, 8, 5, 6, x
Jõe 1	„	1, 4, 6, 2, 5, 7, 8
Jõe 2	„	1, 4, 6, 2, 5, 7, 8
Tln 1	„	1, 2, 3, 4, 5, 7, 6°
Tln 7	„	1, 2, 3, 5, 6, 7, 8
Kul 2	„	1, 2, 3, 8, 5, 6, x
Phl 2	„	1, 2, 3, 4, 8°, 5, 6°
Pha 1	„	1, 2, 3, 5, 6, 7, 8
Khn 1	„	2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
Trm 2	„	1, 2, 3, 4, 7, z, 5
Rõu 1	„	1, 2, 3, 5, 4, 7, 8
Vas 1	„	1, 2, 3, 8, 5, x, y
Sim 2	8	1, 2, 3, 4, 7, 8, 5, 6
*Sim 3	„	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
*Sim 4	„	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
Amb 2	„	1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 6
JJn 3	„	1, 2, 3, x, 5, 8, 6, 7
*Tln 6	„	1, 2, 3, 4, 5, 6°, 7, 8
Jür 1	„	1, 2, 3, 4, 6, 5, 7, 8
Kos 2	„	1, 2, 3, 7, 2, 8, 5, 6

Variant	Salmide arv	Salmide järjestus
*Kos 3	„	1, 2, 3, 4, 5, 6f, 7, 8
Rap 2	„	1, 2, 3, 4, 6, 5, 7, 8
Mär 1	„	1, 2, 3, 5, 6, 4, 7, 8
*Mär 2	„	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
*Kul 1	„	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
*Han 1	„	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
*Krj 1	„	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
Krj 2	„	1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 6
*Pha 2	„	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
Pha 3	„	1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, K
Jaa 1	„	1, 2, 3, 6, 5, 7, 8, 4
Pöi 1	„	1, 2, 3, 4, 6+5, 5+7, 7+8, 8°
Pöi 2	„	1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 6
*Sa 1	„	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
Saa 1	„	1, 2, 3, 4, 6, 5, 7, 8
*SJn 1	„	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
Trm 1	„	1, 2, 3, 4, 6, 5, 7, 8
*Kod 1	„	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
Vän 1	9	x, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
Pär 1	„	1, 2, 3, 7, 8, x, 5, 6, y
Rap 1	10	1, 2, 3, 5, 7, 8, 6, 4, x, y
Kos 1	16 värssi	eriarendus

R = refrään
f = fragmentaarne salm
° = salmis esineb individuaalseid interpolatsioone
x, y = ühekordse esinemusega salmid
K = teisest laulust liidetud salm
* = normaaljärjestuses salmid
z = korduvalt esinev salm
+ = erinevate salmide värsside liitumine

võib siis nende 12 variandi salmide järjekorda lugeda normaaljärjestuseks, nagu see esineb ka eespool äratoodud näitetekstis. Salmide ärajätmine oleneb sageli unustamisest, ent ära jätta võidakse muidugi ka tahtlikult, kunstikavatsuslikult. Tavaliselt jäetakse ära ebaoluline, mittevajalikuna tunduv osa, ja pikem laul võib mitmegi salmi võrra lüheneda ja sellisena levida. Kõnesolevast laulust mingit lühemat redaktsiooni pole tekkinud. Küll aga tuleb variantides ühe või teise salmi ärajätmist ette. Laulu sündmustiku mõistetavuse seisukohalt pole kõik salmid ühevõrra olulised. Vaadeldavas laulus on just salmid 3-ndast — 4-ndast kuni 7-ndani sellised, millest mõni võib vabalt puududa, ilma et sisu mõistetavus oleks häiritud. Nagu tabelist nähtub, on 8-salmilistes variantides 4. või 6. salm asen-

datud kas mõne ühekordselt esineva või traditsioonilise salmiga, 7-salmilistes on ära jäetud 3., 4., 6. või 7., kahel korral aga ka sisu mõistmise seisukohalt oluline 8. salm. 6-salmilistes variantides puudub enamasti 3., 4., 6. ja 7. salm, ühel korral ka 1. ja 8. salm. 5 ja vähema salmide arvuga variantide hulgas pakuvad huvi Sim 5, Phl 1 ja Tln 4. Esimeses neist ei tähenda 3., 4. ja 7. salmi puudumine lauluterviku seisukohalt olulise väljajätmist, nagu ka 4. ja 7. salmi puudumine variandis Phl 1. Selles on 5., 6. ja 8. salmi põhjal sõnastatud uus, viimane, ühekordse esinemusega salm kui nimetatud kolme salmi kõige olulisema kokkuvõte:

«Minu peig sai siia poodud,
äi vaja änam teist,
ka ehteid siia jätan,
äi vaja änam neid.»

Tln 4 kui 4-salmiline variant on sisuliselt tegelikult 5-salmiline, sest teises salmis on liidetud 2. ja 3. salmi värsid:

«Tallinnast Rahumäele
on umbes versta kuus,
kus iga päev viiakse
üks surmaohver uus.

Refr.: Oi, oi, oi, oi tarita oi,
tarita oi,
kus iga päev viiakse
üks surmaohver uus.

Seal tee ääres ühte mändi,
mis veripunane,
ja männi küljes risti,
mis kena neiu lõi.

Refr.: Oi, oi, oi, oi tarita oi,
tarita oi,
ja männi küljes risti,
mis kena neiu lõi.

Seal okste külge poodi
mu armas peiuke
ja surnult koju toodi,
mis rõhub südame.

Refr.: Oi, oi, oi, oi tarita oi,
tarita oi,
ja surnult koju toodi,
mis rõhub südame.

Ei leinates ma taha
ennast ehtida,
mis maksab rikkus, vara
siin ilma armuta!

Refr.: Oi, oi, oi, oi tarita oi,
tarita oi,
mis maksab rikkus, vara
siin ilma armuta!»

Kuigi salmide arvult poole võrra lühenenud, võib ometi öelda, et variant sisaldab laulust kõige olulisema. Haruldane on variant refrääni poolest, mida teistes teisendites (peale fragmentaarse Käi 2 [19]) ei esine.

Unustatud laulu meenutamisel piirdutakse tavaliselt esimese või paari esimese salmiga. Nii on see ka käesoleva laulu puhul. On aga ka huvitav märkida, et selle kõrval võivad mälus säilida nagu mingi omapärase sisulise tervikuna algus- ja lõpusalmid — 1, 2, 8 (Tln 2, KJn 1).

Nagu tabelist selgub, võivad salmid peale normaaljärjestuse olla paigutatud veel mitmeti. Peaaegu üldine on, et kolm esimest salmi on tavalises järjestuses, küllalt paljudes teisendites on püsinud ka salmide järjekord ühest neljani (eriti 8-salmilistes). Muutused on kõige silmatorkavamad neljandast-viiendast salmist alates. Et laulu sisuks on tunnete staatiline kujutamine, siis võib öelda, et laulu sisu mõistetavuse osas salmide ümberasetus mingit olulist tähtsust peale paari üksiku erandi ei oma (näiteks 7-salmiliste hulgas Jõe 1 ja 2, kus esimesele salmile järgneb neljas, teine salm aga esitatakse ebakohaselt alles peale kuuendat). Peale normaaljärjestuses salmidega variantide langevad ühesuguse salmide järjekorraga kokku veel mõned üksikud teisendid (5-salmilistest Sim 1 ja Krj 3, 7-salmilistest JJn 2, Tln 7 ja Pha 1, 8-salmilistest Amb 2, Krj 2, Pöi 2 ning teise rühmana Jür 1, Rap 2, Saa 1, Trm 1), kuid muud ühist peale salmide arvu ja ühesuguse paigutuse neis pole.

Tabel näitab ka üksikute ühekordse esinemusega salmide olemasolu mõnes variandis. 6-salmilistes on Khk 1 (sellele variandile on veel iseloomulik erinevate salmide värsside liitumine) viimaseks salmiks:

«Kus on nüüd minust jäänud
minu endine armastus?
See on must maha jäänud,
oh, jumal, too mul surm!»

---

[19] Selles: «Oih, oih olirila,
olirila oi,
tee ääres väikest mända,
mis verest punane.»

7-salmilistes teisendites on Koe 2 viimaseks stroofiks:

«Pauk kõlas, neiu langes,
rind puru — verine!
«See pauk oli läinud hästi,»
veel hüüdis neiuke.»

Kul 2 6. salmi järel nagu selle varieerimiseks:

«Ehk peaksin ma saama
küll kulda, hõbedat,
ei see mul jõua anda,
mis südant vaigistaks.»

Vas 1 peale 5. salmi, milles neiu langeb põlvili, tegevuse edasine kirjeldamine:

«Ta palvetas seal kaua
ja nuttis üksinda
ja viimati ka uinus
ta viimse unele.

Üks lind mind vilistades
seal männi oksa peal
neil surmalaulu laulis,
kes ohvriks langend seal.»

8-salmilistes vaid ühes variandis (JJn 3) puuduva 4-nda salmi asemel:

«Kui seda teaks tema isa
ja armsad vanemad,
et siia männa külge
on poodud peiuke.»

9-salmiline Vän 1 algab juurdelisatud salmiga, mis on järgnevale terviklikule «Tallinnast Rahumäele» tekstile kurvaendeliseks sissejuhatuseks:

«Mikspärast sünnib ilmale
üks vilets inime, —
õnn vaatab talle silma,
ei siiski lähene.»

Rap 1 on kaheksale salmile lõppu liidetud:

«Nii kaua põlga peale mind,
kui elan ilmas ma,
käin ikka tülitamas sind
oma kurva lauluga.

Ja kui sa kuuled, et need käed
on risti rinna peal,
siis süda, kes sind armastand,
on külma haua sees.»

Tegemist on laulu üldmeeleoluga resoneerivate haletundeliste värssidega, individuaalsete interpolatsioonidega, mis pole läinud traditsiooni. Kahjuks puuduvad igasugused andmed selliste salmide lisamise põhjuste kohta, miks ja millal, kas võib tegemist olla näiteks laulu ärakirjutamisel tekkinud improvisatsioonidega jne.

Siiski leidub «Tallinnast Rahumäele» mõnes variandis ka üks juurdelisatud salm (z), mis esineb kolmes üksteisest võrdlemisi kaugel asuvast kihelkonnast kirjapandud teisendis: Pär 1, Kos 2 ja Trm 2. Esitame siin variandi Pär 1:

«MÄND

Tallinnast Rahumäele
on umbes versta kuus,
kus igal päeval viidakse
üks surmaohver uus.

Oh, sõber, pane tähele,
kui sõidad Nõmmele,
tee ääres näed üht mända,
mis verest punane.

Sinna männa külge ristikest
lööb kena neiuke
ja ütleb: «Määlestuseks,
minu armas peiuke.»

Ta taeva poole vaatab:
Oh sina, süüta puu,
oh oleksid sul sõnad,
siis räägiks sinu suu.

Sinu okstes üles poodud
sai minu peiuke
ja surnult koju toodud,
mis lõhub südame.

Siin puu all viimist korda
oma peiut suudlesin,
kus timukad nii kurjalt
seda minult riisusid.»

Kulduur ja kõrvarõngad
ja kullast sõrmused
ta sinna maha pani
ja langes põlveli.

«Tõest leinates ei taha
ma ennast ehtida!
Mis aitab rikkus, vara,
see kõik on armuta?!

Sind leinan eluaja,
kuni hauda lähen ma,
sest sina minu kõige kallim,
sa surid valuga.»»

— — — — — — — —

Variant koosneb salmidest 1, 2, 3, 7, 8, z, 5, 6, x. Kos 2 sisaldab salmid 1, 2, 3, 7, z, 8, 5, 6; Trm 2: 1, 2, 3, 4, 7, z, 5.

Kahest teisest variandist on Pär 1 erinev eelkõige viimase, ühekordse esinemusega salmi (x) poolest, kuid muus osas langeb salmide järjestus väikeste erinevustega kokku. Esimesed 3 salmi on kõigis järjestatud ühtmoodi, neile järgneb kahes teisendis 7. salm. Korduvalt esinev salm (z) on kas 7. või 8. salmi järel. Kahes variandis järgneb z-le 5. salm ja sellele 6. Salm z varieerub sõnastuselt mõnel määral variandis Trm 2:

«Tema varjul viimast õhtud
oma peidmeest suudlesin,
kui timukad mind kurjalt
temast eemale tõukasid.»

Tähelepanu väärib veel see, et Pär 1 ja Trm 2 kuuluvad laulu kõige varasemate üleskirjutuste hulka. Pär 1 juures on märkus: «Laul on kirjutatud M. Tarkpea vanast kaustikust, millesse on hakatud kirjutama 1913. aastal.» Trm 2 on pärit 1926. a.

Laulu oluliselt ühtuv struktuur ja z-salmi kui tunnusliku esinemine peaks andma alust rääkida omaette redaktsioonist. Oletamisi võiks ehk kõnelda ka selle levikust laulu varasemal käibimisajal. Variantide esinemine üksteisest nii kaugel asuvais kihelkondades lubab järeldada redaktsiooni laiemat tuntust.

Eriarenduseks on üksikteisend Kos 1:

«Kui, sõber, lähed Nõmmele,
siis pane hoolsalt tähele,
et Tallinnast on versta kuus
ja iga päev on ohver uus.

Tee ääres mändi märkad sa,
mis punane on verega.
All seda kurdab neiuke:
«Kus on mu armas peiuke?
Kulduur ja sõrmus kullane,
neid annan, mänd, ma sinule.

Ei kallist riiet taha ma,
nüüd käin ma leinalooriga;
sest minul ilma temata
ei ole mõtet elada.»

Mänd ütleb neiul' sosinal:
«Su armsam seal on liiva all
— — — — — — — — — —»»

«Tallinnast Rahumäele» 1., 2., 3., 5. ja 6 salm on siin antud edasi muudetud sõnastuses ja rütmis ning lisatud uusi värsse. Lõppu on liidetud veel 6 värssi «Orja laulust» («Vanaaegne mõisahärra . . .»). Tegemist on eri laulude kokkukirjutamisega.

Mõttekäigu lähedusega võib aga seletada laulu «Vene riigi seadus» esimese salmi liitmist variandi Pha 3 lõppu («Kõik Vene riigi seadus / on ropp ja roojane / ja timukate voorus [20] / meid rõhub rängasti»). Tundub, et selle salmi lisamisega on tahetud rõhutada inimese ülekohtust hukkumist just tsaaririigi tingimustes. Märgitagu siin ühtlasi veel seda, et «Tallinnast Rahumäele» salmide liitumist «Vene riigi seadusega» näeme ka selle laulu uues kujunduses, milles kritiseeritakse juba «vabariigi seadust» Irboska sündmuste valgusel.[21]

Tabel viitab veel mõningatele sellistele teisenditele, kus mõnda salmi on lisatud üksikuid ühekordse esinemusega värsse või kus on tegemist erinevate salmide värsside liitmisega.

Üksikasjalik värsianalüüs näitab, et varieerumise võimalusi ühe värsi piiris on küllaltki palju ja sõnastuse muutumise pilt

[20] Selle kontekstiga sobimatu sõna (*kurjus* asemel) esinemist tuleb ilmselt seletada valesti kuulmisega või mahakirjutamisveana.

[21] RKM II 116, 169/73 (22) < Vaivara (1962). — Ilmunud teoses «Laul olgu lühike või pikk . . .», lk. 190.

on üsna kirev. Seda pilti tähelepanelikumalt jälgides on võimalik esile tuua mõningaid kõige üldisemaid, kogu laulu sõnastuse varieerumisele kõige iseloomulikumaid jooni. Kõigepealt võib iga värsi puhul märkida teatavat kindlat sõnastust, mis on omane enamikule variantidele ja seega kõige levinum ja tuntum. Selle stabiilse sõnastuse kõrval võib aga värss olla veel mitmeti varieeritud, kusjuures on tähelepandav, et need muutused sageli ei ulatu ühestainsast variandist kaugemale. Üldreeglina on iseloomulik, et püsivaimad on värsis need sõnad, mis on mõtteliselt kõige olulisemad, «kannavad kõige suuremat semantilist koormat».[22] Eelkõige on sellisteks püsivateks sõnadeks nimisõnad. Mõnel juhul võib nimisõna vahetuda kõlalise sarnasuse alusel (näiteks VII/2 *puu* asemel *kuu* või *suu*), kui mõtte selgus seda muidugi lubab, või ka hoopis kaugema assotsiatsiooni alusel (näit. VII/3, kus *sõnad* asemel on kasutatud *huuled* või *silmad* või *kõrvad*, mis kõik mõtteliselt sobivad). Samuti kasutatakse varieerimiseks antonüüme (*päev ~ öö*), sünonüüme (*surma- ~ tapa-, neiu ~ tütarlaps*), metonüümia valdkonnast aga näiteks sünekdohhi (*oksa* asemel *mänd, totum pro parte*). Võib muidugi muutuda kääne, ainsuse asemel olla mitmus või vastupidi, lisanduda deminutiivne liide jne. ja tagasõnad. (Ühe iseloomulikuma näitena märgitagu siin III/1, kus vahelduvad *sinna ~ selle ~ seal ~ see ~ ja*, kasutatakse mitmesuguseid tagasõnu, nagu *külge ~ juures ~ peale ~ kõrval* jne., kusjuures nimisõnad säilivad peagu kõigis variantides.) On täiesti mõistetav, et näiteks värsi *minu armas peiuke* puhul leitakse ka teisi epiteete: *kallis, süüta, hella*; *peiuke* esineb varieeritult aga ainult üks kord (*armuke*). Ka pöördsõna on värsis suhteliselt püsiv, ent siiski mitte niivõrd kui nimisõna. Küllalt sageli varieeruvad tähenduselt, mõttelt sarnased või lähedased pöördsõnad (näiteks I/3 — *viima ~ tooma ~ kandma ~ matma*, II/2 *lähed ~ sõidad*, III/2 *lööb ~ teeb*, III/3 *ütleb ~ hüüab*, IV/2 *lõi ~ tõi*, IV/4 *palvetab ~ palub ~ palvet teeb*, V/3 *paneb ~ peidab ~ heidab ~ viskab*, VI/3 *aitab ~ maksab*, VII/4 *räägiks ~ avaldaks*, VIII/4 *rõhub ~ lõhub ~ murrab ~ koormab*, jne.). Pöördsõna puhul on silmatorkav erinevate aegade, isikute, kõneviiside, tegumoodide kasutamine. Vägagi stabiilsena on säilinud kohanimed *Tallinn, Rahumäe, Nõmme*. Veel võib üldisemate joontena märkida mõne sõna ärajätmist või juurdetoomist värsis, sõnajärjekorra muutmist, värsipoolte ja ka -ridade ümberasetamist. Ainult üksikutel juhtudel tuleb ette ulatuslikumat värsi sõnastuse muutumist. Näiteks esineb 3. salmis

[22] Г. Штробах, Вариативность народных песен, её закономерности и обусловленность. — «Советская этнография» 1966, nr. 3, lk. 136.

värsside nn. teine rühm. Variantides Tln 7, Pha 1, Mih 1, Kul 1 on 3. salmi kaks esimest värssi järgmise sõnastusega:

«Sinna männa juure (~ alla, ääre) seisma
jäi kena (~ ilus) neiuke.»

Üldtuntud, s. t. statistilises enamuses olevast sõnastusest (sinna männi külge risti / lööb kena neiuke) erinevad need värsid sootuks teise tegevuse väljendamise poolest: risti männi külge löömise asemel jäi neiu männi juurde seisma. 3. salmi kaks järgmist värssi nimetatud variantides on üldtuntud sõnastuses (väljaarvatud Kul 1). Variantides Jür 1 ja Kir 1 esineb risti-motiiv üldtuntud sõnastusest samuti erineval kujul:

«Sinna männa alla tuli
üks kena neiuke,
tõi risti mälestuseks
oma armsa peiule.» (Jür 1) [23]

Laulu mõtet need ulatuslikumadki värsivarieerumised aga ei muuda.

Statistilises enamuses oleva sõnastuse väljaselgitamine lubab meil rekonstrueerida ka laulu nn. normaalkuju, milles teksti kõik komponendid esinevad kõige tunnuslikumal, kõige sagedasemal kujul [24]:

«Tallinnast Rahumäele
on umbes versta kuus,
k u s i g a l p ä e v a l v i i a k s e k u h u i g a ö ö s e l
v i i d a k s
üks surmaohver uus.

Oh, sõber, pane tähel(e),
kui lähed Nõmmele,
tee ääres ühte mändi,
mis verest punane.

S i n n a männa külge risti S e l l e
lööb kena neiuke
ja ütleb: «Mälestuseks
o m a armsa peiule!» m i n u

[23] Kir 1: Senna männa juurde tuli / noor, ilus neiuke / ja mälestuseks risti / tõi armsa peiule. — Ka variantides Koe 1 ja Phl 1 kohtame Jür 1 ja Kir 1 kahe esimese värsi vähe varieeritud sõnastust, järgmised värsid aga on erinevad.

[24] Värss või sõna, mis erineb lk. 145 toodud näitetekstist (Sim 4), on antud sõrendatult; kõrval on esitatud näitetekst.

Mikspärast k ü l l s e e neiu	a g a
selle (~ seda, see) risti sinna l õ i	l ö ö b
ja südaööse(l) üksi	
nii kaua p a l v e t a b (~ p a l v e t a s)?	p a l v e t t e e b
Kulduur ja kõrvarõngad	
ja kullast s õ r m u s e d (~ s õ r m u k s e d)	s õ r m u s e
ta (~ tema) sinna maha p a n i	v i s k a b
ja l a n g e s põlvili.	l a n g e b
«S i n d l e i n a t e s ei taha	I l m a s i n u t a
m a ennast ehtida!	m i n a
Mis a i t a b rikkus, vara	m a k s a b
k õ i k ilma armuta?!»	k u i
Ta ülespoole v a a t a s	v a a t a b
ja ütleb (~ ütles): «Süüta puu,	
oh oleksid sul sõnad,	
k ü l l räägiks sinu suu!	s i i s
Sinu (~ s u) o k s t e l üles poodi	o k s a k ü l g e
minu armas peiuke	
ja surnult koju toodi,	
s e e r õ h u b südame.»	m i s l õ h u b m i n u

Nagu näha, pole Simuna variandi ja normaalkuju erinevused olulised. Tegemist on enamasti vähemtähtsate sõnade ja tegusõnade ning nende aegade varieerumisega. 1. salmi 3. real on õige väike statistiline enamus Simuna variandi vastava värsi ees. Näib, et statistilise enamuse meetodil konstrueeritud normaalkuju võiks ka kõige lähem olla algkujule, s. t. kunagi loodud esialgsele lähtekujule.

«Tallinnast Rahumäele» salmides on seega jäädvustatud 1905.—1907. a. revolutsiooni päevadega kaasnenud verised sündmused — revolutsioonist osavõtnute hukkamine, mida pole kujutatud otseselt, vaid surnud peiu haual kurtva neiu tunneteprisma läbi. Oma suhteliselt lühikesel levikuajal on laul varieerunud eelkõige salmide arvu ja järjekorra ning sõnastuse osas; iseloomulik on ka ühekordse esinemusega salmide ja värsside küllalt rohke lisamine ning redaktsioonide vähesus. Pole teada, et see üldiselt 8-salmilisena tuntud, anonüümselt ja viisiga ülemaaliselt levinud laul oleks ilmunud ka trükis, küll on aga

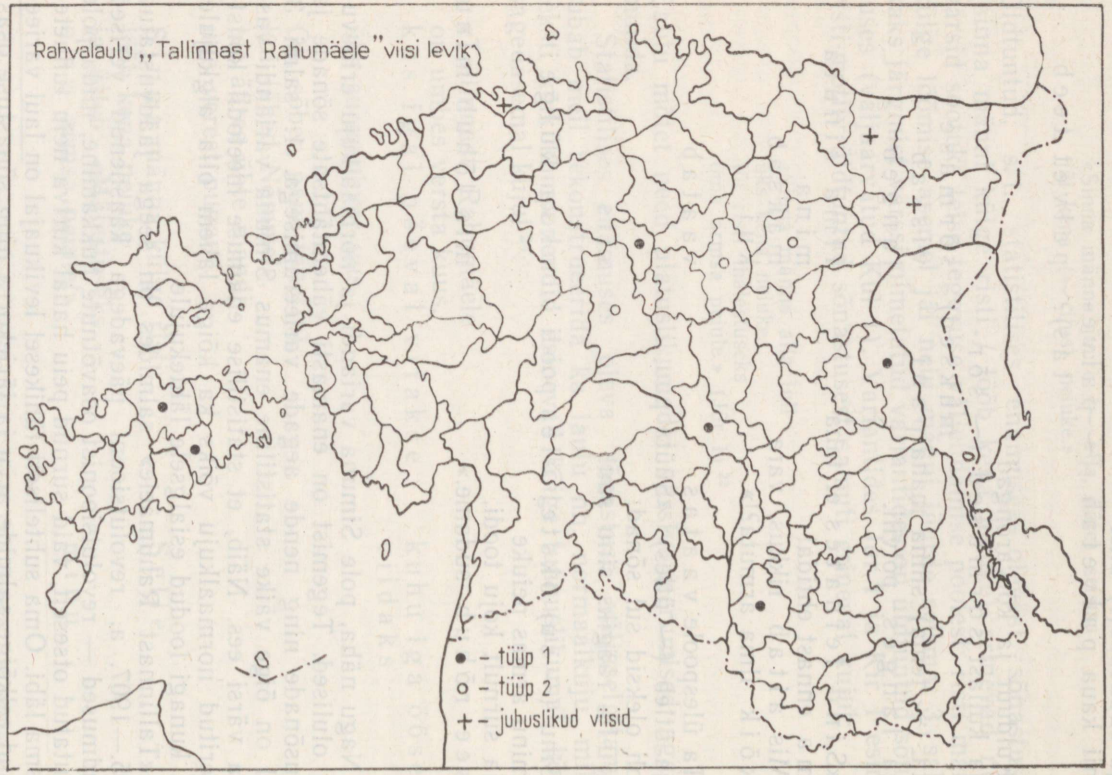

24. Rahvalaulu «Tallinnast Rahumäele» viisi levik.

suulise leviku kõrval olulisel kohal olnud käsikirjaline. See aga ei tähenda laulu muutumist lugemistekstiks, sest teksti fikseerimine moodustab vaid toetuspunkti elavale traditsioonile.[25]

*

Laulul «Tallinnast Rahumäele» on oma spetsiaalviis, mis on tuntud tõenäoliselt kogu laulu levikualal (vt. kaarti joon. 24, tüüp 1):

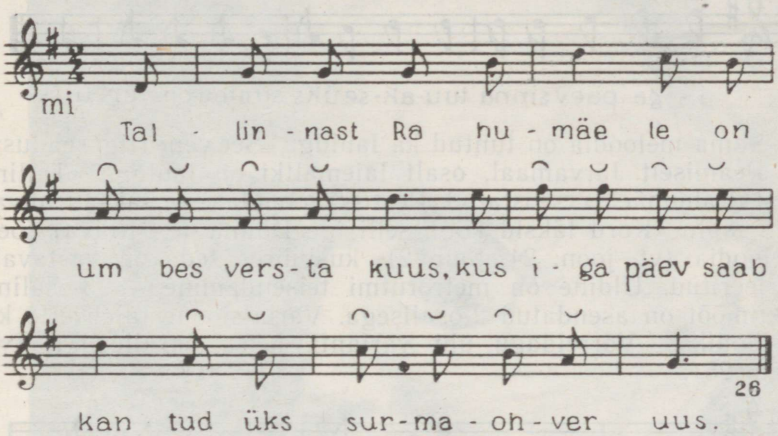

Mõnes variandis liituv refrääniosa osutab, et tegemist võiks olla mingi venelaenulise sõdurite marsilaulu viisiga.[27]

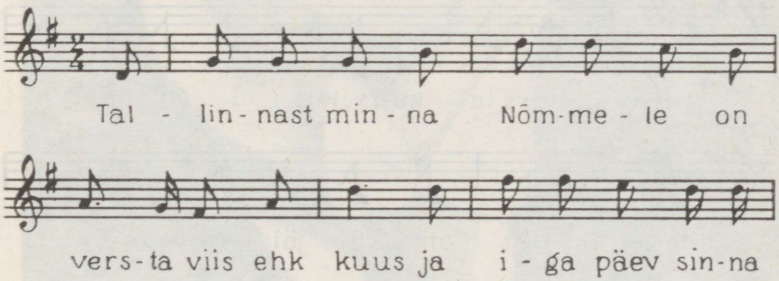

[25] H. Strobach, Bauernklagen. Untersuchungen zum sozialkritischen deutschen Volkslied. Berlin 1964, lk. 363.

[26] RKM, Mgn. II 482c < Valjala (1961).

[27] Ühes variandis, kus sama viis seostub lauluga «See Vene riigi seadus», esineb koguni venekeelne refrään. — Vt. RKM II 116, 193 < Vaivara (1962).

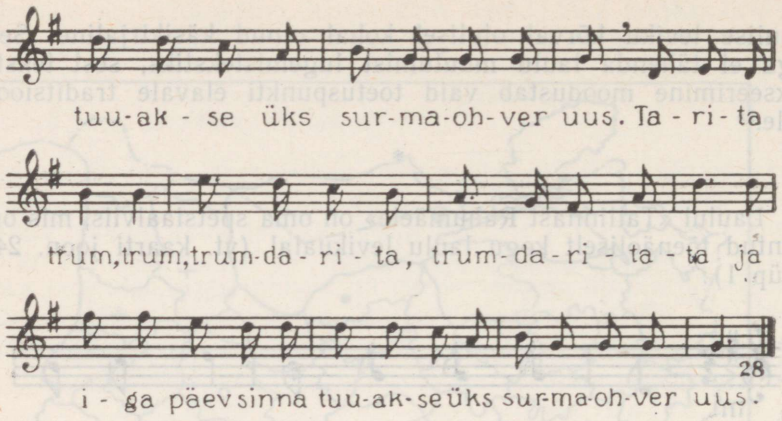

Sama meloodia on tuntud ka lauluga «See vene riigi seadus». Peamiselt Järvamaal, osalt laiemaltki on lauluga «Tallinnast Rahumäele» seostatud Eestiski populaarse saksa rahvaliku laulu «Kord läksid kolm selli üle Düüna (~ Koiva) jõe» meloodia (vt. joon. 24, tüüp 2), kusjuures seda on vastavalt varieeritud. Üldine on metrorütmi teisendamine — 3-osaline taktimõõt on asendatud 2-osalisega. Variatsioone tuleb ette ka meloodikas. Võrreldagu üht varianti saksa paralleeliga (vt. joon. 25):

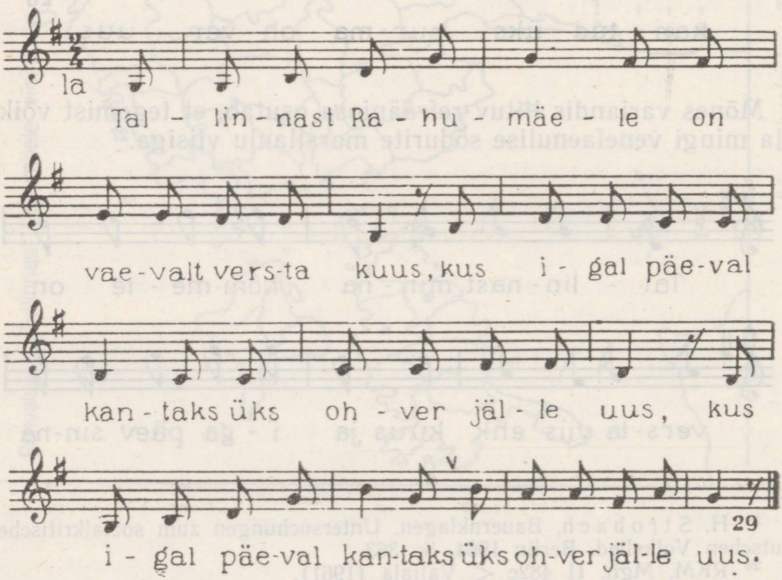

[28] RKM, Mgn. II 1342e < Sangaste (1967).
[29] KKI, RLH 67 : 16 (11) < Türi (1967).

Hans Pöögelmann.

Friedebert Tuglas.

Leonid Radin.

Eugène Pottier.

Pierre Degeyter.

Gleb Kržižanovski.

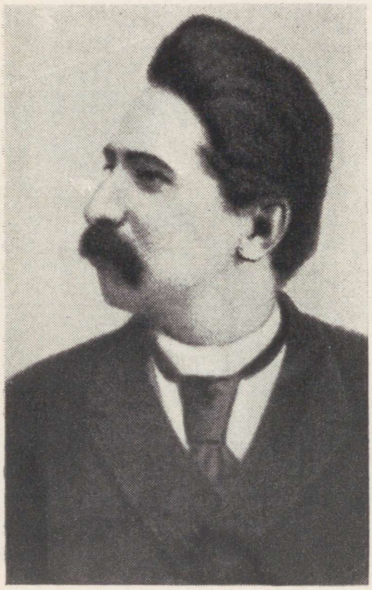

Arkadi Kots.

Rist Uuel turul.

1905. a. mälestusmärk Tallinnas (kujur J. Raudsepp).

Postkaart lauluga «Tallinna turul» («Metsa raiutakse»).

Uue turu ohvrite matus.

Üks Rahumäe «veremändidest» tänapäeval.

Rahumäe «veremänd» (1933).

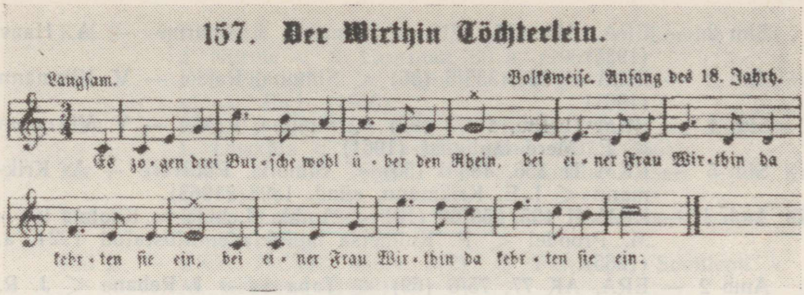

25. «Der Wirthin Töchterlein» (1895).

See saksa rahvaviis pärineb XVIII sajandi algusest, sellega hiljem Saksamaal ja Eestiski populaarseks saanud Ludwig Uhlandi luuletus «Kord läksid kolm selli...» aga on loodud 1809. a.[30] Meil levis meloodia nähtavasti eriti läinud sajandi lõpuveerandil. Teksti eestikeelne tõlge lähtub ilmselt mingist trükiallikast. Tõenäoliselt esmakordselt on see ilmunud koos viisiga 1876. a.[31] Tekst on aga levinud eriti hilisemate väljaannete kaudu, nagu «Eestlaste Tasku-Laulik», milles leiduv tekstiredaktsioon sarnaneb enamikule rahvapärastele variantidele märksa enam.[32] Mis ajal viis seostus lauluga «Tallinnast Rahumäele», pole täpselt teada.

Ülejäänud viisid, mida antud tekstiga on noteeritud, esinevad ühesainsas ülestähenduses ning on ilmselt juhuslikud (vt. joon. 24).

TEKSTIVARIANTIDE NIMESTIK:

Vi: Lüg 1 — RKM II 118, 26/8 (7) < Lüganuse, Kiviõli — M. Kaasik < G. Kallasto, 66 a. (1961).
VNg 1 — ERA I 4, 742 (4) < Viru-Nigula, Kunda al. — A. Haav (1935).
Hlj 1 — ERA, AK 134, 25/6 < Haljala, Sagadi — A. Haav (1935).
Kad 1 — RKM II 133, 151 < Kadrina, Vohnja k/n., Kõrveküla — J. Valdur (1961).
Sim 1 — ERA II 73, 342/3 (33) < Simuna, Paasvere v., Rahkla k. — A. Laurisson < L. Sirelpuu (1934).

[30] F. M. Böhme, Volkstümliche Lieder der Deutschen im 18. und 19. Jahrhundert. Leipzig 1895, lk. 130, nr. 157.
[31] J. Jung, Laulud kahe ja kolme häälega ja kaanonid II. Tartu 1876, lk. 46, nr. 42.
[32] Eestlaste Tasku-Laulik. Tallinn 1887, lk. 60, nr. 42.

Sim 2 — ERA, AK 127, 9/10 < Simuna, Lasinurme — A. Haav (1935).
Sim 3 — RKM II 136, 335/6 (36) < Simuna, Rakke — V. Viirmann (1961).
Sim 4 — RKM II 136, 411/2 (60) < Simuna, Rakke — V. Viirmann < E. Mere laulikust (1961).
Sim 5 — RKM II 156, 485/6 (50) < Simuna, Pudivere — A. Krikmann < I.-E. Krikmann, sünd. 1898 (1963).

Jä: Amb 1 — RKM II 195, 259/60 (10) < Ambla, Lehtse v., Koolma k. — M. Proodel < P. Kuimetsa lauluklade, alustatud 1924. a. (1965).
Amb 2 — ERA, AK 77, 75/6 (69) < Tapa l. — I. Rebane < J. R. Noorberg (1931).
JJn 1 — RKM II 196, 338/9 (12) < Järva-Jaani — E. Luuk (1965).
JJn 2 — RKM II 196, 433/5 (26) < Järva-Jaani, Keika k. (1965).
JJn 3 — RKM II 196, 470/1 (20) < Järva-Jaani — L. Briedis < A. Jürisoo käsikirjalistest laulikutest. Laulikud on kirjutatud a-il 1917—1930 Paide raj., Karinu k. (1965).
Koe 1 — KKI 41, 79/80 < Koeru — M. Luige < V. Jõgi (1965).
Koe 2 — KKI 40, 185/6 (1) < Koeru — E. Ilomets (1966).

Ha: Jõe 1 — ERA II 75, 140/1 (9) < Jõelähtme, Loo k. — L. Helmar < V. Kaasik, 26 a. (1934).
Jõe 2 — ERA II 75, 534/5 (54) < Jõelähtme, Loo k. — L. Kummel < V. Kaasik, 26 a. (1934).
Tln 1 — ERA II 69, 105 (125) < Tallinn — A. Mensas < H. Vesterblomi vangilaulikust 1930 (1933).
Tln 2 — RKM II 116, 293/4 (11) < Lüganuse, Püssi al. < Tallinn — A. Källo < A. Härma, sünd. 1896 (1962).
Tln 3 — RKM II 120, 41/2 (4) < Tallinn — S. Sauemägi ja L. Randmeri < L. Krutob, sünd. 1900 (1962).
Tln 4 — RKM II 120, 53/4 (26) < Tallinn — S. Sauemägi ja L. Randmeri < M. Laanmaa, sünd. 1896 (1962).
Tln 5 — RKM II 120, 83 (1) < Tallinn — M. Salm ja M. Kalme < A. Krutob, sünd. 1895 (1962).
Tln 6 — RKM II 121, 396/8 (10) < Tallinn — M. Roop < Balti puuvillavabriku töölistelt (1962).
Tln 7 — ERA, AK 12, 95/6 < Tallinn, Naissaare — M. Markson (1926).
Jür 1 — ERA, AK 278, 118/9 (110) < Jüri, Rae v., Kitsmetsa t. — M. Kitsmetsa laulik (1938).
Kos 1 — RKM I 2, 561 < Kose, Ravila — J. Palm < J. Haabo, 67 a. (1958).
Kos 2 — RKM II 120, 424/6 (18) < Kose, Palvere — Maardu k. — J. Palm < A. Haabo (1962).
Kos 3 — EKRK I 52, 350/2 (2) < Kose, Ravila mõis, Kose-Risti — A. Laagus < P. Sunder (1964).
Rap 1 — EKRK I 2, 198/200 (3) < Rapla, Suurküla, «Leegi» kolh. — M. Jõgar jt. < L. Loeberg, 60 a. (1951).
Rap 2 — RKM II 114, 137/8 (64) < Rapla, Raikküla — M. Tapupere < Friedrich Simsoni lauludekogust (1962).

Lä: Mär 1 — ERA II 23, 442/3 (4) < Märjamaa, Kõrvetaguse k. — E. Poom < küla noortelt (1930).
Mär 2 — ERA II 129, 22/3 (8) < Märjamaa, Kõrve k. — E. Poom < A. Veesmann (1934).
Kul 1 — ERA II 171, 356/7 (25) < Kullamaa, Kolovere-Kalju v., Väike-Kalju k., Tusti t. — V. Eenveer < J. Eisenberg, sünd. 1892 (1937).

Kul 2 — RKM II 128, 350/2 (16) < Kullamaa, Loodna k/n. — J. Nurme < S. Laurmaa, 60 a. (1962).
Mih 1 — KKI 28, 271/2 < Mihkli, Koonga k/n. — L. Kaldvee < J. Jõgi (1956).
Han 1 — ERA II 139, 63/4 (10) < Hanila, Massu v., Kuke k. — L. Uusküla < A. Uusküla, sünd. 1897 (1936).
Kir 1 — RKM II 122, 560/1 (7) < Kirbla, Kasari — A. Kald (1962).
Phl 1 — RKM II 60, 296 (5) < Pühalepa, Soonlepa k. — M. Kaevand (1956).
Phl 2 — RKM II 147, 453/4 (12) < Pühalepa, Soonlepa k. — M. Kaevand (1962).
Käi 1 — RKM II 128, 261 (11) < Käina, Utu k. — J. Kõmmus < M. Kõmmus, 74 a. (1962).
Käi 2 — RKM II 128, 262 (12) < Käina, Utu k. — J. Kõmmus < M. Kõmmus, 74 a. (1962).

Sa: Krj 1 — RKM II 37, 510/2 (4) < Karja, Pamma k/n., Linnuse k., Kuuse t. — A. Toomessalu < O. Kuusk, 50 a. (1951).
Krj 2 — RKM II 86, 570/2 (2) < Karja, Pärsamaa k/n., Aruste k. — S. Lätt < Aruste k. laulikust (1959).
Krj 3 — RKM II 147, 206/7 (1) < Karja, Pärsamaa v., Pamma k. (Pärnu raj., Tootsi) — E. Maasik < A. Adosson, sünd. 1905 (1962).
Mus 1 — RKM II 129, 440 (5) < Mustjala, Rahtla k. — J. Erlach < E. Sepp, sünd. 1912 (1962).
Khk 1 — RKM II 129, 380/1 (2) < Kihelkonna, Kalinini-nim. kolh. — A. Tulk < R. Kannel, 57 a. (1961/2).
Pha 1 — RKM II 129, 307/8 (4) < Püha — P. Sädem < E. Jansoni laulikust (1962).
Pha 2 — RKM II 129, 308 (5) < Püha — P. Sädem < E. Jansoni laulikust (1962).
Pha 3 — RKM II 129, 308/9 (6) < Püha — P. Sädem < E. Jansoni laulikust (1962).
Jaa 1 — RKM II 36, 80 < Jaani, Keinastu k. — L. Lember < K. Kivihall, sünd. 1892 (1951).
Pöi 1 — RKM II 54, 463/5 (20) < Pöide, Laimjala k/n., Ridala k. — E. Tampere < A. Estorni sõdurilaulikust (1956).
Pöi 2 — RKM II 126, 412/3 (8) < Pöide, Laimjala v., Audla k. — A. Rand < A. Reinart, sünd. 1906 (laulikust) (1961).
Pöi 3 — RKM II 129, 169 (9) < Pöide, Laimjala k/n., Pahavalla k. — O. Koel < küla laulukladedest (1962).
Muh 1 — RKM II 129, 231/2 (21) < Muhu (> Kihelkonna vanadekodu) — Kihelkonna 8-kl. kooli kirjandusring < T. Vaga, sünd. 1890 (1962).
Sa 1 — ERA II 29, 500/2 < Saaremaa — V. Noot (1930).

Pä: Khn 1 — RKM I 3, 173 < Kihnu — M. Leis < J. Lamend (ärakiri Kihnu laulikust) (1959).
Vän 1 — RKM II 35, 430 (4) < Vändra, Suurejõe k/n. — S. Karro (1951).
Pär 1 — RKM II 127, 197/9 (8) < Pärnu — S. Karu < M. Tarkpea kaustikust (1962).
Saa 1 — RKM II 23, 306/8 (5) < Saarde, Voltveti v. — S. Karro < J. Tuim, sünd. 1886 (1949).

Vl: SJn 1 — ERA II 169, 604/6 (6) < Suure-Jaani, Taevere v., Ojaküla, Laane t. — G. Bakhoff < M. Bakhoff, sünd. 1915 (1937).
KJn 1 — RKM II 139, 75 (7) < Kolga-Jaani, Lalsi k/n., Leie k. — A. Seep (1961).

Ta: Trm 1 — ERA I 4, 768/9 (4) < Torma, Näduvere k. — A. Haav, kirj. E. Aro (1935).
Trm 2 — ERA, AK 202, 6/7 < Torma, Avinurme — M. Särg (1926).
Kod 1 — RKM II 48, 415/6 (1) < Kodavere, Alatskivi, Riidma k. — S. Lätt < H. Rääbise laulikust 1934 (1955).
Ran 1 — RKM II 113, 706 (39) < Rannu, Rannu kolh. — P. Tammepuu < J. Kolk, 50 a. (1961).
Võ: Rõu 1 — RKM II 12, 515/7 (2) < Rõuge, vanadekodu — G. Kaljuvee < M. Ivanson, 66 a. (1946).
Vas 1 — RKM II 62, 278/9 (4) < Vastseliina, Mauri k. — E. Päss < J. Otsa laulikust (1956).
Se: Se 1 — ERA II 80, 452/3 (320) < Setu — K. Kivi < V. Jallai, 15 a. < käsikirjalisest laulikust (1934)

„SAKSAD SUREVAD..."

HILJA KOKAMÄGI ▪ INGRID RÜÜTEL

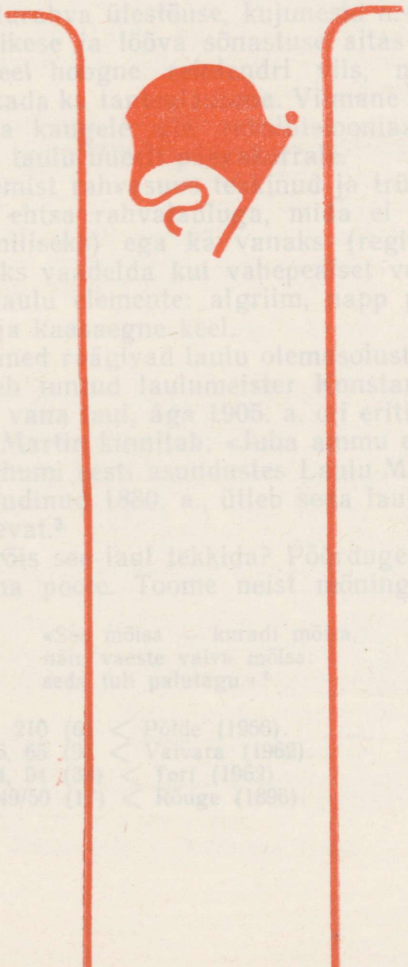

Kogu Eesti territooriumil on levinud laul:

«Saksa surevad, mõisad põlevad,
mets ja maa saab meitele.»

Need kaks värssi saatsid 1905. a. revolutsiooni ajal peaaegu kõikjal talurahva ülestõuse, kujunesid n.-ö. võitlusloosungiks. Peale lühikese ja lööva sõnastuse aitas laulu populaarsusele kaasa veel hoogne reinlendri viis, mille tõttu neid värsse sai kasutada ka tantsulauluna. Viimane asjaolu pikendas laulukese eluiga kaugele üle revolutsiooniaastate. 1917. a. sündmused tõid laulu uuesti päevakorrale.

Siin on tegemist rahvasuus tekkinud ja trükiallikate vahenduseta levinud ehtsa rahvalauluga, mida ei saa küll pidada uueks (lõppriimiliseks) ega ka vanaks (regivärsiliseks) lauluks. Seda tuleks vaadelda kui vahepealset vormi, kus on nii vana kui uue laulu elemente: algriim, napp piltlik väljendus, kuid uus rütm ja kaasaegne keel.

Mitmed andmed räägivad laulu olemasolust juba enne 1905. aastat. Nii ütleb tuntud laulumeister Konstantin Tuttav Põidest: «On väga vana laul, aga 1905. a. oli eriti moes.» [1] Rahvaluulekoguja A. Martin kinnitab: «Juba ammu enne 1905. aastat laulis seda Suhhumi eesti asundustes Laulu-Maanus.» [2] J. Puusaar, kes on sündinud 1880. a., ütleb seda laulu juba lapsepõlves kuulnud olevat.[3]

Millal siis võis see laul tekkida? Pöördugem regivärsi mõisavastase rühma poole. Toome neist mõningaid väljavõtteid.

«Seo mõisa — kuradi mõisa,
näiu vaeste vaiva mõisa:
seda tuli palutagu.» [4]

[1] RKM II 54, 210 (6) < Põide (1956).
[2] RKM II 116, 65 (9) < Vaivara (1962).
[3] RKM II 124, 94 (38) < Tori (1962).
[4] H III 28, 749/50 (17) < Rõuge (1896).

Teises laulus oodatakse suurt tuult, et

«a'aks sie ale polema,
poletaks moisi tiukülasta».[5]

Järgmises kõlab irooniline etteheide:

«Mis sea tõstsid suure tuule,
pandsid sa mõisad põleme».[6]

Saksu sajatatakse:

«saagu nee saksa kaduma,
rüütli või ärä surema»[7]

või soovitakse:

«Pidasin mina nägema,
et neid saksuja sureksi».[8]

Vanasõna lausub:

«Kui saksad surevad,
õitseb tööinimese leivapaluke.»[9]

Ütlusena on eelmise sajandi lõpul kasutatud: «Sooviksin, et mõisad põleksid ja saksad sureksid.»[10]

Niisiis on juba regivärsisalves selle laulu algusrea elemendid olemas. Orjapõlves vaevlevatele esivanematele ei olnud need mõtted sugugi võõrad.

Kuidas on lugu järgmise värsiga? Eks tulene talupoegade maasaamine loogiliselt mõisate hävitamisest.

Hiiumaalt pärineb üleskirjutus:

«Ütle siis, kus saksad saavad,
saksad saavad, saksad jäävad?
Talupoeg saab mõisamajad.
Mis need saksad jälle saavad?
Härrad põldu kündema,
prouad roogu lõikama».[11]

XIX saj. 40-ndateks aastateks olid järjest suurenevad teokoormised ja lisaks veel viljaikaldused viinud talurahva väljakannatamatult raskesse olukorda. Algas ulatuslik talurahvaliikumine, mille üheks osaks oli usuvahetus. Viimase kaudu loodeti orjusest vabanemist. Ka see sündmus kajastub rahvalauludes «Oh, ma vaene, hull ja rumal», «Lähme linna kirjutama» jt. Laulus «Kuressaares Saaremaal» on usuvahetusega kaasnevate hüvede loetelus ka mõisamaa saamine:

---

[5] EÜS X 2128 (429) < Jõelähtme (1913).
[6] H III 6, 882 (66) < Paistu (1889).
[7] H, Peet 305 (308) < Viljandi (1879).
[8] H II 3, 641 (250) < Lüganuse (1888—1890).
[9] H I 1, 172 (105) < Järva-Jaani (1888).
[10] H II 53, 291 (104) < Haljala (1896).
[11] H II 74, 878 (3) < Pühalepa (1906). — Kas on see algupärane regivärss või uuest laulust mõjutatud, jääb praegu selgitamata.

«Kiriku juure pole maksa
ega kooli küindlaid osta.
Magaski ja tõine võlg
kustutab nüid maha sulg.
Kiitsid, nüid on rõõmupäevad,
talupoiss saab mõisamaad.
Naersid, kus need saksad jäävad,
kust nad leiba, riiet saavad.» [12]

Laulutsüklis «Eesti mees ja tema sugu» öeldakse mõisnike kohta:

«Oh, te peris murijaani,
eesti rahva verekaani!
Maa ja mõtsa mõisas teiva,
eesti rahva vaiva seiva.» [13]

Talupoeg mõistab, et maa ja mets peavad temale kuuluma. Unistus ja lootus kord need enda kätte saada on rohkem kui pool sajandit enne revolutsiooni elanud laulus. Leidub ka niisuguseid värsistusi:

«Kurat teab, kus saksad saavad,
kus nad leiba, riiet saavad,
talupoeg saab mõisamaad.» [14]

Või:

«Kurat teab, kus saksad saavad,
kus nende maad ja mõisad jäävad?
Mõisamaad saavad meie kätte.» [15]

Neid võib pidada iseseisvateks lauludeks. Seega on ka järgnev värss varem teistes ühendustes laulurepertuaaris olemas. Tekkeajaks tuleks pidada eelmise sajandi keskpaika.

On ka niisugune laul:

«Saksad surevad, mõisad põlevad,
talupojad saavad mõisamaad.
Kus sii vaene saks nüüd saab,
kus ta leiba, riiet saab?
Eks ta koli Saksamaale,
seal ju sandid saia söövad,
kanget õlut peale joovad,
aga mets ja maa on meite pärat,» [16]

mis oma terviklikuma ülesehituse ja iroonilise hoiaku tõttu näib osutuvat eelnevatest hilisemaks. Siin asetsevad järjestikku ka uuritava laulu mõlemad värsid. Kui nad olid mitmetes seostes meie laulutraditsioonis eraldi käibel eelmisel sajandil, siis võis see laul oma tüüpilisel kujul juba enne 1905. a. eksisteerida.

---

[12] H II 55, 616/8 < Suure-Jaani (1895).
[13] ERA, AK 71, 52/8 (41) < Kanepi (1881—6).
[14] Samas märkus: «See on vana teoorjusaegne laul, mida lauldi talude päriseksostmise ajal.» — KKI 28, 187 (1) < Keila (1954).
[15] E, StK 37, 80/1 (7) < Keila (1926).
[16] RKM II 128, 329/30 (15) < Kullamaa (1961).

Rütmiliselt erineb «Saksad surevad, mõisad põlevad» järgmisest värsist (värssidest), moodustudes kahest poolvärsist (trohheus + daktül). Viimase asjaolu tõttu sobis see värss hästi reinlendri viisiga ja sageli lauldigi seda tantsides. «Reinlendre viis olli, noored inimesed tantsisid ja laulsid neid sõnu, see olli sel ajal, kui neid mõisaid põletati.» [17] Hiljem muutus see ringmängu vahelauluks (tralliks).[18] Laulmisel korratakse mõnikord viimast sõna kolm korda, lisatakse ka veel *noh* (~ *jah*) või korratakse teist värssi tervikuna.

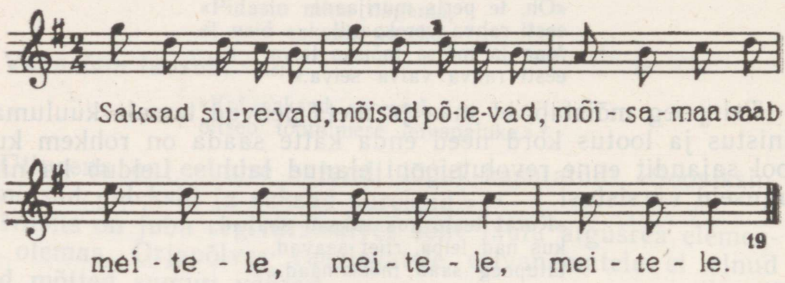

Sage kasutamine ja ulatuslik levik nii ruumis kui ka ajas tingis laulu varieerumise. Esimene värss on peaaegu täiesti muutmatuks jäänud (harva leiame *härrad surevad*) ja vaevalt oligi seda võimalik parandada või täiustada. Ainsaks muutuseks on siin poolvärsside vahetamine (*mõisad põlevad, saksad surevad*), mida tehti üsna vabalt. Statistilise ülekaaluga jääb värsi esimeseks pooleks *saksad surevad*. Seda enam aga on muutunud teine värss. Tema põhikujuks (46 var.) on: *mets(ad) ja maa(d) saab (~ saavad) meitele:*

«Saksad surevad, mõisad põlevad,
mets ja maa saab meitele, meitele.» [20]

Harva esineb järjestus *maa ja mets* või on lisandunud veel *järved*, nagu:

«Saksad surevad(e), mõisad põlevad(e),
maad, metsad, järved saavad meitele.» [21]

Verbi *saab* (~ *saavad*) asendab sageli *jääb* (~ *jäävad*):

«Saksad surevad, mõisad põlevad,
mets ja maa jääb meitele.» [22]

---

[17] RKM II 124, 477 (3) < Häädemeeste (1961); vt. ka RKM II 104, 208 (38) < Halliste (1961); E 81885 (3) < Kambja (1932).
RKM II 122, 166/7 (4) < Tori (1962); ERA II 60, 363 (11) < Karksi (1933).
[19] ERA III 6, 14 (4) < Torma (1930).
[20] RKM II 94, 459 (7) < Karksi (1960).
[21] RKM, Mgn. II 663 e < Simuna (1961).
[22] RKM, Mgn. II 603 b < Karksi (1961).

Mõnedes üleskirjutustes leiame *meitele* asemel *on meie* (~ *meite*) *oma(d), meie päralt, meie käes*, nagu järgnevas tekstis:

«Saksad surevad, mõisad põlevad,
mets ja maa on meie omad.» [23]

Meitele omakorda vaheldub sõnadega *rahvale, sandile, moonakil'*.

«Saksad surevad, mõisad põlevad,
mets ja maa jääb rahvale.» [24]

Leidub ka murdelisi erinevusi.

Kujul *mets ja maa* esineb 2. värss põhiliselt just nendes maakohtades, kust on kõige rohkem selle laulu üleskirjutusi (Pöide, Tori, Karksi, Simuna, Jõhvi). Eelmisele lähedane on: *mõisamaa saab meitele* (30 var.). Õieti on siin *mets* ära jäänud ja *maale* on täiendiks *mõisa*, verbiks on samuti enamasti *saab* ja *jääb*, kuid varieerumine ei piirdu ainult sellega ja viimane asjaolu viibki mõttele *mõisamaa*-kuju vaadelda lahus eelmisest. Selle levinum sõnastus on niisugune:

«Saksad surevad, mõisad põlevad,
mõisamaa saab meitele.» [25]

Ka siin tuleb ette ainsuse asemel mitmust:

«Saksad surevad, mõisad põlevad,
mõisamaad saavad meitele.» [26]

Mõisamaa aset täidavad *nende maa, mõisade maad, mõisnikute maad, sakste maad, Eestimaa*. Toome vastavalt tekste näiteks:

«Mõisad põlevad, saksad surevad,
nende maa saab meitele.» [27]

«Saksad surevad(e), mõisad põlevad(e),
mõisade maad jäävad meitele.» [28]

«Mõisad põlevad, saksad surevad,
mõisnikute maad saavad meitele.» [29]

«Saksad surevad, mõisad põlevad,
sakste maa saab moonakile.» [30]

Meitele vaheldub sõnadega *meitele antud, moonakil', meestele, matsele*. Suuremaks erinevuseks on värsi ümberpööramine: *Talupojad* (~ *rahvas*) *jagavad* (~ *pärivad, saavad*) *mõisamaad*:

«Saksad surevad, mõisad põlevad,
talupojad jagavad mõisamaad.» [31]

---

[23] RKM II 116, 65 (9) < Vaivara (1962).
[24] KKI 39, 357 (3) < Türi l. (1966).
[25] RKM II 145, 222 < Helme (1962).
[26] KKI 39, 255 (25) < Türi l. (1966).
[27] RKM II 103, 306 (5) < Halliste (1961).
[28] RKM II 73, 744 (5) < Kihelkonna (1958).
[29] RKM, Mgn. II 633 b < Suure-Jaani (1961).
[30] A 9446 (11) < Paistu (1927).
[31] A 10096 < Tapa (1928).

Kohati (Raplas, Märjamaal) lisandub sellele veel värss: *Suuremaa* ja *Saaremaa*:

«Saksad surevad, mõisad põlevad,
talupojad saavad mõisamaad,
Suuremaa ja Saaremaa.» [32]

Mõisamaaga algavat rida võivad asendada ka värsid: *maa saab talupoegel ära jaotud* (~ ... *talupoege kätte*, ... *jaotud talurahvale*, ... *talupoege omanduseks*) (4 var.). Esitame ühe variandi:

«Saksad surevad, mõisad põlevad,
maa saab talupoegel ära jaotud.» [33]

Lokaalselt on *mõisamaa*-rühm võrdlemisi laiali pillatud, esineb niihästi Põhja-, Lõuna- kui ka Kesk-Eestis ja saartel, veidi tihedamini Hallistes, Türil, Raplas, Tormas.

Käesolev laul on kasutusel olnud ka neljarealisena, kusjuures mõlemaid ülalmainitud kujusid on lauldud järjestikku:

«Saksad surevad, mõisad põlevad,
talupojad saavad mõisamaad,
saksad surevad, mõisad põlevad,
mets ja maa saab meitele.» [34]

Sama algusvärsiga ühendati veel teisigi värsse. Kõige levinumaks neist on *sibulate*-redaktsioon (22 var.):

«Saksad surevad, mõisad põlevad,
mamma pani supi sisse sibulaid.
Ostkem sibulaid, ostkem sibulaid,
sibulad magusad ja kibedad!» [35]

Mamma varieerub sõnadega *ema*, *eit*, *vanaeit*, *vanaema*. Sibulaid *pannakse*, *tahetakse*, *lõigatakse* supi *sisse*, *peale*, *hulka*, mõnikord pannakse *sibulate* asemel ka *soola*. Mõned kõnealused tekstid:

«Mõisad põlevad, saksad surevad,
ema pani supi pääle sibulast.» [36]

«Saksad surevad, mõisad põlevad,
vanaeit lõikab sibulat supi pääl.» [37]

Võru rajoonist on paar üleskirjutust värsiga: *mi' panõ sibulit küdsämä*. On ka: *talupojad müüvad sibulid*, ja koguni: *prouad panevad haavale sibulid* või: *silmade pääl*.

Sibulate-redaktsioon on nähtavasti kujunenud ühelt poolt naljalauluks, nagu kasutajagi ise ütleb [38], ja teiselt poolt mas-

[32] RKM II 9, 364 (1) < Rapla (1949).
[33] RKM II 103, 410 (60) < Karksi (1961).
[34] RKM II 128, 257 (1) < Käina (1962).
[35] KKI 39, 394 (2) < Ambla (1966).
[36] RKM II 158, 207/8 (16) < Tori (1963).
[37] RKM II 124, 502 (58) < Häädemeeste (1961).
[38] RKM II 116, 65 (9) < Vaivara (1962).

keerimiseks. Et revolutsioonipäevil küllalt palju lauldi «Saksad surevad...», siis võis see kosta mõne vaenuliku isiku kõrvu ja oli otstarbekas kohe samal viisil laulu jätkata süütute sõnadega, milleks mõeldigi *sibulate ostmine*, *müümine* jne.[39] Enamasti ei möödunud laulmiselt tabamine karistuseta. Koselt on järgmine teade: «Üks tüdruk laulnud mõisniku laste ees, lapsed laulsid edasi sakste ees. Siis mõisteti tüdrukule trahvi 5 rubla kirikuvaeste heaks aagrehtikohtus.»[40] Tallinnast on üles kirjutatud: «Selle laulu eest sai tolleaegne (1905) rätsep Jüri Hunt Hageri õpetaja Tompsoni näpunäite peale karistusesalgalt 50 hoopi.»[41]

Võib-olla on ka kolmas põhjus, nimelt sibul vaesuse sümbolina vastandiks suhkrule, mis märgib jõukust. On niisugune märkus: «... mõisnik oli mõisas ja sõi suppi suhkruga ja häid kooke. Töölised aga sõid silku ja leiba... Nüüd on:

«Saksad surevad...
kokk paneb supile sibulaid peale.»

Enne pani kokk supile suhkrut peale.»[42]

Sibulate-redaktsiooni on kasutatud ka ringmängu vahelauluks.[43] Seega on ta küllaltki tuntud ja elujõuline. Leviku järgi ei saa teda pidada lokaalredaktsiooniks. Üleskirjutuste raskuspunkt on siiski saartel ja Edela-Eestis.

Edasi *talupojad elavad*-redaktsioon (15 var.):

«Saksad surevad, mõisad põlevad,
talupojad üksi elavad.»[44]

See värss varieerub veel mitmeti: *talupojad üksi ilmas elavad, eestlased üksi elavad, talurahvad jäävad elama* (~ *valitsema*), *talupojad elläld eläse, talumatsid elavad, talupojad elavad, kus nemad tahavad, talupojad hakkavad elama* ja veel *eestlaste elu läheb paremaks*. Lisame mõningaid näiteid:

«Saksad surevad, mõisad põlevad,
talupojad elavad, kus nemad tahavad.»[45]

«Mõisad põlevad ja saksad surevad,
talurahvad jäävad elama.»[46]

«Mõisad põlevad, saksad surevad,
eestlased üksi elavad.»[47]

---

[39] RKM II 130, 209 (88) < Ambla (1962).
[40] KKI 19, 31 (5) < Kose (1950).
[41] RKM II 34, 333 < Tallinn (1949).
[42] RKM II 68, 207 (7) < Simuna (1955/6).
[43] RKM, Mgn. II 409 d < Karksi (1960).
[44] RKM II 139, 179 (8) < Kolga-Jaani (1962).
[45] KKI 24, 171 (6) < Jõhvi (1957).
[46] ERA II 268, 18 (22) < Narva (1933).
[47] RKM, Mgn. II 628 c < Halliste (1961).

Pilt on siin üsna kirju, *talupoegade elamise*-motiivi on kasutatud küllalt ohtralt, kuid väga vabalt. Sisulist erinevust siin varieerumisel ei teki ja seega polnudki põhjust mingi teatud kuju rangeks järgimiseks. Algusvärsiga on järgneval ka täielik kooskõla, sest eks tähendanud ju mõisate kadumine talupoegade vaba ja inimväärse elu algust.

On andmeid, et niisugusel kujul lauldi seda laulu juba enne revolutsiooni [48], revolutsiooni ajal [49] ja hiljemgi [50]. Revolutsioonisündmustest on jutustanud K. Põder:

«Sangaste vallas Engevõtja koolimaja man, sääl käiseve tüdriku ja poisi kõik kokku mäsu[a]ja laule laulma ja kõik solase, ülepää kõik viimäne... viimäte sis tulli... Sangaste mõisade, võtive Sangaste mõisast kõgesugutsit asju, mis na tahtseve omale... Võtive Sangaste krahvi kätt kässipiti kinni, vedäsive tuda omma tarre müüdä ja veivä tedä vällä oovi pääle ja võtse üts ja tõine tõist kinni ja tantsutesive tedä ja laulseve mässulaule:

«Mõisa palava, ärrä sureva,
talupoja elläld eläse.»» [51]

Selliseid üleskirjutusi on rohkem Kirde-Eestist, Kesk-Eestist vähe ja Lääne-Eestist ning saartelt hoopiski mitte.

Eelmisele lähedane on *talupojad tantsivad*:

«Saksad surevad, mõisad põlevad,
talupojad tantsivad iga päev.» [52]

Sellesse rühma võiks koondada kõik talupoegade vaimustusväljendused sakstest vabanemise puhul (13 var.). Teine värss on siin õige mitmekesine: *talumehed* (~ *-matsid, -pojad*) *suitsetavad sigarit, lasevad kukerpalli, sõitvad tõldades, tantsivad iga päev, hõiskavad rõõmuga*, nagu näeme järgnevatest variantidest:

«Saksad surevad, mõisad põlevad,
talupojad hõiskavad rõõmuga.» [53]

«Mõisad põlevad, saksad surevad,
talupojad üüdvad: «Hõissa, hurraa!
Mõisamaad jägatakse nüüd meile ka.»» [54]

«Herrad surevad, mõisad põlevad,
talumehed suitsetavad sigarit.» [55]

---

[48] KKI 26, 369/70 (9) < Jõhvi (1957); KKI MT 129 (6) < Türi (1953).
[49] KKI 12, 171 (19) < Simuna (1950); KKI 13, 114 < Põltsamaa (1950).
[50] RKM II 103, 265/6 (8) < Pärnu (1961).
[51] ES MT 98, 15/23 < Sangaste (1924).
[52] RKM II 124, 493 (39) < Häädemeeste (1961).
[53] RKM II 86, 528 (17) < Valjala (1959).
[54] RKM II 37, 481/2 < Karja (1950).
[55] KKI 19, 75 (3) < Hargla (1950).

«Saksad surevad, mõisad põlevad,
talupojad lasevad kukerpalli.» [56]

«Saksad surevad, mõisad põlevad,
talupojad sõitvad tõldades.» [57]

Peale rõõmuavalduste on ka mõned asjalikumad tegevused, mis antud rühmale on siiski kõige lähemal, ja seepärast võib neid koos käsitleda. Need on talupoegade kartulite vedamine, hobuste vahetamine ja lõpuks soldatiks minek:

«Mõisad põlevad, saksad surevad,
talupojad lähevad soldatiks.» [58]

Tantsimise-redaktsioon on levinud peamiselt Ida-Saaremaal, Kirde- ja Kagu-Eestis. Sisemaalt pole sellest ühtki üleskirjutust.

Küllaltki tuntud on *prillide*-redaktsioon (14 var.): *talupoja poistel prillid ees*; *talupojad* (~ *-poisid*) *käivad* (~ *sõitvad, kündvad*), *prillid ees*. Selle värsi seletuseks võib lugeda sama lauluteksti juurest: «Prillid olid ikka rikastel, sakstel, ega talupoegadel neid olnud, s. t. siis, et talupojad saavad rikkaks.» [59] Toome mõned levinumad laulukujud:

«Saksad surevad, mõisad põlevad,
talupoja poistel prillid ees». [60]

«Saksad surevad, mõisad põlevad,
talupoisid käivad, prillid ees.» [61]

Levikupilt on siin kõige lokaalsem, nimelt Tallinnast Türini ja Järva-Jaanist Märjamaani.

Viimasena mõni sõna *kuradite*-redaktsioonist (4 var.):

«Saksad surevad, mõisad põlevad,
las nad kuradid(e) kannata.» [62]

Teine värss on siingi varieeruv: *las nad kuradid kannata, las nemad, kurat, aga kõrveta* või *küll oli kuraditel kannatust*. See värss on pärit ühest lorilaulust ja seda on ilmselt samuti kasutatud maskeerimiseks.

Omaette tuleks vaadelda eriarendusi ja liitumisi. Teadlikku ja arvatavasti hilisemat kujundamist on tunda laulus (2 var.):

---

[56] A 14649 (27) < Tallinn (1935).
[57] RKM II 128, 353 (18) < Kullamaa (1962).
[58] A 15063 (6) < Vaivara (1935).
[59] KKI 29, 155 (9) < Türi (1958).
[60] RKM II 114, 121 (50) < Rapla (1960/1).
[61] RKM II 120, 16 (5) < Tallinn (1961/2).
[62] RKM II 103, 93 (3) < Valjala (1961).

:,: «Mõisad põlevad, härrad surevad,
mõisa maa saab meitele. :,:
Hoi! telefon, telefon teadmist tõi,
teadmist tõi, teadmist tõi,
härra mõisast pakku läind,
pakku läind, pakku läind.

:,: Mõisad põlevad, härrad surevad,
mõisa mõts saab meitele. :,:
Hoi! telefon jne.

:,: Mõisad põlevad, härrad surevad,
mõisa park saab meitele. :,:
Hoi! telefon jne.

:,: Mõisad põlevad, härrad surevad,
mõisa loss saab meitele. :,:
Hoi! telefon jne.

:,: Mõisad põlevad, härrad surevad,
mõisa kuld saab meitele. :,:
Hoi! telefon jne.

:,: Mõisad põlevad, saksad surevad,
mõisa täkk saab minule. :,:
Hoi! telefon jne.» [63]

Laul «Saksad surevad» on kasutusel olnud ka Kodusõja ajal seoses landesveeri interventsiooniga. Vastavalt ajastu sündmustele on lisandunud uued värsid (7 var.):

«Saksad surevad, mõisad põlevad,
metsad, järved, maad saavad rahvale.
Landesveeri salgad ja parunite malgad,
eesti vahvad sõdurid ja võitnud neid.»[64]

Tähelepanu võiks muuseas veel pöörata sellele, et antud seoses on laulu esimene pool (2 värssi) kõigis üleskirjutustes ühesugune. *Mõisate põlemise* asemel on küll kohati *jagatakse*, aga teine värss esineb ainult ülalesitatud kujul. Veidi muutlikum on laulu teine osa, seal leidub *võitnud*-sõna asemel *murdnud*, ka mineviku asemel olevikku, *neid*-sõna asemel on sageli *kõik* jm. Mõnikord on veel refrään juures olnud [65], kuid see laul

---

[63] RKM II 135, 283/4 (1) < Hargla (1961). — Leviku kohta puuduvad andmed.
[64] KKI 24, 138 (27) < Jõhvi (1957).
[65] RKM II 120, 15 (4) < Tallinn (1961/2).

on ise ka «Солдатушки-ребятушки»[66] eeskujul loodud ja landesveeri-sõjale kohandatud laulu refräänina tuntud (6 var.):

«Sõdurite noored vennakesed,
kus on teie vennad?
Meie vennad kolkvad landesveeri —
vaat kus meie vennad!

Saksad surevad, mõisad jägatakse,
metsad, järved, maad saavad rahvale.
Landesveeri salgad, paronite malgad,
eesti vaprad sõdurid murdvad kõik.

Sõdurite noored vennakesed,
kus on teie papid?
Meie papid peksvad landesveeri —
vaat kus meie papid.

Saksad surevad, mõisad jägatakse,
metsad, järved, maad saavad rahvale.
Landesveeri salgad, paronite malgad,
eesti vaprad sõdurid murdvad kõik.

Sõdurite noored vennakesed,
kus on teie õed?
Meie õed teevad põllutööd —
vaat kus meie õed.

Saksad surevad, mõisad jägatakse,
metsad, järved, maad saavad rahvale.
Landesveeri salgad, paronite malgad,
eesti vaprad sõdurid murdvad kõik.»[67]

Sellisel kujul moodustab laul õnnestunult ühendatud terviku. See on olnud rivilauluks landesveeri vastu võideldes[68] ja kodanliku Eesti sõjaväes,[69] hiljem aga tantsulauluks[70].

Levikult on *landesveeri*-versioon saaremaaline, kuid üksikuid üleskirjutusi on siiski Lääne- ja Kirde-Eestist (ka Valgast).

---

[66] Algselt oli see Suvorovit ülistav sõdurite marsilaul, mille järgi on hiljem loodud teisigi sõjalaule. Vt. В. А. Кравчинская — П. Г. Ширяева, Русские народные песни, записанные в Ленинградской области 1931—1949 гг. Ленинград—Москва 1950, lk. 94 jj., nr. 129.

[67] RKM II 122, 598 (39) < Valga (1962).

[68] ERA II 171, 370/3 (33) < Kullamaa (1937).

[69] RKM II 122, 598 (39) < Valga (1962).

[70] RKM II 129, 376 (4) < Kihelkonna (1962).

On veel mitmesuguseid teisi arendusi (26 var.), nagu:

«Saksad(e) surevad(e), mõisad(e) põlevad(e),
mets ja maa saab meitele,
lehmad(e), lambad(e) meile jäävad(e),
siis me saame elama.
Tööd me teeme, palka saame,
ei me karda kedagi,
ead ajad tulevad, orjused kaovad,
memm pani supi sisse sibulad.» [71]

Mõnikord on vahele asetatud samas rütmis värsse:

«kurat põrgus, sarvik saunas»,

või

«oherdid ja vindlad,
kapukad ja kindad.
Kikkad kirevad,
mõisad põlevad,
saksad surevad».[72]

«Härrad surevad, mõisad põlevad,
meil on priius käe.» [73]

Ilmselt ühe naljamehe loodud omapärane teisend:

«Mõisad põlevad, härrad surevad,
prouad jäävad meitele.» [74]

Revolutsiooni mahasurumine või nurjumise kartus varieerisid laulu vastavalt:

«Mehed surevad, naised nutavad»,[75]

või jälle:

«Mõisad põlevad, saksad surevad,
talupojad saavad mõisamaad.
Kis käskis aga, kis käskis aga maida võtta,
nahk aga maha, nahk aga maha.» [76]

Tallinna ja Põhja-Eesti variantides ühendati mõisate põlemine Reitzi ja Rotermanni vabrikute ja laevade põlemisega (5 var.). Need on juba algtekstist kaugemale ulatuvad põiked:

---

[71] RKM, Mgn. II 953 d < Pärnu (1963).
[72] A 14624 (57) < Tallinn (1935).
[73] KKI MT 227, 75 < Simuna (1963).
[74] RKM II 113, 698 (33) < Rannu (1962).
[75] RKM II 40, 245/52 (6) < Märjamaa (1954). — Paatsalus olevat karistussalga ohvitser jutustajalt küsinud: ««Kuultsid, mis laulu nad lauldsid tänaval?» Ta ütlesi, et: «Ei ole kuulnud.» Ta ütles, et: «Nad laulsid:

«Saksad surevad, mõisad põlevad,
talupojad saavad mõisamaad.»

Aga vaata, nüüd tuleb teine laul:

«Külad põlevad ja mehed surevad,
naised nutvad põlvili.»»

— RKM II 252, 319 (3) < Karuse (1968).
[76] ERA II 128, 97 (3) < Lihula (1936).

«Saksad surevad, mõisad põlevad,
ema paneb sibulat supile,
saksad surevad, mõisad põlevad,
ema paneb sibulat supile.
Ritsa-rätsa, ritsa-rätsa Rotermann
ja karauul ja Trümmelmann.
Siis põlesivad, põlesivad kuurid,
kõik kuurid, kõik kuurid,
kõik suured ja veikesed ruumid
ja ruumid ja ruumid.
Oherdid ja vindlad, kapukad ja kindad,
Rotermann nuttis, silmad vies,
oherdid ja vindlad, kapukad ja kindad,
Rotermann nuttis, silmad vies.»[77]

Kui jälgida laulu «Saksad surevad...» levikut üldse (koos kõigi varieerumiste ja liitumistega 195 var.), siis on see küll väga laialdane (vt. joon. 26). Hõredamaks jääb Hiiumaa ja hoopis tühjaks selle vastas asuv mandri serv ning Vastseliina, Räpina ja veel mõni teinegi kihelkond.[78] Need alad jäid revolutsioonilaine kõrgseisust mõnevõrra eemale. Üleskirjutusi on eriti rohkesti Karksist, Torist, Türilt, Simunast, Jõhvist, Ida-Saaremaalt ja ka Raplast. Tõenäoliselt on need erinevused tingitud siiski suurel määral kogumise intensiivsusest. Tänapäevalgi võivad rahvaluulekogujad seda laulu veel leida ja suur osa kasutatud materjalist ongi just käesoleval aastakümnel kogutud.

«Saksad surevad...» on rahvalaulu kujunemise markantseid näiteid ja tänulik materjal rahvaloomingu varieerumise käsitlemisel: mitmekesisele muutumisele vaatamata jäävad püsima teatavad põhijooned, mis määravad tüübi. Samuti saame laulu erinevuste järgi süstematiseerides üsna värvika mosaiigi, mille olemasolu esialgu ei oskaks aimatagi. Tegelikus kasutuses oli üldpilt kindlasti veel kirevam. Niisuguseks muutis selle laulu tema lugematukordne kasutamine ja orgaaniline kokkukuulumine revolutsioonisündmustega. Hilisem edasielamine aga muutis laulu funktsiooni ja täiendas teksti vastavalt uutele olukordadele.

*

Laulu «Saksad surevad...» meloodia on ilmselt saksa algupäraga. Saksamaal on see tuntud tekstiga «In Grune-

[77] RKM, Mgn. II 1138 d < Ambla (1965).

[78] Levikuandmed tuginevad kirjapandud variantidele, viimased aga ei anna täpset pilti omaaegsest kasutamisest, mis oli palju rikkalikum.

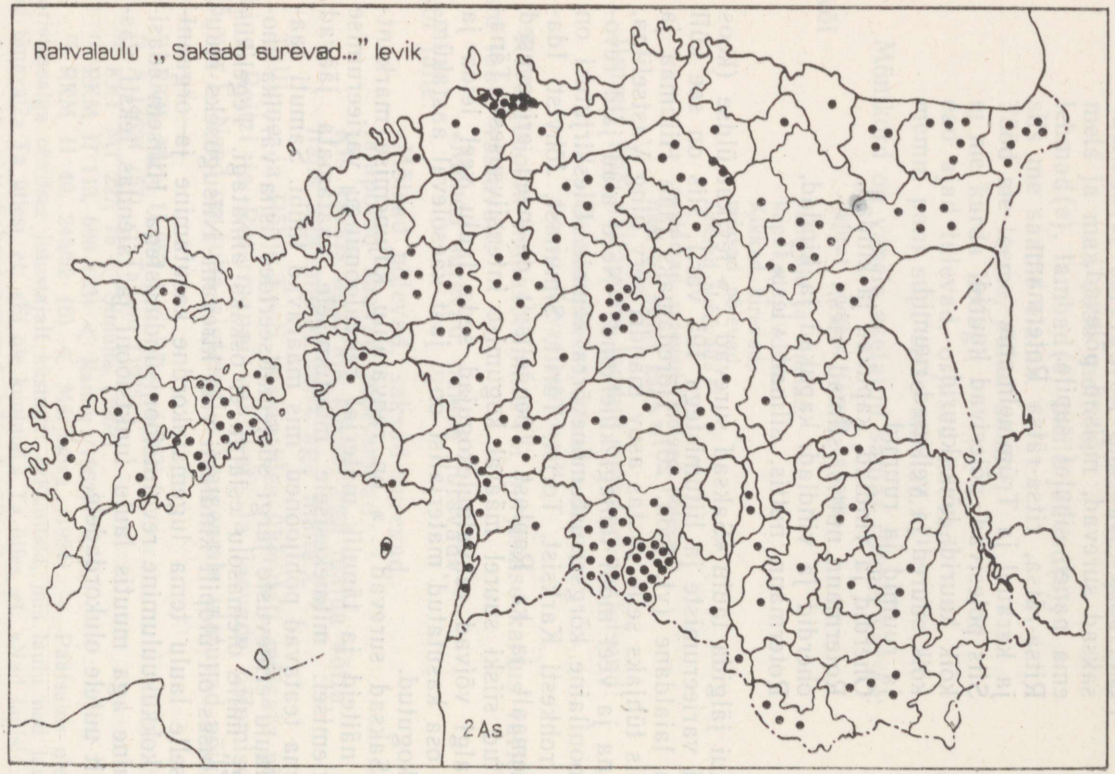

26. Rahvalaulu «Saksad surevad...» levik.

wald, in Grunewald ist Holz-Auktion . . .»[79]. Eestis on ta algselt levinud pilliloona — kahe- või kolmeperioodilise reinlendri viisina, olles sellisena tuntud üle maa.

RHEINLÄNDER

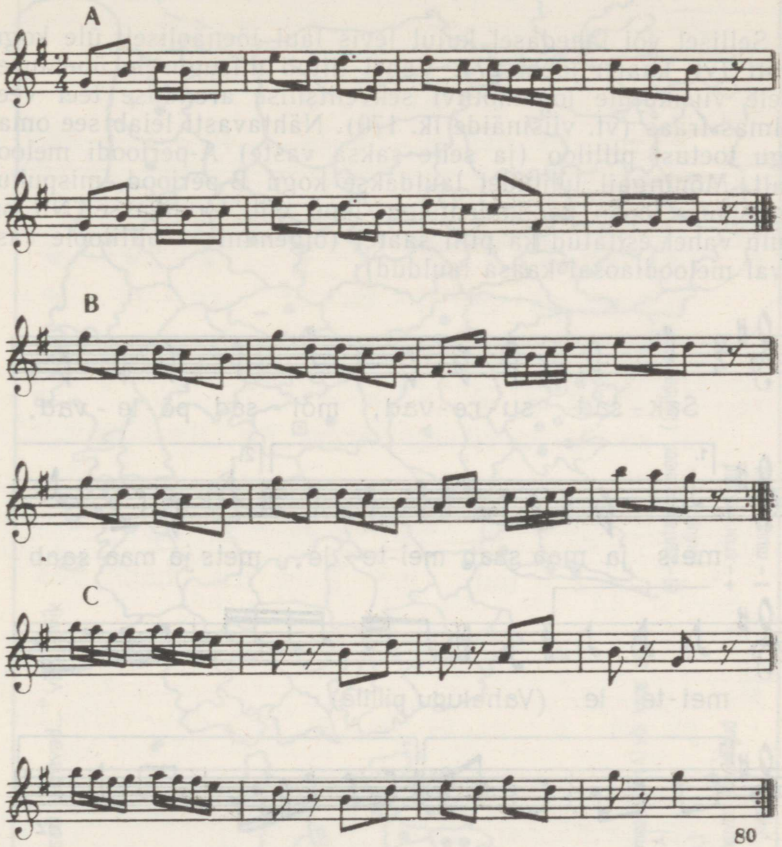

[80]

Lauluga «Saksad surevad . . .» on seotud tavaliselt vaid üks lause (B), kusjuures seda korratakse vahel kaks korda:

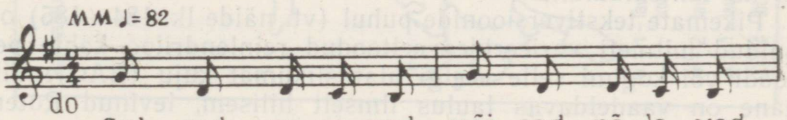

[79] RKM III 5, 13 (12) < Tartu (1966).
[80] EÜS IX 9 (5) < Karula (1912).

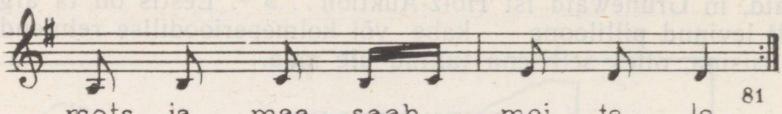

Sellisel või lähedasel kujul levis laul tõenäoliselt üle kogu Eesti (vt. kaarti joon. 27). Vahel liitub niisugusele ühelauselisele viisikujule lõpumotiivi sekventsilise arenduse teel veel kolmas fraas (vt. viisinäide lk. 170). Nähtavasti leiab see omajagu toetust pilliloo (ja selle saksa vaste) A-perioodi meloodialt. Mõningail juhtudel lauldakse kogu B-periood, mispuhul alguslause lõpeb poolkadentsiga, lõpp viib toonikasse. Nii on laulu vahel esitatud ka pilli saatel (õigemini — pilliloole vastaval meloodiaosal kaasa lauldud):

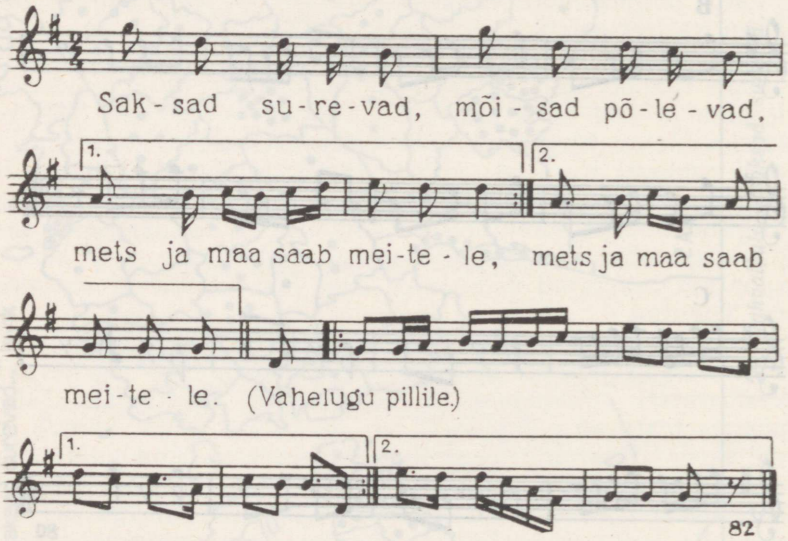

Selline kahe-perioodiline viisiredaktsioon on olnud kasutusel ka tantsulauluna.[83]

Pikemate tekstiversioonide puhul (vt. näide lk. 184—185) on lauldud mitmeti varieerides eeltoodud reinlendriloo kahte perioodi või koguni selle veelgi ulatuslikumat kuju (BAC). Viimane on vaadeldavas laulus ilmselt hilisem, levinud Rotermanni vabrikute põlemist kajastava tekstiversiooniga.

---

[81] RKM, Mgn. II 440 b < Kolga-Jaani (1961).
[82] RKM II 104, 352 (64) < Karksi (1960).
[83] Vt. näit. RKM III 5, 13 (12) < Tartu (1966).

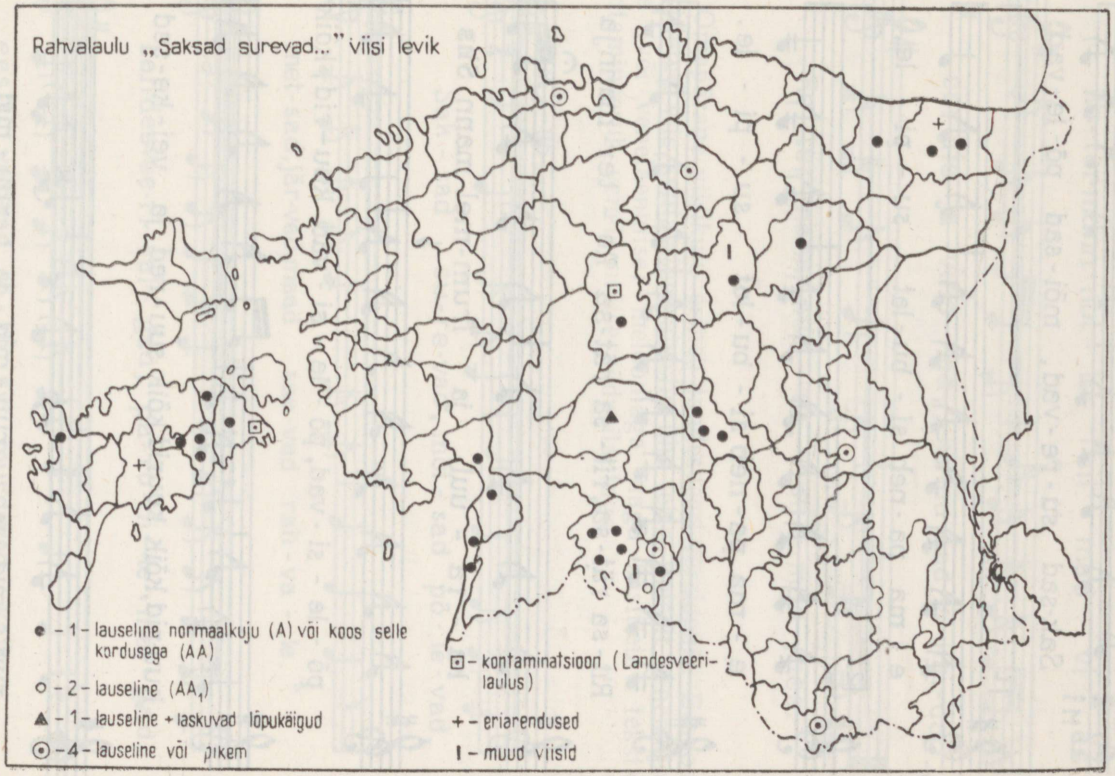

27. Rahvalaulu «Saksad surevad...» viisi levik.

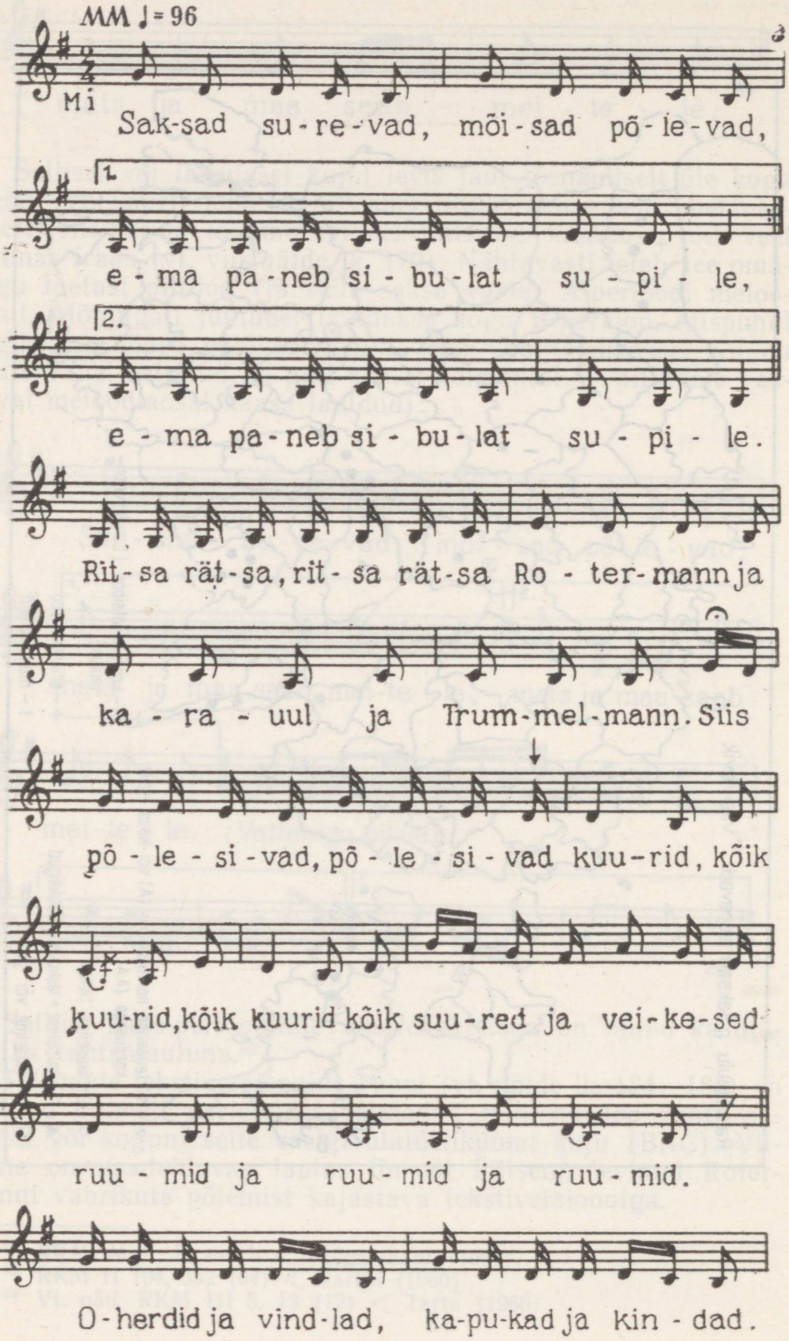
MM ♩= 96
Mi
Sak-sad su-re-vad, mõi-sad põ-le-vad,
1.
e-ma pa-neb si-bu-lat su-pi-le,
2.
e-ma pa-neb si-bu-lat su-pi-le.
Rit-sa rät-sa, rit-sa rät-sa Ro-ter-mann ja
ka-ra-uul ja Trum-mel-mann. Siis
põ-le-si-vad, põ-le-si-vad kuu-rid, kõik
kuu-rid, kõik kuurid kõik suu-red ja vei-ke-sed
ruu-mid ja ruu-mid ja ruu-mid.
O-herdid ja vind-lad, ka-pu-kad ja kin-dad.

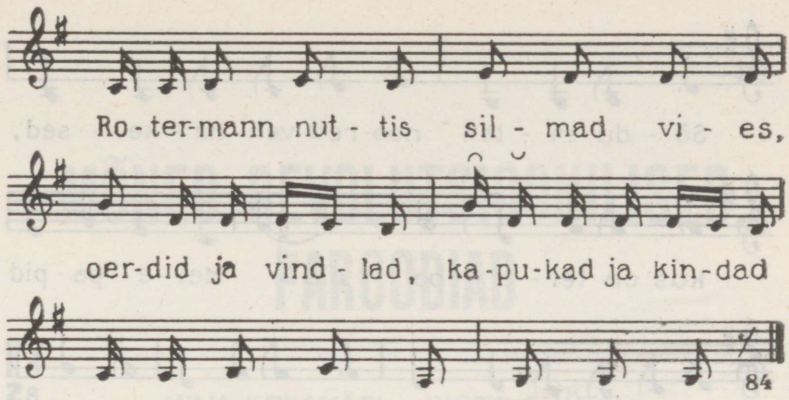

Omapärane viisikuju esineb landesveeri-versioonis. Eespool käsitletud viis kontamineerub siin ühe teise, ilmselt venemõjulise (või venelaenulise) meloodiaga, nagu käsitletav tekstki kontamineerub venelaenulise sõdurilauluga.

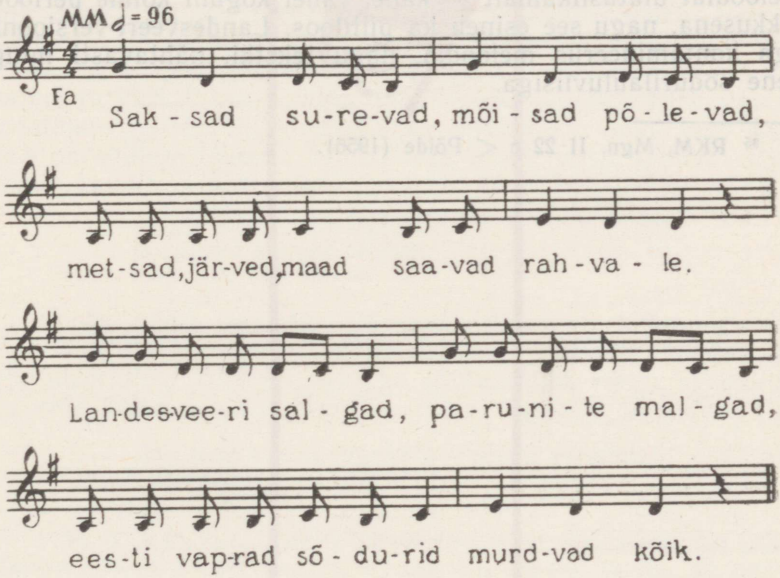

[84] RKM, Mgn. II 1138 d < Rakvere < Ambla (1965).

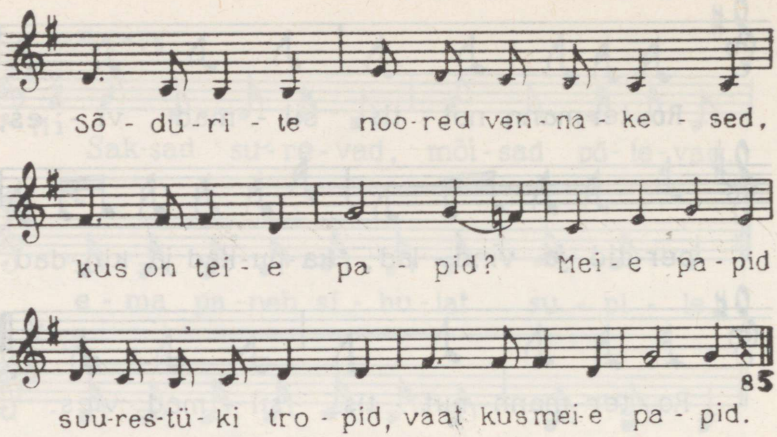

Esineb mõningaid muidki eriarendusi, ent need on juhuslikud.

Seega on see saksa meloodia meil levinud esmalt ilmselt pilliloona. Lauluga «Saksad surevad...» seostati algul selle üks lause. Hilisemate pikemate tekstiversioonidega lauldi ka meloodiat ulatuslikumalt — kahe, vahel koguni kolme perioodi pikkusena, nagu see esineb ka pilliloos. Landesveeri-versioonis aga kontamineerus meloodia, nagu tekstki, nähtavasti mingi vene sõdurilauluviisiga.

---

[85] RKM, Mgn. II 22 c < Pöide (1956).

MÕNED REVOLUTSIOONILISED PAROODIAD

HILJA KOKAMÄGI • INGRID RÜÜTEL

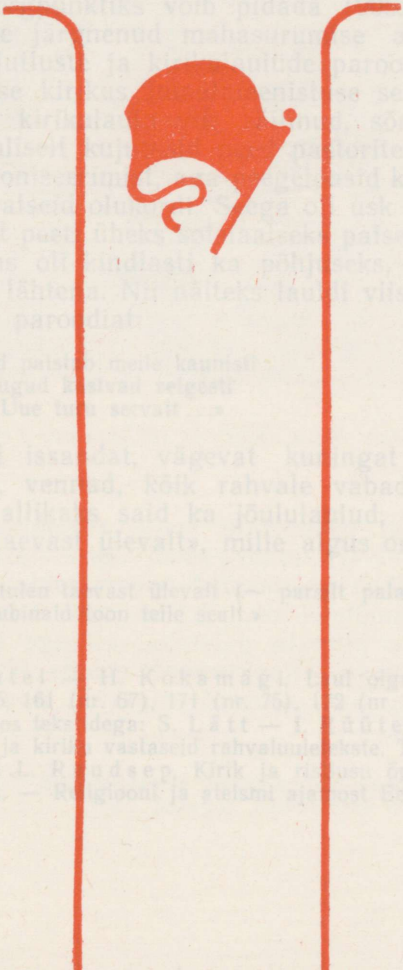

Paroodias naeruvääristatakse või moonutatakse mõnd teist teost, säilitades selle välise vormi, kuid andes koomilise või satiirilise sisu. Paroodiad said alguse juba Antiik-Kreekas («Batrahomüomahhia» u. 480. a. e. m. a.), kust pärineb nimetuski (kreeka k. *παρωδία*, sõnadest *παρά* 'vastu-, vastas-' ja *ὠδή* 'laul'). Eestis hakati paroodiaid eriti harrastama eelmise sajandi lõpus ja käesoleva alguses.[1] Revolutsiooniliste paroodiate leviku kõrgpunktiks võib pidada 1905. a. revolutsiooni päevi ja sellele järgnenud mahasurumise aastaid. Rohkesti loodi palvete, jutluste ja kirikulaulude paroodiaid.[2] Viimaseid kasutati ka otse kirikus jumalateenistuse segamiseks. Sageli oli neis ainult kirikulaulu viis säilinud, sõnad aga hoopis muudetud. Sisuliselt kujutasid need pastorite, kiriku, taevaste tegelaste jm. ironiseerimist, aga peegeldasid ka poliitilisi sündmusi või sotsiaalseid olukordi. Seega oli usk oma oreooli kaotanud ja kirikut peeti üheks sotsiaalseks paiseks. Kirikulaulude laialdane tuntus oli kindlasti ka põhjuseks, miks neid kasutati paroodiate lähtena. Nii näiteks lauldi viisil «Nüüd paistab meile kaunisti» paroodiat:

> «Nüüd paistab meile kaunisti
> ja paugud kostvad selgesti
> sealt Uue turu servalt...»

«Võta nüüd issandat, vägevat kuningat kiita» muudeti «Võtkem nüüd, vennad, kõik rahvale vabadust nõuda» jne. Parodeerimise allikaks said ka jõululaulud, nagu «Püha öö» ja «Ma tulen taevast ülevalt», mille algus on järgmine:

> «Ma tulen taevast ülevalt (~ parsilt palavalt),
> häid ubinaid toon teile sealt.»

---

[1] Vt. I. Rüütel — H. Kokamägi, Laul olgu lühike või pikk... Tallinn 1964, lk. 55, 161 (nr. 67), 171 (nr. 75), 172 (nr. 76, 77), 191 (nr. 87).

[2] Pikemalt koos tekstidega: S. Lätt — I. Rüütel, Kelle peale sa loodad? Valimik usu ja kiriku vastaseid rahvaluuletekste. Tallinn 1963, lk. 21—22, 26—35. Vt. ka L. Raudsep, Kirik ja ristiusu õpetus eesti rahvaloomingu peegelduses. — Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis II. Tallinn 1961, lk. 206 jj.

28. «Meie Matsi Pilke- ja naljalaulud» (1908).

Enamasti ongi paroodiate puhul tegemist esimese värsi (või kahe algusvärsi) enam-vähem täpse kasutamisega, edasine sisu aga läheb alustekstist hoopis lahku.

Samadel põhimõtetel on parodeeritud isamaalaule, nagu «Isamaa hiilgava pinnala paistab», «Minge üles mägedele», «Mu isamaa armas», «Kas tunned maad» jt. Viimatimainitu põhjal on loodud õige mitmeid erinevaid paroodiaid. Levinumaks on saanud:

«Kas tunned maad, kus rendiolud
on korratumad, segased . . .»

Parodeerimisest ei ole pääsenud ka paljud teised tuntud laulud («Ei saa mitte vaiki olla», «Juba kaseladvalt lehed langvad», «Teele, teele, kurekesed» jt.), nende hulgas ka «Kui Kungla rahvas»:

«Kui vaene rahvas raskel a'al
kord hakkas õigust nõudma . . .»

Poliitilise ja revolutsioonilise sisuga paroodiad ei piirdu ainult pilkega, vaid kutsuvad ka võitlusele, õhutavad viha ja protestivaimu ning on saanudki meie revolutsioonide ajal võitluslauludeks.

Mitmed poliitilised paroodiad on proletaarsete kirjanike (Lilienbach, Tikerpuu) loodud ning omal ajal ka ajakirjanduses («Meie Matsis», «Tapperis» jm.) avaldatud.

Laulikutest on peamised, kus neid võib leida, «Meie Matsi Pilke- ja naljalaulud» 1. ja 2. trükk (1908 ja 1911) kui ka San Franciscos ilmunud «Proletarlaste laulik» (1908).

1. TSAARIHÜMNI PAROODIAD

«POISID SÕID RÄHNA ÄÄ»

«Poisid sõid rähna ää» on Vene tsaariaegse hümni «Боже, Царя храни!» (V. A. Žukovski tekst) paroodia. Hümn kõlab vene keeles järgnevalt:

«Боже, Царя храни!
Сильный, державный,
Царствуй на славу, на славу нам!
Царствуй на страх врагам,
Царь православный!
Боже, Царя храни!» [1]

Tsaariajal tuubiti hümni pähe lastele koolis ja noorukitele sõjaväes. Vene keele oskus oli sageli üsna madalal tasemel, koolitee alustajate enamikul aga puudus see koguni. Nii tekitas mõistmatu teksti õppimine vastuseisu, sõnade kõla aga mingeid pooleldi mõttetuid seoseid emakeelega. Niisugused moonutused ja nende levimine näitavad üldse halvustavat suhtumist tsaarirežiimi. «Poisid sõid rähna ää» on loodud hümni teksti, täpsemalt esimese kahe värsi moonutamise teel akustilise assotsiatsiooni alusel. Ülejäänud osal on väheaimatav kooskõla alustekstiga. Tõenäoliselt on see kooliõpilaste või sõdurite sepitsus. Ka üleskirjutused viitavad laulu kasutamisele just eelnimetatud ühiskonnagruppides.

Torist kirjutab E. Raudsepp: «Olin seitsmeaastane poisike, kui läksin Tori Randivälja kooli. Esimene laul, mida õpetati laulutunnis, oli «Jumal, keisrit kaitse sa» vene keeles. Õpetaja Katharina Kalbus tuupis venekeelseid sõnu pähe, millest ma aru ei saanud ega osanud hääldada. Kui aga laulma hakkasime, kujunesid meil oma [— — —] sõnad.» [2] Ka S. Kiislar meenutab selle laulu laulmist Tartus koolis.[3] Mõni variant on juba pealkirjaga määratud sõdurilauluks: «Soldati õhtulaul» (Tln 2, 5).

[1] Гусли. Русские и эст[он]ские народные песни для начальных училищ. Рига 1890, lk. 4.
[2] RKM II 122, 71 (7) < Tori (1962).
[3] RKM I 8, 449 < Kohtla-Järve < Tartu (1968).

Paroodia üleskirjutatud tekste on 15, neist 9 kuulub arvatava põhikuju «Poisid sõid rähna ää» hulka. Nende vähestegi teisendite seas leiame omakorda mitmesuguseid varieerumisi. Üsna stabiilsed on kaks algusvärssi, kuid seevastu näitab suurt muutlikkust laulu lõpupool, mis ongi võib-olla sageli individuaalseks improvisatsiooniks (või puudub hoopis). Traditsioonilisi redaktsioone vormib kõige selgemini 3. värss. Selles kõneldakse a) rähni järelejäänud kehaosadest (peale silmade ja kõrvade veel kondid, küüned, varbad, nokk), mis enamasti langevad koerte osaks, või b) sarvest, mis praost lahti läinud. Tüüpiliseks võib lugeda *kontide*-redaktsiooni, mis esineb neljas noteeringus (Tln 3, Prn 1, Lai 1, Trt 1). Prn 1 on laulurütmile vastav täielik tekst:

«Poisid sõid rähna ää!
Silmad ja kõrvad,
kondid jäid üksinda koertele.
Neid nemad närisid,
haledasti ulusid.
Poisid sõid rähna ää.»

Lai 1 on järgmine:

«Poisid sõid rähna ää!
Silmad ja kõrvad,
kondid ja luud jätsid koertele.
Koerad neid närisid,
sabu liputasid.
Nõnda sõõdi see rähna praad.»

Tln 3 ja Trt 1 sarnanevad Prn 1-ga, kuid pole terviklikud.

Sellele lähedased on *küünte* ja *varvaste*-redaktsiooni variandid (Kul 1, Kgs 1; vrd. Trt 1), milles nimetatud kehaosad ei lange koerte saagiks. Lauldavuse seisukohalt on sobilik Saaremaa variant (Kgs 1):

«Poisid sõivad rähna ää!
Nokk, sabasuled,
kaks katkist varvast jäid järele.
Tarvis on süüa veel,
süüa meile anna.
Poisid sõivad rähna ää!»

Poolikuks jääb seevastu Kul 1:

«Poisid sõid rähni ää!
Silmad ja kõrvad,
küüned ja varvad jäid järele.»

Haruldasem on *noka*-redaktsioon (Tln 1, 2; vrd. Kgs 1):

«Poisid sõid rähna ää!
Silmad ja kõrvad,
noka jätsid järele,
suled läksid laiale.
Poisid sõid rähna ää!» (Tln. 2.)

Tln 1 on eelmisele lähedane, kuid ühe 7-silbilise värsi võrra pikem.

Praegu olemasolevate üleskirjutuste hulgas on unikaalne Tor 1:

«Poisid sõid rähna ära,
silmad ja kõrvad,
sarv praost lahti läind,
sarv praost lahti läind.
Poisid sõid rähna ära!»

Selles mõtteta värsis — *sarv praost lahti läind* — on eelmistega võrreldes nagu kõige enam just venekeelse teksti kõla püütud jäljendada.

Peale eeltoodud peamistena näivate tekstikujude on paroodiast kirja pandud veel mõningaid paralleelseid laule, mis samuti lähtuvad alusteksti kõla matkimisest. Neli varianti on laulust «Poisid sarja ääre peal». Kaks neist on obstsöönsed (Tln 4, 5) ja üks (Amb 1) katkendlik. Terviklik on Kgs 2:

«Poisid sarja ääre peal,
pisiksed, suured,
väiksed segamini olid seal.
Isa tuli piitsaga (~ kepiga),
ajas poisid minema.
Poisid sarja ääre peal.»

Peaaegu sarnane eeltoodule on paroodia «Poisid sauna harja peal» esimene värss, kuid järgnev tekstiosa ei kattu sõnastuse poolest milgi määral, kuigi sisu on mõnevõrra sarnane. Toome näiteks Plt 1 variandi:

«Tsaariaegne hümn

Poisid sauna harja peal,
pilluvad kividega koeri sealt.
Ah teie kelmid seal,
tulge maha sauna harjalt,
ehk muidu teil annan
ma kere peal!»

Nagu näha, ei ühti see tekst alusteksti rütmiga. Sama tuleb öelda ka eelneva redaktsiooni kohta. Kas on aeg oma töö tei-

nud või polnud ka viis päris selge, et selline ebakõla võis jääda märkamatuks?

Viisipärasem on ühes üleskirjutuses esinev «Poisid seal rähklevad» (Trm 1):

«Poisid seal rähklevad.
Vägevalt, võimsalt
trahvis seal saanalava all.
Sikk lõi nõida sarvedega,
narr pragas lauljaid.
Poisid seal jällegi rähklevad.»

Lõpuks on veel katkendlikult ühes variandis olemas paroodia «Seapoiss sittus räbalaid» (Trm 2):

«Seapoiss sittus räbalaid,
siniseid, punaseid,
kollaseid ja allisid . . .»

Antud paroodiarühma puhul on suuline teke ilmne; seda kinnitavad ka iga üksiku üleskirjutuse variatsioonilised iseärasused ja mitme paralleellaulu kujunemine. Rohkete erinevuste tekkimisele on aidanud kaasa peamiselt suuline levik, mida ainult osaliselt toetas käsikirjaline laulik. Seega puudus kontrolliv tekst ja algkuju võidi kasutajate maitsele (ja mitmetele teistele teguritele) vastavalt muuta, nagu seda tehakse ikka rahvaloomingu puhul, milleks käsitletavat laulu tulebki pidada.

Andmete järgi (Trm 2, Tln 3, 5) on paroodia käibel olnud revolutsiooni ning I maailmasõja ajal. Kas revolutsiooni all tuleb mõista ka 1905.—1907. a. või ainult 1917. a. revolutsioone, mis toimusid vahetult I maailmasõja käigus, jääb selgitamata. Seega pole ka paroodia tekkeaega täpsemalt võimalik määrata.

Leviku osas on raske väita laulu ülemaalist tuntust, sest variante on kahjuks väga vähe. Kuid ei saa jätta märkimata, et õigeaegsel kogumisel oleks kindlasti kujunenud teistsugune ja enamütlev pilt.

«KURAT, KEISRIT KÄGISTA!»

«Kurat, keisrit kägista» on sama tsaarihümni eestikeelse tõlke «Jumal, keisrit kaitse sa!» paroodia. Vene keelest tõlkis hümni eesti keelde esimesena J. V. Jannsen ning avaldas selle 1867. a. «Eesti Postimehes» järgneval kujul:

«Keisri laul

Jummal, Keisrit kaitse sa,
väggevalt, kuulsalt
vallits'da kituseks, kituseks!
:,: Ellago kaua Ta,
vallitsego auuga!
Jummal, Keisrit kaitse sa! :,:»[4]

[4] «Eesti Postimees», 23. VIII 1867, nr. 34.

Esimese üldlaulupeo laulikus[5] on samasugune eestindus, järelikult on Jannseni tekst ka sinna paigutatud. Sellisel kujul on laulu hiljemgi üsna pikka aega kasutatud. Kuid leidub veel teisi ümberpanekuid ja parandatud redaktsioone.[6]

Hümni paroodia ilmus trükisõnas 1917. a. järgmisel kujul (vt. ka joon. 29):

«Kurat, keisrit kägista!

Uus keisrilaul vanal viisil.

Kurat, keisrit kägista!
Põrgusse vii siit
see kahejalgne verekoer —
:,: hirmuks ta kaaslastele,
rahvale rõemuks.
Kurat, keisrit kägista!» :,:[7]

Muidugi levis selline «maiuspala» kohe rahva seas. Käsikirjalistes variantides leidub trükitekstiga peaaegu täiesti kattuvaid laulukujusid (Trt 1 a b c, ühelt korrespondendilt), kuid esineb ka tunduvalt erinevaid variante. Ühes noteeringus on see niisugune (Tln 1):

«Kurat, keisert kägista!
Tugevalt ja tubli —
kõrist kinni hakka tal,
viruta ta vasta maad,
et ei tõuse enam ta!
Kurat, keisert kägista!»

Teises (Tln 2) on neljas ja viies värss asendunud ühe värsiga: *vii ta kohe põrgusse.*

Lõpuks leidub veel neljarealine (Kad 1) tekst:

«Kurat, keisrit kägista!
Vägevalt, tugevalt
piitsaga teda sa peksa,
põrguhauda heida.»

Nagu näeme, on antud juhul alusteksti kasutatud eeskujuks minimaalselt, õieti ainult sõna *keiser* on neil ühine.

«Tapperis» ilmumise ajal võis see paroodia muidugi populaarne olla, kuid ei saa siiski kindlalt väita, et trükitekst oli

---

[5] Eestirahva 50-aastase Jubelipiddo-Laulud. Tarto Vannemuine-seltsist väljaantud. Tartu 1869, lk. 12.

[6] Vt. näit. J. Jung, Laulud kahe ja kolme häälega ja kaanonid II. Tartu 1876, lk. 114, nr. 114; Keisri ja isamaa Laulud. Riia 1889, lk. 7; M. J. Eisen, Rahva laulik. 4. tr. Tartu 1891, lk. 24—25, nr. 19.

[7] «Tapper» 1917, nr. 2, vg. 63—64.

29. «Kurat, keisrit kägista!» («Tapper» 1917).

esmane. Andmed kahe käsikirjalise variandi juures viitavad selle laulu õppimisele 1908. a. (Tln 2) ja pärast 1905. a. revolutsiooni (Kad 1). Viimaste märkuste kasuks räägib fakt, et paroodia ilmumise ajaks (26. VIII 1917) «Tapperis» oli keiser juba kukutatud ja vaevalt oli pärast seda enam mõtet teda «kägistada». See võis muidugi olla ka tagantjärele viha välja-

valamine. Siiski jääb kasutuses oleva materjali põhjal lõplik järeldus tegemata. Tsaariaegse paroodiana oleks see vägagi julge, leidlik ja hinnatav, hilisema loominguna aga märksa väiksema väärtusega. Ka leviku kohta ei kujune tekstide nappuse tõttu mingit pilti.

*

Vaadeldud paroodiate aluseks oleva Vene tsaarihümni meloodia autoriks on A. Lvov (1799—1870). Eeskätt koolide, samuti sõjaväeteenistuse kaudu sai viis läinud sajandi lõpupoolel ja käesoleva alguses ka eesti rahva hulgas küllaltki hästi tuntuks. Kuna sellest leidub rahvaluulekogudes vaid üksikuid ülestähendusi, on raske teha üldistusi selle kohta, millisena meloodia levis rahvasuus. Olemasolevais variantides me olulisemaid ümberkujundusi ei leia. Mõningaid kõrvalekaldumisi tuleb siiski ette. Nii lihtsustatakse vahel meloodiapilti, jättes ära pooletoonilised kõrgendused 6., 7. ja 11. taktis, väiksemaid modifikatsioone võib esineda mujalgi. Kõrvutatagu järgnevalt meloodia trükiredaktsiooniga (vt. joon. 29) üht rahvalikku varianti:

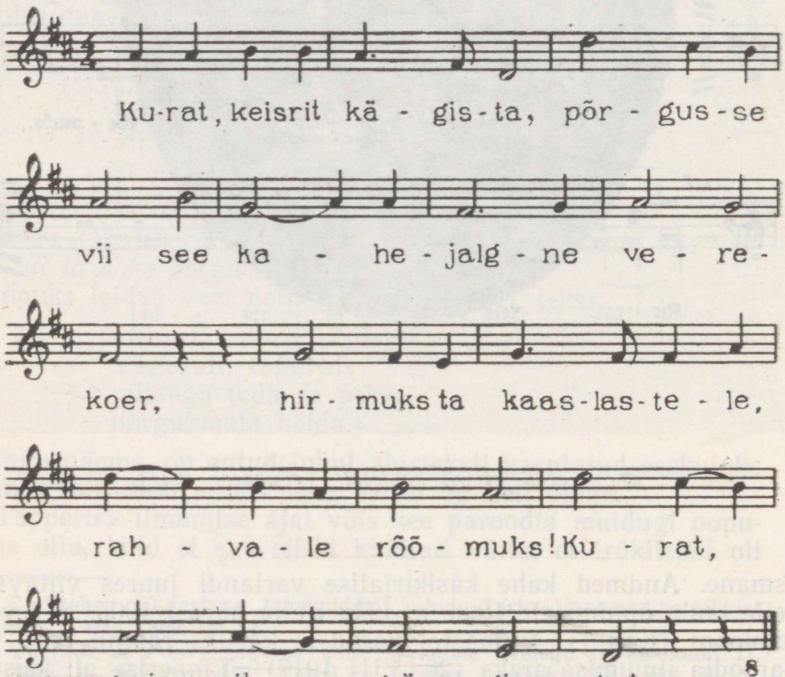

[8] RKM, Mgn. II 682 d < Tartu (1961) = Trt 1c.

TEKSTIVARIANTIDE NIMESTIK:

«Poisid sõid rähna ää»

Tln 1 — ERA II 205, 503/4 < Tallinn — E. Kriitmäe, oma mälest. järgi (1939). — 6 v. («Paraadil»).
2 — ERA II 280, 332 (15) < Tallinn — E. Kriitmäe, oma mälest. järgi (1940). — 5 v. («Soldati õhtulaul»).
3 — RKM I 8, 501 < Tallinn — V. Vaari, (1968). — 3 v. + andm.
Kul 1 — ERA II 264, 81 (13) < Kullamaa, Oomküla — A. Samet < Roman Altmets, sünd. 1888. a. (1938/39). — 3 v.
Kgs 1 — RKM I 8, 445 (4) < Kingissepa — O. Int, oma mälest. järgi (1968). — 6 v.
Tor 1 — RKM II 122, 70/2 (7) < Tori, Ore k. — E. Raudsepp, oma mälest. järgi (1962). — 5 v. + andm.
Prn 1 — RKM I 8, 505 < Pärnu l. — A. Meimer (1969). — 6 v. + andm.
Lai 1 — ERA II 196, 712 (27) < Laiuse, Laius-Tähkvere v., Sadala k. — P. Tammepuu < käsikirjalisest laulikust (1936). — 5 v. + andm.
Trt 1 — RKM I 8, 449 < Tartu — S. Kiislar < isikl. mälestused koolipõlvest (1968). — 3 v. + andm.

«Poisid sarja ääre peal»

Amb 1 — ERA II 178, 80 (12) < Ambla, Lehtse v. — J. Eplik < Hans Evartov, sünd. 1880. a. (1938). — 2 v.
Tln 4 — ERA II 205, 502 (26) < Tallinn — E. Kriitmäe (1939). — 6 v.
5 — ERA II 280, 332 (14) < Tallinn — E. Kriitmäe (1940). — 5 v. + andm. («Soldati õhtulaul»).
Kgs 2 — RKM I 8, 445 (3) < Kingissepa — O. Int, oma mälest. järgi (1968). — 6 v.

«Poisid sauna harja peal»

Plt 1 — RKM II 121, 483 (20) < Põltsamaa — M. Luu, oma mälest. järgi (1961/62). — 6 v. + andm. («Tsaariaegne hümn»).

«Poisid seal rähklevad»

Trm 1 — RKM II 113, 366 (142) < Torma, Sadala v., Veneküla — P. Tammepuu < Juulius Sildvee, sünd. 1887. a. (1939). — 6 v. («Jumal, keisrit kaitse sa!» paroodia).

«Seapoiss sittus räbalaid»

Trm 2 — RKM II 113, 366 (142) < Torma, Sadala v., Veneküla — P. Tammepuu < Juulius Sildvee, sünd. 1887. a. (1939). — 3 v. + andm.

«Kurat, keisrit kägista!»

Trükitud:

«Tapper» 1917, nr. 2, vg. 63—64.

Käsikirjalised üleskirjutused ja helilindistused:

Kad 1 — RKM II 133, 455 < Kadrina, Kõrveküla — J. Valdur (1961). — 4 v. + andm.
Tln 1 — ERA II 205, 503/4 < Tallinn — E. Kriitmäe (1940). — 6 v.
2 — ERA II 280, 331 (13) < Tallinn — E. Kriitmäe (1940). — 5 v. + andm.
Trt 1a — RKM II 119, 43 (17) < Tartu — A. Vigla, oma mälu järgi, kuuln. Leningradis 1921. a. (1961). — 6 v.
b — RKM II 218, 264 < Tartu — A. Vigla (1966). — 6 v.
c — RKM Mgn. II 682 d < Tartu — A. Vigla (1961).

2. „JÕULUÖÖ 1905"

«Jõuluöö 1905» kujutab 1905. a. revolutsiooni mahasurumisega seotud perekondlikku kurbmängu. Paroodia aluseks on tuntud jõululaul «Püha öö!», mille sõnad on omakorda eesti keelde tulnud J. Mohr'i [1] 1818. a. detsembris loodud kuuesalmilise luuletuse «Stille Nacht, heilige Nacht!» vaba tõlkena. Nimetatud laulu tõlkeid näib olevat rohkem kui üks. Põhilisemad lahkuminekud on salmide arvus, mis ulatuvad 2—4-ni (üldisemalt on see levinud kolmesalmilisena), ja peamiselt esimese salmi sõnastuses. Laulikutes ei leidu enamasti tõlkijate kohta andmeid, ainult korra märgib K. A. Hermann A. H. Willigerodet märkusega *ü[mber] t[einud?]*.[2]

Paroodia aluseks on olnud seesuguse sõnastusega esimene salm:

«Püha öö, õnnistud öö!
Kõik on maas rahu sees,
Joosep valvab ja Marial veel
hingab lapsuke põlvede pääl.
:,: Maga, patuste rõõm! :,:» [3]

Järgnevad salmid ei lähtu üldse alustekstist, vaid jätkavad alustatud mõtet vabalt, säilitades ainult laulu rütmi, et see sobiks vastava viisiga laulmiseks.

Paroodia on esmakordselt avaldatud «Meie Matsi» 14. numbris 1906. a. novembris, seega «jõululauluks» mõeldud. Tekst on järgmine (A):

«JÕULUÖÖ 1905

Püha öö,
jõuluöö,
kõik on maas
rahu sees.

[1] J. Mohr (1792—1848) oli Salzburgi maakonnas Maria Brühli kiriku õpetaja.

[2] K. A. Hermann, Ilu-hääled. 2. tr. Tartu 1905, lk. 59.

[3] J. Kappel, Kooli-laulmise raamat. Tartu 1900, lk. 39—40.

Madis võllas ja Mariel
haige lapsuke põlvede peal,
Maga sa, väetike, veel!

Raske öö,
rahutu öö,
tulekene
segane
vilgub vähe ja kustub pea —
pimedus pilta toob terve rea
läbi valvaja Marie pea.

Mõisatöö,
orjatöö
oli Madisel,
Mariel.
Madis nüüd võllas,
lapsukene haige —
vaene Marie, kui abita nüüd sa!»

Täpselt sarnane on ka «Meie Matsi Pilke ja nalja laulude» 1. trükis[4] ilmunud variant (B). Hilisemas trükiallikas[5] (C) on paar erinevust. Nii on 2. salmis sõnast *tulekene* saanud *tulukene* ja 3. salmis on *Mariel* lihtsalt vahele jäänud, tõenäoliselt eksituse tõttu. Viimane lünk muidugi segab laulmist.

Võrreldes paroodia teksti alustekstiga, märkame vahet juba pealkirjas. «Püha öö» asemel on siin selgelt sisu avav *«Jõuluöö 1905»*. 1. salmis on *õnnistud öö* asemel *jõuluöö*. Ainus täiesti kattuv lause on *kõik on maas rahu sees* ja järgnevalt veel mõned sõnad: *lapsuke põlvede peal*, mille ees olev verb *hingab* on paroodias muutunud epiteediks *haige*. Lõpp on samuti käskivas kõneviisis, kusjuures ainult sõna *maga* võrdub alustekstiga. Muus osas kattuvad alustekstiga vaid nimed, kuid Joosepki on üldiselt (peale kahe üleskirjutuse — Vai 1, Rõu 1) asendatud Madisega. Milleks niisugune muutus sisse viidi, on raske seletada: kas seda stimuleeris eestipärasema nime kasutamise soov, alliteratsiooni taotlus, sihilik alustekstist möödaminek või veel midagi muud?

Suulisi ja käsikirjalisi variante on paroodiast 18 (neist helilindistusi 3). Nende hulgast leiame ainult ühe A ja B variandiga täiesti identse teksti (Han 1, mille puhul on ilmselt tegemist trükiallika kopeerimisega). Sama võib öelda küll ka Tor 1 teksti kohta, kui üht väljajäänud sõna (eelviimane *nüüd*) tähele panemata jätta.

[4] Meie Matsi Pilke ja nalja laulud. Tallinn [1908], lk. 11—12.
[5] Meie Matsi Pilke ja nalja laulud. 2. tr. Tallinn [1911], lk. 11—12.

Peale eelmainitute on veel neli täielikku varianti. Rap 1 võrdub oluliselt C-ga (3. salmis puudub *Mariel*) ja peaks seega olema vastava allika koopia, kuid andmete põhjal pärineb sissekirjutus J. Andoki laulikusse 1907. aastast. Lüg 1, Ran 1 ja Räp 1 on aga A-st või B-st lähtuvad, kuid mitte otsesed koopiad, sest neis esineb häälikulisi erinevusi, sõnade järjekorra muutusi, puudub pealkiri või aastanumber.

As 1 a ja b on kahestroofilised (viimane salm puudub), muidu aga esimeste trükivariantide sarnased, kui üksikuid häälikulisi erinevusi või sõnalõppe mitte arvestada. Prn 1-s on 1. salmile järgnev osa katkendlik, muidu sarnaneb peale *õnnistud öö* enam-vähem trükitekstile. Üldse leidub alustekstilist *õnnistud öö* peale eelneva veel viies ühesalmilises variandis.

Ülejäänud tekstid ongi kõik ühesalmilised ning neis esineb ka rohkem kõrvalekaldumisi paroodia trükikujust. Ju on siin omajagu tegemist unustamisega, kuid ühesalmilisena võiski see laul laiemalt rahva seas kasutusel olla. Kõige ilmekam ja tähendusrikkam on just 1. salm. Alustekstile kõige lähedasemaks võib pidada ühesalmilist varianti Vai 1:

«Püha öö, õnnistud öö.
Kõik on maas
rahu sees.
Joosep on võllas
ja Marial veel
hingab lapsuke
põlvede pial.
Maga sa, väätike, viel,
maga, väätike, viel!»

Huvitavad on Kos 1 ja Kse 1 tekstid. Toome need järgnevalt ära:

«VAIKNE ÖÖ

Vaikne öö, õnnistud öö,
kõik on maas, rahu sees.
Peeter võllas ja Mariel veel
hingab väetike põlvede peal.
Kasva sa, lapsuke, veel —
tasu timukale!» (Kos 1.)

«Raske öö, rahutu öö.
Kõik on maas põhu sees.
Madis võllas ja Marial veel
haige lapsuke põlvede peal.
Maga, laps, natuke veel
isa matuste eel!» (Kse 1.)

Nende variantide sarnaseid pole rohkem kirja pandud ning nii ei saa väita, kas viimased on improvisatsioonilised või mingid lokaalredaktsioonid. Igal juhul on nende mõlemate lõpuvärsid teravamad ja mõjurikkamad kui trükivariandil.

Võrdlemisi lähedased on teineteisele teistest veidi kõrvalekalduvad Tln 1 ja Jür 1. Neis võib vist küll oletada ühist lokaalset varieerumist, kuid aluseks on olnud ikkagi trükikuju. Kul 1 ja As 2 on katkendlikud. Viimases võib *maga sa, väetike, veel* asemel lugeda *maga, vaenelaps, sa.*

Variantide analüüs näitab, et paroodia «Jõuluöö 1905» on kirjasõnast läinud rahva laulurepertuaari ja levinud edasi ka suuliselt ning käsikirjaliselt, seejuures varieerudes. Nii on anonüümse trükiteksti autori kõrvale tõusnud veel mõni teinegi leidlik tundmatu muutja-parandaja. Varieerumine näitab laulu rohket kasutamist. Päevakajalise lauluna pole see kindlasti kuigi kaua kasutusel püsinud, kuid on siiski jäänud rahva mällu, ning veel üle poole sajandi hiljem on olnud võimalik seda reprodutseerida. Noteeringute põhiosa kannab ju 60-ndate aastate numbrit. Õigeaegsel kogumisel oleks variantide hulk muidugi hoopis arvukam olnud. Väheste üleskirjutuste tõttu ei saa levikust erilist pilti, kuid võib siiski öelda, et laul on üle maa (vähemalt mandril) tuntud ja populaarne olnud.

Ei saa jätta ütlemata tunnustussõnu revolutsiooni lämmatamist trotsiva paroodia loojale. Kasutades alustekstina hardasisulist jõululaulu, oli kontrastidele ülesehitatud paroodia lausa välgusähvatus pimedal reaktsiooniööl.

*

Meloodia autor on Austria kirikumuusik, Halleini organist ja koorijuht Franz Gruber (1787—1863).[6] Kuna vaadeldavast paroodiast on koos meloodiaga rahvasuust märgitud vaid paar teisendit, ei saa sellegi viisi suulise tradeerimise kohta midagi üldistavat öelda. Olemasolevad variandid lähevad trükikujust lahku eeskätt rütmilt, aga mõnevõrra ka meloodikalt. Need võivad olla aga üksnes juhusliku, individuaalse iseloomuga. Üks näide:

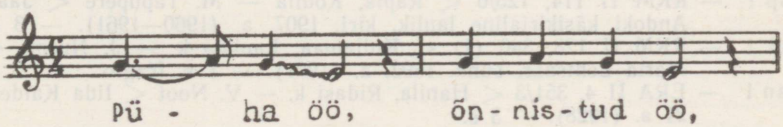

[6] Viisi vt. V. Tamman — J. Aavik, Eesti laul. Tartu 1924, lk. 147.

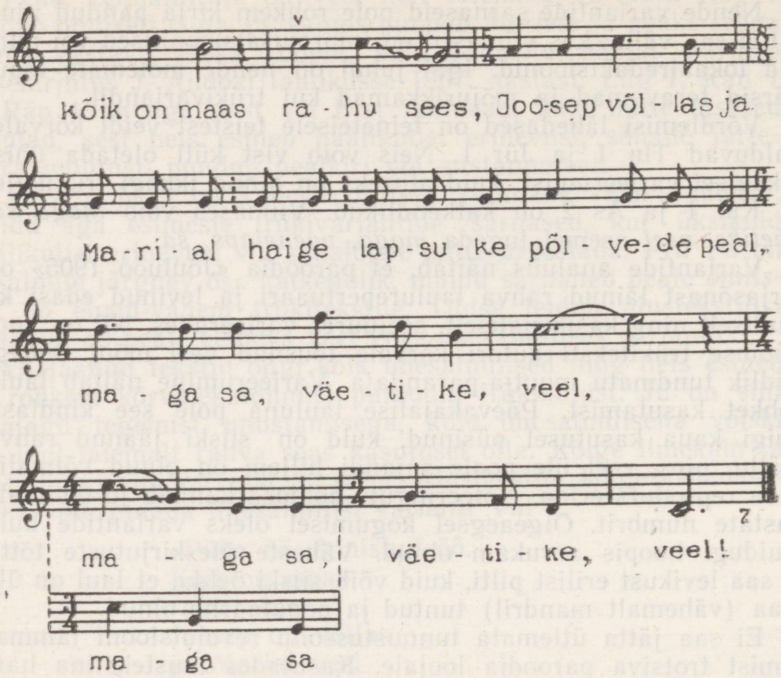

TEKSTIVARIANTIDE NIMESTIK:

Trükitud:

A. «Meie Mats» 1906, nr. 14, lk. 12.
B. Meie Matsi Pilke ja nalja laulud, Tallinn [1908], lk. 11—12.
C. Meie Matsi Pilke- ja naljalaulud. 2. tr. Tallinn [1911], lk. 11—12.

Käsikirjalised üleskirjutused ja helilindistused:

Vai 1 — RKM II 121, 19 (8) < Vaivara, Viru-Peetri — R. Viljand < A. Vist, laulnud 1920. a. (1962). — 1 s.
Lüg 1 — RKM II 118, 137 (12) < Lüganuse, Kiviõli — M. Kaasik < Emilje Matvejeva, sünd. 1898. a. (1961). — 3 s.
Tln 1 — RKM II 120, 117 (7) < Tallinn — E. Einmann ja R. Priidik < Elfride Soosalu, sünd. 1904. a. (1961/62). — 1 s.
Kos 1 — RKM I 8, 557 (1) < Jüri, Tõdva — J. Jaanus (1968). — 1 s.
Jür 1 — RKM II 120, 418 (12) < Kose, Ravila v., Kursi k. — J. Palm < Hans Vahtramäe, 76 a. (1962). — 1 s.
Rap 1 — RKM II 114, 125/6 < Rapla, Kodila — M. Tapupere < Jaan Andoki käsikirjaline laulik, kirj. 1907. a. (1960—1961). — 3 s.
Kul 1 — RKM II 128, 340 (1) < Kullamaa, Laukna k. — J. Nurme < Maria Lehtsaar, sünd. 1893. a. (1961). — 1 s. fragm.
Han 1 — ERA II 4, 351/3 < Hanila, Ridasi k. — V. Noot < Iida Kalden, 21 a. (1928). — 3 s.

[7] RKM III 5, 58 (21) < Tallinn < Rõuge — I. Rüütel < Juuli Ruus, sünd. 1890. a. (1968). — Vt. ka RKM, Mgn. II 636 c < Rõuge (1961) = Rõu 1.

Kse 1 — RKM I 8, 485 (1) < Karuse, Massu v., Järise k. — Anton Pikkpärg, sünd. 1897. a., oma mälest. järgi (1968). — 1 s.
Tor 1 — RKM II 187, 289 < Tori, Sindi — M. Pill < käsikirjaline laulik (1964). — 3 s.
Prn 1 — RKM I 8, 507 (1) < Pärnu l. — Viktor Korp, oma mälest. järgi (1968). — 1 s. + fragm.
Ran 1 — RKM II 119, 40/1 (14) < Rannu — A. Vigla, oma mälestuste järgi, laul kuuldud 1908. a. (1961). — 3 s.
Rõu 1 — RKM, Mgn. II 636 c < Rõuge — I. Rüütel < Alfred Ruus, sünd. 1888. a. (1961). — 1 s.
Rõu 2 — RKM III 5, 58(21) < Tallinn < Rõuge — I. Rüütel < Juuli Ruus, sünd. 1890. a. (1968).
Räp 1 — ERA II 150, 464/5 (120) < Räpina, Kahkva v. — D. Lepson < Juuli Lepson, 66 a. (1937). — 3 s.
As 1a — RKM II 117, 17 (5) < Omski obl., eesti asundus — O. Mankin < Alma Mankin, sünd. 1895. a. (1962). — 2 s.
As 1b — RKM. Mgn. II 1241 f < Omski obl., eesti asundus < A. Mankin (1966). — 2 s.
As 2 — RKM II 191, 500 (255) < Sotši, Vesjoloje k. — J. Olev < Toomas Olev, sünd. 1886. a. (1964). — 1 s.

3. „ISAMAALAUL"

«Isamaalaul» on Lydia Koidula luuletuse «Isamaa hiilgava pinnala paistab» järgi loodud paroodia. L. Koidula tekst on järgmine:

«Isamaa hiilgava pinnala paistab
kodu mul kaunike, kallike;
isamaa sinaja võlvilta vaatvad
vilkuvad koidud meil orgude'.*
Hoi la la la la la, hoi la la la la la,
õitse ja haljenda, eestlaste maa!

Kukulind kauniste kõrvu meil kostab,
äratab ülesse lootuse;
helinal õhud ja healed meil hüüdvad,
helinal sajavad südame'.
Hoi la la la jne.

Valvamas isamaa vaim meie vahel,
loomuses** liikumas lennula,
süda ei aina vangissa viibi' —
hõiska ja helise, õnnis suu!
Hoi la la la jne.» [1]

L. Koidula on selle teksti omakorda loonud soomlase Y. S. Yrjö-Koskineni kolmesalmilise luuletuse «Suomen salossa» («Honkien keskellä mökkini seisoo») eeskujul, mis oli tollal Soomes populaarseks lauluks kujunenud. Yrjö-Koskineni meeleolulaulust sai Koidulal isamaalaul. Võimalik, et tekst oli loodud C. R. Jakobsoni soovil, igatahes avaldas viimane lauliku «Vanemuine kandle healed» II jaos (1871) selle laulu koos viisiga pealkirja all «Õitse ja haljenda, eestlaste maa!» [2]

Lihtsa ja meeldiva viisi tõttu muutus laul ka Eestis populaarseks, mis soodustaski selle valimist paroodia lähteks. Paroodia loodi 1905.—1907. a. revolutsiooni mahasurumise päevil (mida tõestab tekstki ning vastav märkus ühe lauluvariandi

* orgudesse.
** looduses.
[1] Lydia Koidula, Luuletused. Tallinn 1969, lk. 329.
[2] C. R. Jakobson, Vanemuine kandle healed II. Tartu 1871, lk. 15—16.

juures[3]). Esimesed trükivariandid ilmusid 1907. ja 1908. aastal vastavalt ajakirjas «Meie Mats»[4] (A) ja laulude kogumikus «Meie Matsi Pilke ja nalja laulud»[5] (B). Toome ära esimese teksti (A):

«ISAMAALAUL

Isamaa kurvalta pinnalta paistab
kodu meil aurava tuhana;
isamaa võlvilta suitsupilv katab
vilkuvad koidudki ööga.
Oh nuta, nuta sa,
närtsind ja kolletand eestlaste maa!

Püssipauk kõledalt kõrvu meil' kostab,
kustutab viimase lootuse.
Helinal nuutide vinguv hüüd kajab,
kui meile tungivad lihasse.
Oh nuta jne.

Valvamas kasak ja tragunid ratsa
mööda maad liikumas lennula...
— — — — — — — —
— — — järg tuleb paremal ajal.»

«Meie Matsi Pilke ja nalja laulude» variant (B) erineb A-st ainult ühe sõna osas, nimelt on 2. salmi 3. värsis 1. sõna *helinal* asemel *vihinal*, refrääänis aga *närtsind ja kolletand* asemel *närtsinud ja kolletanud*. Kolmas salm jääb samuti pooleli, kuid kriipsrea järel on märgitud refrääni esimene värss («Oh nuta, nuta sa...»). Lõpus puudub märkus: *järg tuleb paremal ajal.*

Nii ei ole siis tegemist täiesti identse koopiaga, vaid avaldaja (toimetaja) mõningase redigeerimisega. Tekstide põhilise sarnasuse tõttu on siiski selge, et aluseks saab olla ainult üks originaal.

Käsikirjalisest materjalist on kasutada 9 varianti, neile lisaks 1 helilindistus. 3 varianti (Han 1, Käi 1, Jaa 1) on nii sarnased B-ga, et neid võib pidada selle käsikirjalisteks koopiateks ning mõningaid häälikulisi erinevusi lihtsalt kopeerimisvigadeks. Tor 1 on kõigiti eelnimetatute (eriti Jaa 1) sarnane, seal puudub aga täielikult kolmas salm. Tt 1 variant näib lähtuvat A-st, kuid ilmsed kopeerimisvead on selles nii rohked,

[3] RKM II 116, 402 (4) < Lüganuse (1962).
[4] «Meie Mats» 1907, nr. 19, lk. 7.
[5] Meie Matsi Pilke ja nalja laulud. Tallinn [1908], lk. 5.

et üksikult oleks see halvasti mõistetav. Värsside arvult vastab Tt 1 küll täielikult trükikujudele.

Lüg 1 ja 2 on mõlemad katkendlikud, esimene algab kahe algusreaga, edasi on laulja unustanud, kuid meeles on refrään. Sellele järgneb kolmanda salmi esimene pool koos teise salmi esimese ja neljanda värsiga. Viimased on aga vastavalt loogilisuse nõudele muudetud:

«püssipauk kõledalt kõrvu meil kostab,
kuulid meil tungivad lihasse.»

Refrääni kordub *nuta* tavalise kahe asemel kolm korda. *Püssipaugu* ja *kuulide* seostamine näib olevat tahtlik muutus, mis lubab taolist värsside järjestust pidada lokaalseks eripäraks, juhul kui Lüg 2 ei ole lihtsalt esimese variandi võib-olla isegi juhuslik või ühekordne äraõppimine ja uuestiesitamine.

Kolmest kolmesalmilisest variandist on Rap 1 võrdne B vastavate salmidega, peale *närtsind*, *kolletand* vormi ning veel paari häälikulise vääratuse. Kos 1 ja Tür 1 on mõnes osas kõigist eelnevaist erinevad, omavahel aga just nende erinevuste suhtes kattuvad. Nii on näiteks neil 2. salmi 3. värsis sõnade järjekord vahetatud:

«Vihinal *vinguva nuutide* hüüd kajab»,

ja ka järgnev rida on kummaski veidi erinev:

Kos 1 — «meile *need* tungivad lihasse,»
Tür 1 — «*löögid, need* tungivad lihasse.»

Arvestades mõlema kihelkonna territoriaalset lähedust, võib ehk nimetatud põhikujust kõrvalekaldumistes näha kohalikku levikukuju. Laulikud on olnud erinevad, kuid üleskirjutaja üks ja sama isik. Kuna need variandid aga mitmes muuski osas (viimase salmi lõpuvärsid, esimese ja kolmanda värsi mõned käände- ja pöördelõpud jne.) on isesugused, samuti üleskirjutamise ajalgi on paar aastat vahet, siis pole nagu alust neid dublettideks pidada. Sõna *vihinal* kasutamise järgi tuleks neid samuti B-listeks arvata.

Olemasolevate üleskirjutuste põhjal võibki B-kuju lugeda suuliste ja käsikirjaliste variantide peamiseks allikaks. «Meie Matsi Pilke ja nalja laulud» oli sel ajal järelikult väga levinud laulik ning selle kontrolliv osa küllalt suur, vastasel korral oleks varieerumisi palju enam.

Paroodia autor on L. Koidula tekstist palju täpsemalt kinni pidanud kui Koidula ise enda valitud eeskujust. Paroodias on aga lüüriliste ja kõrgelennuliste sõnade asemele pandud enamasti diametraalselt vastupidiste tähendustega sõnad.

Vaatleme neid erinevusi:

1. salm

1. rida: hiilgava — kurvalta,
2. rida: kaunike, kallike — aurava tuhana,
3. rida: sinaja (võlvilta) vaatvad — suitsupilv katab,
4. rida: (koidud meil) orgude' — (koidudki) ööga.

2. salm

1. rida: kukulind kauniste — püssipauk kõledalt,
2. rida: äratab ülesse (lootuse) — kustutab viimase (lootuse),
3. rida on peaaegu täielikult lahkuminev:
   helinal õhud ja healed meil hüüdvad —
   helinal (A) ~ vihinal (B) nuutide vinguv hüüd kajab,
4. rida ei sisalda samuti ühiseid sõnu:
   helinal sajavad südame — kui meile tungivad lihasse.

3. salm

1. rida erineb rohkem: isamaa vaim meie vahel — kasak ja tragunid ratsa —,
2. rida: loomuses — mööda maad.

Refrääni esimeses värsis pole kattumist:

hoi la la la la la — oh nuta, nuta sa.

Teise värsi osas on parodeerimine võib-olla veel kõige drastilisem:

õitse ja haljenda — närtsind ja kolletand.

Edasi tuleks peatuda 3. salmi kahel viimasel värsil, mis trükivariantides puuduvad. Need on olemas kolmes üleskirjutuses (Tür 1, Rap 1 ja Kos 1), kuid igas isesugused.

Variandi Tür 1 viimased värsid on niisugused:

«Süda, sa aina vangissa viibi,
käed on seotud, seotud keel.»

Eelviimane värss on peaaegu täesti Koidulalt, kusjuures eitus on muudetud jaatuseks, saades seega vastupidise tähenduse. Viimane rida on alustekstist lahkuminev. Eeltoodud värsid jäävad selles variandis salmi algusest eraldiseisvaiks.

Variandis Rap 1 on nad järgmised:

«kinni neid võtmas ja piinale kandmas,
kes kuidagi mõtleb veel vabadusest.»

Nagu näha, ei ole siin Koidula tekstist mingil määral kinni peetud. Värsid aga haakuvad sobivalt ja loomulikult eelneva mõttega. Viimane pikk sõna *vabadusest* viib küll värsi veidi rütmist välja.

Veel paremini on õnnestunud Kos 1 lõpuvärsid:

«Nende eest ära sa päästa end katsu —
see lõpeb peksu ja surmaga.»

Koidula teksti ei ole nimetatud ridade loomisel küll silmas peetud, kuid laulurütmi ja eelnevate värsside sisu on arvestatud. Ainukesena on siin ka riiminõuet järgitud. Seega võib

neist kolmest variandist just viimase lõpuosa pidada kõige leidlikumaks ja eeldada selle taga asjatundlikku autorit.

Kuidas on lugu nende kahe viimase värsiga, see jääb ebamääraseks. Kas märkusega *järg tuleb paremal ajal* tahetakse kinnitada, et järg on olemas, kuid antud poliitiline olukord ei luba seda ära tuua? Vastavad tundmatuks jäänud read pidid olema siis väga teravad, mida ei saa küll öelda eelesitatud kolme variandi puhul. Tõenäolisemalt on paroodia autor tahtnud siiski öelda, et alles paremate aegade tulles — ja need tulevad — võivad tõeks saada Koidula sõnad:

«süda ei aina või vangissa viibi' —
hõiska ja helise, õnnis suu!»

Paroodia trükiredaktsioon polnud määratud laulmiseks, kui seda aga rahva seas hakati lauluna kasutama, tuli 3. salmi täiendada või see hoopis ära jätta.

Autorist ei ole selle paroodia puhul kahjuks võimalik rääkida. Nii trüki- kui ka käsikirjalistes allikates on tekstid anonüümsed. Viimastes puuduvad ka igasugused märkused võimaliku või arvatava autori kohta. Paroodia looja oli tõenäoliselt vilunud sulega kirjamees. Õrnlüüriline alustekst on väga osavalt ja leidlikult ära kasutatud, tundeline isamaa-armastus ja -ülistus veidi enam kui pooli sõnu vastupidistega (kuigi enamasti mitte antonüümidega) asendades otse pea peale pööratud. Riimipuhtuselt on paroodia isegi oma eeskujust parem. Väga loogilise ülesehitusega laul annab konkreetsete piltide kaudu edasi suure ja tõepärase üldistuse nendest kibedatest minevikupäevadest. Lööva sisu ja tuntud viisi tõttu võeti see rahva poolt oletatavasti hästi ja rõõmuga vastu ning läks võitlejate ja kannatanute laulurepertuaari täienduseks. Sellist oletust lubab teha üleskirjutuste, kuigi väheste, laialdane päritolu (Lõuna-Eestist siiski pole noteeringuid). Pilt on tõenäoliselt nii tagasihoidlik omaaegse kogumise puudulikkuse tõttu, mis ilmneb peaaegu kõigi revolutsioonilaulude puhul. Kasutusel olevad variandid on enamuses (7 var.) viimase aastakümne kirjapanekud. Võib oletada, et laul, mis pool sajandit veel mälus püsis, pidi olema omal ajal võrdlemisi elavalt kasutatav.

Laulu levimine rohkem Põhja- ja Kesk-Eestis seletub ehk ka nimetatud trükiallikate sealse laiema tuntusega. «Meie Mats» kui ka laulik ilmusid ju Tallinnas.

*

Teksti juurde kuuluv soome meloodia on Eestisse levinud ilmselt trükiste vahendusel, mitte suulises traditsioonis. Viis on üldiselt tuntud vaid L. Koidula luuletusega, esmakordselt

trükis avaldatud C. R. Jakobsoni lauliku «Vanemuine kandle healed» II jaos 1871. a. A. Kunileidi neljahäälses seades.[6] Vaadeldava paroodiatekstiga on sellest vaid üksainus jäädvustus.[7]

TEKSTIVARIANTIDE NIMESTIK:

Trükitud:

A — «Meie Mats» 1907, nr. 19, lk. 7.
B — Meie Matsi Pilke ja nalja laulud. Tallinn [1908], lk. 5.

Käsikirjalised üleskirjutused ja helilindistused:

Lüg 1 — RKM II 116, 401/2 (4) < Lüganuse, Püssi al., Lohkuse k. — A. Källo < Emilie Older, sünd. 1904. a. (1962) — 2 + 4 v. + refr. 2 v. ja andm.
2 — RKM, Mgn. II 816 b < Lüganuse, Püssi al. — I. Rüütel < A. Källo, 52 a. (1962). — 2 + 4 v. + refr. 2 v. ja andm.
Tür 1 — RKM II 185, 437 < Türi, Visuvere k. — J. Palm < Juuli Topsman, 74 a. (1964). — 3 × 4 v. + refr. 2 v.
Kos 1 — RKM II 120, 423/4 (17) < Kose, Palvere — J. Palm < Joh. Palm (1962). — 3 × 4 v. + refr. 2 v.
Rap 1 — RKM II 114, 179 (74) < Rapla, Raikküla — M. Tapupere < Friedrich Simsoni laulikust, kirj. 1908. a. (1961). — 3 × 4 v. + refr. 2 v.
Han 1 — ERA II 4, 335 < Hanila, Ridasi k. — V. Noot < Iida Kalden, 21 a. (1928). — 2 × 4 + 2 v. + refr. (2 v.)
Käi 1 — RKM, AK 121, 1/2 < Käina, Kassari — M. Kalju < Helene Tamme materjalidest (1962). — 2 × 4 + 2 v. + refr. 2 v.
Jaa 1 — RKM II 55, 292/3 (13) < Jaani, Maasi k/n., Kavandi k. — S. Lätt < Jüri Jurkatami laulikust (1956). — 2 × 4 + 2 v. + refr. 2 v.
Tor 1 — RKM II 187, 347 < Tori, Sindi l. — M. Pill < Marta Talts (1964). — 2 × 4 v. + refr. 2 v.
Tt 1 — RKM, AK 14, 104 (62) < M. Tõnsingu albumist, kirj. 1909. a. (1956). — 2 × 4 + 2 v. + refr. 2 v.

---

[6] Vt. C. R. Jakobson, Vanemuine kandle healed II, lk. 15—16, nr. 10.
[7] RKM, Mgn. II 816 b < Lüganuse (1962) = Lüg 2.

4. „ÖÖSEL"

Paroodia «Öösel» aluseks on olnud Fr. Kuhlbarsi tuntud «Õhtulaul» (1867). Nimetatud teksti esimesed salmid on järgmised:

«Öö nüüd tuleb jälle
oma rahuga,
juba kuldne päike
läinud hingama.

Heinamaalt veel kõlab
lõbus lauluhääl
ja ka ööpik hüüab
halja oksa pääl.»[1]

Selle laulu esimest värssi, mõningaid sõnu, rütmi ja viisi kasutades on loodud revolutsioonijärgset rahutut aega ja öisi läbiotsimisi kujutav paroodia, mis ilmus 1907. a. «Meie Matsis» ja järgnevalt «Meie Matsi» laulikutes.

Kõigis mainitud allikates on paroodia peale interpunktsiooni täiesti ühesugune. «Meie Matsis» on see jagatud stroofideks:

«ÖÖSEL

Öö nüüd jõuab jälle
segadustega.
Olen vaevalt läinud
sängi hingama —

ukse tagant kostab
vali käskiv hääl,
hallid mundrid nõudvad
sisselaskmist seal.

[1] Fr. Kuhlbars, Laste laulik. Jurjev 1899, lk. 36. Laulu eri aegadel trükitud redaktsioonid on mõnevõrra lahkumineva sõnastusega, näit. teise salmi algus: «Kaasikust veel kostab.»

Unerahu kadund,
ei või parata!
Pead alla andma
võimumeestel sal»[2]

Samasugusel kujul esineb kõnesolev laul ka käsikirjalistes kogudes. Erinevusi leidub mõnede sõnade osas ning võib täheldada üksikuid ortograafilisi kõrvalekaldumisi. Üles on kirjutatud 14 varianti, millest 11 on terviklikud. Ühel (Jür 1) puudub kaks värssi ja kahel variandil (Tln 2, Ran. 1) viimane salm. Sim 1 on viimase salmi lõpp esimeses isikus tavalise kolmanda asemel. Teises värsis on Sim 1 ja Tln 2 *segadustega* asemel *koledustega*. Ran 1 ja Krj 1 on *säng* vahetunud *voodiga* ning Sim 1, Jür 1 ja Tln 2 *hingama* asendatud sõnaga *puhkama*. Ran 1 teise stroofi teises värsis on sõna *vali* asemel *kare* ja Krj 1 *käskiv* asemel *kärkiv*. Ran 1 on kõige enam varieerunud, kuid ka katkendlik, ja seega võib neid muutusi arvata rohkem unustamise kui traditsioonilise varieerumise valda. Terviklikest variantidest esineb Sim 1 ja Krj 1 noteeringutes kõige enam kõrvalekaldumisi trükitekstist, kuid needki on sisu seisukohalt nii ebaolulised, et ei anna mingit erikuju. Järelikult on paroodia kasutusele läinud trükiallikatest (oletatavasti eelkõige «Meie Matsi» ajakirjast) ja varieerumine on olnud üsna tühine. Trükiteksti järgi on pealkirjastatud kuus varianti ja üks variant kannab pealkirjana paroodia algusvärssi.

Paroodia autor on alustekstist kasutanud ära esimese lausepoole. Sõna *segadustega* on õnnestunud vastandiks alusteksti väljendile *oma rahuga*. Päikese asemel läheb puhkama (hingama) tagaotsitav «mässaja».

2. stroofis kohtame veel kahte Fr. Kuhlbarsi sõna: *kostab* ja *hääl*, kuid kaasikust kostva lauluhääle asemel on ukse taga mundrimeeste käskiv hääl. Edasi pole paroodial alustekstiga enam mingit seost.

Paroodia mõte jääb osalt varjatuks, ebamääraseks ja mida värss edasi, seda enam langeb sisuline ja stiililine väärtus. Julgest ja rohkem lubavast algusest võinuks saada jõuline võitlus- või protestilaul. Nähtavasti on anonüümne autor tahtnudki anda vaid üldisema pildi segadustest, inimeste kahtlustamistest ning läbiotsimistest.

Paroodia üleskirjutusi leiame laialipillatult üle maa ja lisaks veel eesti asundustest. Sellest võib järeldada, et laulu tunti mitmel pool eestlaste juures, aga kui sage oli selle kasutamine suulises traditsioonis, jääb selgitamata. Üleskirjutuste enamus

[2] «Meie Mats» 1907, nr 23, lk. 5.

kuulub käesolevasse aastakümnesse. Kaotades oma aktuaalsuse, kadus paroodia käibelt ning suures osas tõenäoliselt lihtsalt unustati.

*

Oma luuletuse «Õhtulaul» on Kuhlbars sidunud Chr. H. Rincki meloodiaga ning avaldanud sellisena esmakordselt 1868. a. väljaandes «Laulik koolis ja kodus». Tekstile on loonud uue meloodia J. Kappel.[3] Lihtsam ja rahvalikum Rincki viis on aga rahva seas enam levinud. Ka vaadeldavat paroodiat lauldi Rincki viisiga.

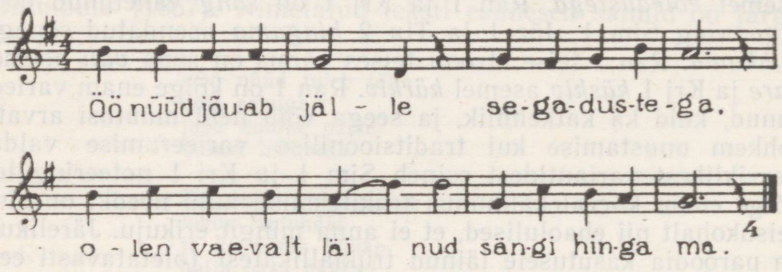

Paar väikest variatsiooni, mis eraldavad toodud viisi trükikujust, on ilmselt juhusliku iseloomuga.

TEKSTIVARIANTIDE NIMESTIK:

Trükitud:

A. «Meie Mats» 1907, nr. 23, lk. 5.
B. Meie Matsi Pilke ja nalja laulud. Tallinn [1908], lk. 14.
C. Meie Matsi Pilke- ja naljalaulud. 2. tr. Tallinna [1911], lk. 12.

Käsikirjalised üleskirjutused:

Sim 1 — RKM II 120, 46 (13) < Simuna, Paasvere v. — S. Sauemägi ja L. Randmere < Luise Krutob, sünd. 1900. a. (1962).
Hag 1 — ERA, AK 43, 21 < Hageri — A. Arro (1912).
Rap 1 — RKM II 114, 126 (59) < Rapla, Kodila — M. Tapupere < Jaan Andoki laulikust, kirj. 1907. a. (1961).
Tln 1 — RKM I 8, 501 < Tallinn — V. Vaari (1968).
Tln 2 — RKM II 120, 83 (2) < Tallinn — M. Salm ja M. Kalme < Amalie Krutob, sünd. 1895. a. (1962).
Jür 1 — RKM I 8, 558/9 (3) < Jüri, Tõdva — Johanna Jaanus (1968).

---

[3] Vt. näit. V. Tamman — J. Aavik, Eesti laul, lk. 57.
[4] RKM, Mgn. II 1241 h < Omski obl. (1966) = As 1.

Han 1 — ERA II 4, 357 < Hanila, Ridasi k. — V. Noot < Iida Kalden, 21 a. (1928).
Jaa 1 — RKM II 55, 294/5 (16) < Jaani, Kavandi k. — S. Lätt < Jüri Jurkatami laulikust, kirj. 1910. a. (1956).
Krj 1 — RKM II 147, 750 (3) < Karja, Õeste k. — A. Rand (1962).
Tor 1 — RKM II 187, 290 (9) < Tori, Sindi — M. Pill < laulikust (1964).
Ran 1 — RKM II 113, 687 (18) < Rannu, Rake k. — P. Tammepuu < Eduard Ummik (1961).
Vlg 1 — ERA, AK 56, 114 < Valga — R. Mölder (1907).
As 1 — RKM II 117, 19 (7) < Omski obl. — O. Mankin < Alma Mankin, sünd. 1895. a. (1962).
As 2 — RKM II 191, 494 (251) < Krasnodari krai, Kuubani — J. Olev < Toomas Olev, sünd. 1886. a. (1964).

REVOLUTSIOON JA RAHVALAUL

HERBERT TAMPERE

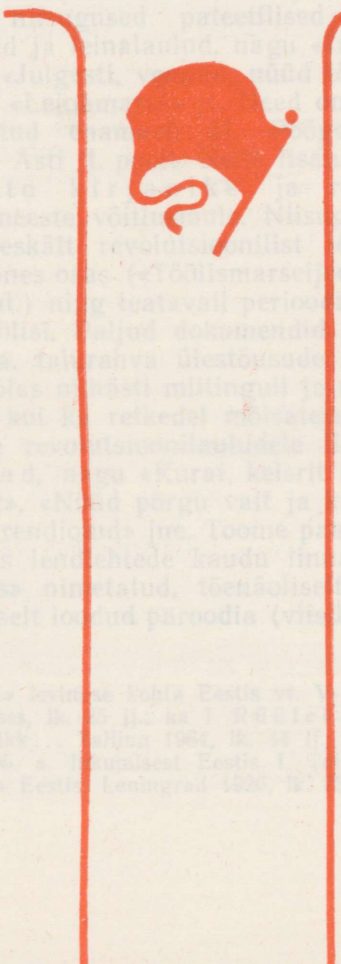

1. REVOLUTSIOONILAUL JA KOHALIK LAULUTRADITSIOON. REVOLUTSIOONISÜNDMUSED RAPLAS

Eesti revolutsioonipoeesia on rikas ja mitmekesine. Siia kuulub nähtusi, mida tuleb kvalifitseerida puhtkirjanduslikeks, kuid veelgi rohkem leidub selliseid laule, mis omavad kindla koha rahva laiade hulkade traditsioonis. Kui lasta pilk üle suulises käibes esinevate laulude, paistab sealt esmajoones silma kõige mobiliseerivam liik — proletariaadi võitluslaulud, niisugused pateetilised revolutsioonihümnid, võitlusele kutsed ja leinalaulud, nagu «Internatsionaal», «Töölismarseljees», «Julgesti, vennad, nüüd tööle!», «Varšavjanka», «Punane lipp», «Leinamarss» jt. Need on rahvusvahelised töölislaulud, tõlgitud enamasti H. Pöögelmanni, üksikud ka Fr. Tuglase, K. Asti jt. poolt. Neile lisandub terve rida eesti proletaarsete kirjanike ja revolutsioonile kaasatundvate kirjameeste võitluslaule. Niisuguste laulude levimisring haaras eeskätt revolutsioonilist tööliskonda ja intelligentsi, kuid mõnes osas («Töölismarseljees», «Julgesti, vennad, nüüd tööle!» jmt.) ning teatavail perioodidel ka laiu talurahvahulki ja käsitöölisi. Paljud dokumendid ja mälestused kõnelevad, et 1905. a. talurahva ülestõusude lipulauluks oli «Marseljees», mis kõlas niihästi miitinguil ja muudel rahva kogunemistel külades kui ka retkedel mõisatesse.[1]

Niisugustele revolutsioonilauludele lisandusid rohkearvulised paroodiad, nagu «Kurat, keisrit kägista!», «Ei abi saa me keisri käest», «Nüüd põrgu vait ja kurat unes», «Kas tunned maad, kus rendiolud» jne. Toome paar näidet. Juba 1905. a. algupoolel levis lendlehtede kaudu linnas ja maal «Tallinna tööliste lauluks» nimetatud, tõenäoliselt A. Rei, E. Otto jt. poolt kollektiivselt loodud paroodia (viisil «Meil tuleb abi jumalast»):

[1] «Marseljeesi» levimise kohta Eestis vt. V. Mälgu ja I. Rüütli artiklit käesolevas teoses, lk. 25 jj.; ka I. Rüütel — H. Kokamägi, Laul olgu lühike või pikk... Tallinn 1964, lk. 44 jj.; Punased aastad. Mälestusi ja dokumente 1905. a. liikumisest Eestis I. Toim. H. Kruus. Tartu 1932, lk. 77; 1905. aasta Eestis. Leningrad 1926, lk. 73, 179 ja 187.

«Ei abi saa me keisri käest,
kes rahva verest elab!
Me peame ise omast väest
kõik priiust taga nõudma.
Me kurjem vaenlane
on keiser tõeste:
ta tuleb sõdima
nüüd sandarmitega —
ei ole tema sarnast.»[2]

Eriti rohkesti liikus rahva seas tsaaririigi hümni paroodiaid, nagu

«Kurat, keisrit kägista,
põrgusse vii see
kahejalgne verekoer
hirmuks ta kaaslastele,
rahvale rõõmuks!
Kurat, keisrit kägista!»[3]

või

«Poisid sõid rähna ää!
Silmad ja kõrvad,
kondid ja luud jätsid koertele.
Koerad neid närisid,
sabu liputasid.
Nõnda söödi see rähna praad.»[4]

Tuntud kroonu- ja kirikulauludele on siin antud hoopis teine, koomiliselt mõjuv sisu, kusjuures algupärane vorm, mitmed tunnuslikud sõnakujud ja meloodia on säilitatud. Laulude algne mõte on seega täiesti naeruvääristatud. On parodeeritud isegi armastatud rahvalikke laule, mitte neid põlastades, vaid näidates, kuidas neis peituv õilis idee on ekspluataatorlikus ühiskonnas vastuolus tegeliku eluga. Säärased laulud tekkisid osalt rahva suus, nii maal kui linnas, jätkasid rahva vana parodeerimisharrastust (vrd. «Kass on linnukesest suurem», «Isameie istus puus», «Siion kaebas suures hädas» jne.), kuid said olulist lisa ka proletaarsete kirjanike (J. Lilienbach, G. Tikerpuu jt.) sulest, kes seda žanri arendasid just rahvaloomingu eeskujudel.

Eeskätt maarahva seas sai XX saj. alguses uut hoogu mõisnike ja pappide vastu sihitud olustikuline rahvalaul, mis möödunud sajandil rahvusliku liikumise perioodil oli andnud rikkalikke võrseid («Eesti mees ja tema sugu» jt.). Konkreetsete tegelaste, kohtade ja sündmuste varal näidati, kui üle-

[2] KM KO, F. 172, M. 17 : 2, lk. 3/5 — hektografeeritud lendlehest Tartuja Võrumaal 1905. a. Laulu tekkimisest vt. E. Otto, Nooresoo liikumisest Tartus 1902—1905. — 1905. aasta Eestis. Leningrad 1926, lk. 129.

[3] RKM II 119, 43 (17) < Tartu < Leningrad — A. Vigla (1961). Vrd. «Tapper» 1917, nr. 2, vg. 63 jj.

[4] ERA II 196, 712 (27) < Laiuse — F. Eichenbaum (1936).

kohtune ja rahvavaenulik on valitsev kord. Võiksime tuua näiteks laulu, mis 1905. a. paiku levis küllaltki erinevais variantides kõikjal Ida-Saaremaal (lähem ümbrus tunneb selle autoritki, see on Konstantin Tuttav):

«Kui lähed mööda Põide kergust,
paistab sulle silma ergust
õunaaed ja tore loss,
kus elab vana Aaderkass.

Pennikoormat on tal piiri,
kopikat ei maksa üüri,
suurt vilja kasvatab ta põld
ja kõrget renti maksab vald.

Oleks see tal üksi mõisa,
peale selle on veel teisa —
üks on Undus, teine Koigis,
valitseb kui keiser riigis.

Kole suur ta loomakari,
kaladega Koigi järi.
Laseb kalad järves seista,
sa maailma randu rüüsta.»[5]

Leidus pikki ja lühikesi laule, kuni päris napisõnalise võitlusloosungini, nagu kõikjal lauldud

«Saksad surevad, mõisad põlevad,
mets ja maa saab meitele![6]

Niisugustes lauludes sagenes järjest eitav suhtumine ka tsaarivalitsusse. 1905.—1907. a. oli see juba reeglipäraselt valitsusevastane. Üks teravamaid revolutsioonilisi rahvalaule oli üle maa tuntud ja paljudes erikujudes levinud «Vene riigi seadus». Selles jutustatakse «verisest arveteõiendamisest rahvaga, demonstratsiooni tulistamisest Tallinnas Uuel turul ning tsarismi roiskumist paljastanud Vene-Jaapani sõjast, paisates näkku terava süüdistuse mitte üksnes sõjaväelisele juhtkonnale ja politseivõimudele, vaid ka valitsusele ja tsaarile endale».[7] Kõik see lõpeb üleskutsega:

«Oh rahvas, tõuse, ärka,
sind hüüab priiustund!...»[8]

Mitmed olustikulised laulud kõnelevad konkreetsetest revolutsioonisündmustest: Rotermanni vabriku ja aitade põletamisest, mõisate hävitamisest, kroonukulli mahakiskumisest. Maa-

[5] RKM II 129, 115/7 (5) < Põide — O. Koel (1962).
[6] Vt. H. Kokamäe ja I. Rüütli artiklit käesolevas kogumikus, lk. 165 jj.
[7] I. Rüütel — H. Kokamägi, Laul olgu lühike või pikk..., lk. 48.
[8] RKM II 114, 48/54 (9) < Rapla — M. Tapupere (1962).

rahva viha oli aga esmajoones suunatud ikkagi mõisnike vastu. Lühikese seletuse annab selle kohta ühe Saaremaa rahvalaulu algussalm (samuti K. Tuttava loodud):

> «1905. aasta oktoobrikuus
> oli sakstel raske õnnetus:
> vist oli seda teinud orjapiits,
> mis ära seletas nüüd suits.»[9]

Pärast revolutsiooni mahasurumist tekkis eriti 1906. aastal hulgaliselt olustikulisi laule karistussalkade veristest tegudest. Mõned neist levisid laialt, said igas suhtes tõelisteks rahvalauludeks («Küll näed sa ilmas nähtusi», «Seal Jõhvi ümber sündinud», «Seal vaikse Paala kalda peal», «Kui aastanumber sai 1906» jt.).[10] Hiljem jätkasid sama traditsiooni vahest ainult laulud Saaremaa ülestõusust ja selle julmast mahasurumisest 1919. aastal.[11] Selle perioodi vangilauludeski («Üks vangimaja Tallinnas» jt.) teravnes ühiskondlik protest ning surus välja sentimentaalset pihtimusluulet.

Kuidas folkloristil tuleb suhtuda niisugustesse lauludesse, mis olid rahva seas küll laialt käibel, kuid mille päritolu on liigiti nii erinev ning sisuline ja emotsionaalne külgki suuresti lahkuminev? Missugustesse loomingukategooriaisse nad kuuluvad, mida siin võib lugeda folkloorseks, mida kirjanduslikuks nähtuseks? Kõiges selles on uurijail olnud lahkarvamusi. Viimastel aastatel on rahvusvahelises folkloristikas kirjanduse ja folkloori suhetega üsna rohkesti tegeldud ning jõutud seisukohtadele, mis lubavad neid nähtusi selgemalt eraldada või vähemalt kõrvutada. Küsimust on arutatud just töölislaule arvestades mitmel rahvusvahelisel sümpoosionil, eriti põhjalikult 1961. a. Praha lähedal Liblices ja 1964. a. Moskvas VII Rahvusvahelisel antropoloogia ja etnograafia kongressil.[12] On üldiselt jõutud järeldusele, et töölislaulude spetsiifilisele iseloomule vastab kõige paremini järgmine eri loomingukategooriaid arvestav klassifikatsioon: kirjanduslik töölislaul (seda tüüpi kui «Internatsionaal», «Varšavjanka» jms.) ja töö-

---

[9] RKM II 38, 341/3 < Põide — V. Truumets (1952).

[10] Sellest laulurühmast kõneldaksegi käesoleva artikli järgmistes peatükkides.

[11] Vt. H. Tampere ja I. Rüütli artiklit «Üks rahvalaul Saaremaa ülestõusust» käesolevas kogumikus, lk. 283 jj.

[12] Vt. H. Strobach, Internationales Symposion zur Erforschung des Arbeiterliedes. — Deutsches Jahrbuch für Volkskunde VIII : 1 (1962), lk. 137 jj.; В. К. Соколова, Работа симпозиумов на VII Международном Конгрессе антропологических и этнографических наук. — «Советская этнография» 1965, nr. 1, lk. 149; W. Steinitz, Arbeiterlied und Volkslied. — Deutsches Jahrbuch für Volkskunde XII : 1 (1966), lk. 1 jj.

lisrahvalaul.[13] Esimeste hulka kuuluvad eeskätt võitluslaulud, millele on iseloomulik agitatsiooniline sisu ja pateetiline hümni stiil (ka muusikas). Need laulud väljendavad marksistliku töölisliikumise täpselt formuleeritud eesmärke ja nõudeid ning vastavad poliitiliselt arenenud tööliskonna teadvusele ja tundeelule. Revolutsioonilisi rahvalaule iseloomustab seevastu lihtne stiil, mis on omane ka teistele sama ajajärgu rahvalauludele, nende põhiliselt konkreetseile faktidele rajatud jutustav sisu kajastab laiade töölis- ja talupoegade ringkondade revolutsioonilisi tundmusi. Viisid on sisust olenevalt kas bravuurse (sageli tantsulise) või jälle sentimentaalse karakteriga, võetud enamasti käibelolevate rahvalaulude või rahvalike laulude, samuti ka tantsuviiside repertuaarist. Nii on see olnud teistes maades ja nii Eestiski.

Laulu kuuluvust kirjanduslike võitluslaulude või revolutsiooniliste rahvalaulude hulka ei määra siiski mitte päritolu ega sellest tingitud erinevused sisus, stiilis ja algses loomisprotsessis, vaid *tradeerimine*. W. Steinitz defineerib: «Rahvalaul tekib ükskõik millise päritoluga laulust, mis ühiskonna, kollektiivi poolt on vastu võetud ning mida seejuures tema arenemise kestel rahva poolt loominguliselt vormitakse.» [14] Ühine mõlemale kategooriale on vastuvõtt revolutsioonilise rahva poolt, kuid erinevad on laulude kasutamine (loominguline või reprodutseeriv) ja levikuteed.

Kirjanduslikeks töölis- ehk revolutsioonilauludeks nimetatud võitluslaulud, seda tüüpi nagu «Internatsionaal», «Varšavjanka» jt., ei ole puhtalt literaarne nähtus, nad pole määratud niivõrd lugemiseks, deklameerimiseks, koori- või soololauluks (ka niisuguseid võitluslaule on olemas), vaid laiade rahva-

---

[13] Kesk- ja Lääne-Euroopa maades vaadeldakse revolutsioonilaule tavaliselt *töölislaulude* osana. Meil pole aga teravat vahet töölis- ja talupojalaulude vahel. Kumbki klass oli veel sajandi algul teineteisega värskete päritolu-, isegi sugulussidemetega ühendatud, mõlemad kannatasid rõhumise all, mille juured olid samad. Revolutsioon nendel aegadel meie tingimustes sidus kumbagi klassi veel tugevamalt. Proletariaadi võitlus tõstis ka talurahvaliikumise hoogu. «Talurahva revolutsioonilisuse juured peitusid mõisnike ja tsaarivõimu vägivalla ja rõhumise vastu peetavas võitluses, mis tegi ta töölisklassi liitlaseks demokraatlikus revolutsioonis» (Eesti NSV ajalugu II, lk. 343). On loomulik, et kirjanduslik võitluslaul kodunes sajandi alguskümnendite tingimustes rohkem linnaproletariaadi hulgas, rahvalaul aga rohkem maal, kuid see vahe on siiski sünteline (vt. näit. Rapla revolutsioonilaulude repertuaari lk. 227, joonealune 24).

[14] W. *Steinitz*, Deutsche Volkslieder demokratischen Charakters aus sechs Jahrhunderten I. Berlin 1954, lk. XXVI. Lähemat põhjendust, eriti töölis- ja revolutsioonilaulude seisukohalt, mida ka käesolevas artiklis jälgitakse, vt. W. *Steinitz*, Arbeiterlied und Volkslied, lk. 6 jj.; samuti H. *Strobach*, Bauernklagen. Berlin 1964, lk. 374 jj.; ka H. *Strobach*, Variierungstendenzen im deutschen Arbeitervolkslied. — Deutsches Jahrbuch für Volkskunde XI : 1 (1965), lk. 183 jj.

hulkade kasutamiseks, laulmiseks massilistel kokkutulekutel, miitingutel, rongkäikudel ja relvastatud võitlusel. Sellelt seisukohalt tuleb neid laule lugeda rahvalike laulude ehk massilaulude kategooriasse, mille massiline kasutamine rahva hulgas seisab siiski suuremal või vähemal määral kirjanduse, noodiraamatute, laulukooride, kooliõpetuse, raadio jm. algallikaid täpselt reprodutseerivate informatsioonivahendite kontrolli all. Nende tee käib mõningatele kõrvalepõigetele vaatamata ikka ja alati uuesti kirjanduslikult algallikalt (või tõlkelt) kasutajale (folklooris aga elavas ettekandes suust suhu, laulikult laulikule, pillimehelt pillimehele). Revolutsioonilised massilauludki omavad enamasti kindlat teksti- ja viisikuju, mis neil kui suuri rahvahulki ühendavail lauludel peakski olema muutmatu. Kui me näeme mõnikord siiski improviseerivat edasiarendamist ja variaablust, teatavat folkloriseerumist, tuleneb see asjaolust, et laulude levitamine trükis ja käsikirjaliselt on olnud raskendatud. Enamasti on need muutused jäänud ikkagi individuaalseteks põigeteks ning parandatud ühisel laulmisel. Suurem osa püsivamaid muudatusi tekstis kannab kirjandusliku redigeerimise iseloomu. Laiade masside osa piirdub tavaliselt pakutud redaktsioonide või erinevate tõlgete vastuvõtmises või tagasilükkamises, mõnikord ka laulmiseks sobivate salmide väljavalimises. Viisid elavad, vähemalt nende kasutamise algusaegadel, rohkem või isegi põhiliselt folkloorset elu.[15]

Rahvalaulu (ka revolutsioonilise rahvalaulu) primaarseks tunnuseks on seevastu just loominguline tradeerimisprotsess kollektiivis, tema jätkuv lihvimine ja kujundamine levimisel, seega variaablus. Ümberkujundamine, olgu spontaanne või kaua kaalutletud, võib haarata vahel ainult üksikelemente, vahel kogu laulu, see võib olla teatavail kordadel intensiivsem, teistel puhkudel loium. Põhjused selleks on mitmesugused. Võib tulla ette sedagi, et laul levib ilma oluliste muutusteta, kuid ka sel korral pole see tingitud algallika kontrollist. Üldiselt on mõlemad laulurühmad, nii revolutsioonilised massilaulud kui ka rahvalaulud, objektiivselt eraldatavad, kuid pole siiski vastandid. Koos moodustavad nad revolutsioonilaulu, mis on omavahel seotud samade poliitiliste ideede ja aktsioonide, samasse töötava rahva leeri kuuluva lauljaskonnaga ning mõjustavad üksteist vastastikku oma mitmesugustes liikides, moodustavad nagu sama nähtuse kaks palgepoolt.

Revolutsioonilisi rahvalaule, nagu juba eespool märgitud, on tekkinud kõige enam 1905.—1907. a. revolutsiooni päe-

[15] Revolutsiooniliste massilaulude varieerumisest, erinevaist tõlgetest ja redaktsioonidest vt. V. Mälgu ja I. Rüütli artiklis «Proletariaadi rahvusvahelisi võitluslaule» käesolevas koguteoses.

vil. See aeg oli eesti rahvalaulu elus üheks viimastest puhangutest, sest hiljem on folkloor järjekindlalt ja seaduspäraselt tagasi tõmbunud, kadunud või äärenähtuseks muutunud, teed andnud kirjanduslikule traditsioonile. Mitmed I Vene revolutsiooni aegsed rahvalaulud omandasid veel laia levimisala ja pika ea, teised aga jäid kitsastesse piiridesse ning kadusid mõnikord üsna peatselt. Üks tähtsamaid kohalike revolutsiooniliste rahvalaulude taimelavasid oli küll praegune Rapla rajoon ja selle lähem ümbrus Põhja-Eestis,[16] kus teatavasti revolutsioonileek tõusis väga kõrgele ning karistusoperatsioonidki olid äärmiselt valjud ja verised. Kuid ei tohi jätta tähele panemata ka selle piirkonna põlist elavat laulutraditsiooni, mis oli vajalikuks aluseks ja eelduseks uute laulude tekkimisele.

Rapla ümbruse, üldse endise Lõuna-Harjumaa rahvalaul omas naaberaladega võrreldes küllaltki tunduvaid erijooni. Rahva elu-olu ja tavade omapärase arenemise tõttu olid siin XIX sajandi teisel poolel (meie regivärsilise rahvalaulu kogumise kõrgperioodil) vähe tuntud niisugused Põhja-Eestis muidu populaarsed laululiigid nagu lõikuse- ja kiigelaul. Pulmadeski oli välja kujunenud säärane kombestik, mis võttis võimaluse vastastikuseks laulmiseks. Seepärast eksisteerivad mujal tavaliselt esikohal seisvad pulmalauludki siin üsna tagasihoidlikult. Silmapaistvalt mitmekesised ja terava väljenduslaadiga olid aga laulud küla ja mõisa, samuti külasisestest vastuoludest. Neis lauludes ei piirdutud ainult kummagi poole elu-olu kõrvutamisega või sarkastilise suhtumisega ekspluateerijaisse, vaid õhutati mõnikord lausa hävitavat vastuhakku härradele ja sundijaile. On ju tuntud selle mõisatega küllastatud piirkonna ülestõusutraditsioonidki, alates Jüriöö ülestõusust kuni Kose-Uuemõisa sõja ja Mahtra sõjani. Toome näite laulust «Kättemaks sakstele»:

«Oleks minu olemine,
teiseks minu tegemine,
küll ma teaksin, mis ma teeksin!
Saksa sööksin, teise jooksin,
kolmanda vere valaksin.» [17]

Palju laule kõneleb noorte omavahelistest suhetest, kosjadest ja abielust, pidudest ja laulmisest, tööst ja loodusest. Kõik

[16] Silma paistavad mitme laulu tekkekohana ka Saaremaa ja Virumaa, mujalt pärinevad ainult üksikud ja sageli vähese levikuga laulud. — Praeguse Rapla rajooni piires kajastuvad sündmused Raplas, Kohilas, Märjamaal ja Vigalas. Järgnevais peatükkides käsitletakse ainult Rapla keskuse ümber (end. Rapla kihelkonnas) loodud laule või lauluredaktsioone, mis siiski pakuvad küllalt tüüpilisi näiteid eesti revolutsioonilise rahvalaulu tekkimise ja kujunemise mõistmiseks üldse.

[17] ERA II 6, 707/8 < Rapla — R. Viidebaum (1928). — Üldiselt tuntud redaktsioonides on teomehe soovunelmaks panna «härrad härgadeks» või «saksad santima».

need temaatilised rühmad on eesti regivärsis üsna naiseliku, selgelt lüürilise iseloomuga. Kuid endisel Lõuna-Harjumaal näikse neis, niisamuti kui ühiskondlikke vahekordi käsitlevais lauludes meeste osa päris suur olevat. Seetõttu värsistatakse elunähtusi sageli üsna otsesõnaliselt, ilma ilustamata ja mõnikord veidi robustseltki, nagu see on omane meestelaulu stiilile. Silmapaistvalt suur on eepiliste joonte rohkus ning ühes sellega tegelaste ja tegevuskohtade konkreetsus. Olgu näiteks ülemaaliselt hästi tuntud lüüriline laul «Panen hõlbule tööle», mis annab harilikult lühidalt ja nimesid nimetamata edasi ükskõik millise noormehe meelitussõnu oma väljavalitule, lubadusi mitte anda talle rasket tööd, sööta teda suhkru ja pähklituumadega.[18] Raplas näeme, et sedagi laulu oli võimalik siduda kindla sündmustikuga, tõeliselt elanud isikute ja olemasolevate kohtadega, tõsieluliste olukordadega ning väljenduda võis armastuslaulu kohta mitte just väga peenetundeliselt:

«Kord ma nägin Keastu õues
üht punavalget Kaiekest,
mõtles minna mehele,
tahtis Tamari Aadule.
Aadu ütles temale:
«Teeni veel üks terve aasta,
sul on aega andi teha,
vikkelsukke veeretada,
kindaveera kirjutada.
Siis tulen ma so järele
punasekõrvi ruunaga,
roosa värvit saaniga.
Ma panen sind hõlpsa ametisse:
sui panen sukka kuduma,
talvel vokit tallama.
Sui sind söödan suhkuriga,
päeva pähkletuimadega,
nädali närtsind kaalidega,
üks kuu veel kustund küünaldega.»» [19]

Üle maa oli hästi tuntud jutustav laul «Kubjas ja teomees», milles räägitakse kupja ja teomehe kokkupõrkest mõisaväljal.[20] Peategelaseks on tavaliselt nimetu teomees — «mina»: «Läksin tilluke teole...» Tema vastaseks nimetu kubjas või kilter. Sellega ühenduses esineb mõnikord ainuke kohanimi laulus: «Kubjas tuli mõisa poolt, kilter Kiima [ka Kiili, Kihva, Kitse, Kuura jne.] kõrtsi poolt.» Aga kus needki asuvad? Kui palju erinev

[18] Vt. Vana Kannel IV. Karksi vanad rahvalaulud I. Toim. H. Tampere. Tartu 1941, lk. 271 jj.

[19] EKS 8° 1, 205 (71) < Rapla — J. Roots (1877). — Tamari Aadust ja Keastust kõneldakse veel teiseski laulus.

[20] Vt. V. Pino, Laulurühma «Kubjas ja teomees» tüpoloogilistest suhetest. — Eesti rahvaluulest. Tallinn 1964, lk. 35 jj.

on sellest üks Rapla variant (või lokaalredaktsioon), mis kujunes välja tõenäoliselt möödunud sajandi 50-ndate aastate paiku. Mahtra sõja päevil. Siin on tegelased nimelised: Saksa Jüri (Mõisa Jüri), Teu Tõnu ja Matsu Jüri. Nende kokkupõrge mõisapõllul antakse kahekõnes. Ja kui lõpuks kubjast kavatsetakse kättemaksuks tulel kõrvetada, toimub selle ettevalmistus nõnda:

«Ma tõin Torist tündre tõrva,
Valtust vanad Klasna[21] kepid,
Kehknast vanad Miilna[22] vitsad,
siis tegin tule tõrvamäele,
mõisa taha välja otsa.»[23]

Kui palju konkreetsust! Nagu oleks laul siinsete sündmuste põhjal algselt loodudki.

Me näeme nõnda juba vanast regivärsist väljakasvavate s i i r d e v o r m i d e juures palju kohalikku. Ka hiljem harrastasid mitmed küla laulumeistrid vemmalvärsside loomist kohalikest sündmustest ja inimestest, milles ilmnes sageli terav kriitiline suhtumine elunähtustesse. Nii võime ütelda, et k o h a l i k r e v o l u t s i o o n i l a u l Raplas ei tekkinud tühjale kohale, vaid see oli traditsiooni poolt juba pikkade aegade jooksul sisuliselt ja vormiliselt ette valmistatud. Erilist tõuget sai see 1905.—1907. a. sündmustest enestest ja samuti sellest suurest revolutsioonilaulude repertuaarist, mis siin neil aastail niihästi suuliselt kui ka käsikirjaliste laulikute kaudu levis.[24]

---

[21] Gustav D. v. Glasenapp — Valtu mõisnik 1840—1862.

[22] Karl A. F. zur Mühlen — Ohekatku mõisnik 1835—1860.

[23] H III 3, 559/60 (1) < Rapla — H. Sokrates (1889). — Ka mõnes teises Loode-Eesti variandis leidub nimesid, nagu Talli Mart, Kubjas Jaan jt.

[24] Tsaarivalitsuse ja kodanliku Eesti perioodil laiemalt rahvasuus ja käsikirjalistes laulikutes levinud lauludest olid Raplas senistel andmetel tuntud (algusvärsside alfabeetilises järjekorras): «Ei abi saa me keisri käest», «Hoia oma keelt «Marseljeese» eest», «Hurraa! üles töölised!», «Ilm õhkab, pisarad tal laugel», «Isamaa kurvalta pinnalta paistab», «Juba kaseladvalt lehed langvad», «Julgesti, vennad, nüüd tööle!», «Kas tunned maad, kus rendiolud», «Kauem raudu me kanda ei taha», «Kord sündis mul väike tüli», «Kõik põrgu vait ja kurat unes», «Küll näed sa ilmas nähtusi», «Maad katab pisarate meri», «Maha jätkem kõik endised ajad», «Margareeta paks ja ilus», «Meil vallamaja väravas», «Metsad kaovad silmanähes», «Mingem üles Lasnamäele», «Nüüd maa on vait, kõik linnud unes», «Nüüd üles, keda needus rõhub», «Nüüd ülesse, ülesse, tööliste väed!», «Nüüd üles, üles, vägevad väed!», «Oh püüa ennast, põhjatuul!», «Päike tõusis kuldsest merest», «Püha öö, jõuluöö», «Rind lõpmata armastust rahvale täis», «Rõõmupühad jõulud jõudnud», «Saksad surevad, mõisad põlevad», «Seal Jõhvi (Vigala, Rapla) ümber sündinud», «Seal vaikse Paala kalda peal», «See Vene riigi seadus», «Sind, rahvas, pressind, pimestand», «Tallinnast Rahumäele», «Teid neelas verine võitlusevald», «Te surite võitluses vendade eest», «Tööliste õigusi hoieldes», «Vaenlase tormid meist tuiskavad üle», «Vaiki, vaiki, suukene», «Vaikne hommik, ilm kõik vaga», «Võtkem nüüd, vennad, kõik rahvale vabadust nõuda», «Öö nüüd jõuab jälle segadustega», «Üks vangimaja Tallinnas» jmt. — Vt. KM RO riimiliste laulude kartoteeki.

Nii suurt levikut on revolutsioonilaulud mujal vaevalt leidnud.

Missugused olid need kohalikud olud ja sündmused 1905.—1907. a. päevil, mis tingisid püsivat revolutsioonilist meeleolu, ergutasid protesteerivaid laule laulma ja looma?

Rapla ümbruse maatöölistel ja kehviktalunikel, samuti külaintelligentsil olid XIX ja XX sajandi vahetusel kujunenud tihedad sidemed Tallinna proletariaadiga, kes suurel määral ju põlvneski ümberkaudseist Harju- ja Läänemaa kihelkondadest.[25] Jõudsalt hakkas kasvama ka kohalik töölisklass (Kohila, Rapla ja Järvakandi vabrikuis). Seetõttu on mõistetav eriline hoog, millega viidi mõisnike surve all rängalt kannatavais Rapla kihelkonna valdades 1905. a. läbi revolutsiooniakte, eriti relvastatud ülestõusu tsaari- ja mõisnike režiimi vastu 13.—17. detsembrini, loodi revolutsioonilisi omavalitsusi jne. (vt. joon. 30), Kohila ja Rapla kujunesid silmapaistvaiks talurahvaliikumise keskusteks Harjumaal. Need said tähtsamaiks teekonnaetappideks ka pärast «Volta» koosolekut Tallinnast teele asunud võitlusrühmadele. See salk, kes liikus Rapla suunas, kasvas lumepallina. Kohale jõudes kuulus sinna juba 700—800 meest.[26]

Ülestõusule järgnes vahetult julm «kohtumõistmine» karistussalkade poolt. Selle verine käik pole vahest veel täpselt kindlaks tehtud, kuid sellest on siiski üsna palju mälestusi kirja pandud.[27] Nende järgi jõudnud madrustest karistussalk Raplasse jõululaupäeval. Esimene suurem aktsioon olnud Valtus Nurme külas, kus ootamatult saanud surma 7 (või 8) süütut inimest, haavata veel mitmed ning lõpuks põletatud maha Matsi talu. Sellest sündmusest on juttu ka lauludes.[28] Mahalaskmisi olnud viimasel jõulupühal, vana-aasta õhtul ja hiljemgi (mitu meest lasti maha veel 25. jaanuaril Rapla kiriku-

---

[25] R. Pullat, Tallinna elanikkonna kujunemine aastail 1871—1917. — Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised XIII (1964). Ühiskonnateaduste seeria nr. 3, lk. 197 jj.

[26] Vt. Eesti NSV ajalugu II, lk. 406 jj. — Üksikasjalise, kuigi erapooliku ülevaate Rapla sündmustest ja kohalikest peategelastest (omamoodi isegi ülestõusu põhjustest) annab süüdistusakt, mis esitati Peterburi Kohtupalati väljasõiduistungile Tallinnas 13. IV 1907. (Vt. «Päevaleht» 10.—13. IV 1907, nr. 83—86.) Asja arutas ja otsustas tegelikult sõjakohus sama aasta sügisel, mõne osalise kohta veel 1911. a. kevadel. Vt. «Päevaleht» 27. IV 1911, nr. 93. — Rapla sündmuste kajastusi rahva mälestustes vt. KM KO, F. 200, M. 15 : 2 — E. Tensmann (1930).

[27] Vt. näit. KM KO, F. 200, M. 15 : 2, lk. 137 jj.; andmed laulu «Eesti alevis» (käesoleva art. ptk. 2) variantide juures; EKRK I 2, 67 jj., 89, 97, 101 jj. jm.; KKI MT 144, 12/3; «Virulase lisa» 5. VIII 1906, nr. 15, lk. 119; «Virulane» 10. VIII 1906, nr. 132.

[28] Vt. ptk. 2 (laulu «Eesti alevis» Av-episood) ja ptk. 5 («Jõululaul Valtust»).

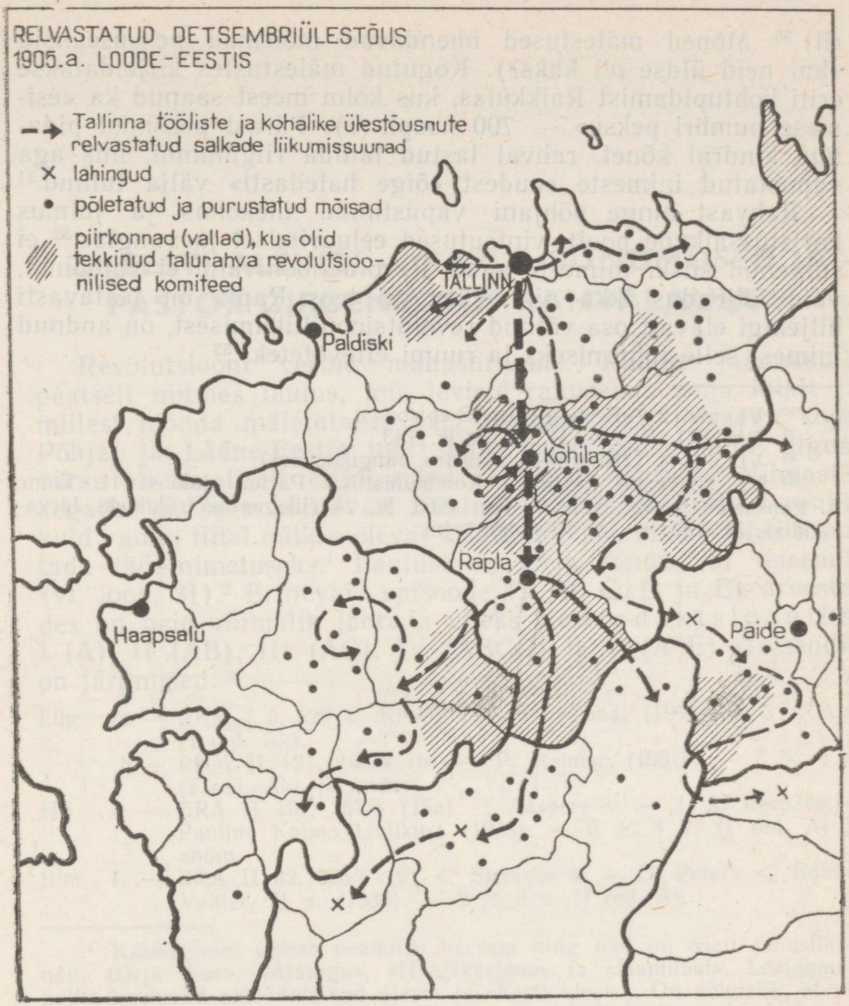

30. Relvastatud detsembriülestõus 1905. a. Loode-Eestis («Eesti NSV ajaloo» II k. järgi).

mõisa ligidal leppade all).[29] Rapla vallamaja juures korraldatud massiline peksmine mõnede andmete järgi jaanuari algul, «näidiskohtumõistmine» karistusaktsiooni ülema kindral Bezobrazovi otsesel juhtimisel aga mitme vallamaja juures jaanuari lõpul ja veebruari esimestel päevadel (Raplas 30. jaanua-

[29] Vt. ptk. 2 («Eesti alevis» A-episood) ja ptk. 3 («Süütu ohver»).

ril).[30] Mõned mälestused ühendavad mõlemad peksuseansid (kui neid üldse oli kaks?). Kogutud mälestustes kirjeldatakse eriti kohtupidamist Raikkülas, kus kolm meest saanud ka «esimese numbri peksu» — 700 hoopi (?). Pärast peksmist pidanud kindral kõnet, rahval lastud laulda riigihümni, mis aga vapustatud inimeste suudest «õige haledasti» välja tulnud.[31]

Rahvast hinge põhjani vapustanud ülekohus ja julmus karistussalkade poolt, vintsutused eeluurimisel ja vanglas[32] ei sulgenud siiski inimeste suud. Revolutsioonivaim ei vaibunud, vaid väljendus ikka nii sõnas kui teos. Rapla on teatavasti hiljemgi elavalt osa võtnud revolutsiooniliikumisest, on andnud inimesi selle juhtimiseks ja ruumi ettevõteteks.[33]

---

[30] Vt. ptk. 2 («Eesti alevis» B-episood).
[31] KM KO, F. 200, M. 15 : 2, lk. 143.
[32] Vt. ptk. 4 («Noormees pimedas vangikoopas»).
[33] Vt. Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost II. Toim. A. Panksejev ja M. Pesti. Tallinn 1963, lk. 24 (illegaalne trükikoda Järvakandis), lk. 130 jt. (A. Riismann) jm.

2. „EESTI ALEVIS" — RAPLA SÜNDMUSED JA PASTOR GIRGENSOHN RAHVALAULUS

Revolutsiooni verine mahasurumine Raplas jäädvustati peatselt mitmes laulus, mis levisid rahvasuus üsna laialt ja millest mõnda mäletatakse veel tänapäevalgi. Peaaegu kogu Põhja- ja Lääne-Eestis tunti väga hästi laulu, mille algusvärss oli tavaliselt «Küll näed sa ilmas nähtusi». Viimastel aegadel on seda korduvalt trükitud pealkirjaga «Must ronk», kuid vanim tiitel näikse olevat «Eesti alevis», mida võibki kasutada tüübinimetuseks.[1] Laulust on kirja pandud 51 teisendit (vt. joon. 31).[2] Erinevaid episoode (A, B, C, D ja E) arvestades on neid võimalik jaotada viieks p e a r e d a k t s i o o n i k s: I (A), II (AB), III (AC), IV (ABCD) ja V (A*E). Teisendid on järgmised:[3]

Lüg 1a — RKM I 6, 529 < Kiviõli l. — P. Keimar (1961). — 5 × 4 v. (I red. Ak).
b — RKM II 121, 166/9 (6) — P. Keimar (1961). — 7 × 4 v. (I red. Ak) ja andm.
Hlj 1 — ERA II 197, 157/8 (15a) < Aaspere v. — J. A. Reepärg < Pauline Kalmo laulikust (1938). — 6 × 4 v. (I red. A) ja andm.
Sim 1 — ERA II 32, 525/6 (9) < Sirevere k. — O. Peters < Eduard Vahter, 71 a. (1930). — 9 × 4 v. (I red. A).

---

[1] Käsikirjades esineb pealkirju harvem ning nad on osalt juhuslikud, näit. «Orja roos», «Ajalugu», «Hingekarjane» ja «Hannibal». Levinumate hulka kuuluvad «Möödaläinud ajast» ja «Eesti alevis». On võimalik, et viimane kuulus algteksti juurde.

[2] Variandid on läbi töötatud seisuga 1. I 1967. — Arvestamata on mitmest variandist (Sim 1, Tln 1 jt.) kompileeritud trükitud tekst L. V i h a l e m, Valimik eesti rahvaluulet. Tallinn 1958, lk. 74 jj.

[3] Teisendite loendis on arvestatud eesti folkloristikas väljakujunenud kihelkondade järjekorda. Nende nimetused on antud nii siin kui ka järgnevas käsitluses lühenditena. Kihelkonna piires on teisendid järjestatud mitte üleskirjutamise kohta ja aega silmas pidades, mida oleks olnud raske teostada, vaid fondide tekkimise kronoloogilises järjekorras (KM RO kogud teatavas kindlas järgnevuses, Emakeele Seltsi (ES), Keele ja Kirjanduse Instituudi (KKI) ja Tartu Riikliku Ülikooli eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri (EKRK) kogud. — Täht «k» A- või B-episoodi juures tähendab, et siin esineb ka motiiv kättemaksust Girgensohnile, täht «v» A-episoodi juures, et siin leidub salme Valtu sündmustest. Episoodide sisu esitatakse järgnevas käsitluses.

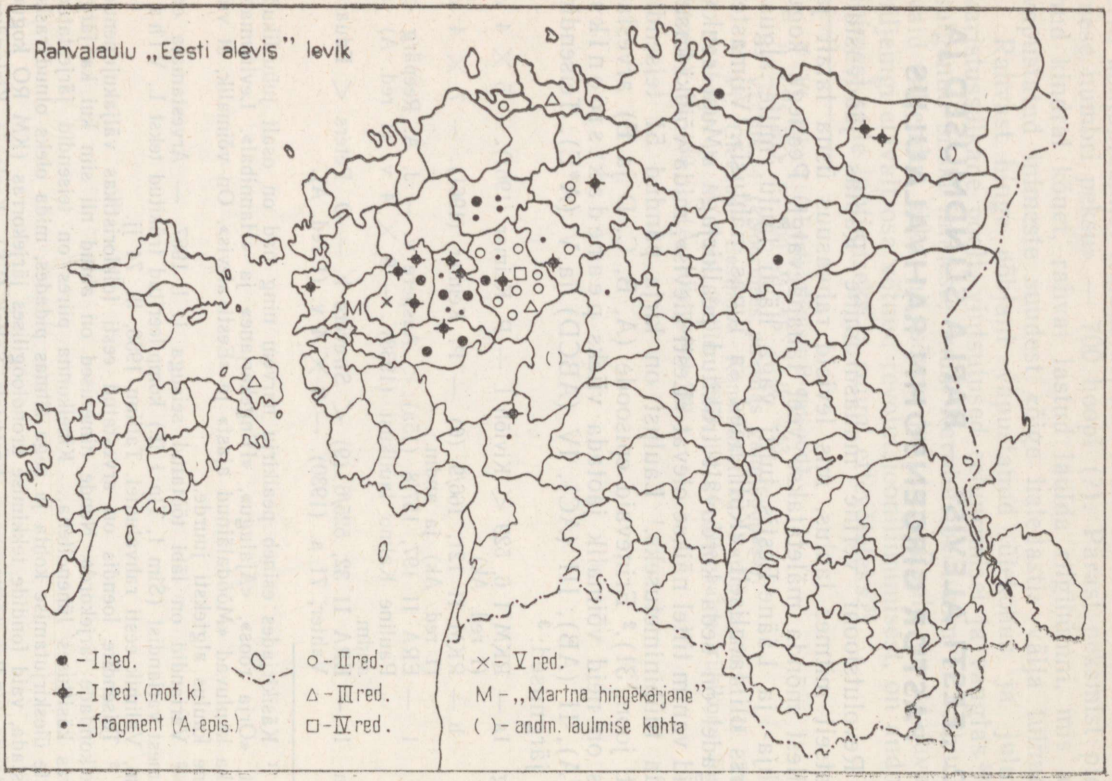

31. Rahvalaulu «Eesti alevis» levik.

Tür 1 — KKI 39, 33/4 (3) < Kirna m. — P. Kippar < Mari Vares, 79 a., pärit Raplast (1966). — 5 v. (fragm. A) ja andm.

Jõe 1 — RKM II 120, 31/3 (22) < Saunja k. — K. Vompa ja L. Randmeri < August Reinsalu (sünd. 1884. a.) laulikust, kirj. sõjaväes Plotskis umb. 1909. a. (1961). — 11 × 4 v. (III red. AC).

Tln 1 — RKM I 1, 49/52 — E. Puskar (1950).[4] — 25 × 4 v. (II red. AkB).

Kos 1 — RKM I 2, 559/60 < Ravila — J. Palm < Jaan Aabo, 67 a. (1958). — (7 × 4) + (1 × 2) v. (I red. Ak).

2a — RKM II 120, 217/20 (2) < Kose al. — H. Sleng < Marie Haak, sünd. 1888. a. (1961). — 17 × 4 v. (II red. ABk).

b — EKRK I 52, 525/30 (7) — A. Laagus, A. Pajo ja A. Roots < Helmut Sleng (1964). — 17 × 4 v. (II red. ABk).

Juu 1 — RKM II 114, 154/8 (68) < Kuimetsa — M. Tapupere < Johannes Tomingase laulikust, kirj. 1912. a. (1962). — 25 × 4 v. (II red. AkB).

2 — KKI 29, 94 (3) < Juuru k. — L. Raudsep < Madli Tuberik, 84 a. (1958). — 2 v. (fragm. A) ja andm.

3 — EKRK I 37, 448 (3—4) < Juuru v. — E. Oja < Hilda Tammsoo, 59 a. (1961). — 4 × 4 v. (fragm. Ak).

Rap 1 — EÜS XI 476 (25) ja 766/9 (345) < Hoola k. — R. Kõhelik ja E. Viidakas < Anna Martinof, 45 a., ja Paul Martinof, 18 a. (1914). — 24 × 4 v. (II red. AkB), andm. ja viis.

2 — ERA II 7, 397/8 ja ERA III 1, 47 (78) < Kabala v. — A. Saat < Anna Aru, sünd. 1877. a. (1928). — 7 × 4 v. (I red. A) ja viis.

3 — ERA, AK 331, 236/8 (69) < Kehtna — saatn. U. Masing < Ado Tõnsoni laulik, kirj. 1907. a. (1942). — 8 × 4 v. (I red. A).

4 — RKM II 114, 149/53 (67) < Raikküla — M. Tapupere < Friedrich Simsoni laulikust, kirj. 1908. a. (1961).[5] — 25 × 4 v. (II red. AkB) ja andm.

5 — RKM II 114, 158/62 (69) < Rapla al. — M. Tapupere < Emilie Laane laulikust, kirj. 1906. a. (1961). — 22 × 4 v. (II red. ABk) ja andm.

6 — RKM II 114, 167/74 (71) < Kodila — M. Tapupere < Marie Tapupere laulikust, kirj. 1912. a. (1962). — 40 × 4 v. (IV red. AvBkCD) ja andm.

7 — RKM II 114, 249/50 (115) < Kodila — M. Tapupere < Jaan Andoki laulikust, kirj. 1906. a. (1961). — 10 × 4 v. (I red. Ak).

8 — RKM, AK 106, 56/8 < Alu-Metsküla — saatn. M. Tapupere < Voldemar Endeni laulik, kirj. 1907. a. (1961).[6] — 25 × 4 v. (II red. AkB).

9 — KKI MT 45, 12/5 < Kalbu k. — L. Lipstuhl < Marie Kohlmann, 66 a. (1948). — 15 × 4 v. (II red. AB).

10 — EKRK I 2, 69/71 (1) < Raka k. — M. Jäger < Mari Mullas, 83 a. (1951). — 4 v. (fragm. A) ja andm.

11 — EKRK I 2, 82/7 (1) < Raka k. — M. Jäger < Jüri Vardi (58 a.) laulikust (1951). — 25 × 4 v. (II red. AkB) ja andm.

---

[4] Trükis S. Lätt — I. Rüütel, Kelle peale sa loodad? Tallinn 1963, lk. 82 jj., nr. 46.

[5] Trükis I. Rüütel — H. Kokamägi, Laul olgu lühike või pikk..., lk. 178—180, nr. 80.

[6] Dbl. RKM II 114, 163/7 (70) — M. Tapupere < Voldemar Endeni laulikust (1961).

12 — EKRK I 2, 171/5 (4) < Nõmmepere k. — H. Ploompuu < Jüri Jaaniste, 70 a. (1951). — 22 × 4 v. (II red. AkB).
13 — EKRK I 37, 255/60 (4) < Kumma k. — V. Metstak < Pauliine Treimann, 60 a. (1961). — 22 × 4 v. (II red. ABk).
14 — EKRK I 37, 481/2 (3) < Kehtna — E. Oja < Liisa Uurmann, 65 a. (1961). — (5 × 4) + 2 v. (III red. AC).

Hag 1 — ERA, AK 43, 32 — saatja tundmata < Aleksander Arro laulik, kirj. 1912. a. (1930). — (3 × 4) + 3 v. (fragm. A).
2 — ES MT 313, 3/4 (2) < Pahkla k. — K. Mihkla < Miina Valk, sünd. 1883. a. (1951).[7] — 12 v. (I red. A) ja andm.
3 — KKI 29, 87 (3) < Tohisoo Kasuküla — L. Raudsep < Jaan Pajula, 77 a. (1958). — 2 v. (fragm. A) ja andm.
4 — EKRK I 2, 165 (1) < Nõmmepere k. — V. Murumaa < Juuli Lainevoog, 55 a. (1951). — 4 v. (fragm. A) ja andm.

Mär 1a — ERA II 23, 455 (46) < Kõrvetaguse k. — E. Poom, kuulnud Rapla khk., Kabala v., Pühatu k. (1930). — 10 × 4 v. (I red. Ak).
b — RKM II 9, 364 (1) — E. Poom (1949). — 2 v. (fragm. A) ja andm.
c — RKM, Mgn. II 48 f — O. Niinemägi < Emilie Poom, 82 a. (1956). — 8 × 4 v. (I red. Ak) ja viis.
2a — KKI 12, 89 (2) < Alaküla kolh. — Ü. Tedre < Jüri Aaren, 64 a. (1950). — 4 v. (fragm. A) ja andm.
b — EKRK I 1, 305/6 (3) — L. Raudsep < Jüri Aaren, 64 a. (1950). — 4 v. (fragm. A).
3 — EKRK I 1, 397/8 (2) < Märjamaa al. — L. Raudsep < Villem Vokk, 66 a., pärit Velise v. (1950). — (4 × 4) + 2 v. (I red. A).
4 — EKRK I 1, 400/2 (7) < Märjamaa al. — L. Raudsep < Villem Voki laulikust, kirj. veebruaris 1906. a. (1950). — 8 × 4 v. (I red. A).

Kul 1 — ERA II 86, 117/9 (92) < Väike-Kalju k. — R. Einberg < Mai Johanson, 63 a., õppinud Jõhvis Kiikla m. teenijailt (1934). — 22 v. (I red. Ak) ja andm.
2 — ERA II 171, 374/5 (38) < Väike-Kalju k. — V. Eenveer < Jüri Varblane, sünd. 1866. a., kuulnud Märjamaa laadal umb. 25 a. tagasi (1937). — 10 v. (V red. Ak*E).
3 — ERA II 291, 421/2 (24) < Mõisa k. — V. Eenveer < Hans Almerti laulikust, kirj. Rudolf Almert 1919. a. (1940). — (5 × × 4) + 1 v. (I red. A).
4 — RKM II 128, 327/8 (13) < Laukna k. — J. Nurme < Maria Lehtsaar, sünd. 1893. a. (1961). — 23 v. (I red. Ak).
5 — RKM II 128, 352/3 (17) < Loodna k/n. — J. Nurme < Sohvie Laurmaa, umb. 60 a. (1961). — 22 v. (I red. Ak) ja andm.

Vig 1 — EKRK I 47, 257/9 (3) < Oese k. — T. Erm ja H. Ratnik < Jüri Jeeser, 62 a. (1963). — 8 × 4 v. (I red. A).
2 — EKRK I 47, 483/5 (12) < «Edu» kolh. — V. Metstak < Mai Laanemets, 66 a. (1963). — 7 × 4 v. (I red. Ak).
3 — EKRK I 53, 170/2 (6) < Kärisselja k. — A. Teder < Veera Lents, 61 a. (1964). — 9 × 4 v. (I red. A).

Rid 1 — RKM II 120, 54/6 (27) < Kiltsi m. — S. Sauemägi ja L. Randmeri < Kristjan Laanmaa (sünd. 1888. a.) laulikust Tallinnas (1962). — 10 × 4 v. (I red. Ak).

Muh 1 — RKM II 54, 503/6 (6) < Koguva k. — E. Tampere < Jaan

[7] Dbl. KKI 19, 7 (3) — K. Mihkla < Miina Valk (1951).

Schmuuli laulikust, kirj. 1912. a. (1956). — 16 × 4 v. (III red. AC).

Tor 1 — RKM II 124, 144/5 (61) < Tootsi al. — E. Maasik < Aleksander Puusaare laulikust, kirj. 1927. a. (1961). — (8 × 4) + + (1 × 2) v. (I red. Ak) ja andm.

2 — RKM II 124, 151 (64) < Levi k. — E. Maasik < Juuli Tilk, sünd. 1876. a. (1961). — 1 v. (fragm. A) ja andm.

Trt 1 — RKM II 71, 142/3 (3) — A. Piir < Peeter Mõtsur, sünd. 1888. a. Vändras (1956—1957). — 2 × 4 v. (fragm. A) ja andm.

Üks laulu täielikumaid, kuigi mitmete sõnastuslike väärratustega II redaktsiooni variante on Rap 4 (salmid 1—11 moodustavad A-episoodi, 12—25 B-episoodi):

1. «Küll näed sa ilmas nähtusi
ja ettetulnud juhtusi —
on väga tähtjas ajaloos
kui orjavitsapõesas roos.

2. Siin meie kallil kodumaal
see kangelane Hanipaal
küll surmariistul tegi tööd
ja rüüstas rahvast päevad-ööd.

3. Siin meie Rapla alevis
ta sellid hallis kalevis,
need vonnid tärnimütsiga
seal tegid kolli matsiga.

4. Mats peksupingil' seoti
ja selgroo pinnal laoti
küll mitmesaja hoobiga,
et verd võis mööta toobiga.

5. Siin Girgensohni akna all,
kus jõekallas nii kui vall,
seal kasvas üksik lepapuu,
tast rääkida teab rahvasuu.

6. See Girgensohnist seatud lepp,
tal õigus kanda leinakrepp,
ta all said mitmed surmatud,
mis enne piinal kurnatud.

7. Küll oli hale näha see,
kui viidi surmapaigale
neid vonni vihaaluseid,
kel põletati talusid.

8. Sest ilma kellahääleta
neid kästi hauda kolida.
See Girgensohni sõna kalk,
et surm on matsi patupalk.

9. See Rapla hingekarjane
oli musta ronga sarnane,
ta saatis surma mitu meest,
ei teadnud veelgi, mis asja eest.

10. Mis sai ta ise selle eest
sealt maantee äärest põesa seest?
Neid tinamarju anti tall',
sest üsna heaste mekkind need.

11. Sest sai ta ise selle eest,
et ta jõi matsi vere seest.
Tal tasutud sai tinaga,
et jäi ta ühe silmaga.

12. See Pesoprassovi käsu peal'
kõik kästi kokku tulla seal
see Rapla vallamajasse,
et näha saaks, mis tehakse.

13. Siis Girgensohn [ka] sinna läks
kui päris uhke rüütlisaks,
ta tahtis näha seda verd,
mis matsi nahast välja tulnd.

14. Ta esimese numre mees
oli peksupingi kõrval siis
ja matsi verd hea meelega
kui emapiima imes ta.

15. Ei olnd tal hale näha see,
kui matsi nahka nüliti,
ta oleks kaasa löönud ka,
sest kahju — kimp jäend toomata.

16. Siis vallamaja trepi peal
ta salanaerul seisis seal.
Eht saadan ise oli ta,
sest muud ei või tal ütelda.

17. Kui peksutöö sai lõpetud
ja rahval ette loetud,
siis kuratliku näoga
sealt kirikumõisa sammus ta.

18. Ja pühapäeval kantsli pealt
ta rahval ette karjus sealt,
et Eestimaa saab tulega
üle lastud kui raudrulliga.

19. Nüüd oma uhke meelega
ta rahvast sõimas vihaga
küll mustasaja vendadeks
ja suure kurja tegijaiks.

20. Siis oma palga nõudis ta
ka kätte sõjakohtuga
ja ähvardas neil anda tuld,
kes põle maksu tooma tulnd.

21. Ta ütles rahval': «Tõeste
teid jumal nuhtleb kurjaste,
kui salgate veel oma süüd
ja et ei anna üles neid,

22. kes timukatel kahju teind
ja mõisa aknad puruks lõid
ja vana rüütli pildid ka
siis hävitasid tulega!»

23. Siis pärast seda tuli aeg,
kus rahval hakkas piin ja vaev.
Ööd-päevad neid küll otsiti,
kui kätte saadi, surmati.

24. Ka mitmed üles poodi neist
ja mõned püssikuuli said.
Kes põle kätte saadud veel,
neid püitakse ikka teal.

25. Oh armas jumal, et ei need,
kes kadund, nende kätte saaks,
et verejanus timukad
peaks üsna nälga surema!» [8]

[8] RKM II 114, 149/53 (67) = Rap 4.

Laulus antakse niisiis kujukas pilt karistussalkade tegevusest Raplas 1905. a. detsembris ja 1906. a. jaanuaris, kuid mis veelgi tähtsam, antakse õige hinnang sündmustele ja neist osavõtnud isikuile. Niisugusena hoidis see laul ka revolutsiooni mahasurumise järel rahva seas elavana õiglustunnet ja protestivaimu. Nagu paljudes teistes kihelkondades, nii oli Raplaski karistajate aktiivseks abiliseks kohalik pastor, siin Hermann Girgensohn (Raplas ametis 1901.—1907. a.). Tema kui «hingekarjase» häbitu tegevus erutas rahva meeli eriti, sellest kirjutati tol ajal ajakirjanduses (paaril korral 1906. a. suvel Jaak Järve «Virulases», seejärel E. Vilde toimetatud ja enamasti tema enda kirjutatud «Kaagis»[9]) ning see sai ka laulu «Eesti alevis» põhiteemaks. Väga rohkesti liikus rahva seas Girgensohnist muidki suulisi mälestusi, jutte ja iseloomustusi. Neid meenutatakse veel praegugi.

Kui lehitseda läbi kõik kirjapandud mälestused Girgensohnist, siis võiks rahva «süüdistusakt» tema kohta kujuneda järgmiseks:

1) Pastor Hermann Girgensohn oli mõisnike mees, nende nuuskur ja «veltveebel», «hullem kui ükski mõisnik». «Lihunik oli, tema lits põlnd kedagi õpetaja.» Mitmed inimesed said peksa ja lasti maha just tema näpunäidete põhjal.[10] Nii surmati Järvakandis taluperemees, koguni kiriku vöörmünder Prits Oja, kes sattunud pastoriga vastuollu kirikumaksude pärast. Pastor ei tulnud teda vaatama, ei siis, kui ta kinni istus ega enne mahalaskmistki, kuigi Oja seda palunud.[11] — Seevastu Lelle ja Kohila vene preestrid saatnud «keisrile kirja», mille järel keelatudki ilma kohtuta mahalaskmine ja peksmine. (Kuid peksmine kohtu otsusel olnud palju rängem!) [12]

2) Karistussalk (madrused) majutati kihelkonna leerituppa, kus enne eksekutsiooni ka inimesi kinni hoiti ja piinati. Sõjaväeülemate vastu olnud Girgensohn üldse väga lahke, viibinud sageli nende juures, lasknud mitmel korral oma klaveri ohvitseride poole kanda «pidu lusti ülendamiseks». Kaks teenijatüdrukut tassinud pidude puhul kirikumõisast sinna õlle- ja veinikorve.[13]

3) Rapla kirikumõisa juures leeritoa lähedal jõe kaldal tapeti (25. jaanuaril) inimesi. Nad seoti üksikult lepa külge ja lasti maha. Hukkamiskohaks valitud — rahva jutu järgi — alguses Rapla sepikojatagune plats, mis kuu-

[9] «Kaak» 1906, nr. 2, lk. 12:

«HOOLAS HINGEKARJANE.

Nagu lehed kirjutavad, on Rapla kirikupapp Girgensohn isiklikult paiga välja otsinud, kus tema koguduse tallekesi «rahustuse»-ajal teise ilma saadeti. Paik olnud papi akna all, jõe kaldal seisva lepa juures. Kui armuõpetuse-kuulutaja käest küsitud, miks ta verevalamise-koha just oma akna kohta määranud, kostnud ta pühalikult:

«Kui hingekarjane pean ma ometi järele valvama, et nende äraneetute hinged ihust lahkudes põrgusse läheksivad. Muidu võiks juhtuda, et mõni neist taevasse tikub, sest ega mässajaid või uskuda!»»

[10] Vt. KM KO, F. 200, M. 15 : 2, lk. 145/6; EKRK I 2, 97 (2); KKI MT 144, 12.

[11] Vt. KM KO, F. 200, M. 15 : 2, lk. 143; EKRK I 2, 101/2 (1).

[12] KM KO, F. 200, M. 15 : 2, lk. 141/2; KKI 29, 87 (3).

[13] «Virulane» 10. VIII 1906, nr. 132; EKRK I 2, 69/71 (1).

lus Alu mõisale. Kuid selle omanik Lilienfeldt (revolutsiooni ajal üldse tagasihoidlikult käitunud mees) polevat lubanud seal inimesi surmata. Girgensohn ühes teise härraga leidnud siis kõige sündsamaks kohaks jõekalda lepaga kirikumõisa lähedal («akna all»). «Kirgesson oli isi peningu aknast vahtind, kui neid kinni siuti. Sealt ülevast kõrgest oli ia näha.» Rahvas pidas kirikumõisa leppade all surmamist õieti Girgensohni kõige suuremaks süüks. «See vaenu tegigi.» Rahva jutu järgi olevat seal ka inimesi pekstud ja poodud, kusjuures pooduile käinud pastor veel revolvriga kuule jagamas. Üldse rõhutab rahvasuu tema seekordset aktiivset osa.[14]

4) Girgensohn võtnud osa ka karistussalga tegevusest külades, näit. Valtus, kus põletati 2 talu. Kui Rapla vallamaja juures 30. jaanuaril «näidiskohut» peeti ja peksti, sõitis pastorgi sinna pealt vaatama, kusjuures ta rahva vastu käitus ülbelt.[15]

5) Girgensohni arvates oli mahalaskmine üldsegi kerge karistus, ta ütelnud, et «olla ka tarvis sääreluid murda, siis tunneks nad ka valu». Ta ähvardanud kantslist, et terve maa lastakse üle nagu raudrulliga, et kui põgenenud Aadu Vainot Valtust kätte ei leita, põletatakse maha terve küla jne.[16]

6) Girgensohn oli üldse «tige mees», rahva vastu vihane, sõimas inimesi kirikus, leeris, loetustel jne. Eriti suur oli vahe endise pastori, tuntud kirjamehe ja kooliraamatute autori Carl Malmi ja tema vahel.[17]

Nagu märkisime juba varem laulu puhul, on pastor Girgensohni üldiseloomustus ja hinnang tema tegevuse kohta ka neis mälestustes oluliselt õige, üksikasjades aga mõnikord vähem täpne, isegi ekslik. Ilmneb suulisele rahvaloomingule omaseid v a r i e e r u m i s i (üks räägib samast loost üht-, teine teistviisi), tuleb ette motiivide ülekandmisi ühelt tegelaselt teisele, eriti nende kuhjamist peategelasele, üldse kujude teravdamist ja sündmuste kontrastsemat väljamaalimist. Nii puudub a j a l o o l i n e a l u s väitel, et Raplas oleks tol ajal kedagi poodud, et tulistamisest (poodute pihta) lepa all ja Valtu sündmustest oleks Girgensohn isiklikult osa võtnud. Valtu inimeste mälestuse järgi käinud madrustega kaasas hoopis sealne parun Girard de Soucanton.[18] Nähtavasti on teatud määral sarnased nimed segi aetud.[19] Esineb ka r ä n d m o t i i v e, mille algust on raske üles leida ja tõepärasust igal juhtumil raske kindlaks teha, nagu

a) luteri pastor on karistajatega ühel meelel, õigeusu preester astub teatud tulemustega välja rahva kaitseks (vrd. vasta-

---

[14] «Virulane» 10. VIII 1906, nr. 132; RKM II 121, 166; EKRK I 2, 67/8 (1) ja 97 (2); KKI MT 45, 12.

[15] KM KO, F. 200, M. 15 : 2, lk. 141; RKM II 121, 166.

[16] KM KO, F. 200, M. 15 : 2, lk. 140/1 ja 145/6; EKRK I 2, 69/71 (1). — Ka kirikukroonikas, kirjeldades tolleaegseid sündmusi, avaldas Girgensohn kahetsust, et nii vähesed oma «teenitud palga» kätte said, kuna suuremad süüdlased põgenesid. KM KO, F. 200, M. 15 : 2, lk. 146.

[17] EKRK I 2, 68 (1), 69/71 (1).

[18] KM KO, F. 200, M. 15 : 2, lk. 145.

[19] Suust suhu liikudes võivad tugevamat väljendust leida ka sündmusteniidid: *pastori* lepa külge *seoti* ohvrid kinni ja siis *lasti* → *pastor* käis *ülespoodud* ohvreid *laskmas*.

vat episoodi Viljandi sündmustest laulus «Seal vaikse Paala kalda peal» jne.) [20] ja

b) mõisnik ei luba maha lasta oma maa peal, pastor aga annab selleks koha kirikumõisa krundil (vrd. samasuguseid jutte Jõhvi ümbrusest, millel aga puudub ajalooline alus).[21]

Me oleme veidi pikemalt peatunud niisuguste p a j a t u s t e ja rahva i s e l o o m u s t u s t e juures, sest laul «Eesti alevis» on tekkinud ja kujunenud niihästi vahetu pealtnägemise kui ka sääraste rahvajuttude alusel. Ka hilisemad muutused laulu tekstis pole alati tingitud arenemisest laulu enda sisemiste seaduspärasuste kohaselt. Rahvatraditsioonis tuleb sageli ette niisuguseid olukordi, et lauludega paralleelselt liigub mitmesuguseid jutte (pajatusi) samade sündmuste ja isikute kohta, eriti niisuguste momentide kohta, mis laulus jäävad välja ütlemata või mida esitatakse katkendlikult. Tõenäoliselt oli lugu säärane ka vanade ballaadidega, milles ekspositsioon on sageli värsis välja arendamata, usaldatud tõenäoliselt just kõigile tuntud ja lauluga paralleelselt levivate pajatuste hoolde.

Mida teame laulu «Eesti alevis» tekkimisest ja eluloost? Peab ütlema, et vähe ja seegi vähene teadmine on kokku kantud kildhaaval. Üks on selge, et laul tekkis end. Rapla kihelkonna piirides, tõenäoliselt keskuse lähikonnas. A u t o r on aga jäänud meie ajale juba tundmatuks, tema nime pole kirjutatud käsikirjalistesse laulikutesse ega mäleta seda usaldusväärselt ka laulude oskajad. Arvamisi on mitmesuguseid. Nii olevat ühe teate järgi laulu loonud Rapla mees Juhan Rõõmus (mis ongi kõige tõenäolisem) [22], teise järgi Palamulla küla mees Jüri Leitorf,[23] kolmas peab selleks Kabala küla väikekohapidajat ja ehitustöölist Tõnis Semmelit [24], neljas revolutsioonist osavõtnud alaealisi vendi Otu ja Jaan Lustikut [25], viienda teadmist mööda «teinud» laulu vanglas Ants Kanditer [26]. On arvatud ka seda, et «ju nad seal Raikkülas selle sepitsesid kokku».[27] Toris on peetud laulu autoriks koguni Järvamaa meest Juhan Estrikku [28]. On võimalik, et neil inimestel laulu levikus oli oma osa. Ka paistab olevat tõenäoline, et laulu üksikud episoodid ja mitmed aja jooksul juurdetulnud motiivid pärinevad erinevailt autoreilt. Nii olevat Rapla kodu-uurija M. Tapupere andmeil laulule

---

[20] Vt. näit. EKS 1, 77/86 < Türi — A. Kruusberg (1913), s. 37—38: «Üks halli peaga vene papp jne.»
[21] Vt. ptk. 3.
[22] EKRK I 2, 169.
[23] EKRK I 2, 82 (1).
[24] RKM II 9, 364 (1).
[25] EKRK I 37, 482 (3).
[26] EKRK I 1, 399.
[27] EKRK I 2, 105 (5).
[28] RKM II 124, 145 (61).

hiljem olulisi lisaepisoode luuletanud Leena Mudi Valtust ja Marie Tapupere Kodilast[29]. Kuid kaugeltki kindel ei saa olla nendeski väidetes.

Laulu algkuju ja pearedaktsioonide tekkimisaja kohta annab materjalide analüüs ja mõned dateeringud käsikirjalistes laulikutes juba täpsemaid andmeid. Laul niisugusel ulatuslikul ja laialt levinud kujul (II redaktsioon), nagu see esineb eeltoodud näites (Rap 4), on kujunenud tingimata 1906. a. teisel poolel. Fr. Simsoni laulikusse oli see variant kirjutatud küll 1908. aastal, kuid peaaegu samas sõnastuses tekst Emilie Laane laulikus (Rap 5) on dateeritud juba aastaarvuga 1906. Jaan Andoki laulikus leiduv I red. näide (Rap 7) pärineb samast aastast. Kõigis nimetatud variantides kirjeldatakse sündmust, mis annab meile kätte nende teisendite varaseima võimaliku tekkimisaja (*terminus post quem*). See on kättemaks Girgensohnile (vt. Rap 4, s. 10—11). Mitmesuguse pikkusega ja sõnastuselt küllaltki varieeruv motiiv esineb õieti I ja II redaktsiooni paljudes üleskirjutustes, lisatud enamasti A-episoodi lõppu, kuid põimitud mõnikord ka B-episoodi vahele.[30] «Tinaubade andmine» teel Valtu ligidal Liiva kõrtsi juures leidis aset juulikuu viimasel pühapäeval, kui Girgensohn pidi sõitma Järvakandi kabelisse jutlust pidama.[31] Aga laul ilma selle motiivita eksisteeris juba 1906. a. veebruaris, nagu näitab märkus laulikusse sissekandmise kohta variandi Mär 4 juures: «Rapla alevikus Febr. 1906.» See 8-salmine tekst ühes pealkirjaga on laulu algkujule silmanähtavalt väga lähedane, kui mitte sellega täiesti kattuv:

«EESTI ALEVIS

1. Küll ilmas mõned nähtused
ja ettetulnud juhtused
on väga tähtjad ajaloos
kui orjavitsapõesas roos.

---

[29] RKM II 114, 174 jj.

[30] Vt. variante Lüg 1a, b, Tln 1, Kos 1, 2a, b, Juu 1, 3, Rap 1, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 12, 13, Mär 1a, c, Kul 1, 2, 4, 5, Vig 2, Rid 1, Tor 1.

[31] Sündmust, selle tegelasi, eel- ja järellugu kirjeldab põhjalikult M. Tapupere artiklis «Miks «mustale rongale» anti tinamarju» («Ühistöö» 20. VIII 1966, nr. 99). Vrd. «Postimees» 8. VIII 1906, nr. 178. — Niisugused andmed ringlesid ka mälestusteateis. Vt. KM KO, F. 200, M. 15 : 2, lk, 146; ERA II 86, 119; RKM II 114, 162; RKM II 121, 166; KKI MT 144, 12/3; EKRK I 2, 67/8, 69/71 jm. Laulus antakse täpsemaid andmeid ainult ühes Kose variandis: «Kord Järvakanti pidi ta / ei tea mis asjus mineme, / siis tinamarju anti tal / seal Raikküla metsa all. / Ta sattus sandi ilmaga, / jäi sellest ühe silmaga.» Vt. RKM I 2, 559/60 = Kos 1.

2. Kord meie kallil kodumaal
see kangelane Hanipal,
ta tegi surmariistal tööd
ja rüstas ringi päevad-ööd.

3. Kesk Eestimaad siin alevis
ta sellid hallis kalevis
ja vonnid tärnimütsiga
küll tegid kolli matsiga.

4. Neid peksupingil soeti
ja selgroo lõpul loeti
küll vitsu saja hoobiga —
verd võis seal tõsta toobiga.

5. Seal kirikhärra akna all,
kus jõekallas nagu vall,
siin kasvab üksik lepapuu,
tast rääkida teab rahvasuu.

6. See õpetajast neetud lepp,
tal õigus kanda leinakrepp,
ta all said mitmed surmatud,
kes ennem piinal kurnatud.

7. Küll oli kole näha see,
kui viidi surmapaigusse
neid vonni vihaalusid,
kel põletati talusid.

8. Neid ilma kellahelita
seal kästi hauda kolida.
Küll õpetaja sõna kalk,
et surm on matsi patupalk.

Rapla alevikus
Febr. 1906.» [32]

Niisugune laulu I redaktsiooni vanim kuju (A-episood ilma kättemaksumotiivita) [33] tekkis kohutavate sündmuste otsese mõju all. Nördinud, kuid ühtlasi kohkunud värsisepp ei julgenud võib-olla kõike veel õige nimega nimetada. Laulu lauljad teadsid isegi, kellest või millest on jutt. Ja nii asendas Raplat

[32] EKRK I 1, 400/2 (7) = Mär 4.

[33] Vt. var. Hlj 1, Sim 1, Jõe 1, Rap 2, 3, 14, Hag 1, 2, Mär 3, 4, Kul 3, Vig 1, 3, Muh 1. — Siia on loetud ka III red. variandid, mis tekkinud I red. vanemast kujust.

«alev kesk Eestimaad», Girgensohni «kirikhärra» ja «õpetaja», karistussalkade ühest kohast teise liikuvat juhti Bezobrazovit «Hannibal», tema sõdureid «sellid hallis kalevis» jne. Säärasena levis laul kiiresti ja laialt. Aeg andis aga arutust, inimesed said uuesti südant avalikuks kohtumõistmiseks kurjategijate üle, olid need siis kiriku või riigivõimu esindajad. Pastor Girgensohnile lasti «tinaube» ja anti hinnang värssides:

«See Rapla hingekarjane
on musta ronga sarnane.»

Mõlemad motiivid tulid laulu I redaktsiooni üheaegselt 1906. a. teisel poolel, süüdistuse raskuspunkt langes ühes sellega üldse Girgensohnile, tema nime (samuti kui Raplat) ei välditud enam. Ja lõpuks, kui tunti, et laulu esialgne kuju ei anna Girgensohnile küllalt hävitavat hinnangut, võttis keegi tundmatu laulumees kätte ja andis lisaks veel uue ja rohkem süvendatud pildi Bezobrazovi kohtumõistmisest, Girgensohni osast selles, tema jutlustest ja kantslikõnedest (B-episood). Konkreetsete näidete varal teravdati nõnda veelgi Girgensohni roimarlikku kuju.[34] Kui Bezobrazovi [35] käsul aeti rahvas Rapla vallamaja juurde karistamist vaatama, läks sinna ka Girgensohn «kui päris uhke rüütlisaks». Ta seisis «salanaerul» peksupingi kõrval, kus «matsi verd hea meelega kui emapiima imes ta». Pühapäeval ähvardas ta rahvast kantslist («Eestimaa saab tulega üle lastud kui raudrulliga») [36], nõudis kirikumaksude tasumist ja põgenike väljaandmist. Edasi kirjeldataksegi redusolijate piina ja vaeva, kättesaadute julma hävitamist. Lõpuks soovitakse kogu hingest, et põgenikke üles ei leitaks, et «verejänus timukad peaks üsna nälga surema».

Kõik need laulu kolm-neli põhikuju (I red. A, Ak ja II red. AkB või ABk) levisid laialt, nad ei kujutanud endast mingeid lokaalredaktsioone, vaid mitut ühest ja samast keskusest — Raplast — üksteise järel lähtunud lainet, mis jäid kõrvuti püsima. I redaktsiooni variantidest pärineb küll mõni käsikirjalistest laulikutest, kuid näib, et niisuguste lühikeste

[34] Lugu läks isegi nii kaugele, et mõnes sündmustest eemal levinud variandis Bezobrazovi asemele astus üldse Girgensohn, kelle käsul rahvas aeti vallamaja juurde (vt. var. Kos 2a, b Juu 1, Rap 1, 11 ja 12), kellest tehti nõnda «rahva peksu pea»: «See Girgensohni meelehea, / et ta on rahva peksu pea — / nii mitmed sajad tuhanded / ta saatis hauda armuta» (vt. Vig 1, 3).

[35] Lauludes ja juttudes Pesoprassov, Pressobrasov jne., kuid ka peksupraost, peksupansel, peksu Praul, perse Praul ja perssepraavitaja.

[36] Rahva suuline traditsioon omistab nimetatud ähvardussõnu ka Valtu parunile Girard de Soucantonile: «Valtu parun Girard olla ise madrustega kaasas käinud ja kogu valla ähvardanud tuhahunnikuks teha ning raudrulligagi üle vedada.» Jaan Ollimi teade Valtu Nurme külast 1930. a. — KM KO, F. 200, M. 15 : 2, lk. 145.

laulukujude levimine on toimunud siiski peamiselt s u u l i s e l t, lauldava lauluna. Seetõttu on variantidesse, eriti levila ääremail, sugenenud mitmesuguseid k õ r v a l e k a l d u m i s i n o r m a a l k u j u s t, nagu salmide järjekorra muutmisi, nende ärajätmisi ja liitmisi, uute motiivide lisamisi ning üksikute värsside sõnastuses suuremaid ja vähemaid teisendamisi. Lisaks juba eelnimetatud ja laialt levinud «musta ronga» ja «tinaubade» motiivile võib leida ka niisuguseid laiendusi, mis on tuntud kitsamais piirkondades. Näiteks leidub ühes Virumaa variandis unikaalne, kuid vist küll traditsiooniline salm Girgensohni kohta:

«Sääl elusõnal piiblimees
käis vonnikarjal taga, ees,
ta ütles vonnil: «See hää tall
selle hinge võtta lepa all!» [37]

Kõige rohkem erinevusi võrreldes laulu kodumaa Rapla variantidega tuleb ette Läänemaal, kuhu laul on liikunud niiöelda samm-sammult (Virumaale on laul jõudnud sageli hüppeliselt). Ühele Kullamaa üleskirjutusele on lisatud laulja täiendav jutustus: «Ta pihta lasti ja jäi ühe silmaga. «Misuke irmus rahvas! Lähen siit minema. Ei jäta oma isa konte ka siia!» Kaapis oma isa kondid auast välja ja läks Raplast minema.» [38] Teises Kullamaa teisendis on see motiiv värsistatud:

«Siis isa kondid korjas ta
ja sõitis Raplast minema.» [39]

(See on kindlasti hilisem lisand, sest Girgensohn lahkus Raplast ning siirdus Novorossiiskisse vikaarõpetajaks 1907. a.) Samades Kullamaa teisendites öeldakse lepa all surmatute kohta, et nad olevat «jõekaldast alla heidetud». Ka tasumismotiiv saab variandis Kul 4 uue alguse: «Siis Rapla ingekarjane / jäi taevast tasu ootama — / ta tasutud sai tinaga, / jäi ühe silmaga.» Paaris Vigala teisendis asendab «musta ronga» motiivi salm, milles Girgensohni osa on juba ilma igasuguse mõõduta suureks tehtud, võib-olla nimede segimineku tõttu pandud asendama Bezobrazovit.[40] Usna olulisi varieerumisi (kas tervete salmide kaupa või üksikuis värssides) leidub siinseal ka muude variantide juures.[41] Alati pole nendel puhkudel

[37] ERA II 32, 525/6 (9) = Sim 1.

[38] RKM II 128, 352/3 (17) = Kul 5. — Isa puusärgi kaasavõtmisest kõnelevad veel mitmed mälestusteatmed.

[39] RKM II 128, 327/8 (13) = Kul 4.

[40] Vt. viide 34.

[41] Väga muutlik on näit. 1. salmi lõpp, mille poeetiline kujund polnud nähtavasti kõigile mõistetav ning mida seetõttu on reprodutseeritud väga erineval kujul («kui orjavitsapõõsas roos» asemel «kui orjavits jõ põesasroos», «on orjapiits ja põesasroos», «kui orjavitstest põõsaroosk», «on orjavits ja

tegemist laulu sisemise arenemisega, sest, nagu juba eespool näidatud, levis lauluga paralleelselt mitmesuguseid pajatusigi, mis silmanähtavalt teineteist vastastikku mõjutasid. Kokkuvõtteks võib öelda I redaktsiooni kohta, et see on nii tekke- kui ka levimisviisi poolest *tüüpiline uuem rahvalaul* ning sisaldab üldiselt kõiki folkloori tunnuseid (eksisteerimine oluliselt suulises traditsioonis kollektiivse loominguna ja kõigest sellest tingitult pidevas varieerumises).

Peamiselt kahest episoodist (AB) koosnev II *redaktsioon*, keskmiselt 25 salmi ümber, polnud oma pikkuse tõttu kuigi soodne laulmiseks. Näib, et selle levik ongi toimunud enam-vähem *kirjalikult* ja seetõttu tunduvalt vähem muutunud kui põhiliselt suulise levikuga I redaktsioon. Suurem jagu meie rahvaluulefondides leiduvaist pika redaktsiooni üleskirjutustest pärineb käsikirjalistest laulikutest (a. 1906, 1908, 1912, 1917 jne.). Kuid eks olnud kirjutatud laulikutelgi õieti kaks funktsiooni: fikseerida moesolevaid ning lauliku omanikule või sissekirjutajale meeldivaid laulutekste, et säilitada neid kas edaspidiseks *lugemiseks* või meelespidamise hõlbustamiseks *laulmisel*. Viimasel, rohkem folkloorsel kasutamisel ei olnud muidugi kohustuslik läbi laulda kogu laulu, nagu see oli kirja pandud, vaid seda tehti igakord kas suvaliselt salme valides või siis tavakohases ulatuses, igal juhul kaugeltki mitte täht-täheliselt. Võib arvata, et mitmed I redaktsiooni stabiilsemad ja hilisemasse alaredaktsiooni (Ak) kuuluvad variandid kujutavad endast õigupoolest II redaktsiooni laudavaid osi.

Laulul «Eesti alevis» leidub veel mõni variant, mille juures on põhjust lähemalt peatuda. 1962. a. saatis korrespondent M. Tapupere Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonnale mitme muu teisendi hulgas ka ühe, mille ulatus on rekordiline — 40 salmi (episoodid AvBkCD).[42] See pärineb saatja vanaema Marie Tapupere laulikust, kuhu see oli sisse kirjutatud 1912. aastal Kodilas. Laul (IV red.) on nagu mingi koodeks, millesse on kokku kogutud *kõik olemasolevad episoodid*, mõned neist unikaalsed. Nende hulgas on ka *vahelekiilund* A-episoodile (siin märgitud tähega «v»), mis täiendab karistussalga tapmiste registrit:

---

okasroos» jne.). Mõistetav pole alati olnud ka Hannibal, mille asemel tuleb ette vonnipolk, vonnipaal, vonni poolt, foni ääl, von Hannibaal jne. Uuemais koolilugemikes on see redigeeritud isegi kannibaliks. — Proletaarset klassiteadvust näitab ühes vanemas variandis (Rap 7) «töörahvas» «matsi» asemel: «surm töörahva patu palk». Variandis Kos 1 saab see värss aga natsionaalse värvingu: «Peks eestlasele paras on — / küll seda teadis Girgensohn.» Need on mõned näited laulu varieerumisest.

[42] RKM II 114, 167/74 (71) = Rap 6.

7. «Ka sepapaja taga veel,
kus plangust [aed] on kahel pool,
seal viis meest ära surmati,
neid leerimajas piinati.
8. Ka Matsi talu kambris seal
suur lein siis tuli jõuluööl,
kus vägivaldselt seitse meest
seal pidid lahk'ma elu seest.
9. Seal mitmed said veel haavata,
kuid jõudsid siiski roomata.
Neid päästis lakas põhuvirn,
kus kõigil oli veel suur hirm.
10. Ei olnud Valtu noortel süüd,
kui nendel vaikis rõõmuhüüd.
Küll oli hirmus jõuluöö —
see oli Girgensoni töö.»

Need uued salmid pärinevad arvatavasti Valtust ja on käesolevasse kompleksi tulnud juba seal.[43] Ka sama variandi B-episoodis lastakse pastoril kantslist karjuda, et «Valtu vald saab tulega äestatud» (muidu ikka «Eestimaa»).

Variandi lõppu on lisatud paar ulatuslikku episoodi. Esimeses neist (C-episood) ei räägita enam konkreetseist kohalikest sündmustest, vaid antakse isamaaliselt meelestatud arutlus rahva piinapigistustest ning mõrvatute ja vangis istujate omaste sügavast leinast. Sajandeid orjuses vaevelnud isamaale vannutakse truudust surmani.

29. «Oh isamaa, su pinnal nüüd
on kurbtuse ja leina hüüd,
su pinnal piinapigistus,
see toore võimu sigitus.
30. Siin kuldsel kalevite maal
on toorel võimul tantsusaal,
siin vägivallad elavad
ja süüta verd nad valavad.
31. Küll teotud me püha maa,
see ajaloos ei iial kao,
see rõõm ja rahvas rõhutud,
ka perekonnad lõhutud.
32. Siin nutab, leinab vanem last,
truu naine eluseltsilist,
pruut kurdab peigu leinates,
rõõm, kurbtus upub laenetes.
33. Oh isamaa, mikspärast siis
su rahval röövel rahu viis,
miks rahva pojad köidetud
ja vangitorni heidetud?
34. Küll teinud röövlid kurja tööd,
sest nutvad lapsed päevad, ööd,
kõik kurtvad oma toitijaid,
neid armsaid süleshoidijaid.
35. Küll selle põhjust rahvas teab,
veel aastasajad orjust neab,
mis sinu pinnal sündinud,
kus vana Kalev kõndinud.
36. Sul pühas vandes on mul nõu,
oh isamaa, sul anda au,
sul üksi tuksub minu rind,
ka surres armsaks jäeb su pind.»

Niisugune episood — M. Tapupere andmete järgi valtulase Leena Mudi luuletatud[44] — esineb ka mõnes lühemas laulus (III red.), kus ta järgneb vahetult A-episoodile selle kõige vanemal kujul (ilma kättemaksumotiivita ja nimesid nimetamata) või põimub sellega.[45] Episood eksisteeris juba 1909. a. Niisugust daatumit kannab Jõelähtme variant, kirja pandud Poolas Plotskis kroonuteenistuses olles. Kõigi variantide sõnas-

[43] Matsi sündmustest räägitakse pikemalt omaette laulus «Jõululaul Valtust» (vt. ptk. 5).

[44] Leena Mudi (hiljem Leena Külaots) autorsus on küll väga kaheldav. Me tunneme teda nendel aastatel hea kirjandusliku kultuuriga luuletajana, kelle stiil erineb täiesti ülaltoodud vemmalvärssidest. Leena Mudi-Külaotsa luuletusi vt. «Perekonnaleht» 1908, nr. 45, lk. 282; «Külaline» 1910, nr. 43, lk. 341 jj.; Noor Eesti III (1909). Tartu i. a., lk. 260 jj.

[45] Vt. Jõe I, Rap 14 ja Muh 1.

tuses on erinevusi, mis näitab vahest nende suulist tradeerimist, kuid olulisel kohal on ka kirjalik levimisviis. Muh 1 on säilitanudki võib-olla algupärase pealkirja «Eesti alevis», samuti kui Jõe 1 ühe vanema, laulualbumeis leiduva pealkirja «Möödaläinud ajast» (vt. Rap 3).

Marie Tapupere pikas laulus pöördutakse lõpuks tagasi pastorite- ja kirikuvastase põhiteema juurde (D-episood):

37. «Me neame ära pappisid,
kes lasksid anda keppisid
ja ilma mingi armuta
me rahvast ära surmata.

38. Võiks kaduda see papi sugu,
ei kellegil sest poleks lugu,
me rahval oleks hea meel,
kui pappe poleks ilma peal!

39. Kaoks ära kõik need pühad kojad,
neist tulgu meile rahvamajad,
kus eesti rahvas lustila
võiks oma pidu pidada!

40. Kus veri värvis maad emakest,
seal tõusku roosid punased,
et iial me neid unustaks,
keda hävitas see rüütlisaks.»

Kuivõrd see episood on levinud, pole teada. Tõenäoliselt tuleb seda käsitada mitte kui folkloorset loomingut, vaid kui kirjanduslikku täiendust rahvalaulule. M. Tapupere andmeil oli selle loojaks Marie Tapupere, s. t. sama isik, kelle laulikust ärakiri tehti. Autor — kui ta seda tõeliselt on — sündis 1834. aastal ja suri 1922. aastal kõrges vanuses ning oli seda ka laulu kirjutamise ajal. Marie Tapuperet tunti hea lauljana, ka leelotajana, kes ei sallinud pappe ega kirikut.[46]

Me oleme põhijoontes läbi vaadanud tekke- ja levimisviisilt väga keeruka, uuemale repertuaarile tüüpilise laulu variandid. Jääb veel teha paar märkust. Oma suure populaarsuse ja laia levimise tõttu on see eeskujuks olnud paari teise laulu loomisel. Teatavaks vaheastmeks redaktsiooni (siin nimetatudki V redaktsiooniks) ja uue laulutüübi vahel on 1937. a. Kullamaalt kirjapandud tekst:

«See Rapla hingekarjane
on kurjavaimu sarnane.
Ta nõudis palka rahva käest,
sai tina palgaks selle eest
ja kaotas oma silma ka.

Siis kurat teda ära sõi,
kõhutäit ei saanud ta,
vaid pidi tühja kerega
maailma ümber lõntsima
ja kõhutäit omal korjama.»[47]

Vaatamata laulutüüpi kuuluvate motiivide põhjalikule ümbersulatamisele, uue episoodi lisamisele, isegi algupärasest salmivormist erineva vormi kujundamisele ja tõenäoliselt ka uue viisi valimisele jääb teisendi Kul 2 objektiks ikka seesama Rapla pastor Girgensohn. Seevastu Haapsalu ümbruskonnas tuntud laulu «Martna hingekarjane» («See Martna hingekarjane / on musta ronga sarnane») tuleb kvalifitseerida kindlasti uueks laulutüübiks.[48] Kuigi siin mõned tei-

[46] RKM II 114, 174 — andm. Rap 6 juures.
[47] ERA II 171, 374/5 (38) = Kul 2 (episoodid Ak*E).
[48] Vt. ERA II 74, 441/2 (11) < Martna — A. Iisberg (1934).

sedki värsid pärinevad Girgensohni-laulust, pole neil tegevust edasiviivat tähendust. Laulule annavad liha ja vere siiski kohalikud sündmused Martnas, mida aga siin pole põhjust lähemalt vaadelda.

Laulu «Eesti alevis» lauldi enamasti R. Th. Hanseni poolt L. Koidula laulule «Emasüda» loodud v i i s i l[49], mis oli neil aegadel rahva hulgas väga armastatud. Laulu «Eesti alevis» variantides (aga võib-olla juba «Emasüdame» kohalikus traditsioonis) on seda siiski mõnevõrra muudetud, eriti viisi lõpuosas. Salmi teist poolt ei korrata, perioodi 2. (keskmine) ja 3. (viimane) lause surutakse kokku üheks ning saavutatakse seega kulminatsioon kiiremini. Toome näiteks mõlemad kirjutatud variandid (Rap 1 ja 2) ja võrdleme neid viisi originaaliga[50]:

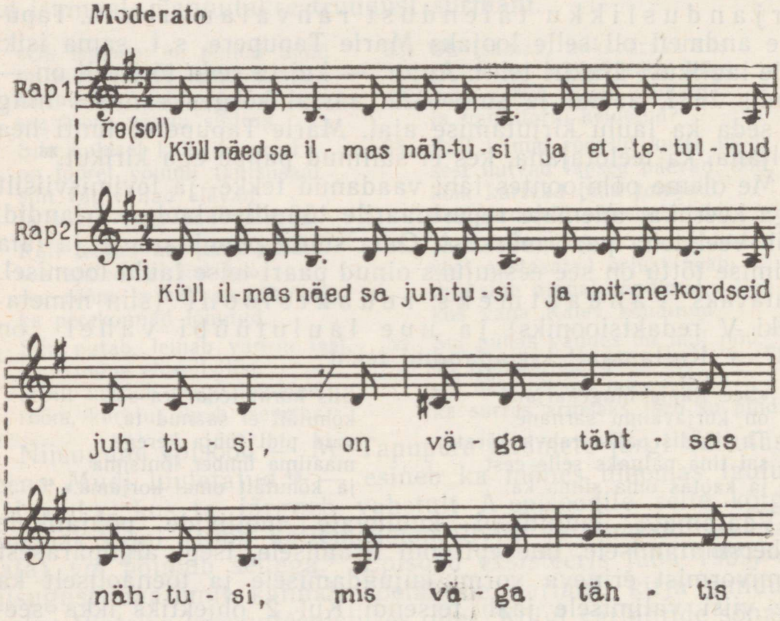

[49] Vt. noodistusi EÜS XI 476 (25) = Rap 1 ja ERA III 1, 47 (78) = Rap 2, samuti andm. Rap 6 ja Hag 4 juures.

[50] R. Th. Hanseni viisi on korduvalt trükitud, vt. näit. «Laulu ja mängu leht» VI (1890). Noodi jagu, lk. 61 jj., nr. 42. — Viisis võib leida tuntud vene rahvalaulu «Вечерний звон» intonatsioone.

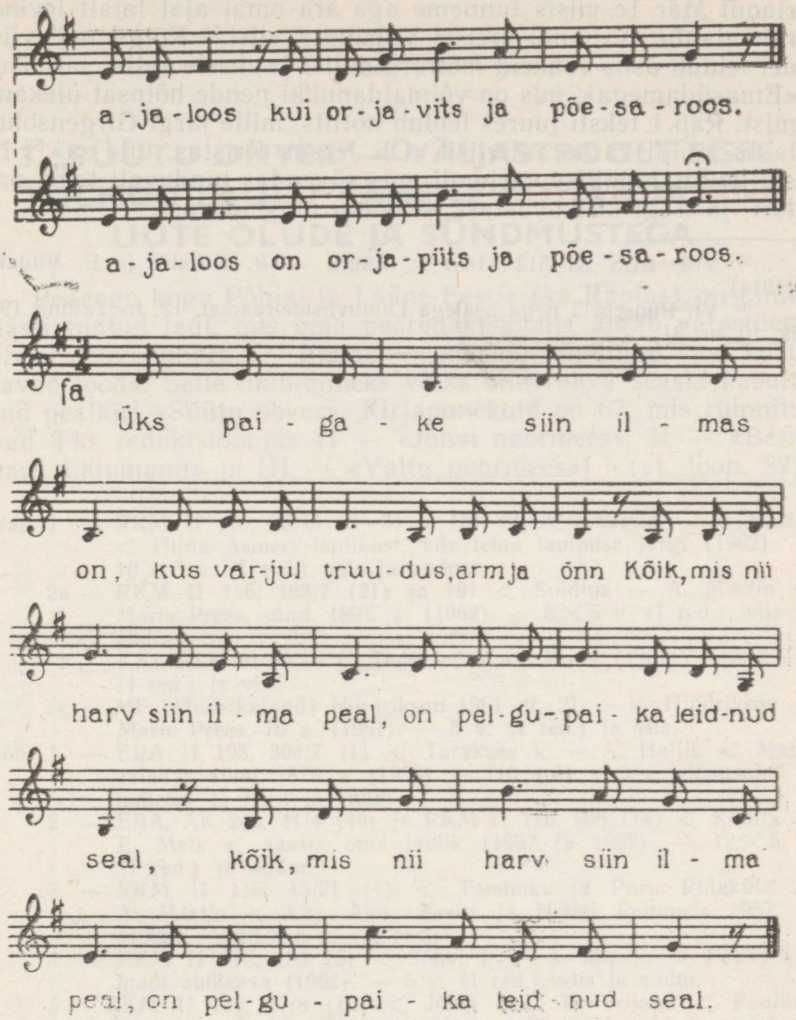

On mõningaid andmeid ka teiste üldtuntud meloodiate kasutamise kohta. Nii olevat Toris lauldud viisil «Sealt Läänemere kalda pealt»[51], E. Poomi poolt 1956. a. helilindile lauldud va-

[51] Vt. andm. Tor 1 juures. — Nimetatud viis on algupäralt saksa rahvaviis (vt. L. Erk — F. M. Böhme, Deutscher Liederhort II. 2. Aufl. Leipzig 1925, lk. 337, nr. 516). Viisi on Eestis kasutatud esialgu sõnadega «Kui üksi metsas laulan ma» ([J. Jannsen,] Eesti laulik I. Tartu [1862], lk. 27, nr. 32), kuid rahva seas sai hästi tuttavaks koolide ja kooride kaudu Fr. Kuhlbarsi ülalnimetatud sõnadega (vt. näit. Fr. Kuhlbars, Vanemuine ehk Neljakordne Laulu-Lõng. Tartu 1870, lk. 19 jj., nr. 8).

riandi Mär 1c viisis tunneme aga ära omal ajal laialt levinud rahvalaulu «Viljandi kreisis Võisikus» viisi.[52] Kõigil neil viisidel leidub üsna rohkeid metrorütmilisi ja meeleolulisi sarnasusi «Emasüdamega», mis on võimaldanudki nende hõlpsat ülekandmist. Rap 1 teksti juures leidub notiits, mille järgi Girgensohni-laulu lauldi ka koraaliviisil «Oh Jeesus Kristus, tule sa».[53] Nii sai laul paroodilise varjundi, mis süvendas tunduvalt tema pastori- ja isegi kirikuvastast iseloomu ning löövust.

---

[52] Vrd. EÜS XI 512 (185) < Juuru — R. Kõhelik ja E. Viidakas (1914).

[53] Vt. Punschel'i nelja healega Lauluviiside-raamat. 12. tr. Tallinn 1903, lk. 10, nr. 31.

3. „SÜÜTU OHVER" — VÄLJASTPOOLT SISSETULNUD LAULU VÄHENE KOHANDAMINE UUTE OLUDE JA SÜNDMUSTEGA

Peaaegu kogu Põhja- ja Lääne-Eestis (ka Raplas) on tänini hästi tuntud laul, mis oma pearedaktsioonis algab värssidega «Seal Jõhvi ümber (~ linnas ~ mõisas) sündinud / on kohutavad lood». Selle tüübinimeks võiks olla rahva seaski kasutatud pealkiri «Süütu ohver». Kirjapanekuid on 67, mis rühmituvad 3-ks redaktsiooniks (I — «Jõhvi noormees», II — «Bernhard Laipmann» ja III — «Valtu noormees») [1] (vt. joon. 32):

Vai 1 — RKM II 116, 23/45 (2—3) ja 181 (2) < Laagna — A. Martin < Hilda Asmeri laulikust, viis tema laulmise järgi (1962). — 10 × 5 v. (I red.), viis ja andm.
2a — RKM II 116, 163/7 (21) ja 191 < Soldina — A. Martin < Marie Prees, sünd. 1891. a. (1962). — 8 × 5 v. (I red.), viis ja andm.
b — KKI, RLH 61 : 9 — Ü. Tedre < Marie Prees (1961). — 8 × 5 v. (I red.) ja viis.
c — MF [Muusikafond] Hindrikson 1961 nr. 21 — V. Hindrikson < Marie Prees, 70 a. (1961). — 5 v. (I red.) ja viis.

Jõh 1 — ERA II 193, 304/7 (1) < Tarakuse k. — A. Hallik < Marie Jalakas, sünd. 1876. a. (1938). — (10 × 5) + 3 v., «lõpusalmi ei mäleta» (I red.) ja andm.
2 — ERA, AK 243, 41/4 (48) ja RKM II 116, 696 (14) < Kohtla — E. Mets < saatja oma laulik (1937 ja 1962). — 12 × 5 v. (I red.) ja andm.
3 — RKM II 116, 15/21 (1) < Tammiku ja Puru Ridaküla — A. Martin < kirj. Alma Koort ja Helmi Reinmets 1957. a. (1962). — 13 × 5 v. (Ie red.).
4 — RKM II 116, 183 (3) < Jõhvi l. — A. Martin < Feliks Siimani abikaasa (1962). — 5 v. (I red.), viis ja andm.
5 — RKM II 121, 27/8 (16) < Jõhvi l. — R. Viljand < Pouliine Tarask ja Pouliine Uustal (1961). — 29 v. (I red.) ja andm.
6 — RKM II 121, 29 < Jõhvi l. — R. Viljand < Aliide Viljand (1961). — 12 v. (I red.) ja andm.
7 — KKI, RLH 61 : 24 < Toila k. — Ü. Tedre < Juuli Siiman (1961). — 2 × 5 v. (I red.) ja viis.
8 — KKI, RLH 62 : 12 < Täkumetsa k. — Ü. Tedre < Alma Alt (1962). — 12 × 5 v. (I red.) ja viis.

[1] Täht «e» I redaktsiooni märgi juures tähendab, et antud variandis esinevad tõenäoliselt laulu algupärasesse kujusse kuuluvad, kuid hiljem ajas ja ruumis levides välja jäetud lõpusalmid, kuidas ahastav ema ruttab Narvast Jõhvi oma poega otsima.

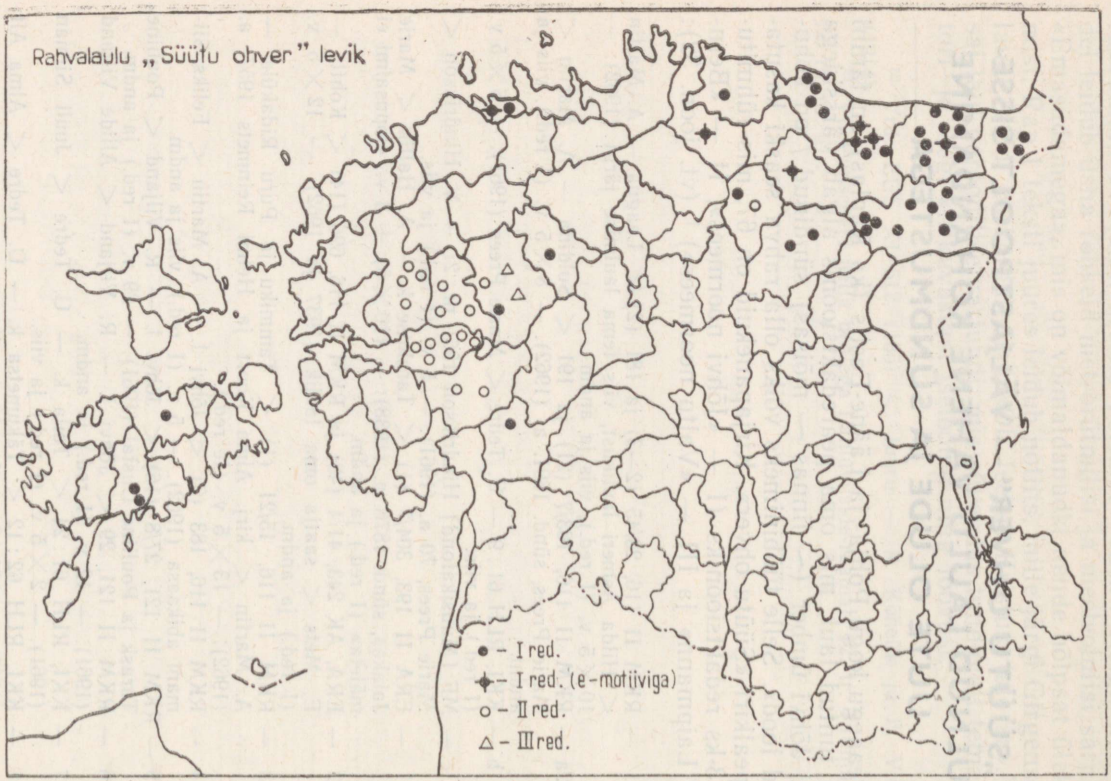

32. Rahvalaulu «Süütu ohver» levik.

9 — EKRK I 11, 101 (10) < Toila k. — A. Rõõm < puutööline Tuudre, 65 a. (1955). — 1 × 5 v. (I red.) ja andm.

Iis 1a — RKM II 204, 75/9 (1) < Tudulinna k/n. — M. Koppel < Iida Vaasi (sünd. 1878. a.) laulikust (1965). — 12 × 5 v. (I red.) ja andm.

b — RKM, Mgn. II 1068 a — O. Kõiva < Meinhard Koppel, 58 a. (1965). — 12 × 5 v. (I red.) ja viis.

c — KKI 22, 134/7 (34) < L. Raudsep < Iida Vaasi laulikust (1956). — 12 × 5 v. (I red.).

2 — KKI 20, 73/5 (29) < Allika k. — L. Raudsep < Adeele Veski, 67 a., pärit Nurme k. (1955). — 12 × 5 v. (I red.) ja andm.

3 — KKI 20, 336 (7) < Kaleva k. — Ü. Tedre < Johannes Kalle, 67 a. (1955). — 2 v. (I red.) ja andm.

4 — KKI 22, 99/100 < Kesavälja k. — L. Raudsep < Olga Palm, 65 a. (1956). — 2 v. (I red.) ja andm.

5 — KKI 25, 496 (107) ja KKI 26, 366/9 (8) < Raudi k. — E. Mägi ja V. Pino < Miina Kasemaa, 78 a. (1957) — 11 × 5 v. (I red.), viis ja andm.

6a — KKI, RLH 58 : 22 < Sootaga k. — R. Viidalepp ja H. Kihno < Loviisa Mahmastol (1958). — 12 × 5 v. (I red.) ja viis.

b — KKI, RLH 61 : 18 — Ü. Tedre < Loviisa Mahmastol (1961). — 11 × 5 v. (I red.) ja viis.

Lüg 1 — RKM II 68, 30/3 (2) < Püssi al. — J. Härma < Pouline Bilov (1955). — 14 × 5 v. (Ie red.).

2 — RKM II 116, 253/6 (1) < Püssi al. — A. Källo < Aada Laande, sünd. 1895. a. (1961). — 13 × 5 v. (I red.) ja andm.

3a — RKM II 118, 17/22 (3—4) < Kiviõli l. — M. Kaasik < Gustav Kallasto, 66 a. (1961). — 11 × 5 v. (Ie red.) ja andm.

b — RKM, Mgn. II 721c — H. ja E. Tampere < Gustav Kallasto, sünd. 1894. a. (1962). — 11 × 5 v. (Ie red.), viis ja andm.

4 — KKI, RLH 61 : 16 < Püssi al. — Ü. Tedre < Miili Kaukes (1961). — 38 v. (I red.) ja viis.

VNg 1a — KKI MT 167, 28/31 < Koila k. — L. Tammeste < Anna Palk, umb. 70 a. (1955). — 10 × 5 v. (I red.).

b — EKRK I 11, 335/7 (2) ja 347/8 (2) — E. ja G. Laugaste ja V. Alttoa < Anna Palk, umb. 70 a. (1955). — 11 × 5 v. (I red.) ja viis.

2 — EKRK I 2, 182/5 (2) < Kalvi k. — A. ja A. Rõõm < Kaarel Aaver, 79 a. (1956). — 10 × 5 v. (I red.) ja andm.

3 — EKRK I 19, 293/4 < Letipää k. — M. Tiitsmaa < Kaarel Vanatoa, 74 a. (1960). — 33 v. (I red.).

Hlj 1 — ERA II 81, 529/30 (7) < Kõldu k. — J. A. Rehberg < Olga Klaasi laulikust (1934). — 11 × 5 v. (I red.).

Kad 1 — EKRK I 43, 501/6 (24) < Hinduniidu k. — A. Rõõm < Liisa Karuse laulikust, kirj. a. 1896—1915 (1962). — 15 × 5 v. (Ie red.).

VJg 1 — ERA II 38, 415/8 (16) < Roela v. — R. Põldmäe < Mari Nirgi, 75 a. (1931). — 51 v. (Ie red.).

Sim 1 — ERA II 32, 523/5 (8) < Sirevere k. — O. Peters < Eduard Vahter, 71 a. (1930). — 12 × 5 v. (I red.).

2 — ERA, AK 127, 11/4 < Lasinurme — saatn. A. Haav < Valentin Tikerbergi laulik, kirj. 1928. a. (1935). — 12 × 5 v. (I red.).

VMr 1 — ERA II 38, 197/200 (1) < Pandivere vstm. — R. Põldmäe < naisobj., 79 a., pärit Viljandi khk-st (1931). — 10 × 5 v. (II red.) ja andm.

2 — ERA II 258, 324/6 (333) < Aburi k. — M. Ross < Jaan Krihvel (1939). — 12 × 5 v. (I red.).

Tln 1 — RKM II 68, 20/2 (8) — I. Ruus < Lisette Siirak, 59 a., kuulnud isalt, Mihkel Kahult, Vaivara Utria k-st (1956). — 10 × 5 v. (I red.), viis ja andm.

2 — RKM II 121, 329/31 (24) — M. Roop < Riina Pust, 62 a., noorena Jõhvi kandis elanud (1961). — 10 × 5 v. (le red.).

Juu 1 — EÜS XI 514 (192) ja 674/6 (206) < Mõisametsa — R. Kõhelik ja E. Viidakas < Anete Plaan (1914). — 12 × 5 v. (I red.) ja viis.

Rap 1 — ERA II 129, 17/8 (2) < Kabala k. — E. Poom < Otto Kase laulikust (1934). — 10 × 5 v. (II red.).

2 — RKM II 114, 147/9 (66) < Ülejõe k. — M. Tapupere < Tõnis Susi laulikust, kirj. 1908. a. (1960—61). — 8 × 5 v. (III red.) ja andm.

3 — RKM II 114, 175/7 (72) < Kodila k. — M. Tapupere < Marie Tapupere laulikust, kirj. 1912. a. (1960—61). — 13 × 5 v. (III red.).

4 — EKRK I 53, 209/11 (3) < Valgu sovh. — V. Metstak, A. Käämbre ja A. Teder < Maria Saaver, 79 a. (1964). — 42 v. (I red.).

Mär 1 — EKRK I 1, 284/6 (2) < Päädeva või Männiku k. — L. Raudsep < Kaarel Kannel, umb. 70 a. (1950). — 19 v. (II red.) ja andm.

2 — EKRK I 1, 305 (2) < Alaküla kolh. — L. Raudsep < Jüri Aaren, 64 a. (1950). — 1 v. (II red.).

3 — EKRK I 1, 381/3 (74) < Märjamaa al. — L. Raudsep < Kustas Oppi laulikust, kirj. 1916. a. (1950). — 9 × 5 v. (II red.).

4 — EKRK I 1, 399 (3) < Märjamaa al. — L. Raudsep < Villem Vokk, 66 a. (1950). — 1 v. (II red.).

Kul 1 — ERA II 308, 209/11 (2) < Leila k. — V. Eenveer < Jaan Põllu, kuuln. Vigalas (1943). — 43 v. (II red.).

2a — RKM II 128, 330/2 (16) < Loodna k/n. — J. Nurme < Maria Lehtsaar, sünd. 1893. a., kuuln. emalt (1961). — 6 × 5 v. (II red.).

b — RKM II 128, 376/9 (14) — J. Nurme < Maria Lehtsaare laulikust, kirj. 1914—1942 (1961). — 9 × 5 v. (II red.).

3 — RKM, AK 56, 78/80 (35) < Laukna — saatm. J. Nurme < Kustas Korgi laulik, kirj. 1918—1919. a. (1960). — (8 × 5) + + (2 × 4) v. (II red.).

Vig 1 — KKI MT 176, 103/5 < Oese k. — E. Vitsberg < Mari Rips, 70 a. (1956). — 8 × 5 v. (II red.) ja andm.

2 — EKRK I 47, 250/3 (1) < Oese k. — T. Erm ja H. Ratnik < Jüri Jeeser, 62 a. (1963). — 10 × 5 v. (II red.).

3 — EKRK I 47, 391/3 (2) < Avaste k. — E. Juht ja K. Salve < Liisu Hatu, 71 a. (1963). — 28 v. (II red.).

4 — EKRK I 47, 480/3 (11) < «Edu» kolh. — V. Metstak < Mai Laanemets, 66 a. (1963). — 10 × 5 v. (II red.) ja andm.

5 — EKRK I 47, 505 (61) < «Vabaduse» kolh. — V. Metstak < Jüri Valteri laulikust (1963). — 2 v. (II red.) ja andm.

6 — EKRK I 53, 202/3 (8) ja MF Hirvesoo 1964 nr. 24 < Vigala, Velise v., Mäliste k. — V. Metstak, A. Teder ja A. Hirvesoo < Madis Palm, sünd. 1893. a. (1964). — 31 v. (II red.) ja viis.

7 — EKRK I 53, 283/4 (1) < Kirna k. — A. Käämbre, A. Teder, E. Laur ja K. Salve < Hilda Koch, 57 a. (1964). — 30 v. (II red.).

Krj 1 — RKM II 37, 512/5 (5) < Linnuse k. — A. Toomessalu < Ossia Kuusk, 50 a. (1951). — 12 × 5 v. (I red.).

Kaa 1a — RKM II 93, 382/3 (17) < Vaivere k. — L. Briedis < Leena Alder, 71 a., õppinud Viru-Jaagupi khk., Küti m. (1960). — (4 × 5) + 3 v. (I red.).

b — RKM, Mgn. II 352 m — L. Briedis < Leena Alder, 71 a. (1960). — 5 × 5 v. (I red.) ja viis.

PJg 1 — RKM II 122, 701/3 (8) < Pärnu-Jaagupi al. — H. Puppart < Eliise Puppart (1957). — 9 × 5 v. (II red.).

2 — RKM II 122, 704/6 (9) < Pitsalu k. — L. Saks < Maria Paalmäe (1957). — (8 × 5) + 2 v. (II red.).

Tor 1 — RKM II 147, 207/9 (8) < Tootsi al. — E. Maasik < Akiliina Adosson, sünd. 1905. a. Karja khk., Pamma k., kuuln. emalt (1962). — 6 × 5 v. (I red.).

Ka selles laulus kõneldakse karistussalkade julmadest tegudest, süütute inimeste tapmisest ning näidatakse pastorite (Jõhvi Th. Christophi, Vigala M. v. Buschi ja Rapla H. Girgensohni) tõelist või oletatavat rahvavaenulikku osa seejuures, igatahes vastuolu pastorliku, orjameelsust jutlustava ja rahvaomase, heroilise ja vabadust ihkava mõtteviisi vahel.

Laulu idapoolsem, I redaktsioon («Jõhvi noormees»), mida tuleb lugeda primaarseks, esineb suuremate või vähemate kõrvalekaldumistega nii tekstis kui viisis järgmisel kujul:

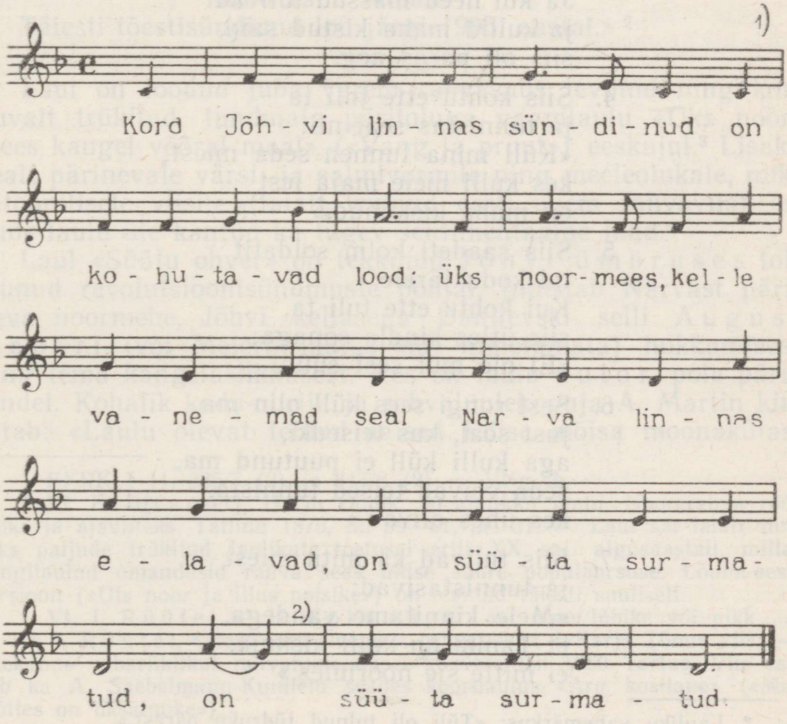

1) Samas ja mõnes teiseski stroofis andis laulik selle variandi:

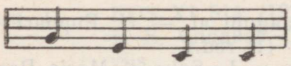

2) G. Laugaste poolt on märgitud variant:

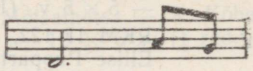

1. «Kord Jõhvi linnas sündinud
on kohutavad lood:
üks noormees, kelle vanemad
seal Narva linnas elavad,
on süüta surmatud.

2. Tema peale kaebas kohtu ees
üks tema vihamees,
kel oli sellest süda täis,
et teine temast üle käis
ja teda ärritas.*

3. Ta mõtles järel' päevad, ööd,
mil saaks tal tasuda.
Ja kui need mässud tulivad
ja kullid maha kistud said,
siis oli paras aeg.

4. Siis kohtu ette tuli ta
ja tunnistas seal nii:
«Küll mina tunnen seda miest,
kes kulli meie maja iest
on maha kiskunud.»

5. Siis saadeti kolm soldatit
tal kodu järele.
Kui kohtu ette tuli ta,
siis ütles kindla sõnaga:
«Ei ole mul sest süüd!

6. Sest rongi sees küll olin ma
just seal, kus teisedki,
aga kulli küll ei puutund ma,
seda võivad teised tunnista,
kes ühes olivad.»

7. Siis tulivad ka mitu miest
ja tunnistasivad:
«Meie kinnitame vandega,
et Tamm on kulli kiskuja,
ei mitte sie noormies.»

* Lauliku vahemärkus: «Tüli oli tulnud tüdruku pärast.»

8. Aga sellest küll ei hoolitud,
vaid öeldi temale:
«Kes kroonukulli kisuvad,
neid trahvitakse surmaga,
sest ennast valmista!»

9. Siis tuli õpetaja ka
ja ütles temale:
«Oh tule, laps, ja kinnita
veel püha sakramendiga
siin ilmas viimast kord!»

10. «Ei seda küll ei taha ma,»
siis ütles temale,
«sest süüta pean ma surema.
Küll jumal annab andeks ka
kõik minu patusüüd.»

11. Siis hüüti viimaks: «Andke tuld!»
ja paugud kõlasid.
Ta langes maha kummuli
ja heitis hinge vaikseste.
Nüüd rahu temale!
Täiesti tõestisündinud loo järgi 1905. aastal.»[2]

Laul on loodud juba varem rahvasuus levinud ning korduvalt trükitud, tundmata päritoluga vangilaulu «Üks noormees kaugel võõral maal» («Vang ja pruut») eeskujul.[3] Lisaks sealt pärinevale värsi- ja salmivormile ning meeleolukale, nukratoonilisele viisile (laialt levinud eesti uuem rahvaviis) on uude laulu üle kantud ka tugev sentimentaalne laad.[4]

Laul «Süütu ohver» on tekkinud Jõhvi ümbruses toimunud revolutsioonisündmuste põhjal, jutustab Narvast pärineva noormehe, Jõhvi kellasepa Danilevski selli August Maueri (või Meieri; laulus küll nimetamata) hukkumisest ning tema kangelaslikkusest. Kes on laulu autor, pole päris kindel. Kohalik kodu-uurija ja rahvaluulekoguja A. Martin kirjutab: «Laulu olevat teinud naised Edise mõisa moonakülas,

[2] EKRK I 11, 335/7 (2) ja 347/8 (2) = VNg lb.

[3] Vt. F. B[randt], Harju Ööpik. 50 ajalikku laulu, Noorerahva röömuks ja ajaviiteks. Tallinn 1875, lk. 59—61, nr. 31. — Laul sai laialt tuntuks paljude trükitud laulikute toetusel eriti XX saj. algusaastail, millal vangilaulud omandasid rahva seas üldse suure populaarsuse. Lõuna-eesti versioon («Üts noor ja illus poisike») on levinud täiesti suuliselt.

[4] Vt. I. Rüütel — H. Kokamägi, Laul olgu lühike või pikk ..., lk. 50; I. Rüütel, Ühest eesti uuemast rahvaviisist («Karja Tõnu» viis). — ettekanne vabariiklikul rahvaluule-alasel konverentsil 1960 Tartus. Viis esineb ka A. Saebelmann-Kunileiu seades koorilaulus «Arg kosilane» («Mul mõttes on üksainuke»).

vähemalt nii räägiti, nagu mäletan, kohe pärast sündmust, kui laul tuttavaks sai. Hiljem on püütud tõendada, nagu oleks selle teinud keegi mees Tammiku lähedal Paalikul. Esimene oletus näib õigemana.» [5] Kaasaegsete inimeste, ka pealtnägijate seletuste järgi ja rahva mälestustes oli August Maueri lugu järgmine. Noormees lasti karistussalga poolt 3. jaanuaril 1906. a. Jõhvi vallamaja lähedal Puru külas talunik Russmanni põllul maha. Teda süüdistati kroonukulli mahakiskumises Jõhvi apteegi ukse kohalt ülestõusnute rongkäigu ajal 5. detsembril 1905. a. Pealekaebajaks olevat olnud apteeker Raikase poeg, kes ei leidnud vastuarmastust ilusalt tütarlapselt, kellele meeldis August Mauer. Kroonukulli mahakiskuja olnud tegelikult aga teine mees, Jõhvi ülestõusu üks juhte, nimega Tamm, kellel õnnestus põgeneda välismaale. Tõenäoliselt niisugune oli üldjoontes laulu aluseks olev sündmus [6]. Laulus minnakse eelloost aga põgusalt üle (vt. 2. salm eeltoodud näitest VNg 1b).

Nagu eelmise laulu («Eesti alevis») juures, nii käisid ka siin lauluga kaasas p a j a t u s e d, mille alusel oli laul tekkinud ja mis hiljemgi täiendasid ja täpsustasid laulus neid kohti, mida seal oli puudulikult või pealiskaudselt väljendatud. Eriti laialt tunti lugusid nimetatud kolmnurga armastusintriigist. Ajaloolisele tõele ei vastanud päris täpselt ei laul ega rahvasuus üsna suurel määral varieeruvad jutudki. Nii olevat laulu ja rahvajuttude järgi kaebealuse süütust tõendanud mitu tunnistajat. Tõeliselt neid polnud. Mauer andnud tunnistajaks üles küll oma töökaaslase Karu, kes aga ei julgenud kohtus tunnistada, vaid salanud nimetatud rongkäigust osavõtmist. Pärast sõbra mahalaskmist tundnud ta suuri südametunnistuse piinu [7]. Arvatavasti vastab tõele A. Maueri ja tema saatusekaaslase T. Kullamaa äraütlemine jumalaarmust, mis on ka laulu kulminatsiooniks. Rahvasuu jutustab: «Enne mahalaskmist hoitud neid paar päeva kinni. Õpetaja Kristoph käinud neile ka jumalaarmu pakkumas. Seda pole aga kumbki vastu võtnud, öeldes, et nad ta taevast armu ei vaja, kui neile maapealset armu ei anta.» [8]

Mõnede pajatuste järgi olevat neid algul tahetud maha

---

[5] RKM II 116, 23 (2).

[6] Revolutsioonilisest liikumisest Jõhvis, miitinguist, rongkäikudest, kohaliku omavalitsuse ülevõtmisest kui ka karistussalkade tegevusest, sealhulgas A. Maueri loost vt. A. T õ n u r i s t, Vana koolmeister jutustab... Narva 1935, lk. 24 jj.; KM KO, F. 200, M. 17 : 2, lk. 178 jj. < Jõhvi — E. Tensmann (1931), RKM II 116, 23/45 (3) < Vaivara — A. Martin (1962) = andm. Vai l juures, samuti mitmel pool mujal seletustena lauluvariantide juures. Vt. ka Eesti NSV ajalugu II, lk. 396.

[7] T õ n u r i s t, Vana koolmeister jutustab..., lk. 29 jj.

[8] KM KO, F. 200, M. 17 : 2, lk. 189.

lasta Jõhvi mõisa maal, kuid teoks saanud see siiski pastori krundil. Lugu olnud nii: «Jõhvi parun ei and luba oma maa peal maha lasta. Siis tuli kirikuõpetaja, kes ütles, tema annab platsi. Ja viidi kiriku maa peale, kus oli kirikuõpetaja krunt. Heinakuuri juures lasti sie noormees maha.»[9] Nagu mäletame, kõneldi Rapla Girgensohnist sama lugu. Tegemist on nähtavasti *rändava jutumotiiviga*. Sellega ei tahetud muidugi mitte mõisnikke süüst puhtaks pesta, vaid näidata, et rahva hingekarjased olid tol ajal sagedasti tõesti «musta ronga» sarnased. H. Th. W. *Christoph* (Jõhvis 1868—1907) oli tegelikult kõigi uuenduste ja rahvuslike püüete vaenlane. Tema rahaahnusest räägitakse otse imelugusid, ehkki tema nimega on seotud siiski ka üldtuntud naljandeid. Revolutsiooni mahasurumisest võtnud Christoph osa suure innuga, olnud peamisi pealekaebajaid. Kõige selle tõttu ei saanud ta pärast karistussalkade lahkumist enam oma kohale jääda. Rahvas keeldunud kirikus käimast ja armulauale minemast, kuni timukas hingekarjaseks on, ja nii olnud konsistoorium sunnitud tema erru laskma.[10] Kõik need lood olid rahvale nii lähedal kui ka kaugemal hästi teada ja seepärast sai süütu ohvri ja pastori konflikt tegelikult palju emotsionaalsema värvingu kui seda suutsid laulusõnad pakkuda.

Märkusi selle kohta, kuidas rahvalaulus ja -jutus põimub tõde ja fantaasia, võiks veelgi teha. Laul lõpeb harilikult salmiga:

«Siis hüüti viimaks: «Andke tuld!»
ja paugud kõlasid.
Ta langes maha kummuli
ja heitis hinge vaikseste.
Nüüd rahu temale!»

August Maueri surm polnud kaugeltki vaikne, nagu ütleb laul. Kogupauk tema elu ei lõpetanudki, vaid seda tegid alles püssitäägid.[11]

---

[9] RKM, Mgn. II 721c = Lüg 3b. — Teise variandi järgi teatanud Puru küla peremehed pärast eksekutsiooni, et nad enam ei luba oma maa peal kedagi maha lasta. Pastor Christoph aga teatanud, et tema koplis on mahalaskmiseks ruumi küll. KM KO, F. 200, M. 17 : 2, lk. 190. — Milleks jutt võib lõpuks muutuda, sellest kõnelevad iisakulase Adeele Veski seletused laulu (lis 2) juurde: «See oli üks kullasepa sell. [— — —] Teda ei tahetud kuhugi matta. Õpetaja võttis ta siis oma maa peale. Ja inimesed imestasid, miks õpetaja oma maa peale võttis.» Pastor on siin hoopis heategija!

[10] Pastor Christophi kohta vt. *Tõnurist*, Vana koolmeister jutustab..., lk. 3 jj.; S. *Lätt*, Eesti rahvanaljandid. Tallinn 1957, lk. 141, nr. 204 ja lk. 158, nr. 233; KM KO, F. 200, M. 17 : 2, lk. 196; andm. Vai I ja Lüg I juures jm.

[11] RKM II 116, 23 (2).

Laul sai väga populaarseks Põhja-Eesti külades ja linnades (ka Tallinnas, Narvas jm.), ulatus isegi Peterburi kubermangu eesti asundustesse, ulgtööliste vahendusel ka Saaremaale. «See laul levis üle maa nii kui kulutuli,» ütleb üleskirjutaja J. Härma Lüganuselt [12]. Seda on omal ajal «järjest» lauldud, küll talvistel õhtutel koos kedrates, perekondades ja seltskondlikel kooskäimistel, isegi mardisantidelt on tellitud Jõhvi noormehe laulu. Niisuguses elavas ringluses on laulu lihvitud ja ümardatud. Enamasti on elimineeritud tõenäoliselt laulu algkujus esinenud lõpumotiiv, kuidas ema ruttab ahastades oma poega otsima:

«Kui ema seda kuulda sai,
et poeg oli surma saand,
ei jõudnud rongi oodata
seal Narva linna vaksalis,
tuli joostes Jõhvi pool.» [13]

Laul muutus seega üheplaaniliseks. Sellega et jäeti arendamata õnnetu armastuse intriig ja tõrjuti välja ema tragöödia (ette valmistatud juba 1. salmis ja mõnes variandis ka surmamineja palvelises pöördumises vanemate poole), jäi ainuliselt kõlama heroism, trotslik suhtumine orjameelsesse ja valelikku jumalasõnasse. Sama saatus on tabanud mõnda teistki salmi, mis võis venitada, lahjendada ja liialt religioosseks muuta (sellest pole siiski täielikult pääsetud) noormehe julget surmaminekut.

Laulu geograafilisel levimisel näeme huvitavat, kuid rahvaluules sageli esinevat nähtust: laul ühendati sarnaste sündmustega teistes paikkondades, näit. Vigalas ja selle ümbruskonnas progressiivse talumehe Bernhard Laipmanni hukkumisega (II redaktsioon). Legendid Laipmannist, kunstnik Ants Laikmaa (Laipmanni) vennast, mis kõnelevad tema paindumatust iseloomust, heroilisest meelelaadist ja vabadusearmastusest, kandusid ajakirjanduses ja rah-

---

[12] RKM II 68, 30/3 (2) = Lüg 1. — Andmeid laulu levimise ja populaarsuse kohta vt. ka Vai 1, Jõh 9, Iis 4, Tln 1 jt. variantide juures. — On ähmaseid andmeid, nagu oleks «Jõhvi noormehe» laulu trükitudki. Vt. Tõnurist, Vana koolmeister jutustab..., lk. 30. Vrd. ka Kaarel Kandle andmeid Laipmanni-redaktsiooni kohta: «Seda töölised Tallinnas lasid trükkida, see oli minu käes. Tahtsin ära kirjutada ja sellepärast ma jooksin mitu kilomeetrit maad, urjadnikud ajasid taga» (andm. Mär 1 juures). Kuivõrd need andmed tõele vastavad, pole teada.

[13] RKM II 118, 17/22 (3—4) = Lüg 3a. — Motiiv esineb teisendeis Jõh 3, Lüg 1, 3a ja b, Kad 1, VJg 1, Tln 2. Variandis Lüg 1 on seda edasi arendatud: «Jõudis Jõhvi, läks Tanelevski majase — / ei poega leidnud säältki eest. / Siis jooksis surmaväljale — / ei poega olnud säälgi ees, / vaid vereojad maas.»

vasuus kaugele, ulatusid isegi ilukirjandusse.[14] Nõnda oli tasandatud tee ka tema nimega seotud laulu laiemaks levimiseks, olgugi et see erines tõelistest sündmustest juba täiesti. On õigus M. Aitsamil, kui ta ütleb: «B. Laipmanni laulu tekkimine on hilisema aja sünnitus ja see sisaldab algusest lõpuni luulet.»[15] Laulu Vigala peremehe redaktsioon säilitas täielikult oma eelkäija sisu, langes peaaegu täpselt kokku Jõhvi noormehe redaktsiooniga. Erinevad olid ainult mõned üksikud värsid. Sündmused toimuvad muidugi Vigalas, hukkub «üks Vigala taluperemees, / kes oli kõrgest koolitud» (laulu järgnevais salmides ka nimepidi Laipmanniks nimetatud). Vihamehe süda oli täis sellepärast, et Laipmann «valest aru sai ja ära seletas». Kasutades «mässude» aega, ruttas reetur Vigala mõisa ja kaebas kohtu ees: «Tõest mina tunnen seda meest, / kes kõigis selles [s. t. mõisate põletamises] oli süüd / ja rahvast ärritas.» Laipmann võeti kinni, talle pakkus asjatult jumalaarmu õpetaja Puss (Busch).[16] Muu kõik on sarnane I redaktsiooniga.

---

[14] Üldiselt on käibele läinud jutt, nagu oleks B. Laipmann tagasi lükanud temale kui vabale inimesele häbistava ihunuhtluse ning eelistanud minna surma. Kuivõrd on kokkulangevad Laipmanni tõeline isik ja tema surm rahvasuus ja kirjanduses levinud legendaarse kuju ja sündmustikuga, see on veel praegugi lahtine küsimus. Bibliograafiad juhatavad mitmesugustele trükis ilmunud andmeile tema isiku kohta, millest siin olgu kõigepealt märgitud M. Jürisson [= M. Martna], 1905—1906. Punased aastad Eestis. Peterburi 1907, lk. 193. Kaasaegseist ajaleheartikleist vt. «Vaatleja» 20. VI 1906, nr. 40, lk. 2; «Virulane» 13. VII 1906, nr. 108, lk. 3; «Virulase lisa» 1906, nr. 12, lk. 93 ja 96 (pildiga) jne. Laipmanni mälestuseks on luuletanud laulu «Paiba» M. J. Eisen («Kodu» 1920, nr. 6, lk. 203). Trükisõnas ilmunud ja rahva seas liikunud pajatused on andnud ainet ka Aino Kaldale jutustuse «Bernhard Riives» loomiseks (A. Kallas, Valitud teosed, Tallinn 1957, lk. 90 jj., tlk. F. Tuglas). Samal teemal valmis 1939. a. helilooja Johannes Hiobil ooper «Võidu hind». Poleemikat ühes rikkaliku argumentatsiooniga B. Laipmanni kui ajaloolise ja legendaarse isiku kohta vt. M. Aitsam, Kas Bernhard Laipmann oli legendaarse Bernhard Riivesi algkujuks? Kuidas tekkisid ilustatud lood B. Laipmanni surmamineku kohta. — «Päevaleht» 14. II 1937, nr. 45, lk. 2 ja 4; Al. Looring, Kas on B. Laipmanni sangarisurm legend. — «Nädal Pildis» 10. IV 1937, nr. 7, lk. 159; A. Looring, «Mina ei lase end peksa ...» — «Nädal Pildis» 23. X 1937, nr. 20, lk. 471 ja 474. — Rohket rahvatraditsioonilist andmestikku 1905.—1907. a. sündmuste, eriti B. Laipmanni kohta pakub KM KO, F. 199, M. 9, lk. 150 jj. — B. Laipmannile on püstitatud mälestussammas Haapsalus.

[15] M. Aitsam, Kas Bernhard Laipmann... — «Päevaleht» 14. II 1937, nr. 45, lk. 4. — Ka Vigala kandis viidatakse mõnele isikule, kes olevat olnud laulu autoriks. «Üks Velise mees (Juhan Liivi nimega) ütles, et tema onu oli teinud» (andm. Vig 4 juures). Aga ühes laulikus (Vig 5) seisab hoopis järgmine märkus: «Kirjutanud Graf Matteisfelt [= Mannteuffel?].»

[16] Laipmanni loos, nagu sellest rahvas räägib, oli see seik kõrvalise tähtsusega. Kulminatsiooniks oli ikkagi surma eelistamine häbistavale peksmisele. Jumalaarmu vastuvõtmise või mittevastuvõtmise kohta on andmed lahkuminevad. Buschi kaastegevus kindral Bezobrazovi karistussalgale ja

Raplas tunti mõlemat eespool käsitletud redaktsiooni, kuid laulu seoti ka Girgensohni leppade juures 25. jaanuaril 1906. a. mahalastud Aadu Vainoga Valtu Kopli talust (kuigi laulus seda nime pole nimetatud).[17] See Valtu noormehe laul (III redaktsioon) on järgmine:

«SÜÜTA OHVER

1. Seal Rapla ümber sündinud
need kohutavad lood:
üks noormees, kelle vanemad
siin Valtu vallas elavad,
sai ära surmatud.

2. Ta peale kaebas kohtu ees
üks tema vana vihamees,
kel sellest süda oli täis,
et teine jõult tast üle käis —
see teda ärritas.

3. Ta mõtles järel' päevad, ööd,
mil saaks ta kätte tasuda.
Kui kätte jõudis mässuaeg,
kus paljud süüta surma said —
siis oli paras aeg.

4. Siis kohtusse ruttas see mees
ja kaebas truuvilt kohtu ees:
«Ma tunnen selgelt seda meest,
kes tõest' mõisa lõhkumise tööst
on osa võtnud ka.»

5. Siis saadeti tal madrused
just koju järele.
Kui kohtu ette ilmus ta,
siis vastas kindla häälega:
«Ei ole minul süüd.

Laipmanni mõrvamisele ei ole tõestatud. Arvamised ja kinnitused ei lähe hoopiski ühte. Pastori süüd ei suutnud tõestada ka nõukogude-aegne revolutsiooniline tribunal Tallinnas 1917. a. lõpul. Vt. «Uus Päevaleht» 3. I 1918, nr. 2, lk. 3—4. Vrd. ka M. Aitsam, Kas Bernhard Laipmann... — «Päevaleht» 14. II 1937, nr. 45, lk. 4. — Vig 4 laulja kommenteerib: «Kaevaja oli kiriku vöölmünder. See varastas midagi kirikus, teine rääkis välja (B. Laipmann). Siis varastaja kaebaski.»

[17] Vt. andm. RKM II 114, 147/9 (66) = Rap 2 juures. — M. Tapupere andmeil toimus mahalaskmine 30. jaanuaril, mis pole õige.

6. Ma olin seal, kus teisedki,
küll mõisas salga sees,
ei siiski pole lõhkund ma.
Teised võivad seda tunnista,
kes ühes olivad.»

7. Kolm tunnistajat kutsuti,
kes kõik tunnistasivad:
«Me tunnistame vandega,
et mõisa lõhkumise tööst
on süüta see noormees.»

8. Ei sellest aga hoolitud,
vaid öeldi temale:
«Kes mõisa asju puutunud,
neid trahvitakse surmaga.
Sa ennast valmista!»

9. Siis tuli õpetaja veel
ja ütles temale:
«Oh tule, laps, ja kinnita
end püha sakramendiga
siin ilmas veel kord!»

10. Ta vastas kindla häälega:
«Ei seda taha ma.
Kui pean süüta surema,
siis annab jumal andeks ka
kõik minu patusüüd.»

11. Siis jõudis kätte ka see aeg,
mil sai ta surmatud.
Küll raskel meelel ootas ta,
kuid siiski surma kartmata,
ehk ligi viimne tund.

12. Kui viimsel tunnil astus ka
siis surmapaigale,
ta oli siiski rahulik,
kuigi elu viimne silmapilk
tal seisis silme ees.

13. Siis hüüti: «Poisid, andke tuld!»
ja paugud kõlasid.
Ta langes maha kummuli
ja heitis hinge vaiksesti.
Head rahu temale!» [18]

[18] RKM II 114, 175/7 (72) = Rap 3. — Iga salmi 5. värssi korratakse.

Rahva mälestuste järgi oli Valtu noormees siiski üks agaramaid mõisavallutajaid ega jäänud sugugi rahulikult koju, kui karistussalk Raplasse tuli. Tema tabamist peeti küllaltki tähtsaks. Sauna küla naine Mari (Miina?) Puusek rääkis omal ajal ajalootraditsiooni kogujale: «Ta [Aadu Vaino] hoidnud end kaua varjul ja Girgensohn kuulutanud kirikus, et terve küla maha põletatakse, kui teda ei leita. Lõpuks ollagi ta tabatud, kuna käinud vahel kodus ja naabritaludes end toiduga varustamas.» [19] On kahtlane, kas laulu muudki detailid nii väga tegelikkusele vastavad, kuigi laulu on katsutud tema peategelase isikuga kohandada. Aluseks on olnud I redaktsioon, kuid selles esinevaid armastusintriige siin ei olnud, oma tarkusega ta ei ületanud teisi (nagu Laipmann Vigalas), küll aga vihamehest «jõult üle käis». Kroonukulli ta ka maha ei kiskunud ega teisi mässule «ärritanud», kuid «mõisa lõhkumise tööst» võttis osa. Põhiliselt jäi laul siiski ümber loomata ning seetõttu kujutatakse mitte niivõrd e n e r g i l i s t m ä s s u m e e s t Aadu Vainot, kui üldse revolutsiooni rataste vahele jäänud s ü ü t u t k a n n a t a j a t, kelle uhke hoiakuga ideaalkuju leidis sentimentaalsete rahvaraamatute ja rahvalike lauludega harjunud külanoorsoo juures teatavat ihalemist. Tähtsam kui sündmuste täpsus oli laulu emotsionaalne külg, seda enam, et kujuteldav peategelane oli lauljate lapse- ja noorpõlvesõber ja seltsimees. Laul niisugusena kaugele ei levinud, oli ainult oma nurgas tuntud ning kadus ehk varsti käibelt (üleskirjutusi on 1908. ja 1912. aastast). Laipmanni-lauluga võistelda ei suutnud siinkandis ei Valtu noormehe ega Jõhvi noormehe laul.

Tõenäoliselt lauldi «Süütut ohvrit» nagu mujal nii ka Raplas samal viisil, mis on aga üldiselt üsna varieeruv. Vrd. eeltoodud VNg 1b viisiga näit. R. Kõheliku kirjapanekut Juurust (Juu 1):

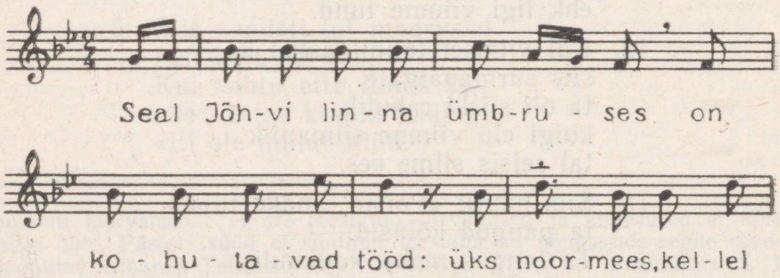

[19] KM KO, F. 200, M. 17 : 2, 140/1. — Ajakirjanduse andmeil kvalifitseeris sõjakohus 25. jaanuaril mahalastuist kolm röövleiks, neljandat (küllap A. Vainot) süüdistati Valtu mõisas relvadega ümberkäimises. Vt. «Vabadus» 31. I 1906, nr. 10.

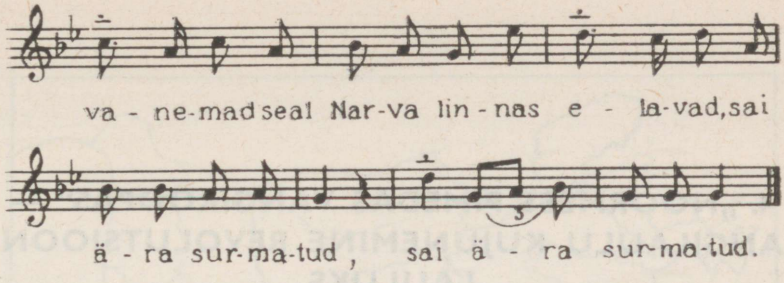
va - ne-mad seal Nar-va lin - nas e - la-vad, sai
ä - ra sur-ma-tud, sai ä - ra sur-ma-tud.

4. „NOORMEES PIMEDAS VANGIKOOPAS" — VANGILAULU KUJUNEMINE REVOLUTSIOONILAULUKS

Laulus «Süütu ohver» nägime niisiis teksti nappi kohandamist uute paikade ja inimestega, mille juures sündmuste tõepärane esitamine loomulikult rängalt kannatas. Vaadates üle Rapla revolutsioonilist lauluvara, leiame huvitava näite sellestki, kuidas laialt tuntud laul kujundatakse niivõrd ümber, et ta oma uues redaktsioonis hakkab näitama *tõele vastavalt* täiesti uut olukorda, uusi sündmusi ja uut ühiskondlikku aluspõhjagi.

Tõenäoliselt hakkas sajandivahetusel, kui rahva seas said hästi populaarseks vangilaulud, Pärnumaal ja selle lähemas ümbruskonnas levima laul «Noormees pimedas vangikoopas». Tänini on sellest kirja pandud 11 teisendit (vt. joon. 33), mis nende suurele variaablusele vaatamata võib koondada *kaheks versiooniks*: vangilaul (I) ja revolutsioonilaul (II).[1]

Koe 1 — EÜS VI 1316 (46) ja 1443/4 (122) < Rohu k. — J. Välbe ja V. Rosenstrauch < Anna Otti, 65 a., pärit Põltsamaalt (1909). — 6 v. (I vers.) ja viis.

Rap 1 — ERA, AK 331, 224 (62) < Kehtna v. — saatn. H. Masing < Ado Tõnsoni laulik, kirj. 1907. a. (1942). — 8 × 4 v. (IIr vers.).

Hag 1 — ERA, AK 43, 23/8 — saatja tundmata < Aleksander Arro laulik, kirj. 1912. a. võib-olla Paides (1930). — 24 × 4 v. (IIp vers.).

Phl 1 — RKM II 60, 294/5 (4) < Soonlepa k. — M. Kaevand (1956). — 26 v. (Ip vers.).

Var 1 — ERA II 127, 328/9 (2) < Ranna k. — H. Meindok < Kustas Veismann, 71 a. (1936). — 18 v. (Is vers.).

Vän 1a — RKM II 114, 274/7 (4) < Suurejõe — S. Karro < Liisa Jaaniste, 65 a. (1962). — 25 v. (II vers.) ja andm.

1b — RKM II 143, 524/5 (34) — I. Rüütel < Liisa Jaaniste (1962). — 2 v. (II vers.), viis ja andm.

2 — RKM II 124, 291/3 (2) < Suurejõe — S. Karro < Anni Pütt, 67 a. (1962). — 30 v. (II vers.) ja andm.

Tor 1 — RKM II 158, 232/4 (4) ja MF Rohlin 1963 nr. 74 < Sindi l. — R. Praakli ja A. Rohlin < Maria Pill, 67 a., sünd. Pärnus (1963). — 6 × 4 v. (Is vers.), viis ja andm.

---

[1] Täht «l» versiooninumbri juures osutab Lelle, täht «s» Sauga, «p» Paide ja «r» Rapla noormehe redaktsioonile.

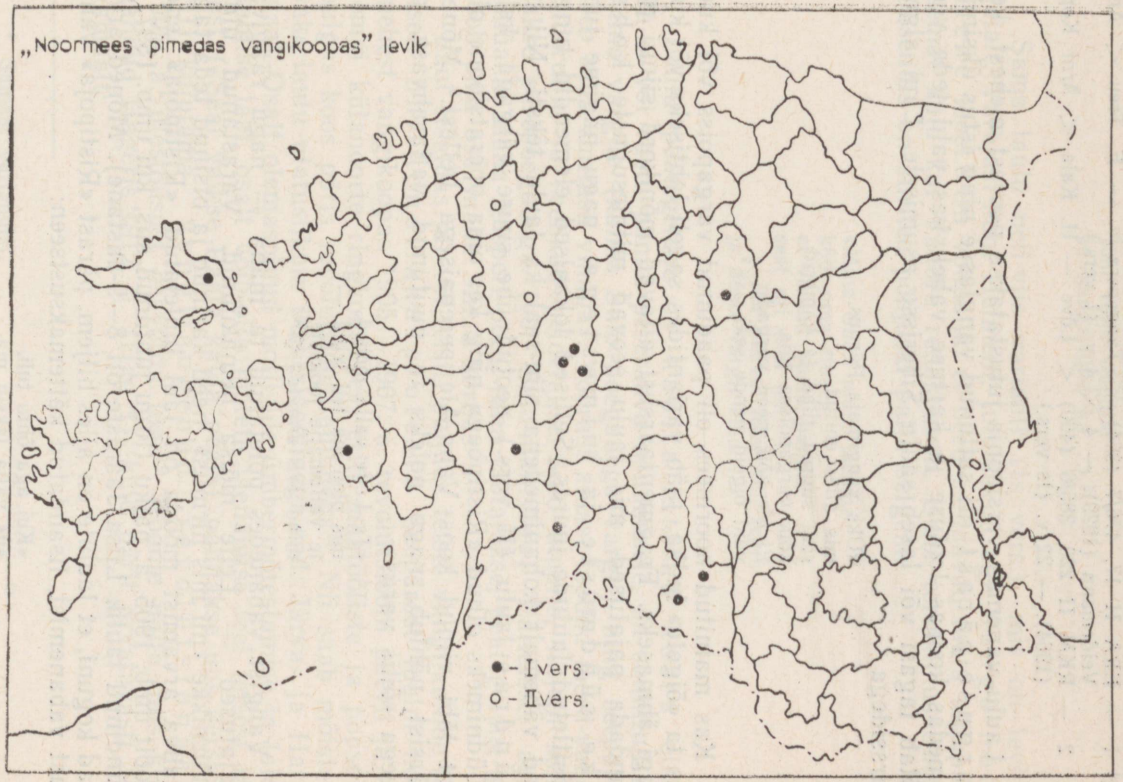

33. «Noormees pimedas vangikoopas» levik.

Saa 1 — RKM II 23, 311/3 (8) < Kamali k. — S. Karro < Jaan Tuima laulikust (1949). — 30 v. (Is vers.).
Hel 1 — ERA II 17, 476/7 (364) < Taagepera v. — E. Treu < Ann Veidemann (1929). — 4 × 4 v. (I vers.).
2 — RKM II 220, 385/6 (460) < Lõve — H. Kala < Ärni Kopp (1964). — 22 v. (Is vers.).

Laulu vanemas versioonis jutustatakse noorest mehest, kes varguse pärast oli sattunud vanglasse ning istus üksinda pimedas koopas lootuse ja kartuse vahel, kas vald teda veel võtab tagasi või laseb saata Siberisse asumisele. Laul algab värssidega

«Üks vangimaja Pärnus,
mis alles ehitud —
seal suured tuad ja kambrid
kõik vargapoissa täis.
Ei ole kõik need vargad,
vaid õigeid nende seas...»[2]

Kas mainitud noormees oli paadunud vargapoiss või kuulus ta «õigete» hulka, jääb variantides sageli lahtiseks või kuidagi ähmaseks. Fragmentaarsust aitavad mõnikord siingi parandada pajatused, mis laulu seovad mitmesuguste kohalike sündmuste ja inimestega, nagu nägime juba käsitletud laulude juures. Sellised lokaalsed elemendid tungivad vähemalt kohanimedena siin-seal ka laulu teksti. Nii on Vändras laulu (II vers.) seotud ühe suure vargaga, kelle hüüdnimeks olnud «Ristipoeg» ning kes oma operatsioone olevat läbi viinud koos Vana-Ale perenaisega Lellest.[3] Mõnest värsist nähtub, nagu poleks ta puutunud vallarahvast, oli seega «õilis varas»:

«Te Lelle valla mehed,
mis olen ma teil teind —
te vallamajja jooksete,
mind ära annate...»[4]

Vangist vabanedes põletanud ta maha — nagu räägivad pajatused — Lelle mõisa heinaküünid. Varastanud üldse mõisnikke «nii mis hirmus», need kartnud ja otsinud teda taga. Rahva arvamist mööda on laul luuletatud «Ristipoja» enda poolt umb. 1905. a. paiku (lugu juhtunud siis, kui umb. 1897. a. sündinud laulik Liisa Jaaniste oli 8—9-aastane). Mõned arvavad koguni, et laulule on alles hiljem, pärast «Ristipoja» vanglast vabanemist, lisandatud kättemaksustseen:

«Kui aga õhtu tuli,
siis välja läksin ma,
lõin maha aidauksed
nii suure vihaga.

[2] RKM II 124, 291/3 (8) = Vän 2.
[3] Vt. Vän 1a ja b.
[4] RKM II 124, 291/3 (8) = Vän 2.

Tõin välja mett ja vaha
ja siidirätikuid,
tõin välja võipütid
ja kangarullid ka...»[5]

Sama laulu neli-viis varianti (Is vers.), mis on levinud laialt, Varblast kuni Helmeni, jutustavad aga Sauga noormehe loost.[6] On võimalik, et need esindavad laulu algupärasemat kuju kui Vändra redaktsioon. Üsna terviklikus Saarde teisendis on kuriteo põhjuski palju selgem:

«Mina Sulol pidin teenma
kõik oma eluaeg,
ei võinud vastu panna,
sest ori olin ma.
Ma päeval tööd küll tegin
ja öösel vargil käin...»

Laulu peategelane on kapitalistliku korra ohver. Ta ei või vastu panna pererahva nõudmisele, on sunnitud minema vargile (käima Sulo poegadega vargil) ning seepärast teeb seda «hirmsa vihaga». Võõrast aidast toodud meed-vahad, riiderullid ja seelikud peidetakse Sulo ulualla, hiljem sõidetakse perepoegadega (või Sulo-mamsliga) Pärnusse, asjad müüakse maha Käsperi poes, raha jaotatakse, peategelane aga joob oma osa maha Siimu kõrtsis[7].

Laul sisaldas nii või teisiti paljude teiste vangilaulude taoliselt ühiskondlikku protesti. Seepärast lauldi noormehest vangikoopas 1905.—1907. a. revolutsiooni päevil ja hiljemgi külanoorte ringkondades, eriti maatööliste ja popsnike hulgas koos päris revolutsioonilauludega[8]. Nii saab mõistetavaks laulu ulatuslikum ümberloominegi end. Järva- ja Harjumaal. Osalt olemasolnud motiivide ümbermõtestamise ja laiendamise läbi, osalt võib-olla mõtete laenamise teel teisest laulust («Seal vaikse Paala kalda peal») pannakse uus versioon (II) kujutama vangilangenud revolutsionääri, 1905. a. ülestõusust osavõtnu lugu[9]. Toome näite, mis kirja pandud Hageris 1912. a. (Hag 1), kuid pärit arvatavasti Järvamaalt:

---

[5] Samast variandist.
[6] Vt. Var 1, Tor 1, Saa 1 ja Hel 2. Vrd. ka Hel 1.
[7] Teisendi Var 1 järgi on noormees ise perepoeg, Sulu suures talus kasvanud, «kus ema mind hellalt hoidis / ja isa mind kiigutas».
[8] Vt. RKM II 23, 311/3 (8) < Saarde — S. Karro (1949), andm. Jaan Tuima käsikirjalise lauliku kohta.
[9] Vt. Rap 1 ja Hag 1.

«VANGILAUL

1. Üks vangimaja Paides,
mis alles ehitud
ja selles vangimajas
on palju kambrisid.

2. Ja kõik need vangikambrid
on poliitiklasi täis.
Ei ole kõik need süüdlased —
muist ilma süüta seal.

3. Seal kesket vangimaja
üks piinakoobas on,
seal istub noormees kurvalt,
tal silmad tilkvad vett.

4. Mis võtvad rüütled teha,
kes mu peal kaebavad,
kas lasevad mind maha
või saatvad Siberi?

5. Oh Paide kreisi saksad,
mis olen ma teil' teind,
et sõjakohtu kätte
mind ära annate?

6. Mina vaikse Paide linnas
sain üles kasvatud,
kus isa, ema hoitsid
mind kõige kurja eest.

7. Kui aga kooli läksin
ja seda kuulda sain,
et eesti rahva lapsed
ei targaks saada või,

8. see minu südamesse
üht hirmus[t] viha tõi —
et saagu maha murtud
see isevalitsus.

9. Kas olgu rikas, vaene,
kool olgu kõigel' prii,
ja ühenduses hüüdkem:
«Elagu vabariik!»

10. Oh kuulge, rüütli sugu,
ei see küll kauaks jäe,
et teie eesti rahvast
nii taga kiusate!

11. Teie hirmust rasked piina
me peale panete
ja kõik me verevaeva
te ära röövite.

12. Mul voolab soontes veri,
mis veel ei tareta,
kui elama mind jäätaks,
saan kätte tasuma.

13. Oh ärge pange pahaks,
et ma teid ähvardan,
mu surma saavad vennad
teil kätte tasuma.

14. Ma kõige eluaja
teid olen orjanud
ja oma terve raha
teil' kurku toppinud.

15. Ma olen julgust võtnud
teil kätte tasuda,
et nõnda veresüü
teil kätte tasuda. [!]

16. Paar korda olen käinud
ma Tartus, Tallinnas,
paar kõnet mõnes kohas
sain ette lugeda.

17. Siis juba palju rahvast
said üles ässitud
ja mitmed rüütlimõisad
sai maha põletud.

18. Paar mõisaust lõin maha
o[ma] suure rammuga,
tõin välja püssirohtu
ja püssipadrunid

19. ja hulga jahinuge
ja põueodasi
ja pealegi veel mõõgad,
mis seisid kappides.

20. Ja kõik need kallid mööblid
said puruks lõhutud
ja lõpetuseks mängsin
ma uhked klaverid.

21. Siis õiskasid kõik rahvas:
«Hurra! hurra! hurra!»,
et niigi palju neile
said kätte tasuda.

22. Ku[u]s hoost siis ette pandi
suure vankrile
ja «Marselaised» lauldi —
me kodu sõitsime.

23. Kes seda laulu loeb,
see võtku mõtelda
ja kõiges hinges püütke
neid kätte tasuda,

24. et meie siin vangitornis
neil ohvriks langeme,
siis meie valu püüdke
neil kätte tasuda.» [10]

Laulu tsiteeritud versioon kajastab niisiis võitlust mõisnike majandusliku ja poliitilise võimu, nende privileegide ja vägivalla vastu, nagu seda mõistis 1905. a. sündmuste ajal eesti töötavate talupoegade valdav osa. Võrreldes revolutsioonieelse perioodiga, millal loodeti veel tsaari abile ja kirjutati valitsusasutustele palve- ja kaebekirju, oli nüüd järjest tugevnenud veendumus, et rahva hädade peamiseks süüdlaseks on ikkagi isevalitsuslik kord. Laiad rahvahulgad külas asusid küll võitlema vabaduse ja demokraatia eest, kuid proletariaadi klassivõitlus ei leidnud veel üldist mõistmist, isegi vastuolu mõisniku ja talurahva vahel nähti sageli rahvusliku antagonismina.

Esitatud laulunäide Hagerist on pikk (24 salmi) ning niisugusel kujul määratud lugemiseks («kes seda laulu loeb»). Kuid laulust paistab olevat ka lühemaid värsistusi, mis

[10] ERA, AK 43, 23/8 = Hag 1.

sobisid hästi laulmiseks, nagu vargalaulust prototüüpki. Kui me võiksime versiooni pikemat kuju pidada algupärasemaks, siis on areng läinud teksti lühendamise, abstraktsete arutluste ärajätmise ja ühes sellega suurema konkretiseerimise teed. Üks selliseid lühendatud variante (Rap 1) leidus muude revolutsioonilaulude hulgas Kehtna mehe Ado Tõnsoni laulikus, kirjutatud sinna juba 14. aprillil 1907. Rapla sündmustest osavõtnud «politikalised» istusid kinni Tallinnas Paksu Margareeta tornis, kus sel ajal oli vangla, seepärast on algusvärsski «Üks vangimaja Tallinnas» ja laulu pealkiri «Markaretast» (= «Margareetast»). Paide kreisisakste asemel on Rapla kohtuhärrad ja vangisistuja noormehe sünnikoht Valtu vald, kus «isa, ema hoitsid / mind kõige kurja eest». Järgmised salmid, mis näitasid peategelase revolutsioonilise meelsuse tekkimist ja kasvamist juba koolipõlvest peale, on jäetud ära, samuti kättemaksuähvardused, ning antud lõpuks ainult paar katkendlikku salmi mõisate rüüstamisest.

«MARGAREETAST

1. Üks vangimaja Tallinnas,
mis alles asutatud,
ja selles vangimajas
on palju kambrisid.

2. ja kõik need toad ja kambrid
on politikalisi täis.
Seal kesket vangimaja
üks pime koobas on.

3. Seal istub noormees mures
ja silmad tilkvad vees:
mis võtvad ritrid teha,
mis mo peal' kaebavad?

4. Oh Rapla kohtuherrad,
mis olen ma teil tein,
et politseisse lähte,
mind ära annate?

5. Oh ärge pange pahaks,
kui ma teid ähvardand,
kui tagasi ma tulen,
kättemaksmist tõutand.

6. Mina Valtu valla sees
ju üles kasvanud
ja isa, ema hoidsid
mind kõige kurja eest.

7. Nüüd olen meheks kasvand
ja politikast osa võtnd.
Me «Marsileesed» laulsime
ja mõisa sõitsime.

8. Paar mõisaust lõin sisse
oma suure rammuga
ja välja tõin revolvrid
ja nende patrunid.

14. aprillil 1907. A[do] T[õnson] Kehtnas.» [11]

Laul jääb nagu pooleli (samuti kui tema prototüüp — vargalaul), kuid on oma lühiduse tõttu paremini lauldav [12] ja oma konkreetsuses igaühele mõistetav.

Missugusel viisil seda revolutsioonilaulu lauldi, pole teada. Laulu I versioonil oli Toris ja Vändras küll üks, kuigi tunduvalt varieeruv viis:

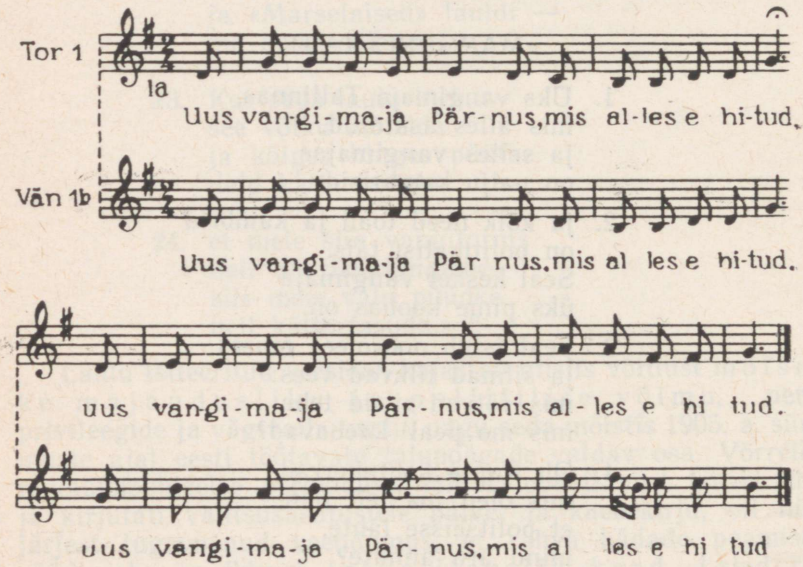

Ainuke Põhja-Eestist kirjapandud viis (Koe 1) on teist algupära. See kuulub tavaliselt rahvalikule laulule «Miks meil vesi silmas», on aga selle normaalkujust siiski erinev, kusjuu-

[11] ERA, AK 331, 224 (62) = Rap 1.

[12] Rap 1 ja Hag 1 salmid kongrueerivad järgmiselt: 1 = 1, 2 = 2. algus ja 3. algus, 3 = 3. lõpp ja 4. algus, 4 = 5, 5 = 13, 6 = 6, 7 = 0 ja 22. lõpp, 8 = 18.

res mõned intonatsioonid näivad olevat tekkinud eelmise viisi mõjul:

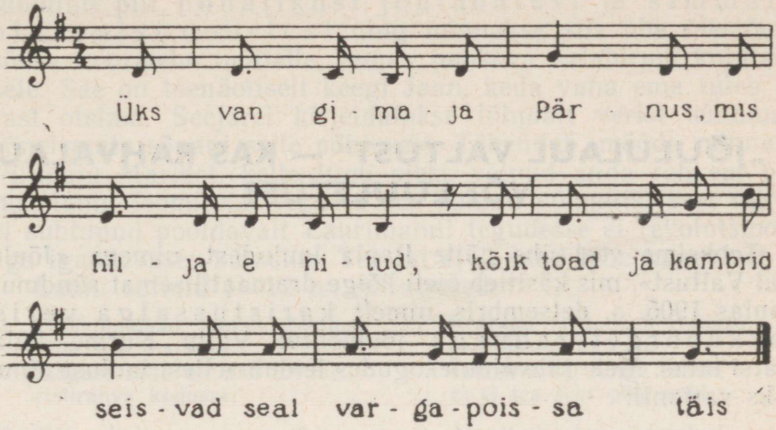

5. „JÕULULAUL VALTUST" — KAS RAHVALAUL VÕI LUULETUS?

Tooksime veel ühe näite Rapla lauludest, nimega «Jõululaul Valtust», mis käsitleb õieti kõige dramaatilisemat sündmust Raplas 1905. a. detsembris, nimelt karistussalga verist kokkupõrget rahvaga jõuluõhtul Valtu Nurme külas Matsi talus. Meie rahvaluulekogudes leidub sellest laulust ainult kaks varianti:

Rap 1 — RKM II 114, 139/44 (65) < Valtu — M. Tapupere < Leida Põlma laulikust, kirj. 1924. a. (1960—61). — 33 × 4 v. ja andm.
2 — RKM II 114, 145/7 (65) < Valtu — M. Tapupere < Tõnis Susi laulikust, kirj. 1907. a. (1960—61). — 33 × 4 v.

Sündmused, millest laulus räägitakse, olid järgmised. Üks esimesi mehi, keda just samal päeval saabunud karistussalk tuli otsima, oli Nurme küla Pillipaju perepoeg Mart Laurimann, kes oli juhtinud mõisa põletamist Valtus, veel pärast seda kui mõis oli revolutsionääride poolt üle võetud. Kuna otsitavat kodunt ei leitud, sunnitud tema isa püssitorude ees ütlema, kus poeg on. Isa juhatanudki lõpuks otsijad Matsi tallu, kus peremehe ja perenaise kodunt äraolekul koduhoidjad pidanud simmanit. Kohe uksest sisse tulles küsinud madruste salka juhtiv veltveebel Laurimanni. Küsitav taibanud kohe, milles asi seisab (kuigi tõenäoliselt veel keegi ei teadnud karistussalga saabumisest), ta haaranud revolvri, tulistanud veltveeblit ja lasknud siis paugu ka endale pähe. Madrused aga, nähes vastuhakku, avanud otsekohe toas viibijaile tule, surmates 7 (või teiste andmete järgi 8) inimest ja haavates mitut. Mõned päästnud end põrandale heites. Seekord lahkunud madrused varsti, haavatud ülemat kaasa võttes [1].

[1] Vt. KM KO, F. 200, M. 15 : 2, lk. 137/8 < Nurme k. — E. Tensmann < Jaan Ollim, 74 a. (1930); ka RKM II 114, 144 (65) = seletused Rap 1 juurde. — Rahvasuu pajatab siingi mõnikord üsna erinevalt. Ühe kaasaegse jutu järgi lasknud Laurimann maha enne koguni mõisa noorhärra ja siis enda. Matmine olnud uuelaastal ja pärast seda Girgensohn ütelnudki kirikus, et «Valtu vald on seda väärt, et kõik maatasa põletada, et ühe saksa mõisniku ing maksab rohkem kui Valtu vald». Rahvas pani kirikust välja. KKI 39, 34/5 < Türi — P. Kippar (1966).

Laulu «Jõululaul Valtust» algusvärsid kujutavadki seda sündmust. Kõigepealt antakse üsna religioosses käsitluses vastuoluline pilt *pühalikust jõuluõhtust* ja *simmanit pidavaist noortest* ning minnakse siis ühe ülestõusus süütu noormehe mõtteile, temas puhkeva salahirmu kujutamisele. See on tõenäoliselt keegi Jaan, keda vana ema tuleb pärast otsima. Seejärel kirjeldatakse lühidalt verist sündmust, kõnelemata sõnagi selle põhjusest. Tähendab, mööda minnakse Pillipaju Mardist, kelle lugu oleks võinud anda rohkem põhjust laulu loomiseks. Aga ju see polnud võimalik, sest rahvas ei suhtunud pooldavalt Laurimanni tegudesse ei revolutsioonis ega igapäevases külaelus. Temast ei saanud teha kangelast.

Laulu salmid 1—12 on niisugused:

1. «Rõõmupühad jõulud jõudnud
jälle iga majasse,
magust rahu on nad toonud
ristirahva kodusse.

2. Ööl, mil ilmus arm ja tõde
imelikul hiilgusel,
unustakse vaev ja mure
jõuluküündla valgusel.

3. Ühe talumaja aknad
tulevalgel säravad,
laulmine ja mänguhääled
kaugele säält kõlavad.

4. Naabri neiud, nooredmehed
kogund sinna hulgana,
püha jõuluööd nad saatvad
mööda tantsu, lauluga.

5. Akna kõrval voodi najal
seisab noormees tõsine,
vaatleb teiste rõõmutuju
imestades vaikseste.

6. Näeb, kuis teised täiel rinnal
maitsvad tantsu magusad,
ja siis vaatleb akna poole —
ilm on õues pime, must.

7. Korraga ta tunneb rinnus
pistiokkaid torkama,
salahirm tal hinge rõhub,
ta ei tea seks põhjuseid.

8. Ainult siis kui südatalvel
eha kestis koiduni,
seda vahel kahjurõõmsalt
vaatasin ka minagi.

9. Eks me noored naeratand,
kuna vanad vanemad
kohkudes käed risti panid,
kui nad kuma nägivad.

10. Äkitselt uks läheb lahti,
igaühte salvab hirm —
kättemaksja otsib saaki,
tundmata tal õigus, arm.

11. Mõne silmapilgu jooksul
oli puhas lõppenud
naer ja nali, mänguhääled
jäljetumalt kadunud.

12. Kuuldub mõni üksik hüüe,
surmavalus karjatus,
haavatute ägamine,
kambris asub pimedus.»[2]

Laulu pikem lõpuosa (s. 15—33) räägib hoopis *Leina talu lesest perenaisest*, kellel langes Matsil kaks poega. Jutustatakse tema traagilisest jõuluõhtust, ahastavaist mõtteist ning etteheiteist endale laste halva kasvatamise pärast, et nad tantsupidu eelistasid kodusele vaiksele jõulupuule. Kristlikust moraalist läbiimbunud laulu lõpetab hukkunud poegade väikse venna või õe trööst emale, et «vendadele tegi Jeesus / taevas ise jõulupuu».

[2] RKM II 114, 145/7 (65) = Rap 2.

Laulu lõpposa on nõnda ära juhitud sündmustelt Matsil. Selles ei kõnelda enam järgmisest päevast, millal karistussalk kokkuaetud külarahva silma all põletas kättemaksuks talugi maha. Kui pererahvas õhtul koju jõudis, olid nende hooned ja varandus tuhaks muutunud.[3]

Sellegi laulu loojaks on arvatud Nurme külast pärinevat Leena Mudit[4]. Laul on küll voolavalt värsistatud, autor valitseb sõna üsnagi hästi, tegelaste elamused antakse edasi usutavalt. Kuid meil on Leena Mudist (hiljem Leena Külaots) 1905. a. jäänud mulje kui revolutsioonile tuliselt kaasatundnud inimesest, mis siin aga kuidagi ei ilmne[5]. Küsimus laulu autorist jääb seega veel lahtiseks. Laul on 33 salmi pikk ega olnud vist millalgi mõeldudki laulmiseks, olles seega õieti luuletus, tõepoolest mitte enam niivõrd rahvaluule-, kui kirjandusteos. Kõige lähemas ümbruses see laulikust laulikusse kanduski ning paelus üsna pikka aega rahva tähelepanu (üks variant on kirja pandud 1907., teine 1924. aastal). Muudatused teisendeis on minimaalsed, ladusas keeles ja värsimõõdus loodud laulu algkuju kergesti kindlaks määratav. Muide, laulus pole nimetatud ühtki kohanime, ei Matsi ega Leina talu. Valtule viitab ainult pealkiri. Nimepidi osutatakse ainult ühele mahalastule, kellelegi Jaanile. Kuna laul levis sündmuskoha läheduses, teadis igaüks aga selle konkreetset tagapõhja. Mis puutub laulu sisulistesse väärtustesse, siis peab ütlema, et oma religioosse hoiaku ja passiivse suhtumise tõttu ülestõusu ei saanud tal olla kuigi suurt revolutsiooni õhutavat mõju, pigemini oli see summutav. Kuid omajagu protesti peitub siingi. Riigivõim on siiski kalk, saaki otsiv kättemaksja, «tundmatu tal õigus, arm».

---

[3] Vt. viide 1.

[4] Nii väidab Rapla kodu-uurija M. Tapupere (vt. seletusi Rap 1 juures).

[5] Vt. Leena Külaotsa kiri A. Looringule 26. III 1936. Friedebert Tuglas sõnas ja pildis. Tallinn 1966, lk. 40/1. — Vrd. joonealust 44 2. ptk. juures.

6. MÕNED KOKKUVÕTTED JA JÄRELDUSED

Meil puuduvad andmed niisugustest Raplas tekkinud või siin kohalikku koloriiti omandanud revolutsioonilistest rahvalauludest, mis kutsuksid otseselt üles võitlusele tsaari ja mõisnike vägivallavalitsuse vastu ning oleksid loodud töötava talurahva ja maaproletariaadi revolutsioonilise pealetungi perioodidel. Samuti pole teada, et siit oleksid alguse saanud mõned laiemalt levinud revolutsioonilised paroodiad. Niisugustel lauludel puuduvad harilikult tunnused, mis lubaksid tekkekoha kindlat lokaliseerimist. Leiab küll Raplastki üksikuid unikaalseid, variandituid kirjapanekuid seda laadi lauludest, kuid need nõuavad veel lähemat uurimist, eeskätt andmete kogumist, kas nad on lauldava lauluna üldse levinud ja — jaataval korral — kas nende kujundamisel võib näha kollektiivi loomingulist kätt. Eespool vaadeldud laulud kajastavad kõik karistussalkade tegevust, revolutsioonist osavõtnute julma represseerimist (peksmist, mahalaskmist, vangitorni heitmist) ja ühes sellega ka päris süütute inimeste ohvriks langemist. See on üldse teemade ring, mis revolutsioonilises rahvalaulus leidis erilist kasutamist niihästi 1905.—1907. a. sündmuste, Saaremaa ülestõusu, kodanliku diktatuuri kui ka hitlerliku okupatsiooni aegadel. Teemade konkreetne arendus ning ühtlasi suur emotsionaalsus kindlustas neile lauludele laia leviku. Neis lauludes purskas välja rahva sügavalt solvatud õiglustunne — ja nii toitsid nad ka edaspidi protestimeeleolusid.

Kohalikud revolutsioonilaulud tekkisid enamasti üsna peatselt sündmuste järel, nendest vahetu osavõtmise ja pealtnägemise mõjul[1], kuid need kujunesid edasi hiljemgi, lisati uusi motiive, täpsustati ja teravdati olukordi, nad allusid mõnikord isegi põhjalikumale ümbertöötamisele. Laulu loomisel ja levimiskäigus andsid oma osa ka värsistatavate sündmuste kohta käivad olustikulised ja isikuloolised jutud (pajatused), milles tegelikku sündmust anti edasi

[1] Vt. laulu «Eesti alevis» (ptk. 2).

teatava fantaasiaga läbipõimitult. Leidub laule, milles on mõningal määral kohandatud hoopis teise päritoluga sündmusi ja inimsaatusi.[2] Oluline on seejuures ikkagi ajajärgule omane emotsionaalne külg ja üldise ajalootõe tunnetamine.

Laulud olid sageli juba luues määratud, embakumba, kas laulmiseks või lugemiseks. Esimesel puhul kasutati harilikult rahva hulgas armastatud viise (nende alusel sõnad enamasti loodigi[3]), laulud levisid põhiliselt suulises traditsioonis, alludes kõigile folkloori elu- ja arenemisseadustele. Osaline kirjutatud kujul fikseerimine laulikuis ei muutnud oluliselt laulude folkloorset iseloomu. Põhiliselt eksisteerisid nad ikkagi vahetus suulises esitamises. H. Strohbach ütleb saksa talupojakaebelaulude puhul, mille traditsioonis kirjutatud laulikud mängisid suurt osa: «Need laulikuteisendid polnud siiski millalgi lugemistekstid. Nende ülesmärkimine ei toimunud mitte ülesmärkimise pärast, vaid et neid omaenda või ühises laulmises ikka ja jälle kõlada lasta. Fikseerimine loob seega «tugipunkte» elava traditsiooni jaoks. Ei teki mingit vastuolu kirjaliku ja suulise tradeerimise vahel. Mõlemad on elava laulutraditsiooni [minu sõrendus — H. T.] teineteisest läbipõimuvad, teineteist tingivad vormid, vähemalt ajavahemiku jaoks, millal meie talupojalaulud pärimuses elasid.»[4] Teisel juhul, kui laulud (õigemini siis luuletused) olid määratud või aja jooksul kujunenud ainult lugemisvaraks, levisid tekstid käsikirjast käsikirja nagu trükikunsti-eelne ja osalt isegi hilisem, eriti valitsevale klassile opositsiooniline kirjandus. See on kirjanduslik nähtus, mõnikord teatavate folklooripäraste sugemetega.[5] Ei puudu muidugi üleminekud ühest kategooriast teise. Kirjalikult leviv laul võis teatavaid lühendamisi või muid ümberkujundamisi läbi tehes muutuda suuliseks ja — vastupidi — laulday laul täieneda kirjas uute, sageli pikkade episoodidega, mis tegid raskeks kogu laulu suulise kasutamise.

Kohalikel sündmustel baseeruv rahvalaul on oma aktiivse kasutamise faasis harva sattunud trükitud raamatuisse või lendlehtedesse.[6] Seda teed mööda, kuid paralleelselt käsikirjast käsikirja mahakirjutamise ja suust suhu õppimisega levisid suurel määral rahvusvahelised revolutsiooni-

---

[2] Vt. laulu «Süütu ohver» (ptk. 3) ja «Noormees pimedas vangikoopas» (ptk. 4).

[3] Näit. laulude «Emasüda», «Vang ja pruut» jt. viise.

[4] H. Strohbach, Bauernklagen, lk. 364 jj.

[5] Nagu tõenäoliselt «Jõululaul Valtust» (ptk. 5).

[6] Ei ole veel tõestatud laulu «Süütu ohver» trükis levitamine, kuigi sellest mõned mälestused kõnelevad. Kas pole tegemist siiski trükitud alusla uluga «Üks noormees kaugel võõral maal»?

hümnid ja võitluslaulud, samuti eesti proletaarsete kirjanike teosed. Erilise pitseri kõigile revolutsioonilauludele pani nende keelatus. Laulda võis neid ikkagi ainult salaja ning levitada väga suure ettevaatusega. Ainult revolutsiooni haripunktil purskusid nad kõikjal avalikult välja. Kõik need takistused oleksid pidanud piirama laulude levimist, kuid tegelikult seda ei toimunud. See näitab veelkordselt rahvamasside revolutsioonilist hoiakut.

Võrreldes revolutsiooniliste massilauludega, mis näitavad selgesti marksistliku töölisliikumise võitluseesmärke, oli samateemaliste rahvalaulude ideeline pind 1905.—1907. a. revolutsiooni ajal palju kõikuvam ja stiihilisem, nagu seda olid ka revolutsioonist osavõtnud laiade töölis- ja talupoegade ringkondade arusaamad ja tundmused. Seetõttu näeme revolutsiooniliste rahvalaulude ideoloogilises skaalas maailma ja ajaloo materialistliku tunnetamise ja revolutsiooni kaugemate eesmärkide mõistmise kõrval ka väikekodanlikke elemente, piirdumist kodanlike ja rahvuslike vabaduste nõudmisega, kangelaste juures ainult isikliku tragöödia nägemist, isegi religioosseid tundepuhanguid. Leidub, haruharva küll, revolutsioonilisi teemalisi laule, milles rahva ülestõusu juba algusest peale hukka mõisteti ja välja naerdi.[7] Võib-olla andsid selleks mõnikord kohalikud nähtused põhjustki. Laia levikut niisugustel lauludel ei olnud ja Raplas neid ei tunta. Kõik revolutsioonilised teemalised laulud on siiski heaks ajalooallikaks, et tundma õppida poliitilisi mõtteviise rahva kõigis kihtides nendel murrangulistel aegadel.

[7] Vt. näit. laule «Töölisvägi tõstis piigi» ja «Seal Balti mere kalda peal».

ÜKS RAHVALAUL SAAREMAA ÜLESTÕUSUST

HERBERT TAMPERE • INGRID RÜÜTEL

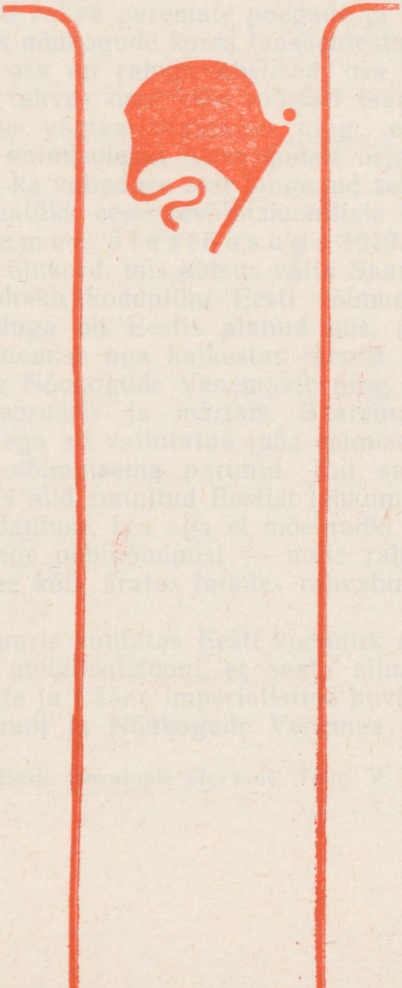

Nende püüetest ja kangelasvõitlusest kõnelevad selget keelt nende teod, mis jäävad kustumatult ajalukku.

Viktor Kingissepp

Eesti töörahvas on oma vabaduse eest võideldes kirjutanud ajalukku palju kangelaslikke lehekülgi. Selle võitluse truuks kaaslaseks ja innustajaks oli alati rahva laul. Väga rikkalik revolutsiooniliste laulude repertuaar kujunes välja juba 1905.—1907. a. revolutsiooni ajal. Mõnevõrra täienes see 1917. aastal — Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni päevil — ning samuti rahva paremate poegade ja tütarde ennastsalgavas võitluses nõukogude korra taaskehtestamise eest. Neis lauludes, millest osa on rahvusvahelised, osa kohaliku päritoluga, väljendas rahvas oma viha niihästi tsaari ja mõisnike kui ka kodanluse vägivallavalitsuse ning ekspluateerimise vastu, avaldades valmisolekut heita endalt orjaahelad. Laludes leinas rahvas ka vabaduse eest langenud seltsimehi.[1]

Omapärane peatükk eesti revolutsiooniliste laulude ajaloos on seotud Saaremaa ülestõusuga 1919. a. talvel.

Missugune oli olukord, mis kutsus välja Saaremaa töörahva spontaanse vastuhaku kodanliku Eesti võimudele? Oktoobrirevolutsiooni võiduga oli Eestis alanud uus, nõukogulik elu, mille edasise arenemise aga katkestas järsult Saksa imperialistide kallaletung Nõukogude Venemaale ning Eesti okupeerimine 1918. a. veebruaris ja märtsis. Saaremaa koos teiste Lääne-Eesti saartega oli vallutatud juba eelmise aasta sügisel. Uuesti hakkasid võimutsema parunid. Kui saksa okupandid 1918. a. novembris olid sunnitud Eestist lahkuma, upitasid nad võimule Eesti kodanluse, kes aga ei mõelnudki rahuldada tööliste ja talupoegade põhinõudmisi — anda rahvale vabadust, rahu ja maad. See kõik äratas laiades rahvahulkades sügavat meelepaha.

1919. a. veebruaris kuulutas Eesti kodanlik ajutine valitsus välja Saaremaal mobilisatsiooni, et saata siinsed noormehed kodanluse, parunite ja Lääne imperialistide huvides sõtta Eesti Töörahva Kommuuni ja Nõukogude Venemaa vastu. Saarla-

[1] Vt. lähemalt: Eesti rahvaluule ülevaade. Toim. R. Viidalepp. Tallinn 1959, lk. 337 jj.

sed ei täitnud käsku, vaid astusid rõhujatele relvadega vastu. Saarel pandi maksma töörahva diktatuur, loodi oma võimuorganid ja sõjavägi, võeti üle mõisad jne. Kuigi Saaremaal puudus sel ajal Kommunistliku Partei organisatsioon, olid ülestõusu juhtideks ikkagi eesrindlikud töölised ja talupojad, enamasti koju tagasipöördunud sõdurid ja vabrikutöölised, nende hulgas ka mitmed kommunistid, kes jätkasid võitlust nõukogude võimu eest.

Ülestõusul, mis toimus küll stiihiliselt ja isoleeritult ning suruti veriselt maha, oli siiski suur sise- ja välispoliitiline tähtsus. Koos töörahva teiste väljaastumistega näitas see, et eesti töölised ja talupojad ei toeta kodanlikku ajutist valitsust ega taha sõdida nõukogude võimu vastu, vaid on valmis interventide ja kontrrevolutsionääridega võitlusse astuma. Sellest aru saades oli kodanlik valitsus sunnitud lõpetama osavõtu Nõukogude-vastasest interventsioonist ning sisepoliitika alalgi ette võtma mitmesuguseid rahustavaid samme, nagu seda oli ka kodanlik maareform.[2]

Rahva hinge aga lõi tema õiglase võitluse julm mahasurumine sügavad haavad. Seda ei unustatud. Lahinguvälja Upal ja vägivalla ohvrite haudu Kullimäel peeti meeles sügava austusega. Ja kui

«lillepärga pole luba panna —
see ävitakse irmpsa vihaga»,

siis lauldi nendest sündmustest ja kohtadest l a u l u d e s, mis levisid kogu Saaremaal, ulatusid kohati mandrilegi (kuigi nende laulmine võis viia trellide taha) ning aitasid revolutsioonilist vaimu erksana hoida. Eriti laialdaselt levis seni tundmatuks jäänud autori mitmeti varieeruv laul «Roomassaare rannal»:

«Säel Kuresaare Roomassaare rannal,
säel mere kaldal ruusamägedel,
kus mütukümmend vaprad Eesti venda
ühes auvas ingvad rahuga.»

Laulus kajastub sügav valu rahva vaprate poegade pärast, kelle ainsaks mõtteks oli ka surma minnes vabadus. Laulust õhkub teravat protesti kodanliku vägivallavalitsuse vastu, kuid ka lootust, et tulevikus «võitjaks saab vabaduse riik».

«Kui ükskord lõhkeb vabaduse kalju
ja saadab rahu kõige ilmale,
siis istutame lillekesi pailu
veel mälestuseks teite auvale.»

---

[2] Vt. V. R i i s, Vabaduse leek. Dokumentaaljutustus 1919. aasta Saaremaa ülestõusust. Tallinn 1960, lk. 5 jj. (eessõna, kirj. J. Saat); Eesti NSV ajalugu. 2. tr. Toim. G. Naan. Tallinn 1957, lk. 400 jj.; Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost I. Toim. A. Panksejev ja A. Liebman. Tallinn 1961, lk. 333 jj.

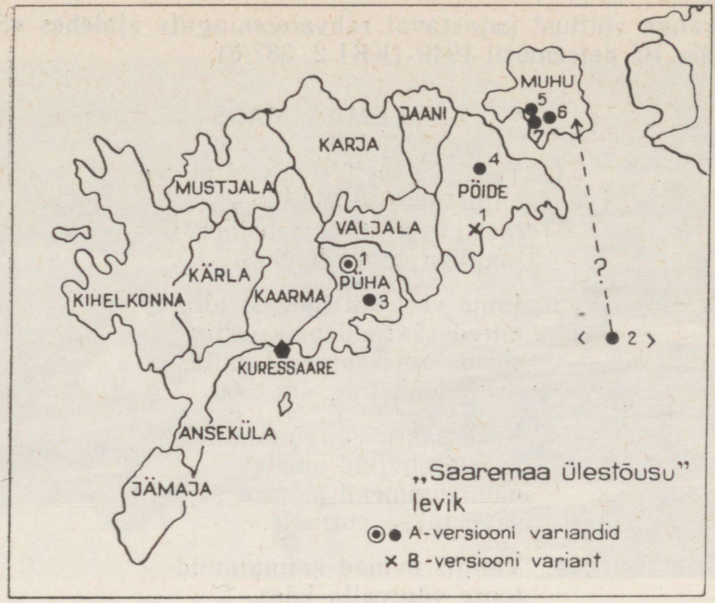

34. Rahvalaulu «Saaremaa ülestõus» levik.

Sama sündmust käsitlevad mõned teisedki laulud, millest üheks silmapaistvamaks on «Saaremaa ülestõus» («Tasa, vaikselt sõudvad pilved»).[3] Ka selles laulus on ülestõusu olemust õigesti mõistetud: seda näidatakse kui rahva võitlust vabaduse eest, mõisnike ja hallparunite rõhumise vastu.[4] Andmete kogumisel nimetatud laulu kohta on selgunud selle autor, variandid näitavad laulu loomingulist arenemist rahva seas kuni täiesti uue versiooni kujunemiseni raskeil hitlerliku okupatsiooni päevil. Et pakkuda võimalust laulu lähemaks uurimiseks, on käesolevas kirjutises esitatud kogu praegu laulu kohta teada olev materjal ning lisatud ka kommentaarid.

A-VERSIOON: «SAAREMAA ÜLESTÕUS»

Var. 1

Laulu saatis 1950. aastal Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudile Albert Kald Pärnu rajooni Lavassaare alevist vastuseks R. Viidalepa üleskutsele «Kogugem Saaremaa

[3] Algselt oli laulu pealkirjaks «Saaremaa mäss», mis siin on asendatud sobivamaga.

[4] Seni lühidalt käsitletud teoses «Eesti rahvaluule ülevaade», lk. 346 jj.

töörahva võitlust kajastavat rahvaloomingut» ajalehes «Saarte Hääl» 10. detsembril 1949 (KKI 2, 387/8).

SAAREMAA MÄSS

1. Tasa, vaikselt sõudvad pilved
õhtutaevast ülesse;
tasa, vaikselt lumehelbed
langvad uude hauasse.

2. Enne veel kui taevast alla
kiired saatnud päiksesilm,
surmaingel peasnud valla,
avatud on tale ilm.

3. Kuressaare vangimajast
valind ohvreid omale:
mõnikümmend mõnest sajast
saadetakse surmale.

4. Vangis nemad kannatanud
toore vägivalla käes,
piitsahoopa tunda saanud,
mitmed lamand vere sees.

5. Nüüd nad astvad Kullimäele
valmiskaevat hauale,
sammud seadvad surmateele,
rinnad püssirauale.

6. Ühiskond, kas süüd nii suured
noortel meestel tõesti?
Kas on juurdund kurja juured
hingepõhja kindlasti?

7. Peab nad tõesti ära saatma
oma ligemiste seast,
Manalasse maha matma
elus inimkonna reast?

8. Vägivalla vastu tundsid
vihavaenu alati,
vabaduse soovid kandsid
võimu vastu salaja.

9. Kui siis rauges raudne ike,
rõõmu tundis iga rind.
«See on vabadusepäike!»
hõiskas tervelt saare pind.

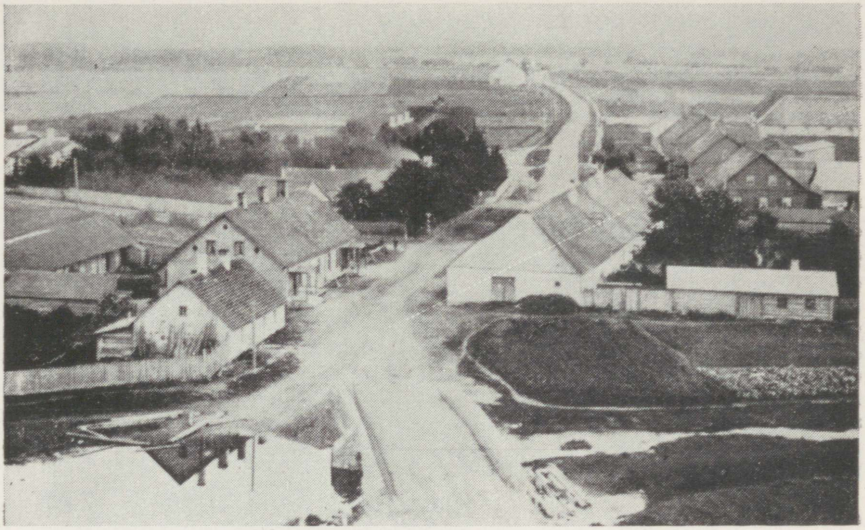

Rapla alev 1903. a.

Rapla lepad 1906. a.

Rapla kodu-uurija Mart Tapupere.

Marie Tapupere.

Fr. Simson, laulu «Eesti alevis» varasemaid üleskirjutajaid.

Jõhvi alev XX saj. alguses.

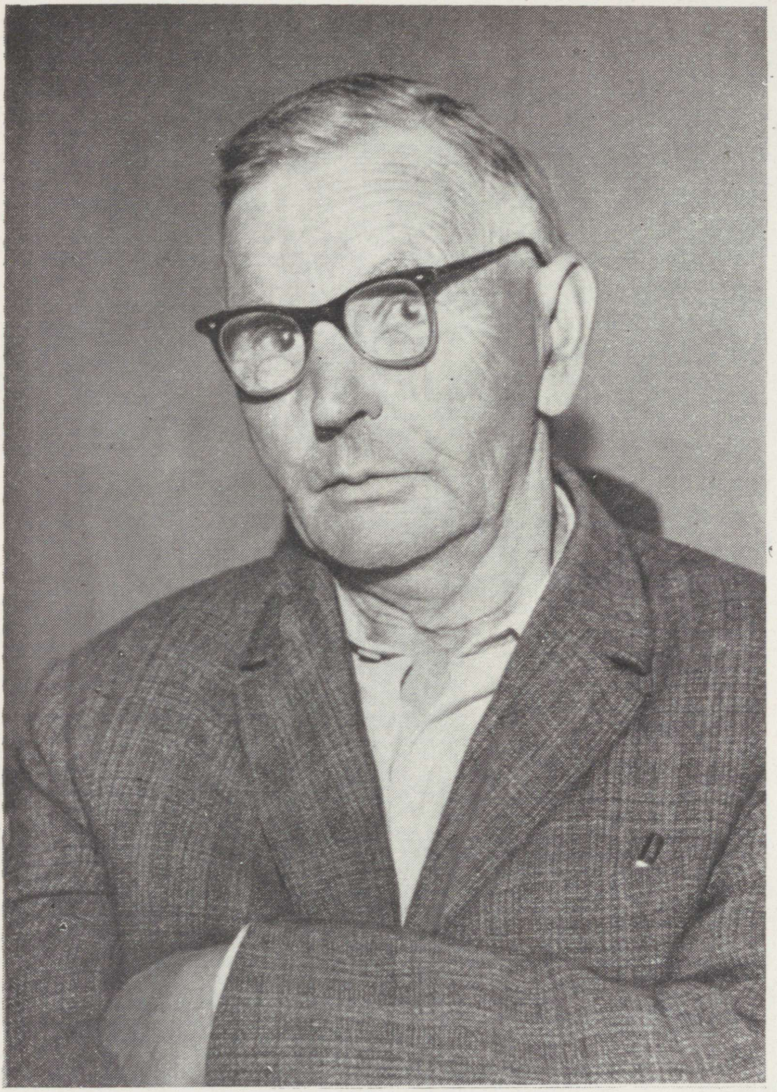

Kodu-uurija ja rahvaluulekoguja August Martin.

Bernhard Laipmann.

Bernhard Laipmanni mälestussammas Haapsalus.

Valtu härrastemaja põlemise järel.

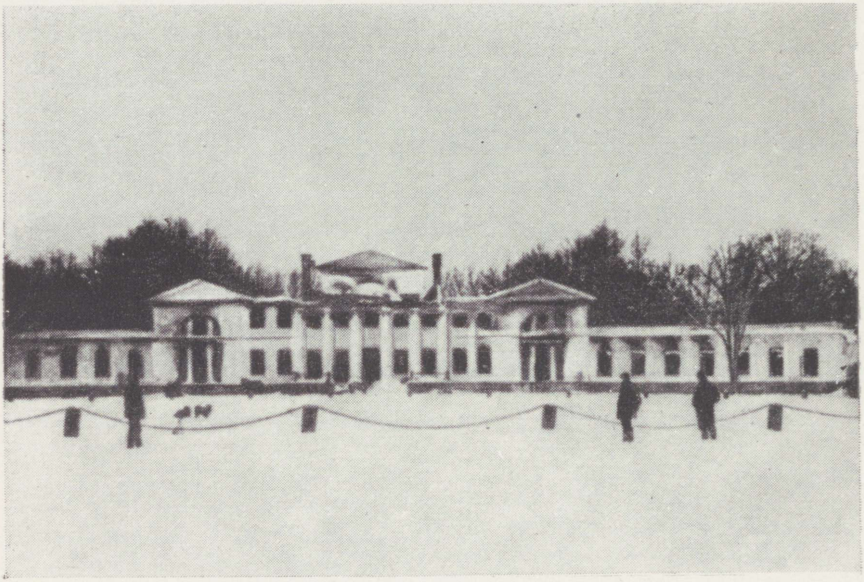

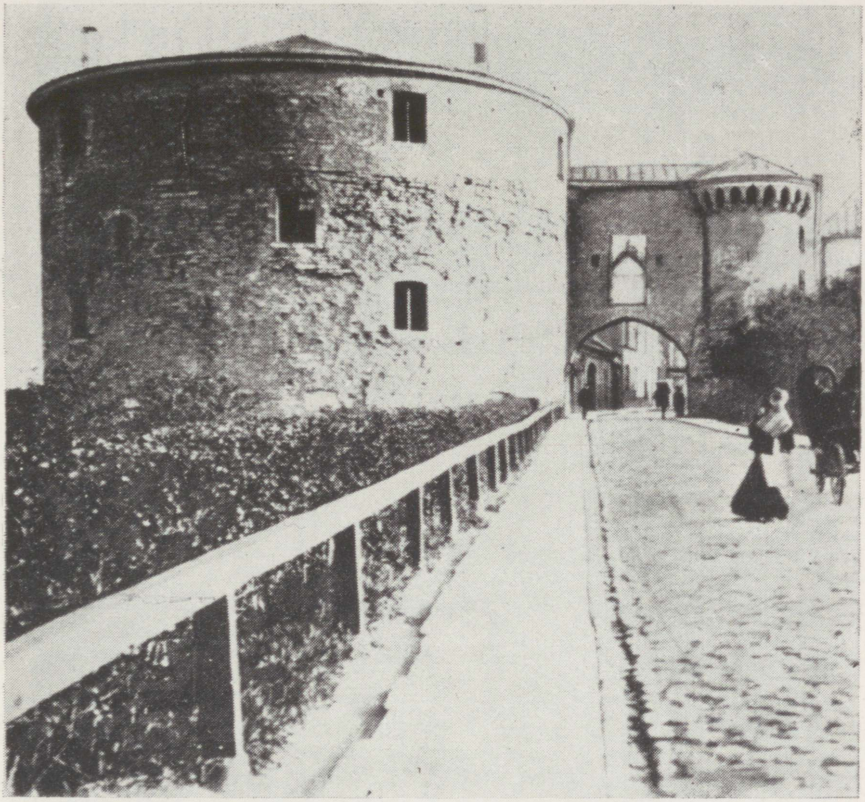

Paks Margareeta (XX saj. alguses).

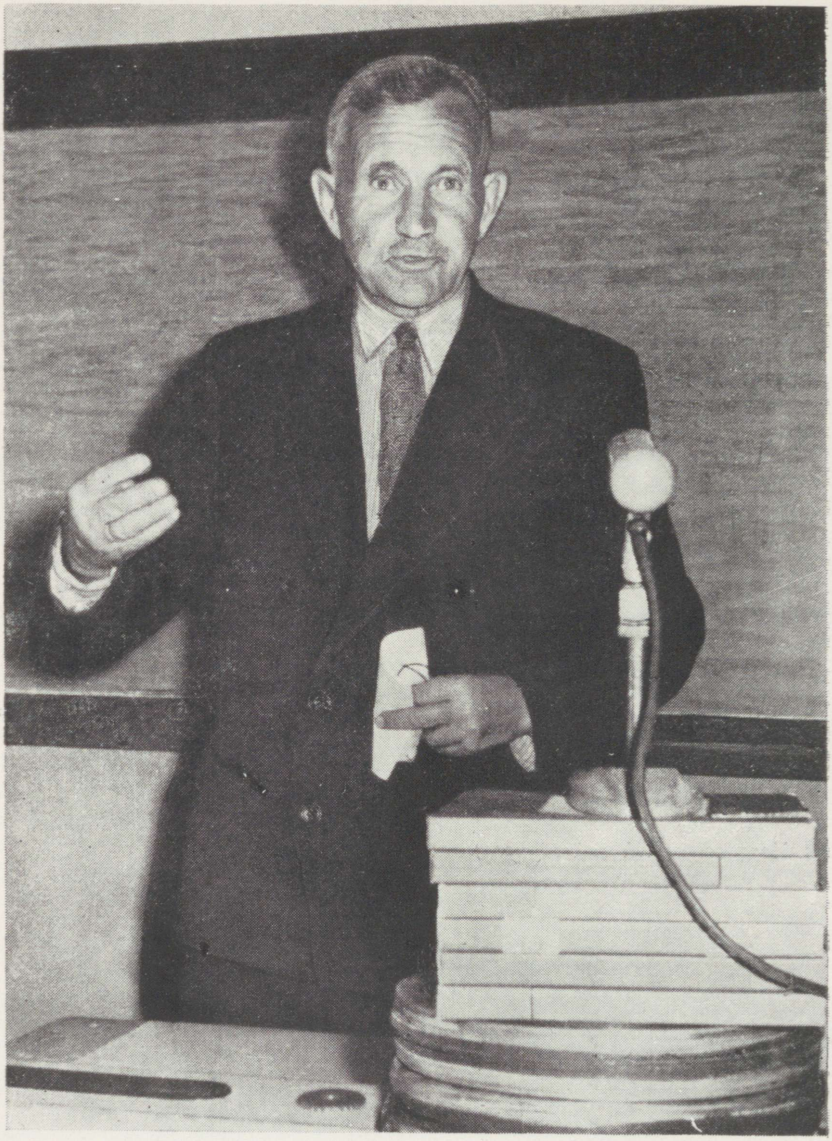

Albert Kald esinemas rahvaluulekogujate nõupidamisel Pärnus 7. juulil 1964.

10. «Paronid meil patustanud
kurnates meid kurjasti,
esiisad jutustanud,
kuidas vanast orjati.

11. Tasumisetund on tulnud,
kaua meie kannatand!
Kannatused valurikkad olnud,
esiisad vannutand:

12. «Halastusel ärgu olgu pinda,
mõõtu täitke mõõduga!
Veri ihkab verehinda,
makske kätte kuhjaga!»»

13. Mõni paron sai siis palga,
mis nad teenind täiesti,
kui nad saatsid oma salga
Tallinnasse kiiresti.

14. Kokku korjati sääl hulgad,
Saaremaale saadeti,
vennatappijate salgad,
kellelt abi loodeti.

15. Kümned saarlased siis saivad
Upa väljal tapetud;
kes sääl elusse veel jäivad,
neid sai linnas lõpetud.

16. Kiirest' sõjakohus kokku seati,
tapmisel et oleks vormi nägu,
senna mitmed noored mehed veeti,
saladus see katab mõnda tegu.

17. Tasa, vaikselt sõudvad pilved
õhtutaevast ülesse;
tasa, vaikselt pisarhelmed
langvad kurva palgele.

18. «Teie, õrnad õhud, kandke
tervitusi kodustel,
minu vanematel andke
teatust, et ma surmateel!»

19. Salk on jõudnud Kullimäele,
senna seisma jäätakse,
timukad sääl hakvad tööle,
vangid ritta seatakse.

20. Selgesti sääl vastu kostab
mere pealt komanduhüüd,
ragin selle pääle vastab,
langvad need, kel polnud süüd.

21. Eluandja päike kerkib
idataeva servale,
kurba sündmust tema märkab,
pöörab näo kõrvale.

22. Süüta verest tõusvad ohked
üles taevatroonile,
kaebehääled, mis nii rohked,
jõudvad Isa järjele.

1919. a. A. Kald.»

Saatekirjas on märgitud: «Pean tähendama, et kirjutises tähendatud laul on minu poolt loodud 1919. a., kohe peale ülestõusu. See levis kaunis laialt ja lauldi viisil «Stenka Rasin» («Volga, Volga...») (KKI 2, 385). Oma kirjas 4. jaanuarist 1964 lisab A. Kald: «Algteksti, mille 1919. a. kirjutasin, hävitasin 1941. a., kartes «omakaitselaste» areteerimist ja läbiotsimist. Nagu selgus, toimisin üsna õieti, sest «omakaitselaste» poolt toimus minu selleaegses elukohas, Saaremaal Haeskas, põhjalik läbiotsimine. 1950. a., kui elasin Pärnus, lugesin Keele ja Kirjanduse Instituudi poolt tehtud üleskutset Saaremaa ajalehest selle laulu kohta, siis kirjutasin selle laulu nii, nagu oli algtekstis kirjutatud ja peas püsinud.» Nagu nähtub järgnevatest seletustest, on laul loodud P ü h a kihelkonnas Pihtla vallas Liiva-Putla külas. L a u l u l o o m i s t j a s e l l e a j e n d e i d selgitab autor järgnevas kirjavahetuses (KKI 2, 395/401).

«MÕNINGAD ANDMED JA EELTINGIMUSED LAULU «SAAREMAA MÄSS» TEKKIMISE KOHTA

Kaks päeva enne Upa külas toimunud lahingut toodi minu kodukülasse Pihtla valda Liiva-Putla külasse teade, et kõiki mehi kutsutakse Kõljala külasse «punaste» sõjaväestaapi. Paar päeva enne seda läbistasid küla mitukümmend hobuveokit, igal kolm kuni neli sõjariistus meest, need olid kõnelnud mingist «punaste mässust». Need olid kaitseliitlased, peamiselt mõisavalitsejad, kaupmehed ja teised suurnikud. Nende hulgas ei olnud isegi ühtegi harilikku Saaremaa talunikku.[5] Nii see kutse ja mässuteade ei tulnud päris ootamata. Kutses oli märgitud, et kaasa tuleb võtta, kellel

[5] Ülestõus algas Kuivastus 16. veebruaril, Upa lahing toimus aga 21. veebruaril. Nii võisid läbisõitjad olla need kaitseliitlased, keda saadeti Kuressaarest Ida-Saaremaa valdadesse ülestõusu maha suruma. — *H. T.*

vähegi on, sõjariistad ja padrunid. Olles 18 a. vana, ilma sõjariistadeta, ja kuulnud, et ma ka sõjariista käsitseda ei oska, kästi mind kodusse tagasi minna. Minust aga kolm aastat vanemale vennale anti püss ja ülestõusnud siirdusid Kuressaare poole.

Suurem väeosa jäeti 6 km Kuressaarest asuvasse Upa külasse. Nende hulgas oli palju, kellel mingit sõjariista ei olnud. 60 paremini relvastatud, maailmasõjast osavõtnud meest saadeti üle Sikassaare lahe, Kuressaarest 2 km kaugusel asuvasse Sikassaare mõisa. Nende hulgas oli ka minu vend kui maailmasõjast osavõtnu. Neist saadeti 3 meest umbes $^1/_2$ km Kuressaare pool asuvasse kiviaia äärde eelvahti. Eelvahtidest $^1/_2$ km kaugusel asuvast kuurist avati eelvahtidele püssituli. Eelvahid vastasid samuti püssitulega. Sikassaare mõisast olid kõik lahkunud peale paari-kolme teenija. Sikassaare väeosa ootas Upalt korraldust rünnakuks. Äkki algas Upa pool äge kuulipildujate ja automaatide tuli. Tihedas lumesajus ei olnud midagi näha. Väljasaadetud luurajaist ei tulnud ükski tagasi. Lahkusid ka Sikassaare mõisas peatunud ülestõusjad. Eelvahina viibis minu vend teiste lahkumise puhul kõige eelpool Kuressaarele ja ei teadnud, et Upal oli juba mitukümmend ülestõusjat tapetud ja väeosa Sikassaare mõisast lahkunud. Korraga märganud ta Kuressaare pool sõjariistus meeste liikumist. Ruttu andnud ta kokkuräägitud signaali, kuid siis märganud, et teised on juba lahkunud. Siis lahkunud temagi. Sikassaare mõisa osutunud tühjaks. Maha jäetud olnud küüni vaid üks hobune reega. Sellega alustanud tema siis sõitu kodu poole. 4—5 km ära sõitnud, kohtanud teel teisi Upalt põgenevaid mehi.

Üks Sikassaare mõisa teenijaist, naine, oli pärit minu kodukülast. Selle abikaasa elas külas, kuid naine väikese pojaga Sikassaare mõisas. Kaitseliitlaste saabudes mõisa peale ülestõusjate lahkumist vastanud naine (Miina Pähk) sellekohasele järelpärimisele, et ta ühtegi ülestõusnutest ei ole tundnud. Väike poiss öelnud äkki: «Isa käis siin.» Naine öelnud: «Sul, poiss, on kõik habemega mehed isad.» Kaitseliitlased ei pööranudki poisi ütlemisele mingit tähelepanu, ja nii jäidki minu koduümbruse mehed arreteerimata ja karistamata. Kuid tädipoeg August Vinn Kaarma külast arreteeriti mässule õhutamise eest ja mõisteti 20-ks aastaks sunnitööle. Eeluurimisel saadud peks ja teel külm ning nälg tegid oma töö — ja ta suri mõnekuise vanglas viibimise tagajärjel Pääsküla vangilaagris.

Järgmisel hommikul, kuuldes vennalt ja minu kodutalus ööbivailt ülestõusjailt olukorrast ja tahtes selgusele jõuda, kuidas olukord ülestõusuga on kujunenud, läksin 12 km kaugusel asuvasse Upa külasse. Nägin masendavat pilti: kümned tapetud lamasid kiviaia äärtes ja teedel. Ülestõusnutele oli selja tagant ootamatult peale tungitud ja kõik ettejuhtuvad mehed, vahettegemata kas sõjariistus või ilma, tapetud. 30—40 meest oli siiski vangidena kaasa võetud. Ootamatu pealetungi tõttu oli vastutulistamist õige vähe olnud. Pealegi olid ülestõusjatel maailmasõja ajal mahajäetud, halvasti hoitud, roostetanud püssid, kaitseliitlastel aga automaadid ja kuulipildujad. Pealegi oli parim väeosa saadetud Kuressaarele lähemale, Sikassaare mõisa. Siiski sai karistussalgast üks mees surma ja teine haavata.

Mõned päevad hiljem, et selgusele saada, kuidas sündmused on kujunenud, läksin Kuressaare linna. Siin kuulsin jutustusi puumeister Trei kahelt töömehelt, kuidas oli toimunud mahalaskmine. Mahalaskjate järel on kohe saadetud meister Trei oma töömeestega Kullimäele ühishauda kinni ajama. Haua kinniajajad on mahalaskjatele niivõrd lähedal järel sammunud, et kohe peale kogupaukude andmist on mahalaskjad neile vastu rutanud. Hauda kinni ajades on leitud üks ohver ainult haavatuna, elus. Trei on siis uuesti tagasi rutanud, kuigi teised on soovitanud tal haavatu hauast välja tõsta, haav kinni siduda ja abistada teda lähemasse külasse. Trei kutsel on siis Kuressaarest keegi ohvitser ratsa kohale sõitnud ja haavatule veel ühe kuuli pähe lasknud. Kahjuks ei märkinud ma tööliste nimesid, kes asjast kõnelesid. Kuressaarest kuulsin, et ülestõus ülemaaliselt on maha

surutud ja kõikjal toimub ülestõusu tegelaste tagaotsimine, arreteerimine ja karistamine.

Mõni kuu hiljem riimisin sündmusest laulu, sest ümbruskonna rahvale meeldis laialttuntud sündmusi riimituna laulda. Minule oli see esimene sellekohane katse. Muidugi puudub laulul kirjanduslik ja kunstiline väärtus, kuid sündmuse aktuaalsuse tõttu levis laul nii päheõpitult kui ka käsitsi kirjutatult. Lauldi teda peamiselt perekondlikkudes ringides ja väiksematel koosviibimistel. Vististi oli selleks põhjuseks ka kartus, et lauldes laiemates hulkades võib tulla mõningaid sekeldusi võimuga. Mina kirjutasin laulu ainult paarile hääle sõbrale. Omaaegsel Saaremaa ajalehe «Rahva Hääl» toimetajal A. Ingaltil oli kord kavatsus laulu ajalehes avaldada, kuid vististi kartis samuti sekeldusi, ja nii minu teada see kunagi trükis ilmunud ei ole.»

Täiendavaid andmeid saatis autor veel Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonnale 1961. a. detsembris (RKM II 122, 547/8), vastates sellekohasele järelepärimisele: «Mis puutub minu luuletustesse, siis rahvalauluna levis peamiselt Saaremaa ülestõusu kirjeldus. Keele ja Kirjanduse [Instituudi] rahvaluule sektorile saatsin ka lühikese kirjelduse, kuidas mina selle ülestõusuga kokku puutusin. Märgiksin veel nii palju, et meie küla meestest moodustati löögirühm, mina ja teised nooremad, kes ei olnud sõjaväelist õppust teinud, ei oskand isegi püssi käsitseda, saadeti koju tagasi. Peale ülestõusnute väegrupi verist purustamist Upal (küla) läksin järgmisel päeval kohale, nägin masendavat pilti. Siis see julm tapmine Kullimäel jättis raske mulje ja ma riimisin selle nagu omale mälestuseks. Lõppu kirjutasin: «Kirjanduslist ega kunstilist väärtust neil ridadel ei ole, mulle on neil väärtus, need on kirjutatud mu südameverega.» Lugesin mõnedele lähematele sõpradele, need kirjutasid ära ja ütlesid, et sobib laulda. Esimesena lauldi Kaali rahvamajas mingisugusel isetegevusõhtul kahe noormehe poolt. 1926. a. moodustati Saaremaal Töölisspordi Ühing. Ühingusse kuulusid revolutsiooniliselt meelestatud noored eesotsas A. Ingaltiga. 1929. a. toimusid spordivõistlused. Neil võistlustel tulin pikamaajooksudes, 1500 ja 5000 m, esikohale. Õhtul toimus Kuressaare Eesti Seltsi ruumides pidulik koosolek auhindade kätteandmisega. (Sain I auhinnana medali, mille andsin 1960. a. Saaremaa Koduloomuuseumi.) A. Ingalt soovitas mulle selles laulus kolm lõpusalmi muuta ja laul õhtul ette lugeda. Seda ka tegin. Laul levis aga ikkagi endises vormis. Muudetud kolm viimast salmi olid nii:

«Eluandja päike katnud
musta udupilvega,
lumehelbed valged matnud
verist pilti varjama.

Paljud kodud leinariides
vihavannet vannuvad:
«Jõuab aeg ja päiksekiired
läbi pilvist tungivad!»

Kullimäge kuuldes tunned,
et su mõtted nendega,
kes kord oma elu andes
surid kangelastena.»

Et Keele ja Kirjanduse Instituut soovis laulu nii, nagu see rahva hulgas laiemalt levis, siis saatsin neile esimeses vormis. [— — —]» Laulu 1929. a. ümbertöötuse kohta lisab autor oma kirjas 4. jaanuaril 1964: «1959. a. elasin jälle Saaremaal oma sünnikodus, siis leidsin selle laulu ümberkirjutatud teksti.[6] [— — —] 1959. a. toimus Saaremaa ülestõusu mälestamise 40. aastapäeva aktus. Siis kandsin selle laulu jällegi nii ette nagu 1929. a. Täites selle aktuse korraldajate soovi andsin selle teksti nendele, nii et ka seda mul enesel ei ole.»

Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonnas ning Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluule sektoris leiduvad veel mitmed rahvasuust või käsikirjalistest laulikutest kirjapandud t e i s e n d i d. Esitame need kronoloogilises järjekorras, märkides ära erinevused A. Kaldi poolt saadetud variandist.[7]

V a r. 2

Laulu on üles kirjutanud 1930. aastal Saaremaalt Eesti Rahvaluule Arhiivi stipendiaat üliõpilane Vassel Noot. Täpsemad andmed laulu päritolu kohta puuduvad, kuid samas saadetises leiduv rahvaluule on enamasti kirja pandud M u h u s t. Samuti pole teada, kas laul kirjutati mingist käsikirjalisest laulikust või suulise esitamise järgi. Tõenäolisem on esimene võimalus. Seejuures võib murdepärasem keel (ülese, Kuresaare, nüid, tõeste, juurdun jne.) pärineda ka üleskirjutajalt. — ERA II 29, 547/53.

S a a r e m a a m ä s s

7 : 4 (reast) seast — 9 : 1 (Kui siis) Kunni — 11 : 3 Kannatused valusad on olnud — 4 vannutud — 13 : 2 (täiesti) tõeste — 3 (Kui) Siis — 14 : 1 (sääl) siis — 3 inimtapjate — 15 : 3 (sääl) veel — 4 need said linnas lopitud [!] — 16 : 1 Kiirelt — 3 Mitmed noored mehed sinna veeti — 18 : 1 (õrnad) armsad — 4 teadust — 19 : 2 jäedakse — 3 (sääl) siis — 20 : 1 (sääl) siis — 3 (selle pääle) sellele siis — 22 : 1 õhked.

---

[6] Mõeldud on A. Ingalti soovitusel muudetud teksti, mille A. Kald esitas 15. septembril 1929 Kuressaares Töölisspordi Ühingu koosolekul.

[7] Poolpaksus kirjas number näitab salmi, tavaline värssi. Toodud on ainult erinev sõna, või kui lahkuminekuid on rohkem, ka terve värss. Kui 1. variandi sõna on asendatud mingi teisega, on esimene antud ümarsulgudes, igasugused muud märkused (näit. salmi puudumine) aga nurksulgudes. Foneetilised ja ortograafilised erinevused on jäetud ruumi säästmisel märkimata.

Var. 3

Laul pärineb P ü h a kihelkonnast Pihtla vallast Räimaste külast O. Kuuse käsikirjalisest laulikust, kuhu selle teadmata ajal on kirjutanud O. Luukas M u h u s t. Eesti Rahvaluule Arhiivi saadeti laul kahel korral. 1934. aastal tegi sellest koopia (a) kohalik korrespondent Arnold Kuusk (ERA II 116, 236/7 (8)), 1935. aastal saatis ta lauliku ajutiselt ERA-sse, kus laul (b) uuesti kopeeriti (ERA, AK 147, 49/52 (47)).

M ä l e s t u s i S a a r e m a a m ä s s u s t

2 : 1b Ennem — 2a kurvalt vaatnud päiksesilm, b kiirelt vaatnud päiksesilm — **3** : 2 (omale) endale — **7** : 4 elu — **9** : 4 terve — **10** : 2 piinanud meid kurjasti — **11** : 3 Need kõik valusad on olnud — **12** : 1 (ärgu olgu) polgu — **13** : 2 mis ta teenind tõesti — 3 (kui) Siis — **14** : 1 (korjati) koguti — 3a vennatapjate / b vennatapijate — **15** : 3 (kes sääl) need, kes — 4 need said — **16** : 1 Kiirelt — 2 (vormi) võimu — 3 mitmed noored-mehed sinna jäeti — 4a (katab) varjab — **17** : 3 (pisarhelmed) pisar silmist — 4a langeb uude hauasse, b langeb kurva palgele — **18** : 3 (vanematel) kallimale — 4a tervitus mu surmateel, b tervitust mu surmateelt — **19** : 2 jäetakse — 3 (sääl) siis — **20** : 3 pragin sellele siis vastab — 4 pole.

Var. 4

Selle variandi on ühest lauluvihikust ära kirjutanud Muhu Keskkooli XI klassi õpilane Juta Valk. 1951. a. jaanuaris saadeti see Akadeemilisele Emakeele Seltsile koos vastusega kooli kirjandusringile saabunud üleskutsele koguda murdematerjali. Käsikiri anti hiljem üle Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluule sektorile. Vihik, kust ärakiri on tehtud, pärineb tõenäoliselt P ö i d e kihelkonnast Puka, Are ja Koigi ümbruskonnast, kust J. Valk lubas ka murdeainestikku koguda. — KKI 18, 429/32.

S a a r e m a a m ä s s

2 : 2 kiirelt sõudnud päiksekiir — **3** : 2 (omale) endale — **4** : 3 saavad — 7 : 4 (reast) seast — **8** : 3 soovi — 4 (salaja) alati — **9** : 1 (Kui siis) Kuni — 4 terve — **10** : 1 meid — **11** : 3 (valurikkad) valul — **12** : 1 (Halastusel) Ahastusel — 4 (kuhjaga) kurjaga — **13** : 2 mis ta teenind tõeste — 3 (kui) siis — **14** : 1 (sääl) siis — 3 inimtapijate — **15** : 1 Kümme saarlast — 3 (sääl) siis — 4 need said — **16** : 1 Kiirelt — 3 mitmed noored mehed sinna veeti — **17** : 4 (kurva) kuiva — **18** : 2 tervisi mu — 4 teadust — **19** : 2 jäädakse — 3 (siis) sääl — **20** : 2 mere poolt komandohääl — 3 pragin sellele siis vastab — **22** : 4 järele.

Var. 5

«Laulu» on Muhu Keskkooli X klassi õpilane Senta Teevet ära kirjutanud Ivan Väljaotsa lauluvihikust 1952. aastal. I. Väljaots sündis 1881. aastal kehviku pojana M u h u s Lin-

nuse külas, kus ta elas ka 1952. aastal kolhoosi «Ühendus» liikmena. Laulu saatis Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonnale A. Vinkel 1953. aastal. — RKM II 38, 501/4 (1).

Laul

1 : 1 (vaikselt) tasa — 3 : 2 otsind ohvri omale — 4 saadetud sai surmale — 4 : 2 (käes) all — 6 : 1 Ühiskond, kas nüüd sa sured [!] — 7 : 1 (nad) teid — 4 (reast) seast — 9 : 1 Kuni katkes raudne ike — 3 oli — 10 : 1 meid — 3 (esiisad) eesti isad — 11 [puudub] — 12 : 4 (kuhjaga) kurjaga — 13 : 1 Mõni parun siis sai palka — 2 (täiesti) olivad — 3 Siis naad saatsid oma salka — 14 : 1 (sääl) siis — 3 inimtapjate — 4 kellest — 15 : 4 need said — 16 [puudub] — 17 : 1 (vaikselt) tasa — 4 langvad uude hauasse — 18 — 22 [puudub].

Var. 6

Laulu on 1953. aastal üles kirjutanud üks Muhu Liiva 7-klassilise kooli õpilane, tõenäoliselt Mari Saarik Suuremõisa II külast (sünd. umbes 1939. aastal samas külas kehviktalupoja perekonnas). Kellelt laul on saadud, pole teada. Tõenäoliselt on see ära kirjutatud mingist käsikirjalisest laulikust. Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonnale andis selle üle A. Vinkel 1955. aastal. — RKM II 49, 9/12.

Saaremaa mäss

1 : 1 (vaikselt) tasa — 4 langevad — 2 : 1 Ennem — 3 : 2 valind ohvrid endale — 3 mitukümmend — 6 : 1 Ühiskond, nüüd nii sured [!] — 2 noormeestel tõesti — 3 (Kas on) on vist — 8 : 2 (vihavaenu) vähe vaenu — 9 : 1 Kuni katkes raudne ike — 3 oli — 10 : 1 meid — 2 (kurjasti) rängasti — 11 : 3 (valurikkad) valusad on — 12 : 4 (kuhjaga) kurjaga — 13 : 3 (kui) Siis — 14 : 1 (sääl) siis — 3 inimtapjate — 15 : 4 need said linnas hukatud — 16 : 1 Kiirelt — 2 et tapmisel oleks vormi, nägu — 3 mitmed noored mehed sinna veeti — 17 : 3 pisarhelbed — 4 langevad — 18 : 1 Teie, armsad tuuled, kandke — 4 teadust, et ma surmatud — 19 : 2 jäetakse — 20 : 1 (sääl) siis — 3 (selle pääle) sellele siis — 4 langevad — 21 : 2 idataevast ülesse — 4 näo siis — 22 [puudub].

Var. 7

H. Tampere, O. Niinemägi ja E. Tampere helilindistasid laulu 1956. aastal ekspeditsioonil Muhus Linnuse külas Uuelu talus Salme Lingult (sünd. 1911. a.). — RKM, Mgn. II 14d.

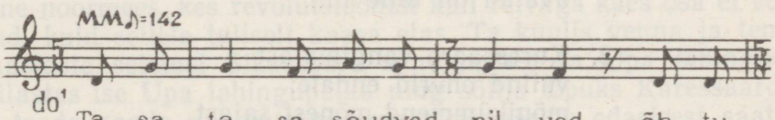

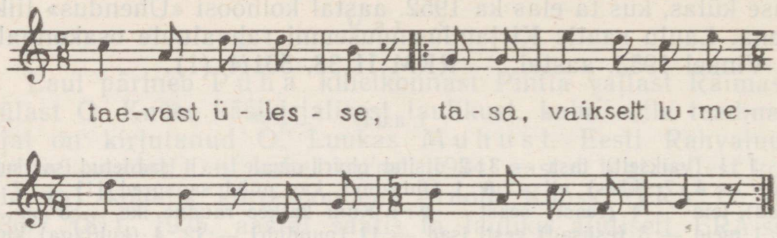

[1.] Tasa, tasa sõudvad pilved
õhtutaevast ülesse;
tasa, vaikselt lumehelbed
langvad uude hauasse.

[2.] Enne veel kui taevast alla
kiired saatnud päiksesilm,
surmaingel pääsnud valla,
avatud on talle ilm.

[3.] Kuressaare vangimajast
otsind ohvrid omale,
mõnikümmend mõnest sajast
saadetud sääl surmale.

[15.] Mitmed tuhanded siis saivad
Upa väljal tapetud,
kes sääl elusse veel jäivad,
need said linnas lõpetud,

B-VERSIOON: «VERE HÄÄL»

Var. 1

«Vere hääle» on kirja pannud Kuressaare Keskkooli õpilane Nadežda Vesik 1946. aastal Maria ja Anna Kivi (61 ja 73 a.) laulu järgi P ö i d e kihelkonnas Laimjala vallas Asva külas Alangu talus. Kirjandusmuuseumile saatis selle A. Vinkel. — RKM II 5, 120/1 (8).

VERE HÄÄL

1. Tasa, vaikselt sõudvad pilved
õhtutaevast ülesse;
tasa, vaikselt lumehelbed
langvad uude hauasse.

2. Enne veel kui taevast alla
kiired saatnud päiksesilm,
surmaingel pääsnud valla,
avatud on talle ilm.

3. Kuressaare vangimajast
valind ohvrid endale:
mõnikümmend mõnest sajast
saadetakse surmale.

4. Vangis nemad kannatanud
toore vägivalla käes,
piitsahoope tunda saanud,
mitmed lamand vere sees.

5. Nüüd nad astvad Loode metsa
valmiskaevat hauale,
sammud säädvad surma järel,
rinnad püssirauale.

6. Tasa, vaikselt sõudvad pilved
õhtutaevast ülesse;
tasa, vaikselt pisarhelmed
langvad kuuma palgele.

7. «Teie, õrnad õhud, kandke
tervitusi omakstel,
minu vanematel' andke
teadust, et ma surmateel!»

8. Salk on jõudnud Kalmumäele,
sinna seisma jäetakse,
timmukad seal algvad tööle,
vangid ritta seatakse.

9. Selgesti seal vastu kostab
mere peal komanduhüüd,
ragin selle peale vastab,
langvad need, kel polnud süüd.

10. Eluandja päike tõusis
idataeva servale,
kurba aimtust vistist märkas,
kattus udulooriga.

Vassili Kaasik olevat toonud selle laulu okupatsiooniajal Kuressaare vanglast.

*

Nagu Albert Kald ise jutustab, oli ta laulu luues 18-aastane noormees, kes revolutsioonist küll relvaga käes osa ei võtnud, kuid sellele tuliselt kaasa elas. Ta kuulis venna ja tema kaaslaste seletusi Sikassaare sündmustest ja Upa lahingust, külastas ise Upa lahingupaika ning sõitis lõpuks Kuressaarde, et teada saada vangistatud revolutsionääride edasisest saatusest. Siin kuulis ta ka julmast massimõrvast Kullimäel, mis

jättis kogu saare rahva hinge sügava jälje. See traagiline sündmus seisiski autoril silme ees, kui ta asus looma oma laulu. Selle algus- ja lõpuosas (1.—5. ja 17.—22. stroofis) kirjeldatakse Saaremaa vabadusvõitlejate viimset teekonda Kuressaare vanglast Roomassaare randa Kullimäele. Lühidalt on mainitud ka Upa lahingut (15. stroofis), kuna vähemolulised Sikassaare sündmused on täiesti kõrvale jäetud. Selle asemel on autor laulu põiminud üldisemaid hinnanguid ja mõtteid, mis väljendavad töötava talupoja suhtumist ülestõusu (6.—16. stroof). Tõstnud küsimuse — mille eest hukati noormehed Kullimäel — vastab autor, et nende ainuke süü oli vabadusearmastus. Põlvest põlve edasi kantud viha mõisnike vastu ning rahulolematus kodanliku valitsusega plahvatas 1919. a. veebruaris ülestõusuks (9.—13. stroof). Kuid vabadusepäike ei paistnud kaua. Mõisnike ja hallparunite kutsel jõudsid peagi Tallinnast kohale ajutise valitsuse hästi relvastatud karistussalgad (13.—15. stroof). Verise vennatapmise tulemusena suruti ülestõus peagi maha. Kümned saarlased tapeti ebavõrdses lahingus Upa väljal, veelgi rohkem vabadusvõitlejaid hukati hiljem kiiresti kokkuklopsitud sõjakohtu otsusel Kuressaare turuplatsil ja Kullimäel. Viimati mainitud sündmusi kirjeldataksegi kokkuvõtlikult 15.—16. stroofis. Seega on laulu keskmine osa (6.—16. stroof) lühikeseks tagasivaateks ülestõusule, selle põhjustele ja üldisele käigule, andes ühtlasi vastuse küsimusele — mis viis need kümned noormehed Kullimäe ühishauda.

Laulu vanema, A-versiooni süžeelise põhitelje moodustab niisiis tugeva lüürilise värvinguga jutustus Saaremaa revolutsionääride hukkamisest Kullimäel 1919. aasta veebruaris. Seetõttu domineerib laulus kurbuse- ja leinameeleolu. Keskmist osa, milles tagasivaatena kirjeldatakse lühidalt eelnenud ülestõusu, iseloomustab siiski võitlev, pateetiline hoiak. Tuleb märkida, et ülestõusu mahasurumise, eriti revolutsionääride hukkamise teema on iseloomulik enamikule eesti revolutsioonilistele rahvalauludele. Nende hulka kuuluvad 1905.—1907. a. revolutsiooni päevilt «Kui aastanumber sai 1906», «Vene riigi seadus», «Eesti alevis» («Küll näed sa ilmas nähtusi»), «Konila peksulaul» («Päike tõuseb selgest taevast»), «Mahalaskmine Tantsimäel» («Seal väikse Paala kalda peal»), «Tallinnast Rahumäele», «Vaikne hommik» jt., Saaremaa 1919. aasta ülestõusust aga veel «Roomassaare rannal» ja «Kuressaare linnakese kõrval». Enamiku neist nagu käsitletavat laulugi kannab leina- ja kaotusemeeleolu. Lein hukkunud omaste ja seltsimeeste pärast oli revolutsioonijärgses depressiooniõhkkonnas kahtlemata laia sotsiaalse ja psühholoogilise kandepinnaga nähtus, mistõttu on täiesti mõistetav, et sellel baseerub arvukalt rahvalaule ning need levisid laialdaselt.

Nii revolutsioonisündmusi kajastavale kui ka üldse eesti uuemale rahvalaulule on iseloomulik üksikasjalik, vahel otse fotograafiline sündmuste kirjeldus, mille autor on esitanud tugevalt subjektiivse vaatenurga all. Sama näeme ka käsitletavas laulus, kuigi siin on ehk elamuste ja meeleolude osa suurem kui tavaliselt.

Käsitletavas laulus saadavad sündmustikku kohati meeleolukad looduspildid. Laul algabki idüllilise pildiga õhtutaevas vaikselt sõudvaist pilvedest, mis moodustab kontrastse sissejuhatuse järgnevale traagiliste sündmuste kirjeldusele.[8] Looduspildi kaudu juhitakse mõte otsekohe toimunud massimõrvale:

«Tasa, vaikselt lumehelbed
langvad uude hauasse.»

Ka hiljem võtab loodus osa laulu sündmustest ning jagab inimeste muret ja leina: päikegi pöörab näo kõrvale, nähes vangide hukkamist.[9]

Laulu värsid on koondatud uuemale rahvalaulule iseloomulikult 4-realistesse stroofidesse, mida seob ristriim. Laulu põhilise osa värsimõõduks on vahelduvalt 4-jalgne katalektiline ja akatalektiline trohheus. Esineb aga ka erinevusi sellest üldisest skeemist.[10] See rütmi vaheldus ei teeni positiivset kunstilist eesmärki, vaid on pigem juhuslik kõrvalekaldumine. Teisiti on aga lugu 16. stroofiga, mis tervikuna on erinevas värsimõõdus. Kiirem, rahutum rütm pakub vormilist vaheldust ning on loogilises seoses sisuga. Selline värsimõõdu vaheldumine pole aga uuemas rahvalaulus traditsiooniline. See on ka täiesti mõistetav, sest rahvalaul on enamasti määratud laulmiseks ning loodud mingile kindlale viisile. Käesoleval juhul on see aga teisiti: «Saaremaa ülestõus» on kirjutatud luuletusena, pidamata silmas sõnade rütmi vastavust viisile. Laulu levikki on olnud suurelt osalt kirjalik, ühest käsikirjalisest laulikust teise. Nähtavasti üsna varsti pärast luuletuse loomist seostati see viisiga. Sealjuures on teksti vahel lühendatud ning üldisest rütmist kõrvalekalduvaid kohti välja jäetud või muudetud. Kärbetel on mõnikord olnud ka ilmne sisuline ja ideeline eesmärk. Nii on mõnes hilisemas variandis šablooniline, religioosse värvinguga lõpusalm ära jäetud. Suuremad muudatused on toimunud lauluga rahvasuus Suure Isamaasõja päevil, mil see on seostatud uue ajaloolise

[8] Samasugune kunstiline võte esineb ka mitmes 1905.—1907. a. revolutsiooni sündmusi kirjeldavas laulus. Vt. «Kohila peksulaul», «Mahalaskmine Tantsimäel» ja «Vaikne hommik».

[9] Ligilähedast võtet on kasutatud ka 1905.—1907. a. revolutsiooni mahasurumist kajastavas «Tööliselaulus».

[10] Vt. 11. stroofi 3. rida ja 12. stroofi 1. rida.

olukorraga. Uues, B-versioonis, on ära jäetud kogu keskmine osa (6.—16. stroof), milles käsitletakse üldisemalt 1919. a. revolutsioonisündmusi. Säilitatud on vaid laulu algus ja lõpp: jutustus vangide viimsest teekonnast. See kattub vanas ja uues versioonis küll peaaegu sõna-sõnalt, ent endise hukkamispaiga nimetuse — Kullimäe asendamine Loode metsaga on kogu laulule täiesti uue sisu andnud. Laulu uus versioon on pühendatud Kuressaare külje all Loode tammikus fašistide poolt mõrvatud nõukogude inimeste mälestusele. Muudatuste tõttu on laulu B-versioon enam kui poole lühem, vormilt ja kompositsioonilt ühtlasem ning paremini lauldav.

Seega esindavad «Saaremaa ülestõus» ja selle hilisem versioon «Vere hääl» nii sisult kui ka põhilistelt vormivõtetelt eesti uuemat rahvalaulu üldse ja revolutsioonisündmusi kajastavat rahvalaulu eriti. Levimisel on muutunud laulu sisu ja vorm, laul on seostatud viisiga ning saanud lauldavaks. Variante on seni kogutud aga liialt vähe, et saada täpsemat pilti laulu leviku ja varieerumise kohta. Enamik teisendeid pärineb Muhust, kus laul on olnud kahtlemata hästi tuntud, kuid võib arvata, et see oli küllalt populaarne ka Pöide, Valjala ja Püha ümbruskonnas. Lääne-Saaremaale ei ole vanem versioon ulatunud, nagu kinnitavad järelepärimised. A. Kaldilt 1950. aastal saadud lauluteksti võrdlemine teiste variantidega võimaldab oletada, et sellel on väikesed erinevused laulu algkujust. Näiteks võis 13. salmi 3. värss olla algselt järgmine: «Siis nad saatsid oma salga . . .»

A. Kaldi andmete ja samuti S. Lingu esituse järgi teame, et «Saaremaa ülestõus» sai viisi tuntud vene traagilis-heroiliselt laulult, mis jutustab Stenka Razini pulmapeost Pärsia šahhi tütrega Volgal («Из-за острова на стрежень»). Selle laulu sõnad on vene poeedi, folkloorikoguja D. N. Sadovnikovi (1847—1883) loodud ning avaldati trükis esmakordselt 1883. aastal.[11] Sellest ajast peale ilmus laul mitmesugustes laulikutes ja kogumikes enamasti rahvapärastes töötlustes. Vene rahva seas levis laul alates hiljemalt 1890-ndate aastate algusest. Eestisse kandus see juba XX sajandi esimesel kümnendil. Kuid veel I maailmasõja ajal lauldi siin laulu Stenka Razinist vene keeles. Tõenäoliselt pärineb varasem eestikeelne tõlge («Tagant saare jõepinnal / näha miskit liikuvat») alles teise aastakümne lõpust. Hiljem sai populaarseks teine tõlge («Kaugel kaljukalda taga, / vaba Volga voogudes»), mis on tuntud tänapäevani. Eriti laialdaselt lauldi Eestis sellel viisil aga I maailmasõja aegset

[11] Vt.: Певец Волги Д. Н. Садовников. Избранные произведения и записи. Сост. и коммент. В. Ю. Крупянская. Куйбышев 1940. — Vrd. ka: Русские песни XIX века. Сост. проф. И. Н. Розанов. Москва 1944, lk. 300 jj.

algupärast sõdurilaulu «Kaugel, kaugel vaenuväljal / Augustovo metsa all», mis oma eleegilisuse tõttu sai nii rindel kui ka tagalas eriti populaarseks. Viisi seostati veel teistegi lauludega (enamasti sõdurilauludega), milles valitsesid mõnevõrra pateetilise alatooniga leinameeleolud. On tähelepanuväärne, et peale «Saaremaa ülestõusu» seostati sama viisi (mõnel määral isegi Augustovo-laulu poeetilisi kujundeid) ka populaarseima lauluga Saaremaa ülestõusu mahasurumisest «Seal Kuressaares Roomassaare rannal».[12]

Kes oli laulu autor Albert Kald? Ta ise kirjutab oma elust: «Olen sündinud Saaremaal Pihtla vallas 8. I 1900. a. Vanematel oli renditalu. Peale kohaliku Putla külakooli lõpetasin Püha kihelkonnakooli. 1919. a. kutsuti mind kodanlise Eesti sõjaväkke. Peale sõjaväest vabanemist töötasin juhuslikel töödel. Hiljem olin kohaliku veeühingu asjaajaja ja kraavitööde juhataja. Olin üks vähestest, kes vapside liikumise ajal Saaremaal vapsidevastaseid koosolekuid läbi viis. 1935. a. sain omale Saaremaal Haeska soost 17 ha uudismaad, kuhu rajasin väikse talu. See viis mind seltskondlikust ja poliitilisest tegevusest eemale. See aga põhjustas ka seda, et kuigi okupatsiooni ajal korduvalt omakaitse poolt olin arreteeritud, elusse jäin. Enne Punaarmee tulekut varjasin ennast metsas. Praegu saan invaliidsuse-pensioni.» (RKM II 122, 552 — kirj. 12. XII 1961.)

Tuleks juurde lisada, et A. Kald töötas pärast Suurt Isamaasõda pikemat aega Lavassaare turbatööstuses, hiljem mitmel pool Harju ja Rapla rajoonis, praegu elab Märjamaa ligidal Paekülas. Ta võtab osa kodu-uurimistööst ning on viimastel aastatel koos abikaasaga agaralt ka rahvaluulet kogunud. A. Kald on loonud veel teisigi poliitilise sisuga laule, näit. «Mul pole tööd!» (võideldes 1930. aastal Tallinnas töötatööliste esirinnas), «Leinatund», algusvärsiga «Mu suu on vaikind raskest valust» (varjates end 1943. aastal okupatsioonivõimude eest). Nende levimise kohta puuduvad praegu veel täpsemad andmed.

---

[12] Laulu «Roomassaare rannal» viis erineb siiski tunduvalt. Kuigi on säilinud meloodia esialgne ulatus ja üldine liikumisjoonis, on muutunud rütm ja meetrum vastavalt pikemale värsireale, samuti on vahele kiilutud uusi intonatsioone (tavaliselt aste-astmelt laskuva joonega liikumised). Kõik see muudab kogu meloodia sootuks eripalgeliseks.

RESÜMEED

МЕЖДУНАРОДНЫЕ БОЕВЫЕ ПЕСНИ ПРОЛЕТАРИАТА

В. МЯЛЬК ▪ И. РЮЙТЕЛЬ

1. Введение. Со времени появления первых эстонских революционных песенников их железный фонд составляют международные боевые песни пролетариата. Как основная группа рабочих песен, они привлекают внимание всех, кто изучает песенный репертуар рабочего класса. Между тем, споры по вопросу отношения рабочих песен к народным не привели к единству мнений: неясно, следует ли считать названные песни фольклорной рабочей народной песней, нефольклорной рабочей песней или же явлением промежуточным, занимающим особое положение между народной поэзией и литературой, на стыке индивидуального и коллективного творчества, на грани слияния литературы и фольклора. Как же обстоит дело с вариативностью международных революционных песен в эстонских переводах?

Литературные по своему происхождению, эти песни прежде всего исполнялись коллективно и тем самым распространялись как песни массовые и обычно анонимные. Именно исполнение большими коллективами отличает их от всех прочих песен, также проникших в народ из литературы. Само собой разумеется, что для исполнения песен, объединяющих народные массы, необходимы были устойчивый текст и вполне определенная мелодия, исключавшие возможность сколько-нибудь значительного варьирования. Тем не менее, тщательное изучение как печатных, так и рукописных текстов показывает, что ни одна из этих песен в дальнейшем не бытовала в том виде, в каком она впервые появилась. Международные боевые песни пролетариата распространялись не только путем устной передачи, но и в списках или путем воспроизведения в рукописном песеннике по какому-либо из имевшихся уже образцов-песенников (рукописных), а также при посредстве гектографированных и печатных листовок и песенников. Они издавались неоднократно и играли роль репродуцирующего текста, контролирующего устное исполнение. Представляется, что в основном текст распространялся в списках или в печатном виде. Характерно, что у каждой песни имеется более одного перевода. Кроме того, оказывается, что с течением времени в тексте некоторых песен (напр., «Смело, товарищи, в ногу!», «Похоронный марш», «Марсельеза», а особенно «Интернационал») слились воедино строфы и стихи, восходящие к разным переводам, а также та или иная строфа заменена новым переводом, в силу чего сложились новые редакции переводов. В «Красном знамени» выявляется контаминация некоторых строф с другой песней. Некоторые

строфы той или иной песни подчас располагались в порядке, отличном от обычного, иные песни (напр., «Красное знамя») распространялись в народе в сокращенной редакции. К сожалению, недостаток материала не позволяет внести полную ясность в весьма существенный вопрос: в какой мере редакции переводов, прежде чем они окончательно сложились, подвергались переделкам в устах народа и обработке в процессе литературного редактирования. Можно лишь утверждать определенно, что разные переводы и их редакции пользовались не одинаковой популярностью, рано или поздно получал предпочтение какой-либо один перевод, завоевавший признание в народных массах. Таким образом активный потребитель песни — коллектив — делал выбор в пользу какого-либо одного варианта перевода, который затем получал всеобщее распространение, хотя при этом некоторые видоизменения текста сохранялись. Другие же варианты, напротив, не вошли в обиход, оставшись таким образом чисто литературным явлением.

У нас имеется возможность довольно детально, от одного песенника к другому, проследить изменения редакций напечатанных текстов. Изменения эти невелики. Прежде всего дело идет о замене какого-нибудь отдельного слова (слов), реже — о замене целого стиха, большей частью — равнозначным по смыслу компонентом, об изменении порядка слов, о замене единственного числа множественным числом, малоизвестного слова — знакомым и т. д., об обращении к другим формам грамматического времени, наклонения, другим падежным окончаниям, о переводе безличных форм в личные и наоборот и т. д. В некоторой степени замена слов определялась содержанием, стремлением уточнить и конкретизировать высказываемую мысль. Эти изменения в лексическом составе и в грамматической структуре либо появлялись с течением времени при распространении текста в народе (как это произошло с текстом «Похоронного марша»), либо вносились литературными редакторами. Ввиду того, что материалов, которые могли бы быть привлечены к сопоставлению, у нас мало, мы лишены возможности более детально проследить пути становления общепринятых редакций. Так или иначе, эти изменения запечатлевались в вариантах, помещенных в песенниках, и благодаря им снова распространялись разными путями.

Рукописных или записанных на слух текстов сохранилось немного; исключение составляет пользовавшаяся особой популярностью «Марсельеза», зафиксированная в многочисленных записях. Среди этих текстов выделяются две основные группы: 1) варианты, предназначенные для пения, и 2) варианты, распространявшиеся в рукописных списках. В первую группу входят тексты с вполне упорядоченным слогом, в значительной степени совпадающие с печатной редакцией. Это отнюдь не означает, что эти «тексты для пения» не могут распространяться лишь в списках. Пригодность для пения предполагает правильное построение фразы, в отличие от таких текстов, в которых есть искажения, затрудняющие пение, и которые в силу этого могут распространяться прежде всего в виде рукописных списков. В текстах первой группы наблюдаются в общем такие же изме-

нения, о каких говорилось в связи с характеристикой печатных текстов. Во второй группе преобладают так называемые непроизвольные вариации, с бессмысленными и искаженными словами, нередко с перепутанными стихами или строфами, то есть тексты, которые ввиду всего этого исключались из устного обращения, не пелись. По сравнению с текстами для пения эти непригодные для пения редакции подчас варьировались гораздо больше, так как они не подвергались контролю со стороны коллектива-исполнителя и не сравнивались с печатным источником.

Таким образом, международные боевые песни пролетариата, имея чисто литературное происхождение, распространяются также устным путем и становятся анонимными, но несмотря на это особо существенных видоизменений не претерпевают. Они составляют интересную своеобразную группу песен, которые, в зависимости от условий исполнения и способов распространения, подвергаются специфическим изменениям как революционные массовые песни.

2. **«Марсельеза».** В основе эстонских переводов «Марсельезы» лежит «Новая песня» П. Лаврова (впоследствии получившая известность как «Рабочая марсельеза»). Перевод появился впервые в гектографированном песеннике, который не сохранился. Первый известный нам отрывок «Марсельезы» в эстонском переводе напечатан в листовке от 13 января 1905 года. В 1905 году существовало два эстонских перевода «Марсельезы». Один из них (созданный в мае 1905 года) несомненно принадлежит выдающемуся деятелю эстонского рабочего движения, революционному публицисту и поэту Хансу Пегельману (1875—1938). Второй, по времени появления более ранний (фрагмент его воспроизведен в листовке от 13 января 1905 года), по всей вероятности, был также сделан Пегельманом. Полный текст обоих переводов был напечатан впервые в революционных песенниках, изданных в 1905 году. Третий перевод, также известный еще в 1905 году, был распространен менее, чем два упомянутых выше. По имеющимся сведениям, он был впервые опубликован в Сан-Франциско в революционном песеннике, изданном, вероятно, в 1908 году. Четвертый перевод, озаглавленный «Рабочая марсельеза», приводится впервые в сатирическом журнале «Таппер» в 1917 году. Авторы третьего и четвертого переводов неизвестны. На эстонский язык переведены еще «Коммунистическая марсельеза» Д. Бедного (1929), а также «Марсельеза» Руже де Лиля (Г. Суйтс, 1922), однако они не завоевали популярности. До 1917 года наибольшей популярностью пользовался перевод Х. Пегельмана, созданный в мае 1905 года, а начиная с 1917 года — четвертый перевод («Рабочая марсельеза»). С того времени «Марсельеза» начинает отступать перед «Интернационалом».

В дни революции 1905—1907 гг. и в 1917 году «Марсельеза» была излюбленной боевой песней, снискавшей мировую известность. Власти пытались препятствовать распространению «Марсельезы», обрушивая на ее исполнителей жестокие кары. Обращаясь в народе, текст «Марсельезы»

претерпел некоторые лексические и морфологические изменения, переходившие из одного печатного или рукописного источника в другой. Вторую группу вариантов составляют рукописные тексты, где встречаются бессмысленные и искаженные слова и предложения, отрывочные варианты, контаминации разных переводов. Такие тексты, разумеется, не могли быть в активном ходу в качестве песни.

Автор мелодии — также К. Ж. Руже де Лиль. С течением времени появился ряд вариантов этой мелодии. В России всеобщую популярность (вместе с текстом «Рабочей марсельезы») приобрел вариант, заметно отличающийся от французского (в его основе лежит финал «Двух гренадеров» Р. Шумана). К мелодии русской «Рабочей марсельезы» близки и эстонские варианты «Марсельезы». Однако в последних можно обнаружить некоторые характерные особенности. Менее известна была французская версия мелодии.

В период революции 1905—1907 гг. мелодия распространялась частично с помощью листовок. Однако основным было устное распространение. Среди крестьянства вместе с другими революционно-боевыми песнями «Марсельеза» получила распространение главным образом через сельскую интеллигенцию, отслуживших свой срок солдат и рабочих — выходцев из деревни.

В 1905—1907 гг. «Марсельеза» стала одной из наиболее популярных песен в городе и в деревне.

3. «Смело, товарищи, в ногу!» В основу эстонских переводов этой песни положен текст Л. П. Радина «Смело, товарищи, в ногу!». 17 апреля 1905 года появилась гектографированная листовка с песней, озаглавленной «Красное знамя», хотя в действительности это был перевод песни «Смело, товарищи...» О его дальнейших судьбах сведений нет. Автором общеизвестного перевода является Фр. Туглас (род. в 1886 г.), ныне народный писатель ЭССР. Известно, что впервые этот перевод был помещен в революционном песеннике, отпечатанном в 1905 году на гектографе; ни одного экземпляра этого песенника не сохранилось. В листовках и в первых печатных революционных песенниках 1905 года этот перевод воспроизводился в двух разных редакциях («Смелые братья» и «Боевая песня»). Ввиду того, что у автора перевода Фр. Тугласа не осталось копии первого перевода и он не может его восстановить, а текст перевода со временем претерпел изменения, теперь не представляется возможным установить, какой именно перевод в 1905 году вышел из-под пера Фр. Тугласа — вариант «Смелые братья», «Боевая песня» или еще нечто третье. Распространение получила редакция «Боевая песня», несколько видоизменившись в лексическом составе, что запечатлено как в рукописных, так и в печатных текстах. Перевод, осуществленный в 1920 году в Петрограде для хора Университета эстонских трудящихся, не вышел за пределы узкого круга.

Мелодия берет начало от студенческой песни «Медленно движется время», получившей с 1870—1880 годов распространение в Петербурге и Москве. Она близка и к вальсовой версии мелодии русской песни «Слав-

ное море, священный Байкал». Обе мелодии, по-видимому, заимствованы из польской революционной песни, распространившейся и в Сибири через польских революционеров, сосланных после подавления Варшавского восстания в 1863 году.

С революционной песней «Смело, товарищи, в ногу!» связал мелодию, очевидно, уже автор текста Л. П. Радин, заменив вальсовый ритм маршевым. Вместе с мелодией песня была впервые опубликована в 1902 году в сборнике «Песни революции», причем ее напев сильно отличается от более поздних русских вариантов.

В Эстонии мелодия распространилась уже в 1905 году главным образом устным путем, а частично с помощью листовок. Первые известные нам печатные варианты относятся к двадцатым годам текущего столетия. Мелодия получила в Эстонии распространение в двух версиях. В одной из них первая половина мелодии кончается верхней тоникой, в другой же — терцией доминанты. Первая соответствует известным русским (а также немецким) вариантам. В Эстонии она была популярна во время революции 1917 года и позже. Вторая, судя по устным данным, исполнялась уже во время революции 1905—1907 гг., но стала особенно популярной в 1940—1941 гг.

4. «Красное знамя». «Красное знамя», песня польского происхождения, вошла в эстонский язык через посредство русского перевода. Эстонский перевод был напечатан впервые в 1905 году в литературном приложении к газете «Уудисед» № 89; автором этого перевода был сотрудник редакции этой же газеты В. Грюнштамм. В 1905 году в революционных песенниках появился и второй перевод «Красного знамени», однако автор его не установлен. Общую известность получил перевод В. Грюнштамма, содержавший до 1920 года пять строф, из которых две в дальнейшем были опущены. Первая и последняя строфы и несколько измененный припев слились воедино с песней из девяти строф, призывающей к борьбе с железными рыцарями, которые замышляют новое порабощение эстонцев. Очевидно, мы имеем дело с песней периода сражений с ландесвером в 1919 году. Бытуя в народе, песня «Красное знамя» не только сократилась, но и претерпела некоторые изменения в словесной ткани, большей частью в тех местах, где в первоначальном тексте мысль была выражена недостаточно четко или содержались малопонятные слова. Песня получила известность после 1917 года.

Мелодия песни имеет длинную и интересную историю, на которой глубокий след оставило ее устное бытование. В основе напева лежит мелодия швейцарского композитора Я. Вогта, первоначально связанная со стихотворением Буссарда «Марш фрибургских карабинеров» и относящаяся к концу 40-х годов XIX века. Последняя в свою очередь основывается на мелодиях французских революционных песен конца XVIII — начала XIX века. Мелодия песни «Красное знамя» распространилась вместе с переводами текста на разные языки, со временем значительно изменившись. Первые эстонские печатные варианты относятся к двадцатым

годам текущего столетия. Они не совпадают полностью ни с одним из известных русских вариантов. Рефренная часть близка к варианту, опубликованному в 1902 году в сборнике «Песни революции», запев же приближается к более поздним русским вариантам, но не совпадает с ними. Устные варианты несколько отклоняются от печатных и разнятся между собой. В новейших эстонских изданиях использованы позднейшие русские источники.

5. «Похоронный марш». Первый эстонский перевод «Похоронного марша», оригинальной русской революционной песни, был осуществлен К. Астом. Этот перевод был впервые напечатан в гектографированном песеннике, который, к сожалению, не сохранился. Отрывок из перевода воспроизводится в листовке, распространявшейся в марте 1905 года, целиком же эта песня впервые приводится в листовке, выпущенной в ноябре 1905 года, в революционном песеннике, изданном в том же году. Песня была озаглавлена «Братьям, жертвою павшим» и состояла из четырех строф. Второй, шестистрофный перевод «Похоронного марша», автором которого был Х. Пегельман, относится к 1906 году. Третий перевод, оставшийся анонимным и содержавший четыре строфы, вероятно, появился в тот же период. Перевод Х. Пегельмана вышел в свет в новой редакции в 1926 году. Впоследствии в песенниках неоднократно печатались тексты «Похоронного марша», в которых слились воедино строфы из разных печатных редакций перевода Пегельмана. Четвертый, анонимный перевод песни, который, по существу, представляет собой отредактированный вариант новой редакции перевода, осуществленного Х. Пегельманом, относится, по-видимому, к 1917 году, однако остался малоизвестным. Пятый перевод из четырех строф запечатлен в песенниках 1919 и 1920 гг. издания и точнее всего воспроизводит текст русского оригинала. Из всех этих переводов до 1917 года чаще всего печатался перевод К. Аста, а затем вплоть до наших дней — перевод Х. Пегельмана в обеих редакциях. Таким образом, «Похоронный марш» имеет на эстонском языке пять переводов. Бытуя в народе, словесная ткань этих переводов претерпела некоторые изменения. Встречаются также отдельные тексты, подвергшиеся значительным переделкам (скомпилированные из стихов разных переводов) и поэтому оказавшиеся непригодными для пения.

Мелодия не имеет определенного автора. Ее интонации и обороты типичны как для русской народной городской лирики конца XVIII и начала XIX века, так и для произведений многих композиторов.

В Эстонии эта мелодия, по-видимому, распространилась во время революции 1905—1907 гг. Впервые была опубликована в 1917 году в журнале «Таппер». Этот вариант отличается от известных русских вариантов и более сходен с латышским вариантом 1905 года.

Большинство устных вариантов, однако, близки к русским, хотя они несколько отличаются от известных русских вариантов и разнятся между собой. Особенно характерна тенденция ассимиляции внутрислоговой распевности.

6. **«Варшавянка».** Эстонский перевод этой революционной песни польского происхождения был осуществлен по ее русскому свободному переводу, принадлежащему Г. М. Кржижановскому. На эстонский язык «Варшавянку» перевел в 1906 году Х. Пегельман. В печати она появилась впервые в Сан-Франциско, по-видимому, в изданном в 1908 году «Песеннике пролетариев» и, по всей вероятности, в вышедшем в тот же период в Хельсинки «Песеннике трудового народа». Очевидно, к 1917 году относится второй, анонимный перевод «Варшавянки», не получивший, однако, распространения. С течением времени перевод «Варшавянки» также подвергся некоторым лексическим изменениям.

Мелодия (за исключением рефренной части) заимствована из песни участников Варшавского восстания 1863 года «Марш жуавов», созданной на несколько десятков лет раньше, чем песня «Варшавянка». В связи с последней мелодия заметно изменилась.

Первый сохранившийся эстонский вариант этой мелодии относится к 1919 году (см. стр. 90). Он сильно отличается от версии, общеизвестной в России, и более сходен с вариантом мелодии, опубликованным в сборнике «Песни революции» 1902 года, однако и с ним не вполне совпадает. Позднее и в Эстонии мелодия распространяется в виде, близком к наиболее известной русской версии, хотя в устных вариантах можно найти разные отклонения.

7. **«Интернационал».** Созданный Э. Потье и П. Дегейтером «Интернационал» был переведен на эстонский язык с русского трехстрофного перевода А. Я. Коца. Впервые «Интернационал» появился на эстонском языке в 1905 году в литературном приложении к газете «Уудисед» («Новости») № 88 под названием «Международный рабочий гимн». Перевод был осуществлен сотрудником редакции этой газеты В. Грюнштаммом, которому принадлежит также перевод «Красного знамени». Первый перевод «Интернационала» был перепечатан в революционных песенниках 1905 года и 1908 года издания. В 1910 году Грюнштамм опубликовал свой перевод в новой редакции, на этот раз озаглавив его «Интернационал». О распространении этой редакции данные отсутствуют.

Автором эстонского перевода «Интернационала», сделанного в 1906 году и получившего широкую известность, является Х. Пегельман. У этого перевода имеются редакции A, B, C и D (все трехстрофные, за исключением редакции C, которая состоит из двух строф). Наиболее широкое распространение получила опубликованная в 1917 году редакция D, которая отличается от первой (редакции A) тем, что содержит новый перевод второй строфы. Редакция D появилась в печати анонимно, впоследствии же она печаталась за подписью Х. Пегельмана. Как возникли другие редакции — тоже при участии Х. Пегельмана или же как результат редакторской работы других лиц, — об этом данных нет. Появились тексты «Интернационала», контаминированные из нескольких редакций перевода. Редакция D эстонского перевода Х. Пегельмана с небольшими лек-

сическими изменениями служит текстом для пения с 1917 года вплоть до наших дней.

Третий перевод «Интернационала», осуществленный также по Коду в 1922 году, принадлежит Г. Суйтсу. Распространения он не получил, очевидно, из-за тяжеловесного слога, а также потому, что перевод Пегельмана к тому времени уже успел глубоко внедриться в народе.

В 1920 году выходившая в Петрограде газета «Эдази» («Вперед») напечатала пародию «Интернационала» под названием «Интернационал эстонских соцев (социалистов)». В ней высмеивались эстонские социалисты, которые в сформированном в 1919 году «социалистическом» правительстве служили послушным орудием буржуазии.

Рукописные тексты «Интернационала» характеризуются в общем и целом такими же изменениями, как и другие песни такого рода (вариативность словесного наполнения, непригодные для пения тексты с лексическими искажениями и т. п.). Наиболее ярким свидетельством того, какие видоизменения претерпевал текст «Интернационала» с течением времени, служат печатные тексты, появлявшиеся в разных редакциях.

«Интернационал» начал шире распространяться с 1917 года, придя на смену весьма популярной «Марсельезе» и заняв первое место и в печатных песенниках. Он звучал в буржуазной Эстонии на демонстрациях рабочих, на собраниях, в тюрьме. Если другие международные боевые песни пролетариата теперь у нас уже достояние истории, то «Интернационал» продолжает звучать с прежней силой.

Песню положил на музыку в 1888 году француз П. Дегейтер, несколько изменив структуру стихотворения Э. Потье. С 1899 года песня завоевала международную известность. В Эстонии, по имеющимся данным, она была впервые опубликована в двадцатых годах текущего столетия, но изустно распространялась уже раньше. В отдельных вариантах мелодии «Интернационала» можно также обнаружить разные отклонения, как в эстонской традиции, так и в международном масштабе, хотя в своем основном виде она сохраняет более значительную устойчивость, чем ряд других международных революционных песен.

ПО СТРАНИЦАМ СТАРЫХ ПЕСЕННИКОВ

В. МЯЛЬК ▪ И. РЮЙТЕЛЬ

1. **«Нет избавления...»** Среди революционных песен, распространенных в Эстонии в 1905—1907 гг., песня «Нет избавления...» была одной из наиболее популярных. Это — пародия на известную духовную песню «Избавление дарует нам господь...» Из церковного песнопения были заимствованы прежде всего мелодия, а также элементы слога, использованные, в частности, в первых трех строфах. Слова песни скомбинированы составителями первого революционного песенника, напечатанного на гектографе. Несмотря на то, что местами мысль облечена в вульгарную форму, в этой песне содержится призыв к борьбе против угнетения, выражена идея солидарности трудового народа. Так как этот гектографированный песенник не сохранился, то самый ранний из текстов «Нет избавления...» заключается в листовке, распространявшейся в феврале или марте 1905 года. Век этой песни был сравнительно недолгим — с 1905 по 1917 год. Вариативность песни весьма незначительна, встречаются некоторые сокращенные и контаминированные варианты, которые, однако, оставались малоизвестными. Чаще всего песня звучала в 1905—1907 гг., когда к ней обращались, чтобы помешать отправлению церковной службы. В период революции народ выражал свой гнев и презрение к духовенству тем, что мешал богослужению, своими выкриками заставлял пасторов покинуть алтарь, а иногда даже набрасывал им на голову мешок. В таких случаях и исполнялась песня «Нет избавления». Звучала она и на собраниях, которые устраивались, так сказать, по «богослужебному канону», хотя, естественно, состояли из революционных речей и «крамольных песен» на мотивы духовных песнопений. Эта песня исполнялась и на других собраниях и демонстрациях в дни революции.

Мелодию создал М. Лютер в 1530 году. В Эстонии она была хорошо известна и опубликована в целом ряде изданий церковных песен. Мелодия неоднократно записывалась из народных уст также вместе с рассматриваемым текстом пародии. Существенных отклонений от печатной версии мелодии не наблюдается.

2. **«Вставай, подымайся, рабочий народ!»** В число наиболее ранних эстонских революционных песен входит и эта песня, которая в 1905—1917 гг. распространялась посредством листовок, печатных и рукописных песенников. Направленная своим острием против ненавистного царского

самодержавия, эта песня стремится зажечь в угнетенном рабочем классе искру революционной борьбы, призывает его полагаться лишь на свои собственные силы. Об авторе песни ничего не известно. Печатный текст в общем оставался стабильным; рукописные варианты также большей частью идентичны с печатным текстом или же претерпели незначительные изменения в порядке слов и лексическом составе; изредка видоизменены отдельные стихи. Песня звучала очень часто в 1905 году. После 1917 года она в печатных песенниках больше не встречается.

Мелодией песни служит немецкий напев, созданный Хр. Цан в 1797 году. В Германии он связывался с различными текстами и пользовался большой популярностью. В Эстонии мелодия стала известна после ее опубликования в школьном сборнике песен А. Гренцштейна 1877 года. В эстонской народной традиции мелодия заметно изменилась: внутрислоговая распевность, попевки широкого амбитуса пропущены, в результате чего мелодический рисунок упростился, контуры обострились и ритм стал более резким. Мелодия приобрела маршевый характер. Еще больше изменилась мелодия в связи с появлением эстонской народной песни «Когда наступил 1906 год», в которой отражается подавление революции на острове Сааремаа.

ПЕСНИ, ОТРАЖАЮЩИЕ РЕВОЛЮЦИОННЫЕ СОБЫТИЯ

В. МЯЛЬК • И. РЮЙТЕЛЬ

1. **«Лес рубят...»** 16 октября 1905 года по приказу царских властей был открыт огонь по участникам митинга, собравшимся на Новом рынке в Таллине. Более 90 человек было убито, более 200 — ранено. Как отклик на это потрясающее событие в газете «Рахва Лыбулехт» № 21 за 1905 год появилось стихотворение «На Таллинском рынке. В память жертв 16 октября». Оно состояло из 13 строф, автором его был редактор этой газеты П. Грюнфельдт. В этом стихотворении автор выносит свой обвинительный приговор тем, кто ответствен за кровавую расправу, выражает свое сочувствие невинным жертвам и твердую уверенность в том, что идея свободы неистребима. Основным эмоциональным стержнем стихотворения служит символическая картина — гибнет под топором зеленеющий лес. Она заимствована из стихотворения русской поэтессы Г. Галинсй «Лес рубят», которое до 1905 года распространялось анонимно в подпольных и зарубежных социал-демократических изданиях и быстро завоевало популярность. После появления в печати стихотворение П. Грюнфельдта также получило широкое распространение. Вскоре оно было положено на музыку. Около десятка записей, осуществленных со слов, свидетельствуют о том, что вариативность этой песни незначительна.

Стихотворение Г. Галиной появилось в эстонском переводе дважды: в 1906 году в календаре «Театая» под заглавием «Лес был повален» и под этим же заглавием, но в другой редакции в юмористической газете «Улак». Судя по некоторым характерным штрихам, автором первого перевода мог быть Х. Пегельман, второй был осуществлен А. Сооном «следуя образцу Г. Галиной».

Под влиянием стихотворения Г. Галиной, с которым эстонский читатель познакомился в двух переводах, родилась песня-стихотворение на тему революции, распространявшаяся и в печатном виде, и из уст в уста.

В качестве песни стихотворение мало популярно. Оно записано вместе с различными мотивами. Так, оно связывается с мелодией неизвестного происхождения, которая в различных вариантах широко бытует вместе с сентиментальной песней «Лес и земля объяты сном» и с другими случайными напевами.

2. **«Весь ад безмолвствует...»** В 1906 году в № 11 сатирического листка «Мейе Матс» («Наш мужик») было напечатано семистрофное сатирическое стихотворение о попавшем в ад палаче-карателе, который

перевел уйму патронов (padruniteraiskaja — букв. 'расточитель патронов') и которого даже сам нечистый не принимает в свои владения. Стихотворение было написано, по всей вероятности, по какому-то образцу, пролетарским писателем Ю. Лилиенбахом. В 1908 году это же стихотворение было перепечатано в сборнике «Сатирические и юмористические песни «Мейе Матса», причем эпитет «расточитель патронов» был заменен словами «великий барон Бергбуд из Прибалтики». Речь шла о ландрате бароне Отто Будберге, жестоком помещике и организаторе карательных экспедиций, который в 1907 году был убит и ограблен. Положенное на музыку, это связанное с именем Будберга стихотворение распространилось в народе как анонимное произведение. Появился также сокращенный вариант песни из четырех строф, по содержанию представляющий собой единое целое и передающий все связанное с именем Будберга. Лексико-грамматическое строение песни также подверглось вариациям, но не очень значительным. Сильно видоизмененные варианты единичны. Вместе с песней распространился изустный рассказ о Будберге, подчеркивающий его жестокость.

«Весь ад безмолвствует...», произведение, по своему происхождению литературное, вошло как в устную, так и рукописную традицию, обрело права фольклорного творения.

Автор мелодии — немецкий композитор Х. Пфейль. В Эстонии она распространилась вместе с немецкой песней «Вечерний покой», послужившей основой рассматриваемой пародии, причем на эстонский язык песню перевел К. А. Херман. Сравнивая между собой один из немецких народных вариантов, печатную редакцию К. А. Хермана и эстонские народные варианты (с текстом рассматриваемой пародии), можно в последних заметить некоторые мелодические и ритмические особенности (см. примеры на стр. 139, 141, 142).

3. **«Из Таллина в Рахумяэ».** С действиями карательных отрядов, направленными на подавление революционных выступлений 1905 года, связан небольшой сосновый лес в Рахумяэ, близ Таллина. Здесь казнили революционеров. Как отклик на эти события родилась народная песня «Из Таллина в Рахумяэ», впоследствии распространившаяся по всей Эстонии. В восьми строфах отражены чувства девушки, которая глубокой ночью, совсем одна, молится в Рахумяэ у сосны, оплакивая повешенного на ней жениха. В песне прямо не говорится, что здесь был казнен революционер. На это указывается косвенно: упоминаются Рахумяэ и сосна, обагренная кровью. Песня выдержана не в революционном духе, здесь преобладают настроения пассивности и уныния, царившие после подавления революции и находившие отклик в песенном творчестве.

В монографии подробно показано, каким изменениям подвергалась эта песня в народе. Прежде всего изменились количество строф и их последовательность (см. таблицу на стр. 148—149). В своем «каноническом» виде песня состоит из восьми строф. Методом статистической частотности выявлен «прямой» порядок расположения строф. Нередко строфы опу-

скаются потому, что их забывают, иногда это делается сознательно, в соответствии с неким художественным замыслом. Как правило, опускается наименее существенное и песня бытует впредь уже в сокращенном варианте. У этой песни не сложилось сокращенной редакции, однако чаще всего опускались строфы, не содержавшие ничего важного для понимания событий, о которых повествуется в песне. Строфы могут располагаться в различной последовательности. Обычный порядок изменяется чаще всего начиная с четвертой-пятой строфы. Поскольку содержанием песни является статическое изображение чувств, такая перестановка строф не затрудняет понимания. Нередко встречаются стихи и строфы, индивидуальные интерполяции, зарегистрированные лишь один раз в том или ином варианте песни и не вошедшие в традицию. Только одна редакция отличается от «канонической» тем, что здесь появилась одна новая строфа.

Чтобы установить вариативность лексического состава, были сопоставлены стих за стихом все 68 вариантов, которыми мы располагаем. Это позволяет отметить, что возможностей варьирования в пределах одного стиха довольно много. Тем не менее для каждого отдельного стиха характерен и обладает наиболее высокой частотностью определенный набор лексических средств. Однако наряду с этим стабильным набором в стих могут входить еще различные варьирующиеся компоненты, причем нередко эти модификации не выходят за рамки данного варианта. Самыми устойчивыми в стихе оказываются слова, которые являются наиболее важными для смысла и несут основную семантическую нагрузку. Прежде всего это существительные, которые сохраняются почти во всех вариантах, в которых они встречаются. В большей степени варьируются прилагательные, местоимения, наречия, союзы, предлоги. Относительно устойчивым бывает в стихе и глагол, но все же он подвергается замене чаще, чем существительное. Довольно часто варьируются сходные или близкие по значению и смыслу глаголы, вариативность отмечается в употреблении категорий времени, лица, наклонения, личных и безличных форм. Устойчивостью характеризуются топонимы. Из более общих черт следует еще отметить пропуск или вставку слов в стихе, изменение порядка слов, перестановку частей стиха, а также строк. Лишь в единичных случаях лексический состав стиха подвергается радикальному изменению.

В заключение в монографии реконструирован «канонический» облик этой песни. В основу взяты лексические наборы и грамматические конструкции, обладающие наиболее высокой частотностью. В реконструированном тексте все компоненты выступают в своем наиболее хакратерном, наиболее обычном виде. Из имеющихся вариантов этот реконструированный текст, по всей видимости, меньше всего отклоняется от первоначального текста, то есть от существовавшего некогда оригинала.

У нас нет сведений о том, чтобы песня «Из Таллина в Рахумяэ» когда-либо появлялась в печати, однако в ее распространении сыграли существенную роль не только передача из уст в уста, но и размножение в списках. Но это не значит, что песня была превращена в текст для чтения.

Песня имеет свою мелодию, которая, очевидно, известна во всей области распространения песни (см. примеры на стр. 159 и карту 24). Припев, присоединяющийся в некоторых вариантах, показывает, что мелодия может быть заимствована от какой-либо русской строевой солдатской песни. Главным образом в Ярвамаа с рассматриваемой песней связана мелодия популярной также и в Эстонии немецкой песни «Раз пошли трое парней...», причем мелодия подверглась соответствующим изменениям — трехдольный метр заменен двухдольным и т. д. Мелодия восходит к началу XVIII века, но ставшее в сочетании с ней популярным стихотворение Л. Уланда «Раз пошли трое парней» было написано в 1809 году. В Эстонии мелодия, вероятно, распространилась в последней четверти XIX века (вместе с упомянутым текстом Уланда она была, очевидно, опубликована впервые в 1876 году). Остальные мелодии, записанные вместе с песней «Из Таллина в Рахумяэ», носят случайный характер (см. карту № 24).

„ПОМЕЩИКИ УМИРАЮТ...“

Х. КОКАМЯГИ ▪ И. РЮЙТЕЛЬ

Песня «Помещики умирают, имения горят, лес и земля достанутся нам» распространилась в дни революции 1905—1907 гг. по всей территории Эстонии, став своего рода боевым лозунгом. Популярности этой песни содействовала бравурная мелодия танца «Рейнлендер», поэтому она использовалась также как танцевальная песня.

Песня продолжала бытовать среди народа и после революции, а события 1917 года сделали ее снова актуальной. В памяти людей старшего поколения она сохранилась и поныне.

В записях эстонских рун и рифмованных песен минувшего столетия встречаются стихи, близкие к этой песне, так что данная песня могла существовать целиком еще до 1905 года. «Помещики умирают...» сильно варьируется, образуя ряд редакций, которые в свою очередь содержат еще более мелкие различия. Например:

Помещики умирают, имения пылают,
Помещичья земля достанется нам;

Помещики умирают, имения пылают,
Мама в суп положила лук;

Помещики умирают, имения пылают,
Одни крестьяне живут и др.

После подавления революции песня получила дальнейшее развитие, соответственно местным условиям, стали возникать ее новые контаминации и т. д.

Мелодия песни немецкого происхождения. В Эстонии она первоначально распространилась как инструментальный наигрыш, под который исполнялся танец «Рейнлендер».

С песней «Помещики умирают...» вначале связывалась лишь одна часть этой мелодии В. С более длинными версиями текста мелодия также стала исполняться в более крупной форме — в два, а иногда и три периода, как она представлена и в инструментальном наигрыше. В версии о Ландесвере мелодия, как и текст, сконтаминирована с каким-то солдатским напевом, заимствованным у русских (или подвергшимся русскому влиянию).

ПАРОДИИ

Х. КОКАМЯГИ • И. РЮЙТЕЛЬ

В Эстонии пародии стали возникать и распространяться в конце прошлого и начале текущего столетия, причем их значительная часть имела политическое содержание. Периодом их наибольшего распространения можно считать период революции 1905—1907 гг. и последовавшие за ним годы реакции. Большое количество пародий было создано на основе церковных песен и проповедей, а также других известных песен.

Пародии революционного содержания стали кое-где боевыми песнями. Многие из них были созданы пролетарскими писателями и опубликованы в свое время в печати.

1. Пародии на царский гимн. «Парни съели дятла». «Парни съели дятла» является пародией на царский гимн «Боже, царя храни!»; в ней говорится об оставшихся частях дятла, которые съели собаки. Из-за недостаточного знания русского языка у разучивавших гимн возникали какие-то звуковые связи с родным языком и таким образом эстонский текст сформировался на основе слуховых ассоциаций.

Авторами этой песни можно считать школьников или солдат, так как именно они использовали пародию. Кроме двух первых сравнительно устойчивых стихов, песня во многом изменялась, из нее развился ряд вариантов.

Пародия использовалась в годы первой мировой войны и революции 1917 года; время ее возникновения не установлено.

«Черт, задуши царя». «Черт, задуши царя» является пародией на эстонский перевод царского гимна «Боже, царя храни», в которой черту приказывают увести в ад эту двуногую ищейку. Пародия была опубликована в 1917 году в журнале «Таппер», быстро распространилась среди народа и в ряде записей попала в собрания фольклора, причем нередко полностью совпадала с печатным источником. Возможно, что песня была создана (или возникла в народе) около 1905 года и лишь после свержения царя была опубликована в печати.

Автор мелодии — А. Львов. Главным образом через школы и армию она в конце XIX и начале XX века стала широко известна и в эстонском народе. В устных вариантах мелодия иногда упрощается путем исключения полутонных повышений и т. д.

2. «Рождественская ночь 1905 года». В основе «Рождественской ночи 1905 года» лежит известная рождественская песня «Святая ночь». Ее герой Иосиф выступает обычно под именем Мадиса и попадает на виселицу, Мария держит на руках больного ребенка и вспоминает о том, как тяжело жилось. В ряде записей пародия состоит из одной строфы и по всей вероятности именно в таком виде и использовалась, хотя в печатных источниках («Meie Mats», «Meie Matsi pilke ja nalja laulud») она имеет три строфы. Рукописные варианты и записи на магнитофонную ленту в большей или меньшей мере расходятся с печатными источниками. Так наряду с анонимным автором печатного текста пародии появились и другие лица, остроумно изменившие ее текст.

Автор мелодии — Ф. Грубер. Из-за малочисленности вариантов нельзя сделать более общих выводов об устном исполнении мелодии. В имеющихся вариантах встречаются прежде всего ритмические, а реже — мелодические отклонения от печатного варианта. Однако эти вариации могут носить случайный характер.

3. «Песня об отчизне». «Песня об отчизне» представляет собой пародию, созданную на основе стихотворения Л. Койдула «Isamaa hiilgava pinnala paistab». Ее варианты были напечатаны в 1907 и 1908 гг. соответственно в журнале «Meie Mats» и в песеннике «Meie Matsi pilke ja nalja laulud», причем они почти полностью совпадают. В обоих вариантах третья строфа остается незаконченной.

Автор данной пародии сравнительно точно придерживается исходного текста, но лирические и возвышенные слова заменены в большинстве случаев словами диаметрально противоположного значения. Так из прочувствованного патриотического стихотворения получилась песня, ярко изображающая кровавое подавление революции.

В трех рукописных текстах третья строфа представлена целиком, но они различаются между собой. Для исполнения этой песни пришлось создать дополнение к ней.

Данные об авторе отсутствуют, но он был, по-видимому, опытным литератором.

Связанная с текстом мелодия распространилась в Эстонии, по всей вероятности, с помощью печатных изданий. Общеизвестна она лишь со стихотворением, являющимся основой рассматриваемой пародии, и была вместе с ним впервые напечатана во II части песенника К. Р. Якобсона «Звон гуслей Ванемуйне» в 1871 году.

4. «Ночью». В основе пародии «Ночью» лежит известное стихотворение Фр. Кульбарса «Вечерняя песня», из которого использован в основном первый стих. Пародия, в которой изображаются обыски и тревожное послереволюционное время, была опубликована в журнале «Meie Mats» (1907), позднее в песенниках «Meie Matsi pilke ja nalja laulud» и благодаря им получила распространение.

Свое стихотворение «Вечерняя песня» Фр. Кульбарс связал с мелодией К. Х. Ринка и опубликовал его в таком виде впервые в 1868 году в сборнике «Песенник для школы и семьи». На тот же текст новую мелодию создал И. Каппель. В народе более широкое распространение получила мелодия Ринка. В устных вариантах могут встречаться случайные отклонения от печатного варианта.

РЕВОЛЮЦИЯ И НАРОДНАЯ ПЕСНЯ

Х. ТАМПЕРЕ

1. Революционная песня и местная песенная традиция. Революционные события в Рапла. Распространявшаяся в широких народных массах боевая революционная песня сложилась в Эстонии главным образом в период революции 1905—1907 гг., хотя создавались песни и позже. Наиболее мобилизующими, зовущими к действию являются международные боевые песни пролетариата («Рабочая марсельеза», «Смело, товарищи, в ногу», «Интернационал» и др.). К ним добавлялись боевые песни, принадлежавшие эстонским пролетарским писателям, и пародии (частично созданные самим народом). В широких народных массах были в большом ходу и боевые народные песни, в которых говорится главным образом о местных революционных событиях, о действиях карательных отрядов (подавление революции 1905—1907 гг., восстания на Сааремаа в 1919 году и т. д.). В начале XX века более явственно зазвучали ноты протеста и в арестантских песнях. Революционные песни бытовали в Эстонии широко как среди городского пролетариата и прогрессивной интеллигенции, так и среди трудящихся крестьян. Весь репертуар (кроме чисто литературных произведений) можно с точки зрения фольклористики подразделить на революционные массовые песни и народные песни, учитывая то, какими они являются в традиции (формирует ли их творчески коллектив или нет).

Для изучения основанных на местных революционных событиях народных песен во всем их разнообразии целесообразно избрать для наблюдения какую-нибудь местность, которая типична для возникновения и бытования песен. Большое количество революционных песен (или их оригинальные редакции) берут начало в окрестностях Рапла в северной Эстонии; пламя революции здесь разгорелось ярко, а карательные операции отличались крайней жестокостью. Такие песни были в течение долгого времени по содержанию и форме подготовлены традицией. Мы встречаем здесь и в более старых песенных слоях довольно много песен о местных событиях и лицах; в этих песнях выражено остро критическое отношение к явлениям жизни.

2. «В эстонском поселке». События в Рапла и пастор Гиргенсон в народной песне. Кровавое подавление восстания в Рапла в 1905 году отображено в нескольких песнях, которые довольно широко распространились в народе. Почти во всей северной Эстонии (см. рис. 31) знали

народную песню «В эстонском поселке» («Бывает на свете такое»), в которой говорится о действиях в Рапла карательного отряда под командованием генерала Безобразова в конце 1905 — начале 1906 года, дается правильная оценка событий и лиц, в них участвовавших. Песня была создана неизвестным автором в ее первоначальной форме (первая ред. — эпизод А) уже в феврале 1906 года под непосредственным впечатлением пережитых ужасов — порки и расстрелов. Участники событий и местность названы так: Рапла — эстонский поселок, Безобразов — Ганнибал, пастор Гиргенсон — пастор. Песня распространилась в первоначальной редакции, главным образом, устно (отчасти через рукописные песенники) и пелась чаще всего на популярную мелодию Р. Т. Хансена к стихам Л. Койдула «Сердце матери». Уже в этой редакции говорится о позорной роли пастора Х. Гиргенсона, помогавшего карателям. Во второй половине 1906 года ко многим вариантам песни добавился мотив мести Гиргенсону (о том, как пастору всыпали «свинцового гороха» по дороге в церковь в июле месяце). Приблизительно в это же время возник и эпизод В песни (вместе с этим вторая редакция), в котором враждебная народу деятельность пастора описывается уже подробнее, с упоминанием имен лиц, выступающих также и в эпизоде А. Новая редакция распространилась параллельно с прежней, но, очевидно, больше через рукописные сборники; из-за своей длины (около 25 строф) она менее подходила для пения. Встречаются и другие, менее распространенные редакции, которые заканчиваются патриотическими и антиклерикальными высказываниями более отвлеченного и литературного характера.

3. «Невинная жертва». Песня, проникшая извне и приспособленная к местным обстоятельствам и событиям. В этой песне также говорится о жестокости карательных отрядов, убийствах невинных людей, указывается на участие пасторов в этих действиях. Подчеркивается противоречие между рабской покорностью, проповедуемой пасторами, и свободолюбием и героизмом народа. Первая редакция была распространена на северо-востоке Эстонии; в ней говорится о юноше из Йыхви, который пал жертвой ложного доноса и перед расстрелом отказался от причастия, предложенного ему пастором. Предположения относительно автора песни не нашли достоверного подтверждения. Образцом описания события в стихотворной форме послужила широко известная сентиментальная арестантская песня; у нее же заимствована и мелодия (эстонская народная мелодия). Песня вскоре стала очень популярной во всех деревнях и городах севера Эстонии, была занесена сезонными рабочими даже на Сааремаа (см. рис. 32); на северо-западе Эстонии ее большей частью связывали с примерно схожими событиями. В Вигала и ее окрестностях песня связывалась с казнью местного передового крестьянина Бернхарда Лайпмана (вторая ред.), который, по широко известной и использованной в литературе легенде, предпочел смерть оскорбительному телесному наказанию. В Рапла песню связывали с расстрелом одного из участников захвата имения Валту (третья ред.). При переработке сюжет очень мало изменен,

варьируются лишь мотивы доноса. В обеих новых редакциях фабула не соответствовала историческим фактам (не совсем точно отвечала им и первоначальная редакция). Важно было эмоциональное содержание песни.

4. «Юноша в темном тюремном подвале». Переход арестантской песни в революционную. По всей вероятности, в конце XIX — начале XX века в окрестностях Пярну начала распространяться песня (см. рис. 33), где рассказывается о молодом батраке, который по требованию хозяев участвовал в краже и теперь сидит в тюрьме, колеблясь между надеждой и страхом: примет ли его волость обратно или допустит, чтобы его сослали в Сибирь. Песня имеет свой собственный напев. Сюжет и здесь связан с другими известными событиями и людьми. Песня выражает настроения протеста. Записанные на севере Эстонии (также и в Рапла) несколько вариантов составляют свою особую версию, в которой изображается история заключенного, участника восстания 1905 года, рассказывается о его превращении в революционера, а также о налете на поместье (в Рапла — имение Валту). Песня содержит призыв к отмщению. По всей вероятности, новая версия вначале была длиннее и предназначалась для чтения, встречается она и в более короткой, пригодной для пения форме.

5. «Рождественская песнь о Валту» — народная песня или стихотворение? В песне отображено наиболее драматическое событие в Рапла в декабре 1905 года — кровопролитное столкновение карательного отряда с народом в рождественский сочельник в деревне Нурме. Фельдфебель отряда был смертельно ранен, погибло семь или восемь юношей, собиравшихся потанцевать на вечеринке. Основной тон песни все же религиозный, революционно-историческая линия событий — на заднем плане, революционная тема затронута только слегка, хотя в песне содержатся и мотивы протеста против господствующего порядка. Государственная власть жестока, это — мститель, ищущий жертв, «ей неведома справедливость, милосердие». Хотя песня переходила десятилетиями из одного рукописного сборника в другой, но бытовала только в ближайших окрестностях, без вариаций. Чрезмерная длина (33 строфы), по-видимому, не позволила ей стать настоящей песней. Насколько позволяет предположить ограниченный материал, это — стихотворение, автор которого остался неизвестным.

6. Некоторые итоги и выводы. В Рапла записаны также народные песни, прямо призывающие к борьбе, и фольклорные пародии; но и у них обычно отсутствуют признаки, которые позволили бы определенно локализировать их возникновение. Революционные песни, повествующие о местных событиях, возникли как результат непосредственного участия или, по крайней мере, наблюдения. Песни продолжали развиваться, пополнялись новыми мотивами, многое уточнялось, заострялось, иногда даже основательно перерабатывалось. Бытовые и биографические рассказы о событиях и лицах, рассказы, в которых действительность переплеталась с фантазией, также оказали влияние на возникновение и распространение

песен. Встречаются песни, в которые вплетены события и людские судьбы, не связанные с данной местностью.

Часто уже при своем возникновении песни предназначались либо для пения, либо для чтения. В первом случае использовались любимые народом напевы, передача песен происходила изустно, они подчинялись всем законам фольклорного развития. Частичная фиксация их в рукописных песенниках не меняла фольклорного характера песен. Во втором случае налицо литературное явление, иногда с известными фольклорными элементами. Основанная на местных событиях народная песня в период ее активного использования редко попадала в книги или листовки (как международные боевые песни и песни эстонских пролетарских писателей). Революционные песни находились под запретом, их можно было распространять только с очень большими предосторожностями. Только когда развитие революционных событий достигло высшей точки, песня открыто вырвалась наружу. Но и до этого никакие препятствия не могли задержать распространение песен, что показывает рост революционных настроений в массах.

По сравнению с массовыми революционными песнями, в которых ясно, с марксистских позиций, указываются цели рабочего движения, идейное содержание народных революционных песен периода революции 1905—1907 гг. отражает стихийность и неопределенность во взглядах и действиях широких масс рабочих и крестьян, участвовавших в революции. Наряду с материалистическим взглядом на мир и историю, пониманием конечных целей революции, мы видим и мелкобуржуазные черты, требование лишь гражданских и национальных свобод (что все же сочетается с ненавистью к помещикам и их пособникам), интерес главным образом к личной трагедии героев и т. д. Но все эти песни являются ценным историческим источником, они помогают узнать политические настроения народных масс в те переломные годы. Во всех без исключения песнях отражено глубоко оскорбленное народное чувство справедливости. В последующие десятилетия значение революционной народной песни по сравнению с международными боевыми песнями заметно падает.

НАРОДНАЯ ПЕСНЯ О ВОССТАНИИ НА ОСТРОВЕ САРЕМАА

Х. ТАМПЕРЕ ▪ И. РЮЙТЕЛЬ

Некоторые народные песни посвящены восстанию трудящихся острова Сааремаа в 1919 году и его жестокому подавлению буржуазным правительством Эстонии.

Рассматриваемую песню создал вскоре после подавления восстания и под непосредственным воздействием связанных с этим событий юноша с острова Сааремаа Альберт Кальд, сын крестьянина-арендатора.

Альберт Кальд (род. 8 января 1900 года) работал впоследствии в разных местах на Сааремаа и на материке, в буржуазное время бывал и безработным; он принимал участие в борьбе против фашистского движения «вапсов», а во время Великой Отечественной войны скрывался от оккупационных властей. Он создал и другие песни политического содержания, но об их распространении данных не имеется.

В вышеупомянутой песне дается правильная оценка восстания, отражена борьба народа за свободу, против угнетения помещиками и кулаками. В первых и заключительных строфах песни описываются последние минуты борцов за свободу перед расстрелом их на горе Куллимяги. В средней части говорится о причинах восстания. Скорбные настроения в песне чередуются с боевыми, патетическими. Своим эмоциональным складом, стилем и композицией (например, описанием природы) она сближается с другими революционными песнями, в особенности с песнями, отражающими революционные события 1905—1907 гг. Песня «Сааремаасское восстание» распространялась анонимно в восточной части Сааремаа и на острове Муху как устно, так и в рукописных песенниках (в фольклорных собраниях записи этой песни появились с 1930 года). В текст песни внесены некоторые изменения, связанные с мелодией, часто опускается последняя строфа, имеющая религиозный оттенок. Как и некоторые другие песни, связанные с событиями первой мировой войны и восстанием на Сааремаа, песня исполнялась на мотив известной русской песни «Стенька Разин» («Из-за острова на стрежень»).

Во время гитлеровской оккупации в народе была сложена новая версия песни «Сааремааское восстание» — «Голос крови», значительно более короткая; она была посвящена памяти советских людей, убитых фашистами в дубовой роще Лооде близ Курессааре.

INTERNATIONALE KAMPFLIEDER DES PROLETARIATS

V. MÄLK ▪ I. RÜÜTEL

1. Zur Einführung. Den eisernen Bestand der estnischen Revolutionsliedersammlungen bilden seit ihrem Erscheinen die internationalen Kampflieder des Proletariats Als Huptgruppe der Arbeiterlieder haben sie die Aufmerksamkeit aller Forscher der Arbeiterlieder auf sich gezogen. Diskussionen haben bekanntlich die Fragen der Beziehungen von Arbeiter- und Volkslied verursacht: sollen die erwähnten Lieder zu folkloristischen Arbeitervolksliedern, zu nichtfolkloristischen Arbeiterliedern oder gar zu den Erscheinungen, die zwischen Folklore und Literatur, auf der Grenze individuellen und kollektiven Schaffens, des Ineinanderschmelzens der Literatur und Folklore, die Mittelstellung einnehmen? Wie steht es mit der Variierung der ins Estnische übertragenen internationalen Revolutionslieder?

Diese ihrer Entstehung nach literarischen Lieder verbreiten sich vor allem als von Volksmassen gemeinsam gesungene Lieder, folglich als Massenlieder, und gewöhnlich anonym. Gerade die Benutzung in größeren Kollektiven unterscheidet sie vom beliebigen Lied, das aus der Literatur in den Volksmund geraten ist. Das Singen solcher die Volksmassen verbindenden Lieder verlangte aber selbstverständlich, daß sowohl der Text als auch die Melodie gemeinsam und beständig wären, und ließ weitgehendere Variierungen nicht zu. Dessenungeachtet stellt es sich heraus, wenn man sich sowohl die gedruckten als auch die handschriftlichen Texte genauer ansieht, daß keines der Lieder in der Gestalt fortgedauert hat, wie es zum ersten Mal erschien. Die internationalen Kampflieder des Proletariats verbreiteten sich nämlich neben der Übertragung von Mund zu Mund auch als Abschriften von einer handschriftlichen Liedersammlung in die andere, ebenso aber auch durch hektographierte und gedruckte Flugblätter und Liedersammlungen. Sie wurden wiederholt herausgegeben, und sie haben als reproduzierender Text den mündlichen Vortrag überprüft. Der Hauptweg der Verbreitung scheinen die abgeschriebenen und gedruckten Texte gewesen zu sein. Charakteristisch ist, daß jedes Lied in mehr als einer Übersetzung erschienen ist. Dabei kann man bei mehreren Liedern (z. B. «Brüder, zur Sonne», «Trauermarsch», «Die Marseillaise», besonders aber bei der «Internationale») mit der Zeit das Zusammenschließen von Strophen oder Versen, die aus verschiedenen Übersetzungen stammen, beobachten. Ebenso wurden einige Strophen gegen die Neuübersetzten ausgetauscht, damit kam eine neue Über-

setzungsredaktion zustande. Bei der «Roten Fahne» sehen wir sogar eine Kontamination mit einem anderen Lied. Wiederholt hat man einige Strophen von manchen Liedern in einer Reihenfolge vorgetragen, die sich von der gewohnheitsmäßigen unterschied. Manche Lieder (z. B. «Die rote Fahne») verbreiteten sich unter dem Volk in einer verkürzten Redaktion. Leider kann man wegen Mangel an Material keine Klarheit in eine sehr wesentliche Frage bringen: welche Rolle der Volksmund und welche die Redigierungsarbeit in der Bildung der Übersetzungsredaktionen gespielt hat. Mit Gewißheit kann man jedoch behaupten, daß sich verschiedene Übersetzungen und Übersetzungsredaktionen nicht der gleichen Beliebtheit bei dem Volk erfreut haben. Früher oder später gewann eine gewisse, von Volksmassen akzeptierte Übersetzung die Oberhand. Der aktive Benutzer des Liedes, das Kollektiv, wählte somit eine bestimmte Übersetzungsvariante aus, die allgemein benutzt wurde und mit gewissen Veränderungen in Wortfassung in Umlauf geriet. Die anderen fanden als Ausnahmen keine weitere Verbreitung und bilden somit lediglich eine literarische Erscheinung.

Die Variierung der Wortfassung der gedruckten Texte kann man von Liedersammlung zu Liedersammlung verfolgen. Die Veränderungen sind gering. Vor allem handelt es sich um den Austausch eines Einzelwortes (bzw. von Einzelwörtern), seltener eines ganzen Verses gegen inhaltlich Gleichbedeutendes, um die Veränderung der Wortstellung, den Gebrauch von Gegenwart statt Vergangenheit, von Mehrzahl statt Einzahl, eines bekannten statt eines unbekannten Wortes, um den Gebrauch von verschiedenen Zeitformen, Modi, Genera, Kasusendungen u. dgl. m. In gewisser Hinsicht ist beim Austausch der Wörter auch der inhaltliche Aspekt von Bedeutung gewesen, der Drang zur Präzisierung und Konkretisierung. Die Veränderungen betreffs Morphologie und Wortfolge sind mit der Zeit entweder bei der Verbreitung des Textes unter dem Volk (z. B. bei dem «Trauermarsch») oder als Ergebnis des literarischen Redigierens zustandegekommen. Auch hier ist es bei weitem nicht möglich, wegen Knappheit an Vergleichsmaterial, diese Bildungswege genau zu verfolgen. Jedoch setzten sich die so oder anders entstandenen Veränderungen im Schriftbild der Liedersammlungen fest, woher sie wiederum über verschiedene Wege in Umlauf gerieten. Die Anzahl der erhaltenen handschriftlichen bzw. nach Gehör aufgezeichneten Texte ist nicht groß, eine Ausnahme bildet die besonders populäre «Marseillaise», von der es ziemlich viele Aufzeichnungen gibt. Unter diesen nichtgedruckten Texten kann man 2 Hauptgruppen der Varianten unterscheiden: 1) die gesungenen Texte, 2) die handschriftlich verbreiteten Texte. Unter der ersteren versteht man Text mit korrekter Wortfassung, die im großen und ganzen der Druckgestalt des Liedes entsprechen. Freilich bedeutet es nicht, daß die sogenannten gesungenen Texte sich ebenso nur handschriftlich verbreitet hätten. Unter der Sangbarkeit hat man die allgemeine Korrektheit der Wortfassung verstanden, im Vergleich zu solchen Texten, in welchen solche Entstellungen vorkommen, die das Singen erschweren und deren Verbreitung aus diesem Grunde vorwiegend handschriftlich sein konnte. In der ersten Gruppe handelt es sich um Veränderungen gleicher Art, wie sie schon im vor-

hergehenden bei den gedruckten Texten erwähnt wurden. In der zweiten Gruppe dominieren die sogenannten unabsichtlichen Variationen mit sinnlosen und entstellten Wörtern, oft auch Texte mit verwechselten Strophen oder Versen, die deshalb aus dem mündlichen Verkehr ausgeschlossen wurden, d. h. nicht gesungen wurden. Diese unsangbaren Texte können aber, verglichen mit den sangbaren, zuweilen recht umfangreich variieren, da sie der Kontrolle des gemeinsamen Singens und der gedruckten Quellen nicht unterlagen.

Als Lieder rein literarischen Ursprungs werden die internationalen Kampflieder des Proletariats auch auf mündlichem Wege verbreitet und werden anonym, variieren aber dessenungeachtet nicht wesentlich. Sie bilden eine interessante Liedergruppe besonderer Prägung, die wegen ihrer Benutzungsbedingungen und Verbreitungsarten eigenartigen Veränderungen unterliegen als volkstümliche Lieder, als revolutionäre Massenlieder.

2. **Die Marseillaise.** Die Grundlage der estnischen Übersetzungen der Marseillaise bildet P. Lawrows «Новая песня» (später als Arbeitermarseillaise bekannt). Die Übersetzung erschien zum ersten Mal in einer hektographierten Liedersammlung, die sich nicht erhalten hat. Das erste uns bekannte estnische Bruchstück stammt aus einem Flugblatt und datiert sich vom 13. Januar 1905. In diesem Jahre waren zwei estnische Übersetzungen der Marseillaise bekannt, von denen die eine (Mai 1905) von dem hervorragenden Ideologen der estnischen Arbeiterbewegung, dem revolutionären Publizisten und Dichter H. Pöögelmann (1875—1938) herrührt. Die ältere Übersetzung, deren Bruchstücke das Flugblatt von Januar 1905 enthält, dürfte ebenso von ihm sein. Als ein Ganzes erschienen die beiden Übersetzungen im Druck erstmalig in Sammlungen revolutionärer Lieder im Jahre 1905. Auch die dritte Übersetzung war schon 1905 bekannt, sie ist jedoch weniger verbreitet als die obengenannten zwei Übersetzungen. Im Druck erschien sie nach vorhandenen Angaben zum ersten Mal in San Francisco wahrscheinlich in der im Jahre 1908 veröffentlichten Sammlung von Revolutionsliedern. Die vierte Übersetzung wurde unter dem Titel der Arbeiter-Marseillaise zum ersten Mal in der Satirezeitschrift «Tapper» («Das Kriegsbeil») im Jahre 1917 abgedruckt. Die Verfasser der dritten und der vierten Übersetzung sind nicht bekannt. Ins Estnische sind übersetzt worden noch D. Bednys «Kommunistische Marseillaise», ebenso Rouget de Lisles «Marseillaise» (von G. Suits 1922), jedoch wurden sie nicht besonders beliebt. Bis 1917 war am populärsten die Übersetzung von H. Pöögelmann von Mai 1905, ab 1917 jedoch die vierte Übersetzung (Arbeiter-Marseillaise). Von dieser Zeit an beginnt die Marseillaise vor der Internationale zu weichen.

Die Marseillaise wurde das beliebteste, international bekannteste Kampflied der Revolutionstage von 1905—1907 und 1917. Man versuchte ihrer Verbreitung Einhalt zu gebieten, indem man mit strengen Strafen drohte. In der Verbreitung kann man im Text der Marseillaise einige Veränderungen in Wortfassung sowie Morphologie feststellen, die sich von

einer gedruckten Quelle in die andere übertragen haben. Eine andere Gruppe von Varianten bilden die handschriftlichen Texte, in welchen es sinnlose und entstellte Wörter und Sätze gibt, fragmentare Abarten, Zusammenfügungen verschiedener Übersetzungen. Solche Texte konnten als Lied nicht im Umlauf sein.

Die Melodie stammt ebenso von C. J. Rouget de Lisle. Aus ihr entwickelte sich mit der Zeit eine Anzahl verschiedener Redaktionen. In Rußland erfreute sich besonderer Beliebtheit (auf den Text der Arbeitermarseillaise) eine von der französischen Redaktion in erheblichem Maße abweichende Gestalt der Melodie, als deren Grundlage die Finale von R. Schumanns «Zwei Grenadiere» gedient hat. Der Melodie der russischen Arbeitermarseillaise ähnelten auch die estnischen melodischen Varianten der Marseillaise. In den letzteren kann man wohl einige eigentümliche Sonderzüge bemerken. Während der Revolutionstage von 1905—1907 verbreitete sich die Melodie der Marseillaise teilweise durch Flugblätter. Hauptsächlich verbreitete sich das Lied von Mund zu Mund. In den Jahren 1905—1907 ist die Marseillaise eines der beliebtesten Lieder sowohl in der Stadt als auch auf dem Lande. Zu der Bauernschaft drang sie zusammen mit anderen revolutionären Kampfliedern in erster Linie durch die Landintelligenz, die vom Militärdienst befreiten Soldaten und durch die vom Lande stammenden Arbeiter.

3. **Brüder, zur Sonne, zur Freiheit!** Die estnischen Übersetzungen dieses Liedes sind nach L. P. Radins «Смело, товарищи, в ногу» gemacht worden. Vom 17. April 1905 datiert sich ein hektographiertes Flugblatt mit dem Lied, das die Überschrift «Rote Fahne» trug, in Wirklichkeit aber eine Übersetzung von «Brüder, ...» war. Über die spätere Verbreitung des Liedes fehlen die Angaben. Der Autor der allgemein bekannten Übersetzung ist der jetzige Volksschriftsteller der ESSR Fr. Tuglas (geb. 1886). Es ist bekannt, daß diese Übersetzung erstmalig in der hektographierten Sammlung von Revolutionsliedern erschien, von der aber kein Exemplar mehr vorliegt. Im Jahre 1905 erschienen sowohl in Flugblättern als auch in den ersten gedruckten Sammlungen der Revolutionslieder zwei Redaktionen der Übersetzung, die sich voneinander durch die Wortfassung unterschieden («Tapfere Brüder» und «Kampflied»). Da der Verfasser der Übersetzung Fr. Tuglas keine Abschrift der Erstübersetzung besitzt, und er nicht mehr imstande ist, sie zu restaurieren, der Text der Übersetzung sich aber mit der Zeit verändert hat, kann man heute nicht mehr feststellen, welche Übersetzung von Fr. Tuglas stammt — diejenige von «Tapferen Brüdern», dem «Kampflied» oder sogar eine andere. Die Redaktion der «Tapferen Brüder» verbreitete sich, wobei sie mehrere Veränderungen in der Wortfassung durchgemacht hat, die sowohl in Handschriften als auch in gedruckten Texten fixiert worden sind. Eine Übersetzung, die 1920 in Petersburg für den Chor der Universität der estnischen Werktätigen gemacht wurde, ist nicht weiter bekannt geworden.

Die Melodie ist auf das in den Jahren 1870—1900 in Moskau und

Petersburg verbreitete Studentenlied «Медленно движется время» zurückzuführen, der Text stammt von I. S. Nikitin. Die Herkunft der Weise aber ist unbekannt. Diese walzerartige Melodie war auch in Lettland in Verbindung mit dem bekannten revolutionären Lied «Liepas un ozola zari» bekannt. Die Melodie ähnelt der Walzer-Redaktion des russischen Liedes «Славное море, священный Байкал». Beide Melodien gehen wahrscheinlich auf ein und dasselbe polnische Revolutionslied zurück, das aller Wahrscheinlichkeit nach nach der Unterdrückung des Warshauer Aufstandes von 1863 von den verbannten polnischen Revolutionären nach Sibirien gebracht wurde. Anscheinend wurde dem Text schon von dessen Verfasser L. P. Radin die Melodie des Revolutionsliedes «Brüder, zur Sonne, zur Freiheit» zugedacht, wobei er den Walzerrhythmus durch den Marschrhythmus ersetzt hat. Zusammen mit der Melodie erschien das Lied erstmalig im Jahre 1902 in der Liedersammlung «Песни революции». Die melodische Redaktion darin unterscheidet sich aber erheblich von der späteren russischen Redaktion.

In Estland hat sich die Melodie schon 1905 verbreitet, vor allem in der mündlichen Tradition, zum Teil aber auch durch Flugblätter. Die ersten bekannten gedruckten Varianten stammen aus den zwanziger Jahren dieses Jahrhunderts. Die Melodie hat sich in zwei Fassungen verbreitet. In der einen endet die erste Hälfte der Weise mit der oberen Tonik, in der anderen mit der Terz des Dominanten. Die erste Redaktion entspricht im allgemeinen der russischen (auch deutschen) Fassung. In Estland verbreitete sie sich während der Revolution von 1917 und später. Die andere wurde aber in Estland nach mündlichen Angaben schon während der Revolution von 1905—1907 gesungen, besonders beliebt wurde sie aber in den Jahren 1940—1941.

4. Die rote Fahne. «Die rote Fahne», ein Lied polnischen Ursprungs, kam ins Estnische durch die russische Übersetzung. Die estnische Übersetzung erschien erstmalig im Jahre 1905 in der Zeitung «Uudiste vesteosa» («Der Unterhaltungsteil der Tagesnachrichten») Nr. 89 und der Übersetzer war V. Grünstamm aus der Redaktion derselben Zeitung. 1905 erschien in revolutionären Liedersammlungen noch eine andere Übersetzung von «Der roten Fahne», deren Verfasser unbekannt ist. Allgemein bekannt wurde aber die Übersetzung von V. Grünstamm, die bis 1920 5strophig war, später 3strophig. Die erste und die letzte Strophe der Übersetzung der «Roten Fahne», sowie der einigermaßen abgeänderte Kehrreim haben sich an ein längeres Lied angeschlossen, das von den eisengepanzerten Rittern spricht, die die Esten versklaven wollen, und zum Kampf gegen sie aufruft. Es dürfte sich um ein Lied aus der Zeit handeln, als man 1919 gegen die Landeswehr austrat. Während ihrer Verbreitung hat die Übersetzung «Der roten Fahne» außer der Kürzung noch verschiedene Veränderungen in Wortfassung durchgemacht, meistens in den Fällen, wo die Ausdrucksseite des ursprünglichen Textes inhaltlich undeutlich ist oder wenn der Text ein schwerverständliches Wort enthält. Bekannt wurde das Lied nach 1917.

Der Werdegang der Melodie ist lang und interessant, auf ihn hat die weitgehende Verbreitung im Volksmunde erhebliche Spuren hinterlassen. Die Melodie stammt vom schweizerischen Komponisten J. Vogt und war ursprünglich mit J. E. M. Bussards Gedicht *«Marche des carabiniers fribourgeois»* verbunden. Sie geht auf das Ende der 40-er Jahre des 19. Jh. zurück. Diese stützt sich ihrerseits auf die Melodien der französischen Kampflieder, die Ende des 18. Jh. und Anfang des 19. Jh. verbreitet waren. In Verbindung mit dem französischen Text des Liedes *«Le Drapeau rouge»* hat man auf melodische Redaktionen hingewiesen, die sich von J. Vogts Weise beträchtlich unterscheiden. Die Melodie verbreitete sich durch die verschiedenen Übersetzungen der «Roten Fahne» international, indem sie sich sowohl zeitlich als auch räumlich verschiedenen Veränderungen unterzog. Die ersten uns bekannten estnischen gedruckten Varianten stammen aus den 20-er Jahren dieses Jh. Sie stimmten mit keiner der russischen Varianten völlig überein. Der Kehrreim gleicht der im Jahre 1902 in der Sammlung «Песни революции» veröffentlichten Redaktion, das Vorlied aber steht den späteren russischen Varianten näher, ohne sich auch mit ihnen völlig übereinzustimmen. In mündlichen Varianten gibt es verschiedene Abweichungen von den gedruckten Gestalten und voneinander, besonders in gewissen bestimmten Absätzen. In den neuesten estnischen Druckschriften hat man sich der späteren russischen gedruckten Quellen bedient.

5. Trauermarsch. Der Autor der ersten estnischen Übersetzung des ursprünglich russischen Revolutionsliedes «Trauermarsch» ist K. Ast. Die Übersetzung erschien zum ersten Mal in einer hektographierten Liedersammlung, die sich jedoch nicht erhalten hat. Ein Fragment der Übersetzung erscheint in einem Flugblatt, das im März 1905 verbreitet wurde, als ein Ganzes wurde das Lied erstmalig in einem Flugblatt im November 1905 sowie in den Sammlungen der Revolutionslieder, die in demselben Jahr erschienen, veröffentlicht. Das Lied hieß «An die gefallenen Brüder» und bestand aus vier Strophen. Die zweite, sechsstrophige Übersetzung des «Trauermarsches» geht auf das Jahr 1906 zurück und stammt von H. Pöögelmann. Auch die dritte, anonyme, dreistrophige Übersetzung dürfte aus demselben Jahr stammen. Die neue Redaktion von H. Pöögelmanns Übersetzung erschien 1926. Später hat man in Liedersammlungen wiederholt Texte des «Trauermarsches» veröffentlicht, in welchen sich Strophen verschiedener Druckredaktionen der Übersetzungen von H. Pöögelmann zusammenschlossen. Die vierte, anonyme Übersetzung des Liedes, die eigentlich eine redigierte Variante der neuen Übersetzung H. Pöögelmanns ist, dürfte aus dem Jahr 1917 stammen, wurde jedoch nicht weiter bekannt. Die fünfte, vierstrophige Übersetzung erschien in Liedersammlungen von 1919 und 1920 und entspricht am genauesten dem russischen Grundtext. Von diesen Übersetzungen hat man am meisten K. Asts Übersetzung und bis zur Gegenwart die beiden Redaktionen der Übersetzung H. Pöögelmanns veröffentlicht. Somit liegen vom «Trauermarsch» fünf estnische Übersetzungen vor. Bei der Verbreitung hat sich die Wortfassung einigermaßen

variiert. Es gibt auch einige Texte, die sich beträchtlich verändert haben (Strophen mehrerer Übersetzungen haben sich verbunden), die jedoch aus diesem Grunde nicht gesungen werden konnten.

Die Melodie kann nicht einem bestimmten Autor zugesprochen werden, sie hat sich in einem langwierigen Entwicklungsprozeß der mündlichen Liedertradition gebildet. Ihre Intonationen und Phrasen sind typisch sowohl der russischen volkstümlichen Stadtlyrik am Ende des 18. Jh. und am Anfang des 19. Jh. als auch den Volksweisen sowie Werken mehrerer Komponisten.

In Estland verbreitete sich die Melodie anscheinend während der Revolution von 1905—1907. Gedruckt wurde sie zum ersten Mal 1917 in der Zeitschrift «Tapper». Diese Variante unterscheidet sich einigermaßen von den uns bekannten russischen Fassungen und gleicht mehr einer lettischen Melodiengestalt aus dem Jahre 1905.

Die meisten mündlichen Varianten gleichen der bekanntesten russischen Melodiefassung, unterscheiden sich jedoch einigermaßen von dieser und auch voneinander. Besonders charakteristisch ist die Assimilierung der Melodiengänge auf einer Silbe. Die neusten estnischen Ausgaben stützen sich aber auf russische gedruckte Quellen.

6. Warschawjanka. Dieses revolutionäre Lied polnischen Ursprungs kam ins Estnische durch die freie russische Übersetzung von G. M. Krshishanowski. Die Übertragung besorgte H. Pöögelmann im Jahre 1906. Im Druck erschien es zum ersten Male in San-Francisco, wahrscheinlich in der im Jahre 1908 ausgegebenen «Liedersammlung der Proletarier». Gleichzeitig dürfte sie auch in Helsinki in der «Liedersammlung der Werktätigen» veröffentlicht worden sein. Auf das Jahr 1917 geht zurück auch eine andere, anonyme Warschawjanka-Übersetzung, die sich nicht verbreitet hat. Auch die Übersetzung der Warschawjanka hat mit der Zeit mehrere Veränderungen in Wortfassung durchgemacht.

Die Melodie (mit der Ausnahme des Kehrreimes) geht auf das Kampflied der Teilnehmer am Warschauer Aufstand 1863 «Der Marsch der Zuaven» zurück, der schon 20 Jahre früher als der Text des «Warschawjanka» entstand. Unter dem Einfluß der letzteren hat sich die Melodie merklich verändert. Sie verbreitete sich in Rußland auf mündlichem Wege durch die verhafteten polnischen Revolutionäre.

Die erste erhaltene estnische melodische Fassung stammt aus dem Jahre 1919 (s. S. 90). Von der in Rußland allgemein verbreiteten melodischen Gestalt unterscheidet sie sich erheblich. Mehr gleicht sie der melodischen Fassung, die 1902 in der Sammlung «Песни революции» abgedruckt wurde, stimmt aber auch mit dieser nicht völlig überein. Später verbreitet sich die Melodie auch in Estland in einer der russischen Variante ähnlichen Fassung. In mündlichen Varianten gibt es jedoch verschiedene Abweichungen.

7. **Die Internationale.** Die Internationale von E. Pottier und P. Degeyter ist ins Estnische über die russische 3strophige Übersetzung von A. J. Kots übertragen worden. Zum ersten Mal erschien die Internationale in der estnischen Sprache im Jahre 1905 in der Zeitung «Uudiste veste-osa» («Der Unterhaltungsteil der Tagesnachrichten») Nr. 88 unter dem Titel «Die internationale Arbeiterhymne». Der Übersetzer war der Mitarbeiter der genannten Zeitungsredaktion V. Grünstamm, von dem auch die estnische Übertragung der «Roten Fahne» stammt. Die erste Übersetzung der Internationale erschien in Sammlungen von Revolutionsliedern von 1905 und 1908. Im Jahre 1910 veröffentlichte Grünstamm seine Übersetzung in einer neuen Redaktion, diesmal mit der Überschrift «Internationale». Über die Verbreitung fehlen die Angaben.

Die bekannte estnische Übersetzung der Internationale stammt von H. Pöögelmann aus dem Jahre 1906. Von dieser Übersetzung gibt es A-, B-, C- und D-Redaktionen (alle 3strophig, mit der Ausnahme von C-Redaktion, die 2strophig ist). Breitere Verwendung fand die letzte, im Jahre 1917 veröffentlichte D-Redaktion, die sich von der ersten, A-Redaktion, durch die von neuem übersetzte zweite Strophe unterscheidet. Die D-Redaktion erschien anonym, später jedoch unter H. Pöögelmanns Namen. Wie die anderen Redaktionen zustande kamen, ob sie ebenfalls das Ergebnis des Redigierens von H. Pöögelmann oder gar von anderen Personen waren, darüber fehlen die Angaben. Es erschienen auch solche Texte, deren Wortfassung mehreren Übersetzungsredaktionen entstammt. Die D-Redaktion von H. Pöögelmann ist mit einigen geringeren Veränderungen in der Wortfassung bis zum heutigen Tag in Umlauf.

Die dritte, ebenfalls nach Kots verfaßte Übersetzung der Internationale stammt von G. Suits aus dem Jahre 1922. In Umlauf geriet dieser Text nicht, wahrscheinlich wegen seiner Schwerfälligkeit, und auch, weil Pöögelmanns Übersetzung schon stark Fuß gefaßt hatte.

Im Jahre 1920 wurde in der Zeitung «Edasi» («Vorwärts») in Petrograd eine Parodie der Internationale unter dem Titel «Die Internationale der estnischen Sozialdemokraten» veröffentlicht. Darin wurden die estnischen Sozialdemokraten bespottet, die ein gehorsames Werkzeug des Bürgertums in der im Jahre 1919 gebildeten «sozialistischen» Regierung waren.

Die handschriftlichen Texte der Internationale werden durch die gleichen Veränderungen wie die anderen Lieder gleicher Art charakterisiert (Variieren der Wortfassung, unsingbare Texte mit entstellter Wortfassung usw.). Am ausdrucksvollsten zeigen aber das Variieren der Texte der Internationale die gedruckten Texte, die in mehreren Redaktionen und variierten Wortfassungen erschienen sind.

Weit verbreitete sich die Internationale ab 1917, wo sie an Stelle der bis dahin äußerst beliebten Marseillaise trat. Auch in gedruckten Liedersammlungen nahm sie jetzt den ersten Platz ein. Sie klang im bürgerlichen Estland in den Demonstrationen der Arbeiter, in Versammlungen, in Gefängnissen. Wenn die anderen internationalen Kampflieder des Proletariats

schon der Vergangenheit angehören, klingt die Internationale weiter mit alter Kraft.

Die Melodie wurde 1888 vom Franzosen P. Degeyter geschaffen, wobei er E. Pottiers Gedicht ihr einigermaßen angepaßt hat. Als Lied wurde International bekannt ab 1899. In Estland erschien es nach vorhandenen Angaben erstmalig im Druck in den 20-ger Jahren des 20. Jh., verbreitete sich jedoch mündlich schon früher. Auch in unterschiedlichen Varianten der Melodie der Internationale kann man verschiedene Abweichungen finden, und das sowohl in der estnischen Tradition als auch im internationalen Ausmaß, obwohl ihre Grundgestalt den Änderungen weniger zugänglich ist als einige andere internationale Kampflieder.

AUS DEN ALTEN LIEDERSAMMLUNGEN

V. MÄLK ▪ I. RÜÜTEL

1. Es gibt keine Hilfe... «Es gibt keine Hilfe...» zählt zu den beliebtesten revolutionären Liedern, die zwischen 1905—1907 in Estland gesungen wurden. Es handelt sich um eine Parodie des bekannten Kirchenliedes «Die feste Burg ist unser Gott». Diesem Lied hat man vor allem die Melodie entlehnt, aber auch Elemente der Wortfassung, insbesondere in den ersten drei Strophen. Die Worte des Liedes sind von den Zusammenstellern der ersten hektographierten Sammlung von Revolutionsliedern verfaßt worden. Ungeachtet einiger vulgärer Ausdrücke hat man es verstanden, den Aufruf zum Kampf gegen die Unterdrückung mit der Idee der Solidarität der Werktätigen zu verbinden. Da die hektographierte Liedersammlung sich nicht erhalten hat, stammt der älteste Text des Liedes aus einem Flugblatt, das im Februar bzw. März des Jahres 1905 auf dem Lande verbreitet wurde. Die Verbreitungszeit des Liedes war verhältnismäßig kurz, 1905—1917. Nur in äußerst geringem Maß hat sich die Wortfassung des Textes variiert, es gibt auch einige verkürzte und kontaminierte Varianten, die nur begrenzt im Umlaufe waren. Der Höhepunkt der Benutzungszeit des Liedes war 1905—1907, wo es zwecks der Störung der Gottesdienste gesungen wurde. Man hat nämlich während der Revolutionstage seine Verachtung und seinen Haß den Geistlichen gegenüber ausgedrückt, indem man den Verlauf der Gottesdienste zu stören versuchte, die Geistlichen niederschrie. Es wurden auch Versuche unternommen, Pfarrer in die Säcke zu stopfen. «Es gibt keine Hilfe...» wurde zu solchen Anlässen gesungen. Es wurde aber auch in Versammlungen gesungen, die den Gottesdiensten «nacheiferten», die aus revolutionären Reden und aufwieglerischen Liedern bestanden, sowie in anderen Versammlungen und Demonstrationen der Revolutionstage.

Die Melodie hat M. Luther 1530 geschaffen. Sie war in Estland weit bekannt und wurde in mehreren Kirchenliedsammlungen veröffentlicht. Auch zusammen mit dem hier zu betrachtenden Text ist sie aus dem Volksmund mehrmals aufgezeichnet worden. Es gibt keine wesentlichen Abweichungen von der gedruckten Fassung der Weise.

2. Auf, Arbeiter. Auch dieses Lied zählt zu den frühesten estnischen Revolutionsliedern, die sich 1905—1907 durch Flugblätter, gedruckte und handschriftliche Liedersammlungen verbreiteten. Das Lied richtet sich gegen

die gehaßte Zarenregierung und flößt der unterdrückten Arbeiterklasse revolutionären Kampfgeist ein, indem es sie aufruft, auf ihre eigene Kraft zu bauen. Über den Verfasser des Liedes liegen keine Angaben vor. Die Wortfassung hält sich in den Druckwerken im allgemeinen stabil; auch unter den handschriftlichen Varianten sind die meisten solche, die mit dem gedruckten Text identisch sind, oder in denen meist lediglich die Wortfolge bzw. einzelne Wörter variieren, nur selten einzelne Verse. Aktiv benutzt wurde das Lied im Jahre 1905. Nach 1917 begegnen wir ihm nicht mehr in gedruckten Liedersammlungen.

Die Melodie gehört zu den deutschen volkstümlichen Weisen. Sie wurde von Chr. J. Zahn im Jahre 1797 geschaffen. In Deutschland war sie mit unterschiedlichen Texten sehr verbreitet. In Estland wurde die Melodie durch die Vermittlung von A. Grenzstein «Liederbuch für Schule» 1878 bekannt. In der estnischen Volkstraditon hat sich die Weise verschiedentlich modifiziert — breite Dreiklangpassagen und Verzierungen auf einer Silbe hat man verzichtet, wodurch die melodische Zeichnung einfacher, die Abrisse schärfer, der Rhythmus schroffer geworden ist. Die Melodie hat mehr den Charakter eines Marsches angenommen. Noch größere Veränderungen sind in der Melodie in Verbindung mit dem estnischen Volkslied «Kui aastanumber sai 1906» («Als das Jahr 1906 kam») zustandegekommen, das die Niederdrückung der Revolution auf der Insel Saaremaa widerspiegelt.

WIEDERSPIEGELUNGEN REVOLUTIONÄRER EREIGNISSE

V. MÄLK ▪ I. RÜÜTEL

1. **Bäume werden gefällt.** Am 16. Oktober 1905 wurde auf Befehl des Zaren in Tallinn auf dem Neuen Markt auf die Teilnehmer einer Meeting geschossen, wobei 90 Menschen getötet und mehr als 200 verwundet wurden. Dieses erschütternde Ereignis widerspiegelte ein längeres, 13strophiges Gedicht in «Rahva Lõbuleht» (Völkische Unterhaltungszeitung) Nr. 21, 1905, «Auf dem Tallinner Markt, zur Erinnerung an die Gefallenen», dessen Verfasser der Redakteur der erwähnten Zeitung P. Grünfeldt war. In dem Gedicht verurteilt der Autor die Vollzieher der Bluttat, bringt sein Mitleid für die unschuldig Gefallenen und die feste Überzeugung, daß die hehre Idee der Freiheit nicht vernichtet werden kann, zum Ausdruck. Die tragende emotionelle Achse des Gedichts ist ein symboles Bild davon, wie im grünen Wald Holz gefällt wird. Es stammt aus dem Gedicht «Лес рубят» der russischen Dichterin G. Galina, das sich bis 1905 anonym in illegalen und ausländischen sozialdemokratischen Ausgaben verbreitete und schnell allgemein bekannt wurde. Auch P. Grünfeldts Gedicht fand gedruckt weite Verbreitung. Sehr bald verband man die Worte mit einer Melodie. Etwa zehn Aufzeichnungen aus dem Volksmund zeigen, daß das Lied in der Wortfassung sich nur wenig verändert hat.

G. Galinas Gedicht erscheint in estnischer Übersetzung zweimal: im Jahre 1906 im Kalender der Zeitung «Teataja» (Anzeiger) unter dem Titel «Der Wald fiel» und in der Unterhaltungszeitung «Ulak» (Schlingel) im Jahre 1910 unter demselben Titel, jedoch in einer anderen Wortfassung. Als Verfasser der ersten Übersetzung konnte man nach einigen charakteristischen Zügen H. Pöögelmann halten, die andere hat «nach G. Galina A. Soon übersetzt».

G. Galinas Gedicht wurde dem estnischen Leser durch zwei Übersetzungen bekannt und beeinflußte die Entstehung eines Liedes revolutionären Inhalts, das sich sowohl gedruckt als auch mündlich verbreitet hat.

Als gesungenes Lied erfreut sich das Gedicht geringer allgemeiner Beliebtheit. Es ist unter dem Volke mit verschiedenen Melodien aufgezeichnet worden. So verbindet es sich mit einer Weise unbekannter Herkunft, die in verschiedenen Sonderbildungen mit dem sentimentalen Lied «Es ruht jetzt Wald und Feld» sowie mit anderen zufälligen Weisen weit und breit bekannt ist.

2. **Die Hölle still...** In der Spott-Zeitschrift «Meie Mats» («Unser Mats») Nr. 11, Jahrgang 1906 wurde ein 7strophiges satirisches Gedicht über einen in die Hölle geratenen Machthaber, Vollstrecker von Todesurteilen, Patronenverschwender, den sogar der Teufel in sein Reich nicht aufnehmen will, veröffentlicht. Das Gedicht war nach einem gewissen Vorbild vom proletarischen Schriftsteller J. Lilienbach verfaßt worden. 1908 erschien dasselbe Gedicht von neuem in der Sammlung «Meie Matsi pilke- ja naljalaulud» («Die Spott- und Scherzlieder von unserem Mats»), jetzt jedoch war der «Patronenverschwender» durch die Worte «der große Bergbud aus dem Baltikum» ersetzt worden. Es handelte sich um Landrat Baron Otto Budberg, der als ein böser Gutsherr und Organisierer von Strafkompagnien bekannt war und der 1907 getötet und beraubt wurde. Das mit Budbergs Namen verbundene Gedicht verbreitete sich anonym zusammen mit einer Melodie im Volksmunde. Bekannt ist eine gekürzte, 4strophige Variante des Liedes, die ein inhaltliches Ganzes bildet und alles, was mit Budberg verbunden ist, weitergibt. Auch die Wortfassung des Gedichts ist verschieden, jedoch nicht wesentlich. Ein paar umfangreichere variierte Abarten sind Einzelauftritte geblieben. Zusammen mit dem Lied haben sich auch Angaben über die Person von Budberg überliefert, die seine Grausamkeit unterstreichen.

Das Gedicht «Die Hölle still...», das literarischen Ursprungs ist und sowohl in die mündliche, als auch in die handschriftliche Tradition eingegangen ist, hat begonnen, ein folkloristisches Leben zu führen.

Der Verfasser der Melodie ist der deutsche Komponist H. Pfeil. In Estland hat sie sich zuerst zusammen mit dem der Parodie zugrunde liegenden deutschen Lied «Abendstille» verbreitet, das von K. A. Hermann ins Estnische übersetzt worden ist. Wenn man eine volkstümliche deutsche Variante, die gedruckte Fassung von K. A. Hermann und die estnische volkstümliche Abart (mit dem Text «Nüüd põrgu vait» — «Nun Hölle still») miteinander vergleicht, fallen einem bei der letztgenannten einige melodische und rhythmische Besonderheiten auf (vgl. z. B. die Beispiele S. 139, 141, 142).

3. **Aus Tallinn nach Rahumäe.** Mit der Tätigkeit der Strafkompagnien bei der Niederdrückung der Revolutionsereignisse ist ein Kiefernhain bei Tallinn in Rahumäe verbunden. Das war der Ort, wo die Revolutionäre hingerichtet wurden. Die dortigen Ereignisse waren der Grund der Entstehung des im ganzen Lande bekannten Volksliedes «Aus Tallinn nach Rahumäe». In diesem achtstrophigen Lied werden die Gefühle eines Mädchens beschrieben, das zur mitternächtlichen Stunde ganz allein bei einer Kiefer in Rahumäe betet und ihren Bräutigam beweint. Aus dem Lied geht nicht direkt hervor, daß es sich um die Hinrichtung eines Revolutionärs handelt. Das wird indirekt klar — durch das Erwähnen von Rahumäe und der vom Blut roten Kiefer. Die revolutionäre Stimmung fehlt, es herrscht eine passive Klagestimmung, die in der nachrevolutionären Depressionsatmosphäre in Liedern ausgedrückt breiten Widerhall fand.

In der Monographie hat man die Veränderungen, denen das Lied bei seiner Verbreitung unterlag, näher behandelt. In erster Linie handelt es sich um Veränderungen in der Anzahl und der Reihenfolge der Strophen (S. 148—149). Die Normalgestalt des Liedes weist 8 Strophen auf. Nach der Methode der statistischen Mehrheit hat man die Normalfolge der Strophen aufgeklärt. Oft hängt die Veränderung der Strophen vom Gedächtnis der Benutzer des Liedes ab, jedoch hat man auch manchmal aus künstlerischen Absichten auf einige Strophen verzichtet. Gewöhnlich verzichtet man auf Unwesentliches, und so kommt man zu einer kürzeren Gestalt eines längeren Liedes. Von dem zu behandelnden Lied gibt es keine kürzere Redaktion, jedoch hat man meistens auf Strophen verzichtet, die vom Standpunkt der Verständlichkeit der Handlung des Liedes unwesentlich sind. Außer der Normalfolge können die Strophen noch verschiedene Reihenfolgen aufweisen. Hier sind die Veränderungen in der Folge der Strophen am auffälligsten von der vierten bzw. fünften Strophe an. Da das Lied die Gefühle nur statisch schildert, ist so eine Versetzung von Strophen in bezug auf die Verständlichkeit des Inhalts ziemlich belanglos. In den Varianten des Liedes gibt es zahlreiche nur einmal auftretende Verse und Strophen, individuelle Interpolationen, die nicht in die Tradition eingegangen sind. Es gibt nur eine Redaktion, die sich von der Normalgestalt hinsichtlich einer neuen Strophe unterscheidet.

Die Variierung der Wortfassung des Liedes hat man Vers um Vers durch alle vorhandenen Varianten befolgt. Zusammenfassend hat man merken können, daß es ziemlich viele Variierungsmöglichkeiten innerhalb eines Verses gibt. Jedoch ragt eine bestimmte Wortfassung, die in statistischer Mehrheit ist, in bezug auf jeden Vers hervor. Neben dieser stabilen Wortfassung kann ein Vers jedoch auf verschiedene Weise variieren, wobei diese Veränderungen oft nicht außerhalb einer einzigen Variante vorkommen. Am festesten sind in einem Vers diejenigen Wörter, die inhaltlich am wesentlichsten sind, die die größte semantische Last tragen. Solche sind in erster Linie die Substantive, die ausnahmslos in allen Fassungen bestehen, wo sie vorkommen. Mehr variieren Adjektive, Pronomen, Adverbien, Konjunktionen, Prä- und Postpositionen. Auch das Verb ist im Vers verhältnismäßig beständig, jedoch nicht in solchem Maße wie das Substantiv.

Ziemlich oft variieren die Zeitwörter, nach dem Inhalt oder dem Gedanken einander gleich bzw. nah sind, es gibt auch Variierungen in Zeiten, Personen, Modi, Genera. Beständig sind die Ortsnamen. Man könnte noch auf das Weglassen bzw. Hinzufügen von Wörtern im Verse, die Veränderung der Wortfolge, das Umsetzen von Vershälften und -zeilen hinweisen. Auf Grund der statistischen Mehrheit der Wortfassung hat man am Ende der Monographie die sogenannte Normalgestalt des Liedes rekonstruiert, in der alle Teilkomponenten in der am meisten kennzeichnenden, allerhäufigsten Gestalt auftreten. Diese Normalgestalt ist anscheinend der anfänglichen Gestalt, d. h. der einst geschaffenen Gestalt am nächsten.

Es gibt keine Nachrichten davon, daß «Aus Tallinn nach Rahumäe» im Druck erschienen wäre, wohl aber nimmt neben der mündlichen Ver-

breitung die handschriftliche eine beachtliche Stelle ein. Das aber bedeutet nicht, daß das Lied zu einem Lesetext geworden wäre.

Das Lied hat seine eigene spezielle Melodie, die im ganzen Verbreitungsgebiete bekannt sein dürfte (s. z. Beispiele S. 158 und Karte Nr. 24). Der zusätzliche Kehrreim in einigen Fassungen weist darauf hin, daß es sich um die Marschmelodie eines Soldatenliedes russischen Ursprungs handeln kann. Hauptsächlich in Järvamaa (Kreis Jerwen) hat man mit dem zu behandelnden Lied die Melodie des in Estland weitverbreiteten deutschen Liedes «Es zogen drei Burschen» in Verbindung gebracht, wobei sie einigermaßen geändert wurde — das dreiteilige Taktmaß wurde durch das zweiteilige ersetzt usw. Die Weise stammt vom Anfang des 18. Jh., das mit ihr später bekannt gewordene Gedicht von L. Uhland «Es zogen drei Burschen» wurde aber 1809 verfaßt. In Estland verbreitete sich die Melodie wahrscheinlich im letzten Viertel des 19. Jh. (mit dem obengenannten Text L. Uhlands erschien sie im Druck erstmalig im Jahre 1876). Die anderen Weisen, die mit dem Lied «Aus Tallinn nach Rahumäe» notiert worden sind, sind zufälliger Art (vgl. Karte Nr. 24).

HERRSCHAFTEN STERBEN...

M. KOKAMÄGI • I. RÜÜTEL

Das Lied «Herrschaften sterben, Gutshäuser brennen nieder, Wald und Feld wird uns zuteil» verbreitete sich während der Revolution von 1905—1907 auf dem ganzen estnischen Territorium und wurde sozusagen zum Kampfaufruf. Zur Beliebtheit des Liedes hat die schwungvolle Rheinländermelodie beigetragen, aus welchem Grunde sie auch als Tanzlied benutzt wurde. Das Liedchen lebte nach den Revolutionstagen im Volksmunde weiter und die Ereignisse des Jahres 1917 haben sie wieder auf die Tagesordnung erhoben. Ältere Menschen haben es noch gut in Erinnerung.

In altestnischen alliterierenden und auch endreimenden Liedern erscheinen in Aufzeichnungen voriger Jahrhunderte diesem Liede ähnliche Verse, somit konnte das ganze Lied schon vor 1905 bestehen.

Das Lied «Herrschaften sterben...» hat sich stark modifiziert, indem es mehrere Redaktionen bildete, wobei die letzteren ihresteils kleinere Abweichungen aufweisen, wie z. B.

Herrschaften sterben, Gutshäuser brennen nieder,
Gutsländereien fallen uns zu;
Herrschaften sterben, Gutshäuser brennen nieder,
Mama tat Zwiebeln in die Suppe;
Herrschaften sterben, Gutshäuser brennen nieder,
nur die Bauern leben u. a.

Dieses Lied hat noch Weiterentwicklungen und Zusammenschlüsse, die entsprechend der Niederdrückung der Revolution, den historischen oder örtlichen Zuständen entstanden sind.

Die enge Zusammengehörigkeit mit den revolutionären Ereignissen hat das Lied so verschiedenartig gemacht und seine Lebensdauer weit über die Revolutionsjahre verlängert.

Die Melodie des Liedes ist deutschen Ursprungs. In Estland hat sie sich zuerst als ein Instrumentalstück verbreitet, wonach man den Rheinländer getanzt hat. Mit dem Lied «Saksad surevad» (Herrschaften sterben) wurde ursprünglich nur ein Satz in Verbindung gebracht (B). Zusammen mit späteren längeren Redaktionen des Textes wurde auch die Weise umfangreicher — 2, mitunter 3 periodisch — gesungen, so wie sie auch als Instrumentalstück erscheint. In der Landeswehr-Fassung aber kontaminierte die Weise, so wie auch der Text, mit einer Soldatenweise russischen Ursprungs.

PARODIEN

H. KOKAMÄGI ▪ I. RÜÜTEL

In Estland begannen die Parodien Ende des vorigen und Anfang des jetzigen Jahrhunderts zu entstehen und sich zu verbreiten. Ein großer Teil von ihnen waren politischen Inhalts. Für den Höhepunkt der Verbreitung kann man die Revolutionstage in den Jahren 1905—1907 und die darauffolgenden Unterdrückungsjahre halten. In großer Anzahl wurden Parodien auf Predigten und Kirchenlieder, aber auch auf andere bekannte Lieder geschaffen.

Die Parodien revolutionären Inhalts wurden teilweise zu Kampfliedern. Manche von ihnen sind von proletarischen Schriftstellern geschaffen und zu ihrer Zeit auch in Zeitschriften veröffentlicht worden.

1. Die Parodien der Zarenhymne. Die Jungs haben den Specht aufgegessen. «Die Jungs haben den Specht aufgegessen» ist die Parodie der Zarenhymne «Боже, царя храни» («Poisid sõid rähna ää»), worin man von den übriggebliebenen Körperteilen eines Spechts spricht, die den Hunden zufallen. Unzureichende Kenntnisse der russischen Sprache riefen beim Erlernen der Hymne irgendwelche klangliche Verbindungen mit der Muttersprache hervor, und so bildete sich der estnische Text auf Grund klanglicher Assoziationen. Das Lied dürfte von Schülern oder Soldaten gemacht sein, denn gerade sie haben die Parodie benutzt. Außer zweier ziemlich stabilen Anfangszeilen hat sich das Lied auf verschiedene Art variiert und Sondergestalten gebildet.

Die Parodie wurde während des I. Weltkrieges und der Revolutionen des Jahres 1917 gesungen, die Entstehungszeit ist unklar.

Teufel, erwürge den Kaiser. «Teufel, erwürge den Kaiser» ist die Parodie der estnischen Übersetzung derselben Hymne «Gott, behüte den Kaiser», worin man dem Teufel befiehlt, diesen zweibeinigen Bluthund in die Hölle zu schleppen. Die Parodie erschien im Druck 1917 in der Zeitschrift «Tapper» (Kriegsbeil), verbreitete sich aber unter dem Volk und hat in mehreren Aufzeichnungen die Volksliedersammlungen erreicht, oft in der Gestalt, die sich völlig mit der gedruckten Quelle übereinstimmt. Es besteht die Möglichkeit, daß das Lied um 1905 geschaffen wurde (bzw. im Volksmund entstand) und erst nach der Stürzung des Zaren im Drucke veröffentlicht wurde.

Die Melodie stammt von A. Lvov. Sie wurde vor allem durch Schulen und den Militärdienst gegen Ende des 19. Jh. und Anfang des 20. Jh. den Esten vertraut. In mündlichen Varianten wird die melodische Gestalt bisweilen vereinfacht, indem man auf die Halbtonerhöhungen verzichtet usw.

2. Heilige Nacht 1905. «Heilige Nacht 1905» beruht auf dem bekannten Weihnachtslied «Stille Nacht». Dessen handelnde Person Joseph erscheint meist unter dem Namen Madis und hängt am Galgen. Maria hat das kranke Kind auf dem Schoß und ruft sich das schwere Schicksal von sich und ihrem Gatten in Erinnerung. In mehreren Aufzeichnungen erscheint die Parodie einstrophig. Es ist anzunehmen, daß sie gerade in solcher Gestalt im Gebrauch war, obwohl die gedruckten Quellen «Meie Mats» (Unser Mats) und die Liedersammlungen von «Meie Mats» sie als dreistrophig bringen. Die handschriftlichen Varianten sowie die Tonbänder weisen in geringerem oder größerem Maße Abweichungen von den gedruckten Quellen auf. So hat man es bei dieser Parodie neben dem anonymen Verfasser des gedruckten Textes noch mit anderen spitzfindigen Änderern zu tun.

Der Verfasser der Weise ist F. Gruber. Aus der mündlichen Tradierung derselben kann man wegen geringer Anzahl von Varianten keine allgemeinen Schlußfolgerungen ziehen. Die vorhandenen Abarten unterscheiden sich von der gedruckten Fassung in erster Linie hinsichtlich des Rhythmus, einigermaßen auch der Melodie nach. Diese Varianten können aber auch von zufälligem Charakter sein.

3. Vaterlandslied. «Vaterlandslied» ist eine Parodie, die nach L. Koidulas Gedicht «Auf schönem Heimatboden» geschaffen wurde und deren gedruckte Varianten 1907 und 1908 in der Zeitschrift «Meie Mats» bzw. «Meie Matsi pilke- ja naljalaulud» (Spott- und Scherzlieder von Unser Mats) erschienen. Sie decken sich fast vollkommen. In den beiden ist die dritte Strophe unvollendet.

Bei der angeführten Parodie hat der Verfasser den Text, der ihm als Grundlage gedient hat, ziemlich streng befolgt, jedoch hat er statt lyrischer und hochtrabender Wörter meist Wörter mit diametral entgegengesetzter Bedeutung benutzt. So wurde aus dem gefühlsvollen patriotischen Lied ein ausdrucksvolles Gemälde der blutigen Unterdrückung der Revolution.

In drei handschriftlichen Texten ist die 3. Strophe vollständig, jedesmal jedoch eine andere. Das Bedürfnis zu singen hat die Benutzer gezwungen, ihm eine Fortsetzung zu schaffen.

Es gibt keine Angaben über den Verfasser. er muß aber eine gewandte Feder geführt haben.

Die zum Text gehörende finnische Melodie geriet nach Estland offensichtlich durch Vermittlung von Druckschriften. Die Melodie ist allgemein bekannt nur in Verbindung mit dem Gedicht von Lydia Koidula, das der Parodie zugrunde liegt und mit ihm zusammen zum ersten Mal in C. R. Jakobsons Liederbuch «Vanemuise Kandle healed» («Leierstimmen von Wanemuine»), Teil II, 1871, abgedruckt wurde.

4. In der Nacht. Der Parodie «In der Nacht» liegt das bekannte «Abendlied» von Fr. Kuhlbars zugrunde, von dem man hauptsächlich die erste Zeile benutzt hat. Die Parodie widerspiegelt nächtliche Haussuchungen sowie die nachrevolutionäre unruhige Zeit und wurde in «Meie Mats» (1907) und später in den Liedersammlungen von «Meie Mats» veröffentlicht, durch welche Ausgaben sie volkläufig wurde.

Sein Gedicht «Abendlied» hat Fr. Kuhlbars mit der Melodie von Chr. H. Rinck verbunden und als solches zum ersten Mal im Jahre 1868 in der Sammlung «Liederbuch für Schule und Heim» veröffentlicht. Derselbe Text ist auch von J. Kappel vertont worden. Das Volk jedoch hat der Melodie von Rinck den Vorzug gegeben. In den mündlichen Abarten können einige zufällige Abweichungen von den gedruckten Varianten vorkommen.

DIE REVOLUTION UND DAS VOLKSLIED

H. TAMPERE

1. Das Revolutionslied und das lokale Liedtradition. Die Revolutionsereignisse in Rapla. In Estland bildete sich das reichhaltige Revolutionslied, das weit und breit volkläufig wurde, in seinen Grundzügen in den Tagen der Revolution von 1905—1907 aus, wurde jedoch später noch ergänzt. Im Repertoire zeichnen sich die Lieder des internationalen Proletariats aus, als diejenige Gattung, die die Massen am meisten zum Kampf aufrief («Arbeiter-Marseillaise», «Brüder, zur Sonne, zur Freiheit», «Die Internationale» u. a.). Hinzu kommen die Kampfaufrufe und Parodien, die von estnischen proletarischen Schriftstellern stammten (zum Teil im Volksmunde entstanden). Es gab jedoch auch volkläufige Lieder, die das Alltagsleben zum Thema hatten. Diese Lieder behandeln in erster Linie lokale Revolutionsereignisse, im besondern die Bluttaten der Strafkompagnien (die Niederdrückung der Revolution von 1905—1907, die Liquidierung des Aufstandes von Saaremaa 1919 usw.). Auch in Gefangenenliedern verschärfte sich der gesellschaftliche Protest. Die Revolutionslieder waren in Estland sowohl unter dem Stadtproletariat, der progressiven Intelligenz, als auch unter den werktätigen Bauern volkläufig. Das ganze Repertoire kann vom folkloristischen Standpunkt aus in revolutionäre Massenlieder (volkstümliche Lieder) und Volkslieder eingeteilt werden, wobei man in Betracht zieht, ob das Kollektiv sie schöpferisch umgestaltet oder nicht.

Um die revolutionären Volkslieder, die auf lokalen Ereignissen beruhen, in der Vielfältigkeit ihrer Erscheinung kennenzulernen, wäre es zweckmäßig, irgendeine Ortschaft, die vom Standpunkt der Entstehung und Verbreitung der Lieder typisch ist, unter die Lupe zu nehmen. Eine große Anzahl von Revolutionsliedern bzw. ihren eigenen Redaktionen stammt aus Nordestland, aus der Gegend um Rapla. Dort schlugen die Flammen der Revolution hoch und die Strafmaßnahmen waren äußerst grausam und blutig. Um so mehr, daß solche Lieder durch die Tradition schon im Laufe von langen Jahren, was Inhalt und Form anbetrifft, vorbereitet waren. Auch in älteren Liederschichten begegnen wir verhältnismäßig vielen Liedern über lokale Ereignisse und Menschen, scharfe Kritik an verschiedenen täglichen Erscheinungen. Überhaupt war der Anteil von Männern als Träger und Weiterentwickler der Tradition größer.

2. **«In einem estnischen Flecken» — die Ereignisse in Rapla und Pastor Girgensohn im Volkslied.** Die blutige Unterdrückung des Aufstandes von 1905 in Rapla wurde in mehreren Liedern verewigt, die im Volksmunde ziemlich weit bekannt wurden. In fast ganz Nordestland (s. Zeichnung 31) kannte man das Volkslied «In einem estnischen Flecken» («Man sieht so manches auf der Welt»), worin man die Tätigkeit der Strafkompagnien unter der Kommando von General Besobrasov in Rapla um die Jahreswende 1905 und 1906 schilderte. Die Ereignisse und die daran Beteiligten werden richtig eingeschätzt. Das Lied ist von einem unbekannten Autor in seiner anfänglichen Gestalt (I. Redaktion = A-Episode) schon in Februar, unter dem unmittelbaren Einfluß von erlebten furchtbaren Ereignissen, Prügel und Erschießen, geschaffen worden. Die handelnden Personen sowie Orte erscheinen unter Decknamen (Rapla = ein estnischer Flecken, Besobrasow = Hannibal, Pastor Girgensohn = Der Pfarrer). Das Lied verbreitete sich in seiner anfänglichen Redaktion hauptsächlich in mündlicher Tradition (einigermaßen auch durch handschriftliche Liedersammlungen) und wurde meist nach der bekannten Melodie R. Th. Hansens zu L. Koidulas Gedicht «Mutterherz» gesungen. Schon in dieser Redaktion wurde auf die schamlose Rolle von Pastor H. Girgensohn als Helfershelfer der Züchtiger hingewiesen. In der II Hälfte von 1906 schloß sich das Motiv der Rache an Girgensohn vielen Varianten des Liedes an (die Verletzung des Pastors durch «Bleibohnen» am letzten Julisonntag, wenn er unterwegs in die Filialkirche ist, um Gottesdienst zu halten). Etwa um diese Zeit bildete sich auch die B-Episode (damit zusammen die II. Redaktion), worin man die volksfeindliche Tätigkeit des Pastors schon eingehender beschreibt, ohne die Namen (auch diejenigen, die in der A-Episode vorkommen) verborgen zu halten. Die neue Redaktion verbreitete sich parallel mit der alten, jedoch wahrscheinlich mehr durch handgeschriebene Liedersammlungen und eignete sich wegen seiner Länge (etwa 25 Strophen) weniger zum Singen. Es gibt noch andere, seltenere Redaktionen, denen man gewöhnlich patriotische und antireligiöse Erörterungen abstrakterer und mehr literarischer Art hinzugefügt hat.

3. **«Das unschuldige Opfer» — geringe Adaption eines von auswärts gekommenen Liedes an neue Verhältnisse und Ereignisse.** Auch in diesem Lied spricht man von den grausamen Taten der Strafkompagnien, von Ermordung unschuldiger Menschen. Man weist auf die Rolle der Pastoren dabei, vor allem auf den Widerspruch zwischen der den Pastoren eigenen, Unterwürfigkeit predigenden und der dem Volk eigenen, heroischen, freiheitliebenden Denkweise. Als primär erscheint hier die nordostestnische I. Redaktion, die von einem Jüngling aus Jõhvi erzählt, der einer Denunziation (aus romantischen Gründen) zum Opfer fiel, vor seiner Hinrichtung aber das ihm vom Pastor angebotene Heilige Mahl nicht annimmt. Die Vermutungen über den Autor des Liedes haben keine feste Bestätigung gefunden. Beim Versifizieren dieses Ereignisses hat ein weit bekanntes Gefangenenlied als Vorbild gedient, von dem man auch die Melodie übernommen hat

(eine jüngere estnische Volksweise). Das Lied wurde in nordestnischen Dörfern und Städten schnell volkläufig, die Saisonarbeiter haben es auch auf Saaremaa mitgebracht (s. Zeichnung 32), wurde aber in Nordwestestland meist mit den dortigen einigermaßen ähnlichen Ereignissen in Verbindung gebracht. In Vigala und dessen Umgebung wurde das Lied mit dem Tod des ortsansäßigen fortschrittlichen Bauern Bernhard Laipmann verbunden (die II. Redaktion), der nach einer weitverbreiteten Legende, die auch in Literatur Verwendung gefunden hat, den Tod der schmachvollen körperlichen Züchtigung vorgezogen hat. In Rapla aber wurde das Lied mit der Erschießung eines Teilnehmers an der Einnahme des Gutshofs Valtu verbunden (die III. Redaktion).

Bei der Adaption wurde das Sujet in geringem Maße verändert, eigentlich beschränkt man sich auf die Modifizierung des Motivs der Denunziation. Die Ereignisse der beiden jüngeren Redaktionen waren damit in Wirklichkeit gar nicht mit der historischen Wahrheit in Einklang (auch in der anfänglichen Redaktion war es nicht ganz der Fall). Wichtiger erscheint der emotionelle Inhalt des Liedes.

4. «Der Jüngling im dunklen Kerkerloch» — die Entwicklung des Gefangenenliedes zu einem Revolutionslied. Wahrscheinlich um die Jahrhundertwende geriet in der Umgebung von Pärnu ein Lied in Umlauf (S. Zeichnung 33), das von einem jungen Knecht berichtet, der auf Forderung seiner Wirtsleute an Diebstählen beteiligt gewesen ist, jetzt im Gefängnis sitzt und zwischen Furcht und Hoffnung schwebt, ob die Gemeinde ihn noch zurücknimmt oder nach Sibirien schickt. Das Lied hat seine eigene Melodie. Das Sujet ist auch hier mit anderen wohlbekannten Ereignissen und Menschen verbunden. So oder anders, das Lied enthält gesellschaftlichen Protest. Einige in Nordestland (auch Rapla) aufgezeichnete Varianten bilden eine Version für sich, worin man die Geschichte eines Revolutionärs, Teilnehmers am Aufstand von 1905, seine Entwicklung zum Umstürzler und die Waffenkonfiszierung auf dem Gutshof schildert. Das Lied ruft zur Vergeltung auf. Die neue Fassung dürfte anfangs lang, zum Lesen geschaffen sein, erscheint jedoch auch in einer kürzeren Gestalt, die sich zum Singen mehr eignete.

5. «Weihnachtslied aus Valtu» — Volkslied oder Gedicht? Das Lied schildert eigentlich die allerdramatischsten Ereignisse in Rapla im Dezember 1905, nähmlich den blutigen Zusammenstoß der Strafkompagnie mit dem Volk am Weihnachtsabend im Dorf Nurme zu Valtu. Tödlich verwundet wurde der Feldwebel des Trupps, und es fielen auch 7 oder 8 junge Menschen, die sich zu einem Tanzvergnügen versammelt hatten. Der Grundton des Liedes ist religiös, die revolutionsgeschichtliche Linie des Ereignisses tritt in den Hintergrund, das Revolutionsthema wird lediglich berührt, obwohl das Lied gewissen Protest gegen die bestehende Ordnung enthält. Die Staatsmacht ist doch ein grausamer Rächer, die keine Gerechtigkeit, keine Liebe kennt. Das Lied wandelte im Laufe von Jahrzehnten von einer hand-

schriftlichen Liedersammlung in die andere, das jedoch in der näheren Umgebung, in geringerem Maße und unvariiert. Seiner übermäßigen Länge wegen (33 Strophen) entwickelte es sich nicht in ein gesungenes Lied. Es handelt sich — wenn man nach den geringen vorhandenen Materialien urteilt — um ein Gedicht, ein handschriftliches literarisches Werk, dessen Autor unbekannt geblieben ist.

6. Einige Zusammenfassungen und Schlußfolgerungen. In Rapla hat man auch Volkslieder aufgezeichnet, die unmittelbar zum Kampf aufrufen, ebenso folkloristische Parodien, ihnen fehlen jedoch gewöhnlich die Merkmale, die die Lokalisierung des Entstehungsortes zuließen. Die Revolutionslieder, die von örtlichen Ereignissen erzählen, sind unter dem Einfluß der unmittelbaren Teilnahme an den Ereignissen entstanden, wenigstens ist der Schöpfer des Liedes Augenzeuge gewesen. Sie haben sich auch später weiterentwickelt, erhielten neue Motive, Präzisierungen, Verschärfungen und unterlagen zuweilen sogar einer gründlichen Verarbeitung. Bei der Schaffung und Verbreitung des Liedes lieferten ihren Anteil auch Geschichten über lokale Ereignisse und Personen, in denen die Wirklichkeit in gewissem Maße mit der Phantasie durchflochten war. Es gibt Lieder, in denen einigermaßen Geschehnisse und Menschenschicksale von ganz anderer Herkunft adaptiert sind. Wesentlich ist hier immerhin die emotionelle Seite, die der Epoche eigen war, sowie das allgemeine Erkennen der historischen Wahrheit.

Die Lieder wurden schon des öfteren gleich entweder zum Singen oder zum Lesen geschaffen. Im ersten Fall wurden gewöhnlich volkläufige Melodien verwendet, die Tradierung der Lieder geschah auf mündlichem Wege, sie fügten sich allen Lebens- und Entwicklungsgesetzen der Folklore. Die teilweise Aufzeichnung in handschriftlichen Liedersammlungen veränderte nicht wesentlich den folkloristischen Charakter der Lieder. Im anderen Fall handelt es sich um eine literarische Erscheinung, bisweilen um gewisse folkloreartige Elemente. Das Volkslied, das auf lokalen Ereignissen beruht, ist in der Phase seiner aktiven Benutzung nur selten in Bücher und Flugblätter geraten (wie internationale Kampflieder oder die Lieder estnischer proletarischer Schriftsteller). Das Revolutionslied war verboten, es konnte nur unter Einhaltung größter Vorsichtsmaßnahmen verbreitet werden. Nur im Höhepunkt der Revolution bricht sie öffentlich hervor. Schwierigkeiten jedoch geboten der Verbreitung der Lieder keinen Einhalt. Dieser Umstand zeugt von der revolutionären Haltung der Volksmassen.

Im Vergleich zu den revolutionären Massenliedern, die deutlich die Kampfziele der marxistischen Arbeiterbewegung zeigen, war der ideelle Boden der revolutionären Volkslieder um die Revolution von 1905—1907 viel schwankender und spontaner, so wie es auch die Auffassungen und Gefühle der an der Revolution beteiligten breiten Arbeiter- und Bauernkreise waren. Neben der materialistischen Erkenntnis der Welt und der Geschichte, sowie dem Verständnis der weiteren Ziele der Revolution sehen wir darin auch kleinbürgerliche Elemente, Beschränkung auf Forderung von bürgerlichen und nationalen Freiheiten (jedoch immer mit Haß gegen die Gutsbesitzer

und deren Helfershelfer verbunden), bei den Helden hob man gewöhnlich die persönliche Tragödie u. dgl. hervor. Dessenungeachtet sind alle diese Lieder eine gute Geschichtsquelle, um politische Gedankengänge unter dem Volk in diesen umwälzenden Jahren kennenzulernen. Ausnahmslos bricht aus diesen Liedern das tief verletzte Gerechtigkeitsgefühl des Volkes hervor. In den folgenden Jahrzehnten büßte das revolutionäre Volkslied im Vergleich zu den internationalen Kampfliedern seine Bedeutung ein.

EIN VOLKSLIED ÜBER DEN AUFSTAND VON SAAREMAA

H. TAMPERE ▪ I. RÜÜTEL

Der Aufstand der Werktätigen von Saaremaa (Ösel) im Jahre 1919, sowie die grausame Niederdrückung desselben seitens der estnischen bürgerlichen Regierung wird in mehreren Volksliedern widerspiegelt. Der vorliegende Artikel weist Varianten und Materialien nebst Erläuterungen vom Lied «Der Aufstand von Saaremaa» («Sachte, still die Wolken ziehen») auf.

Das genannte Lied ist bald nach der Niederdrückung des Aufstandes unter dem unmittelbaren Einfluß dieser Geschehnisse von einem Jüngling aus Saaremaa, Albert Kald, Sohn eines Pächters, verfaßt worden. Im Lied hat man den Aufstand richtig eingeschatzt, den Kampf des Volkes um die Freiheit, gegen die Gutsbesitzer und Großbauern gezeigt. In den Anfangs-, ebenso wie in den Endstrophen, wird der letzte Weg der Befreiungskämpfer bis zur Erschießung auf Kullimägi geschildert, der mittlere Teil erinnert zurückgreifend an den Anlaß des Aufstandes. Dementsprechend wechseln sich im Lied trauernde Stimmung mit kämpferischer, pathetischer Haltung ab. Durch seinen Gemütston, Stil und seine Komposition (zum Beispiel Anwendung von Naturbildern) nähert sich das Lied denjenigen Liedern, die die Revolutionsereignisse von 1905—1907 schildern.

«Der Aufstand von Saaremaa» verbreitete sich in Ost-Saaremaa und auf der Insel Muhu (Moon) anonym, sowohl mündlich als auch durch handgeschriebene Liederhefte (es gibt dementsprechende Angaben und Aufzeichnungen in folkloristischen Sammlungen ab 1930). Größere und kleinere Veränderungen hat man im Interesse einer besseren Sangbarkeit gemacht, oft hat man die ein wenig religiöse Endstrophe weggelassen usw. Es wurde nach der Melodie des bekannten russischen Liedes «Stenka Rasin» («Из-за острова на стрежень») gesungen, wie auch einige andere aus den Ereignissen des I. Weltkrieges sowie dem Aufstand von Saaremaa erwachsenen Lieder.

Zur Zeit der faschistischen Okkupation war unter dem Volke eine neue, bedeutend kürzere Fassung («Stimme des Blutes») gangbar, die dem Andenken der Sowjetmenschen gewidmet war, die von den Faschisten im Eichenhain zu Loode unweit von Kuressaare ermordet wurden.

Der Verfasser Albert Kald (geb. 8. 1. 1900) hat später in verschiedenen Anstellungen gearbeitet, sowohl in Saaremaa als auch auf dem Festland. Während der bürgerlichen Republik war er auch arbeitslos, nahm am Kampf gegen die faschistische Organisation der sogenannten «Wapsen» teil und hielt sich während des Großen Vaterländischen Krieges vor den Okkupanten versteckt. Von ihm stammen noch andere Lieder politischen Inhalts, über deren Verbreitung aber die Angaben fehlen.

KASUTATUD KIRJANDUS

V. I. Lenin, Eugène Pottier (Tema 25. surma-aastapäevaks). — V. I. Lenin, Teosed, kd. 36. Tallinn 1959.

V. I. Lenin, Tööliskooride arenemine Saksamaal. — V. I. Lenin, Teosed, kd. 36. Tallinn 1959.

*

M. Aitsam, Kas Bernhard Laipmann oli legendaarse Bernhard Riivese algkujuks? Kuidas tekkisid ilustatud lood B. Laipmanni surmamineku kohta. — «Päevaleht» 14. II 1937, nr. 45.

M. Aitsam, 1905. aasta Läänemaal. Eel- ja järellugudega. Isiklikke mälestusi ja uurimusi. Tallinn 1937.

F. B[randt], Harju Ööpik. 50 ajalikku laulu, Noorerahva röömuks ja ajaviiteks. Tallinn 1875.

F. M. Böhme, Volkstümliche Lieder der Deutschen im 18. und 19. Jahrhundert. Leipzig 1895.

«Edasi» (Leningrad) 15. IV 1920, nr. 80.

«Edasi» (Tartu) 12. XI 1967, nr. 265.

Eesti luuleilm. Täielikum kogu eesti luuletusi. Välja andnud Auguste Kaarna. Tartu 1913.

Eesti Ma rahva Koddo- ja Kirriko-Ramat. Tallinn 1874.

Eesti NSV ajalugu. 2. tr. Toim. G. Naan. Tallinn 1957.

Eesti NSV ajalugu II. XIX sajandi 50-ndaist aastaist kuni 1917. aasta märtsini. Tallinn 1963. (Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut.)

«Eesti Postimees» 23. VIII 1867, nr. 34.

Eesti rahvaluule ülevaade. Toim. R. Viidalepp. Tallinn 1959. (Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut.)

Eestirahva 50-aastase Jubelipiddo-Laulud. Tarto Vannemuine-seltsist väljaantud. Tartu 1869.

Eesti sotside internatsionaal. — «Edasi» 15. IV 1920, nr. 80.

Eestlaste Tasku-Laulik. Piltidega. Kus kõigeilusamad rahvalaulud ja mängud on ülesse pandud. № 0. < I, II, III, täielik ja viimne väljaanne. > Tallinn 1887.

M. J. Eisen, Paiba. — «Kodu» 1920, nr. 6.

M. J. Eisen, Rahva laulik. 4. tr. (Eesti Rahva-Biblioteek 34.) Tartu 1891.

L. Erk — F. M. Böhme, Deutscher Liederhort II. 2. Aufl. Liepzig 1925.

E. Ertis, Vähetuntud lehekülgi kirjandusmuuseumi kogudest. — «Edasi» 12. XI 1967, nr. 265.

Esimene Revolutsionipüha 10. märts 1917. Mälestuseks vabadusevõitluses langenutele. 1917. (Välja annud Venemaa Sotsialdemokratlise Tööliste Partei Eesti Grupe.)

Friedebert Tuglas sõnas ja pildis. Tallinn 1966.

V. Greble, E. Kokare, J. Vītoliņš, Cīņas dziesmas. Rīga 1957. (Latvijas PSR Zinātņu akademija. Valodas un literaturas instituts.)

A. Grenstein, Kooli Laulmise raamat VI. Tartu 1878.

P. Grünfeldt, Minevikku jälgimas. Tallinn 1923.

P. Gr[ünfeldt], Tallinna turul, 16. oktobril langenute mälestuseks. — «Rahva Lõbuleht» 1905, nr. 21.

V. Grünstamm, Punane lipp. — «Uudiste veste-osa» 1905, nr. 89.

V. Grünstamm, Rahvastevaheline tööliste hümnus. (Вставай, проклятьем заклейменный...). «Uudiste veste-osa» 1905, nr. 88.

K. A. Hermann, Eesti rahvalaulud Segakoorile II. Tallinn 1905.

K. A. Hermann, Ilu-hääled kooli, kiriku, kodu, konzerdi ja pidu tarvituseks. 2. tr. Tartu 1905.

Eugen W. Hippius, Die Entstehung des Liedes «Le Drapeau rouge». Zur Vorgeschichte der «Roten Fahne». — «Beiträge zur Musikwissenschaft» 1968, Heft 1/2.

Hoia... — «Meie Mats» 1907, nr. 21.

Hoolas hingekarjane. — «Kaak» 1906, nr. 2.

Internatsionaal. Tartu 1940.

Internatsional. — «Kiir» 18. IV 1917, nr. 20.

International. (Rahvusvaheline tööliste hümnus.) — «Pealinna Teataja» 18. IV 1917, nr. 34.

Internatsionale. — «Uus Ilm» 4. III 1910, nr. 6.

Internatsionale. «Olevi rahvakoja» avamine 14. dets. 1917. [Tallinn] 1917.

Isamaa laul. — «Meie Mats» 1907, nr. 19.

C. R. Jakobson, Vanemuine Kandle healed. Tõine jagu. Tartu 1871.

[J. V. Jannsen,] Eesti laulik. 120 laulo-visi neile, kes hea melega laulvad ehk laulo kuulvad. I jaggo. Tartu [1862].

Julgesti, vennad, kõik tööle! (E[esti] T[öörahva] Ülikooli laulukoori väljaanne Nr. 3.) Peterburi 1920.

J. Jung, Laulud kahe ja kolme häälega ja kaanonid II. Tartu 1876.

Jõuluöö 1905. — «Meie Mats» 1906, nr. 14.

M. Jürisson [= M. Martna], 1905—1906. Punased aastad Eestis. Eesti revolutsionilise liikumise ajaloolikud ja majanduslikud põhjused. Peterburi 1907.

«Kaak» 1906, nr. 2.

A. Kallas, Valitud teosed. Tallinn 1957.

J. Kappel, Kooli-laulmise raamat. Tartu 1900.

Karastumine. Mälestusi Eesti noorsoo revolutsioonilisest liikumisest. Tallinn 1958.

Keisri ja isamaa Laulud. Eesti rahvakoolidele välja antud. Riia 1889.

«Kiir» 18. IV 1917, nr. 20.

«Kodu» 1920, nr. 6.

Lydia Koidula, Luuletused. Tallinn 1969.

H. Kokamägi, «Saksad surevad, mõisad põlevad...» — «Keel ja Kirjandus» 1967, nr. 11.

H. Kokamägi — I. Rüütel, Täiendavaid küsimusi ajaloolisi sündmusi ja ühiskondlikke vahekordi kajastavate laulude kohta. — Rahvapärimuste Koguja 4. Tartu 1965.

U. Kolk, Rahvalauluvariandi mõistest. — «Keel ja Kirjandus» 1959, nr. 2.

«Kommunismiehitaja» 7. XI 1957, nr. 133.

Fr. Kuhlbars, Laste laulik. Jurjev 1899.

Fr. Kuhlbars, Laulik koolis ja kodus. Ued laulud ühe, kahe, kolme ja nelja healega ja kaanonid. Noorele ja vanale iseäranis Eesti koolidele. Tartu 1868.

Fr. Kuhlbars, Vanemuine ehk Neljakordne Laulu-Lõng. Laulud meeste-koorile. Tartu 1870.

F. Kull, Mässumehi ja boheemlasi. [Tallinn 1933.]

Kurat, keisrit kägista! Uus keisrilaul vanal viisil. — «Tapper» 1917, nr. 2.

Kõik maa on vait ja linnud unes. — «Meie Mats» 1907, nr. 23.
«Külaline» 1910, nr. 43.
I. Lammel u. G. Hofmeyer, Lieder der Partei. (Das Lied — im Kampf geboren. Heft 10.) Leipzig, i. a.
«Laulu ja mängu leht». Kuukiri Eesti muusika edendamiseks. VI aastakäik (1890). Noodi jagu; VII aastakäik (1891). Noodi jagu.
M. Lauriman, Tööliste võitluslaulud. 8 laulu töölissegakooridele. Tallinn 1927.
J. Lehmann, Vana revolutsionääri mälestusi ja elamusi 1905—1917. Tartu 1935.
Leinamarss. — «Pealinna Teataja» 23. III 1917, nr. 15.
V. Lipand, Võitluslaule. Laule Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni, Kodusõja ja Suure Isamaasõja ajast. Tallinn 1966.
A. Looring, Kas on B. Laipmanni sangarisurm legend. — «Nädal Pildis» 10. IV 1937, nr. 7.
A. Looring, «Mina ei lase end peksa...» — «Nädal Pildis» 23. X 1937, nr. 20.
A. Looring, 1905. a. revolutsioon Läänemaal. — «Eesti Kirjandus» 1935, nr. 11.
M. Lõhmus, H. Moosberg, Talurahvaliikumine Eestis 1905.—1907. a. revolutsiooni päevil. Tallinn 1955.
S. Lätt, Eesti rahvanaljandid. Mõis ja kirik. Tallinn 1957.
S. Lätt ja I. Rüütel, Kelle peale sa loodad? Valimik usu ja kiriku vastaseid rahvaluuletekste. Tallinn 1963.
M., Reis üle Atlandi ilma-mere. — «Uus Ilm» 4. III 1910, nr. 6.
«Meie Mats» 1906, nr. 11 ja 14; 1907, nr. 19, 21 ja 23; 1908, nr. 32.
Meie Matsi Pilke ja nalja laulud. Tallinn [1908].
Meie Matsi Pilke ja nalja laulud. 2. tr. Tallinn [1911].
«Mets langes». G. Galina ainetel A. Soon. — Ulak. Jõulu-kuul 1910. aastal. «Sakala» ja «Meie Kodumaa» nalja-osa.
H. Moosberg, Eestlaste väljarändamisest ja elust Ameerikas XIX saj. lõpul — XX saj. algul. — Eesti NSV ajaloo küsimusi IV (TRÜ Toimetised, vihik 164). Tartu 1965.
H. Moosberg, 1905.—1907. a. revolutsioon Eestis. Tallinn 1955.
V. Mälk, «Marseljees» Eestis. — «Keel ja Kirjandus» 1967, nr. 4.
V. Mälk, Uut «Punase lipu» tõlkimisest. — «Keel ja Kirjandus» 1967, nr. 11.
V. Mälk, Ühest revolutsioonipäevade laulust. — «Looming» 1967, nr. 5.
J. Müller-Blattau, Das deutsche Volkslied. Berlin-Schönberg 1932.
Noor Eesti III (1909). Tartu 1909.
«Noorte Hääl» 22. V 1955, nr. 120.
«Nädal Pildis» 10. IV 1937, nr. 7; 23. X 1937, nr. 20.
«Olevik» 18. XI 1905, nr. 88.
«Olevi rahvakoja» avamine 14. dets. 1917. [Tallinn] 1917. (Laululeht.)
E. Otto, Nooresoo liikumisest Tartus 1902.—1905. a. — 1905. aasta Eestis. Leningrad 1926.
P, Mets langes. (Maksim Gorki ainetel.) — «Teataja» kalender 1906. aastaks. Tallinn 1906.
«Pealinna Teataja» 23. III 1917, nr. 15; 18. IV 1917, nr. 34.
«Perekonnaleht» 1908, nr. 45.
V. Pino, Laulurühma «Kubjas ja teomees» tüpoloogilistest suhetest. — Eesti rahvaluulest. Tallinn 1964.
E. Plotnik, Hans Pöögelmann. Elu ja tegevus 1875—1910. I. Tallinn 1965.
J. Ponomarenko, «Varssavjanka». — «Sirp ja Vasar» 17. III 1967, nr. 11.
«Postimees» 18. XI 1905, nr. 254; 8. VIII 1906, nr. 178.

«Proletaarne revolutsioon Eestis» 1931, nr. 10.
Proletarlaste Laulik. San-Francisco [1908].
R. Pullat, Tallinna elanikkonna kujunemine aastail 1871—1917. — Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised XIII (1964). Ühiskonnateaduste seeria nr. 3.
Punane lipp. Segakoorile seadnud J. Mudda. (E. T. Ülikooli Laulukoori väljaanne nr. 1.) Peterburi 1920.
Punased aastad. Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis I. Toim. H. Kruus. Tartu 1932.
Punased laulud. Kogu väljavalitud kuulsaid vabaduse laule. Viljandi 1917.
Punasilt päevilt. [1908.]
Punschel'i nelja healega Lauluviiside-raamat. 12. tr. Tallinn 1903.
«Päevaleht» 13.—17. IV 1907, nr. 83—86; 27. IV 1911, nr. 97; 14. II 1937, nr. 45.
H. P[öögelmann], Juhan Lilienbach ja ta elutöö. — «Klassivõitlus» 1928, nr. 96—97.
H. Pöögelmann, Kevadetuuled. Leningrad 1926.
H. Pöögelmann, Luuletused. Koost. E. Sõgel. Tallinn 1957.
A. Radik, Laulik. 17 hulgalist laulu. Leningrad 1937. (Riiklik Muusika Kirjastus. Leningradi osakond.)
«Rahva Hääl» 22. XII 1955, nr. 300.
«Rahva Lõbuleht» 1905, nr. 21.
Rahvusvaheline tööliste hümnus. (Internationale.) (E. S.-d. T.P.K.O.-ühisuse Muusika kirjandus nr. 1.) [1919]. [Postkaart.]
Raske seisukord. Ainetel Mürgioja [= J. Lilienbach]. — «Meie Mats» 1906, nr. 11.
L. Raudsep, Kirik ja ristiusu õpetus eesti rahvaloomingu peegelduses. — Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis II. Tallinn 1961.
«Revaler Beobachter» 2. III 1906, nr. 50; 26. IX 1906, nr. 221.
«Revalsche Zeitung» 24. II 1907, nr. 46; 2. IV 1907, nr. 76; 2. VII 1907, nr. 148.
Revolutsioni laulud. Riia 1905. (Venemaa Sotsialdemokratline Tööliste Partei. Tartu Gruppe väljaanne.)
Revolutsionilise vabaduse ja Eesti autonomia pidustuse laulud Eesti rahva vabastamise päeval 26. märtsil 1917. a. Tartu 1917. (Eesti Kirjastuse-Ühisuse «Postimehe» trükk.)
Revolutsiooni-laulud. Peterburi 1919. (Venemaa Kommunistliku Partei Eesti Osakondade Keskkomitee kirjastus.)
Revolutsiooni laulud. Omsk 1920. (VKP Siberi Oblasti Büroo Eesti agitats. ja propag. osakonna kirjastus.)
Revolutsioonilisi laule. Tallinn 1957.
Revolutsjonilised Töörahva laulud 1. maiks 1921. a. 1921.
V. Riis, Vabaduse leek. Dokumentaaljutustus 1919. aasta Saaremaa ülestõusust. Tallinn 1960.
R. Ringo, Veremänd. — «Õhtuleht» 29. V 1957, nr. 125.
I. Rüütel, Ajaloolisi sündmusi ja ühiskondlikke vahekordi kajastavad laulud. — Rahvapärimuste koguja 2. Tartu 1961.
I. Rüütel, Koguge mälestusi ja laule 1905.—1907. a. revolutsioonisündmustest. — Rahvapärimuste koguja 1. Tartu 1961.
I. Rüütel, 11000 lehekülge täienduseks meie rahvaluulepärandile. — Rahvapärimuste koguja 3. Tartu 1962.
I. Rüütel ja H. Kokamägi, Laul olgu lühike või pikk... Valimik ajaloolisi sündmusi ja ühiskondlikke vahekordi kajastavaid eesti uuemaid rahvalaule. Tallinn 1964.
«Saarte Hääl» 10. XII 1949, nr. 147.
O. Sirovátka, Forschungsergebnisse und Erfahrungen aus dem

Gebiete der Arbeiterfolklore in der Tschechoslowakei. — Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae. Tom. V, fasc. 3—4. Budapest 1956.
«Sirp ja Vasar» 17. III 1967, nr. 11.
W. Steinitz, Arbeiterlied und Volkslied. — Deutsches Jahrbuch für Volkskunde. Bd. 12, Jg. 1966, T. I. Berlin 1966.
W. Steinitz, Deutsche Volkslieder demokratischen Charakters aus sechs Jahrhunderten. Bd. I. (Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Veröffentlichungen des Instituts für deutsche Volkskunde 4/I.) Berlin 1954.
W. Steinitz, Deutsche Volkslieder demokratischen Charakters aus sechs Jahrhunderten. Bd. II. (Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Veröffentlichungen des Instituts für deutsche Volkskunde 4/II.) Berlin 1962.
H. Strobach, Bauernklagen. Untersuchungen zum sozialkritischen deutschen Volkslied. Berlin 1964.
H. Strobach, Internationales Symposion zur Erforschung des Arbeiterliedes. — Deutsches Jahrbuch für Volkskunde. Bd. 8, Jg. 1962, T. I. Berlin 1962.
H. Strohbach, Variierungstendenzen im deutschen Arbeitervolkslied. — Deutsches Jahrbuch für Volkskunde. Bd. 11, Jg. 1965, T. I. Berlin 1965.
G. Suits, Kõik on kokku unenägu. Luuletused 1913—1921. Tartu 1922.
V. Tamman, J. Aavik, Eesti laul. Kogu üldiselt lauldavaid laule, seatud kahele häälele. Tartu 1924.
H. Tampere, Revolutsioonilaul rahva seas. — «Kultuur ja Elu» 1967, nr. 11.
H. Tampere, Vana Kannel IV. Karksi vanad rahvalaulud I. (Monumenta Estoniae antiquae.) Tartu 1941.
H. Tampere ja I. Rüütel, Üks rahvalaul Saaremaa ülestõusust. — Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed IV. Tartu 1966.
«Tapper» 1917, nr. 1, 2 ja 6.
M. Tapupere, Miks «mustale rongale» anti tinamarju. — «Ühistöö» 20. VIII 1966, nr. 99.
«Teataja» kalender 1906. Tallinn 1905.
Fr. Tuglas, Mälestused. (Teosed VIII kd.) Tallinn 1960.
1905. aasta Eestis. Kirjeldused, mälestused, dokumendid. (EKP KK Ajalookomisjoni toimetused Nr. 1.) Leningrad 1926.
1905. a. revolutsiooni päevilt. Mälestiste kogu. Tallinn 1931.
A. Tõnurist, Vana koolmeister jutustab... Narva 1935.
Töölislaulik. Tartu 1940.
Tööliste laulik. Tallinn 1932.
Tööliste laulud. [Tartu 1940].
Tööliste võitluslaulud. (Tartu Töölisühingute Keskliidu väljaanne.)
«Töömees.» Eesti tööliste ajaleht. Oakland, California, 25. V 1907.
Töörahva laule. Pärnu. (Väljaandja Jaak Nesler)
Töörahva laule. Tartu 1941.
Töörahva laulik. Helsingi. (Venemaa sots.-dem. tööliste partei Helsingi eestlaste organisatsiooni väljaanne.)
Töörahva laulud. Narva 1926.
Töörahva laulud. Narva 1928. (Tallinna Ametiühisuste Kesknõukogu.)
Töörahva laulud. Nõmme 1931. (Tööliste Kultuurharidusline Ühing.)
Töörahva laulud. Nõmme. (Tööliste Klubi.)
Töörahva laulud. Tartu. (T.T.Ü. Kesknõukogu.)
Töörahvale 1. maiks 1920. [Tallinn 1920].
Töörahva revolutsioonilised laulud. Tallinn [1917].
Töörahvas laulab. («Rahvalehe» maksuta lisa.)
Ulak. Jõulu-kuul 1910. aastal. «Sakala» ja «Meie Kodumaa» naljaosa. «Uudiste veste-osa» 1905, nr. 88 ja 89.

«Uus Ilm» 4. III 1910, nr. 6.
Uus Ilmasõja Laulik Vene, Prantsuse, Inglise, Italia, Saksa, Austria-Ungari, Türgi jne. sõdadest. Tartu 1917.
Uus Vabaduse laulik. Tartu 1917.
«Uus Virulane» 19. II 1907, nr. 41.
«Vaatleja» 20. VI 1906, nr. 40.
«Vabadus» 31. I 1906, nr. 10.
Vabaduse võitluse laulud. Viljandi 1917.
Varschavianka. — «Kommunismiehitaja» 7. XI 1957, nr. 133.
Varšavjanka. (NSVL Muusikafondi Eesti Vabariikliku Osakonna opalotrükk nr. 63.) Tallinn 1949.
Varšavjanka. (ETÜ opalotellimine nr. 112.) Tallinn 1957.
I. Weber-Kellermann, Ludolf Parisius und seine altmärkischen Volkslieder. (Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Veröffentlichungen des Instituts für deutsche Volkskunde 10.) Berlin 1957.
Verepäevad Tallinnas. Tallinn [1906].
Joh. V. Veski, Mälestusi eesti kultuurielust. — «Keel ja Kirjandus» 1961, nr. 6.
L. Vihalem, Valimik eesti rahvaluulet. Tallinn 1958.
R. Viidalepp, Kogugem Saaremaa töörahva võitlust kajastavat rahvaloomingut. — «Saarte Hääl» 10. XII 1949, nr. 147.
«Virulane» 13. VII 1906, nr. 108; 10. VIII 1906, nr. 132.
«Virulase lisa» 1906, nr. 12 ja 15.
Võitluse laulud. 1905.
Võitluse laulud. [1905].
Võitluse laulud. 1917. (Valga organisatsioni komitee väljaanne.)
«Õhtuleht» 29. V 1957, nr. 125.
Öösel. — «Meie Mats» 1907, nr. 23.
Ühislaule. [Tallinn 1941.]
«Ühistöö» 20. VIII 1966, nr. 99.
Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost. I osa. Toim. A. Panksejev ja A. Liebmann. Tallinn 1961.
Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost II. Toim. A. Panksejev ja M. Pesti. Tallinn 1963.

*

О. Б. Алексеева, Массовая революционная песенная поэзия горнозаводского Урала начала XX века. — Русский фольклор IV. Москва—Ленинград 1959.
О. Алексеева, Песни русских рабочих. — «Русская литература» 1963, № 2.
Биографии песен. Ред. А. Шаповалова. Москва 1965.
В. Бонч-Бруевич, «Смело, товарищи, в ногу». — «Советская музыка» 1955, № 12.
С. Бугославский, И. Шишов, Русская народная песня. Москва 1936.
Вольная русская поэзия второй половины XIX века. Ленинград 1959.
В. Дмитриев, Поэт-коммунар. Жизнь и творчество Эжена Потье, создателя «Интернационала». Москва 1966.
С. Дрейден, Интернационал. — Биографии песен. Москва 1965.
М. Друскин, Русская революционная песня. Москва 1954.
М. Друскин, Русская революционная песня. Ленинград 1959.
Е. Гиппиус, П. Ширяева, Из истории песни «Красное знамя». «Советская музыка» 1965, № 12.
Е. Гиппиус, П. Ширяева, Красное знамя. — Биографии песен. Москва 1965.

Е. Гиппиус, П. Ширяева, Новое о песне «Смело, товарищи, в ногу» и ее авторе. — «Музыкальная жизнь» 1968, № 12.

Е. В. Гиппиус, П. Г. Ширяева, Об авторе русского текста «Красного знамени». — «Русская литература» 1968, № 2.

Е. Гиппиус, П. Ширяева, Рабочая Марсельеза. — Биографии песен. Москва 1965.

Е. Гиппиус, П. Ширяева, Смело, товарищи, в ногу. — Биографии песен. Москва 1955.

В. Гусев, Кто же был автором «Красного знамени»? — «Вопросы литературы» 1967, № 5.

Гусли. Русские и эст[он]ские народные песни для начальных училищ. Рига 1890.

Д. Житомирский, Песни на стихи Г. М. Кржижановского. — Биографии песен. Москва 1965.

Интернациональный сборник песен четвертого и последнего общественного класса. Riga 1919.

М. Йорданский, Революционные песни и песни Гражданской войны. Москва 1962.

Е. Канн-Новикова, Вы жертвою пали в борьбе роковой. — Биографии песен. Москва 1965.

В. А. Кравчинская и П. Г. Ширяева, Русские народные песни, записанные в Ленинградской области 1931—1949 22. Ленинград—Москва 1950. (АН СССР Институт русской литературы (Пушкинский дом).)

Певец Волги Д. Н. Садовников. Избранные произведения и записи. Сост. и коммент. В. Ю. Крупянская. Куйбышев 1940.

Перед рассветом. Сборник революционных песен и стихотворений. Москва 1920.

Песни из репертуара хора старых большевиков Ленинграда. Ленинград 1936.

Песни революции. (Издание «Искры»). 1902. (Российская социал-демократическая рабочая партия.)

Революционная поэзия (1890—1917). 2. изд. Ленинград 1954.

Русские песни XIX века. Сост. проф. И. Н. Розанов. Москва 1944.

В. К. Соколова, Работа симпозиумов на VII Международном конгрессе антропологических и этнографических наук. — «Советская этнография» 1965, № 1.

Г. Фридлендер, К. Маркс и Ф. Энгельс и вопросы литературы. Москва 1962.

В. Штейниц, Рабочая песня и народная песня. (Вступительное слово на симпозиуме.) Москва 1964. (VII Международный конгресс антропологических и этнографических наук.)

Г. Штробах, Вариативность народных песен, её закономерности и обусловленность. — «Советская этнография» 1966, № 3.

LÜHENDID

Asutuste ja rahvaluulekogude lühendid

A = W. Andersoni lastelaulude kogu KM RO-s
EKRK = TRÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri rahvaluulekogu
EKS = Eesti Kirjanduse Seltsi rahvaluulekogu KM RO-s
EKS (4° ja 8°) = Eesti Kirjameeste Seltsi rahvaluulekogu KM RO-s
ERA = Eesti Rahvaluule Arhiivi rahvaluulekogu KM RO-s (AK = albumitekogu)
ES = Emakeele Selts (MT = murdetekstid)
E, StK = M. J. Eiseni stipendiaatide rahvaluulekogu KM RO-s
EÜS = Eesti Üliõpilaste Seltsi rahvaluulekogu KM RO-s
H = J. Hurda rahvaluulekogu KM RO-s
KKI = Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut; Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluule sektori rahvaluulekogu (RLH = magnetofonilintide kogu)
KKI MT = Keele ja Kirjanduse Instituudi keeleuurimise sektori murdetekstid
KM KO = Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakond
KM RO = Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakond
MF = NSVL Muusikafondi Eesti vabariikliku osakonna rahvaviiside kogu
RAKA = Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv
REM = Eesti NSV Riiklik Etnograafiamuuseum
RKM = (Riikliku) Kirjandusmuuseumi rahvaluulekogu KM RO-s (AK = albumitekogu, Mgn. = magnetofonilintide kogu)
TA AI = Eesti NSV TA Ajaloo Instituut
TMM = Eesti NSV Riiklik Teatri- ja Muusikamuuseum
TRÜ = Tartu Riiklik Ülikool

Kohanimede lühendid

Amb = Ambla
Ann = Anna
Ans = Anseküla
As = asundused
Aud = Audru
Emm = Emmaste
Ha = Harjumaa
Hag = Hageri
Han = Hanila
Har = Hargla
Hel = Helme
HJn = Harju-Jaani
Hlj = Haljala
Hls = Halliste
HMd = Harju-Madise
Hps = Haapsalu l.
Iis = Iisaku
Jaa = Jaani
JJn = Järva-Jaani
JMd = Järva-Madise

Juu = Juuru
Jõe = Jõelähtme
Jõh = Jõhvi
Jä = Järvamaa
Jäm = Jämaja
Jür = Jüri
Kaa = Kaarma
Kad = Kadrina
Kam = Kambja
Kan = Kanepi
Kei = Keila
Kgs = Kingissepa l.
Khk = Kihelkonna
Khn = Kihnu
Kir = Kirbla
KJn = Kolga-Jaani
Kod = Kodavere
Koe = Koeru
Kos = Kose
Kra = Kraasna
Krj = Karja
Krk = Karksi
Krl = Karula
Kse = Karuse
Ksi = Kursi
Kul = Kullamaa
Kuu = Kuusalu
Kõp = Kõpu
Käi = Käina
Kär = Kärla
Lai = Laiuse
Lei = Leivu
Lih = Lihula
LNg = Lääne-Nigula
Luk = Luke
Lut = Lutsi
Lä = Läänemaa
Lüg = Lüganuse
Mar = Martna
Mih = Mihkli
MMg = Maarja-Magdaleena
Muh = Muhu
Mus = Mustjala
Mär = Märjamaa
Nai = Naissaare
Nis = Nissi
Noa = Noarootsi
Nrv = Narva l.
Nõo = Nõo
Ote = Otepää
Pai = Paide khk.
Pal = Palamuse
Pde = Paide l.
Pee = Peetri
Pha = Püha
Phl = Pühalepa
Pil = Pilistvere
PJg = Pärnu-Jaagupi
Plt = Põltsamaa
Plv = Põlva
Prn = Pärnu l.
Pst = Paistu
Pts = Petseri l.
Puh = Puhja
Pä = Pärnumaa
Pär = Pärnu khk.
Põi = Põide
Rak = Rakvere khk.
Ran = Rannu
Rap = Rapla
Rei = Reigi
Rid = Ridala
Ris = Risti
Rkv = Rakvere l.
Ruh = Ruhnu
Rõn = Rõngu
Rõu = Rõuge
Räp = Räpina
Sa = Saaremaa
Saa = Saarde
San = Sangaste
Se = Setumaa
Sim = Simuna
SJn = Suure-Jaani
Ta = Tartumaa
Tln = Tallinn
TMr = Tartu-Maarja
Tor = Tori
Trm = Torma
Trt = Tartu
Trv = Tarvastu
Tt = koht teadmata
Tõs = Tõstamaa
Tür = Türi
Urv = Urvaste
Vai = Vaivara
Var = Varbla
Vas = Vastseliina
Vi = Virumaa
Vig = Vigala
Vil = Viljandi khk.
VJg = Viru-Jaagupi
Vl = Viljandimaa
Vlg = Valga l.
Vll = Valjala
Vln = Viljandi l.
VMr = Väike-Maarja
VNg = Viru-Nigula
Vor = Vormsi
Vru = Võru l.
Võ = Võrumaa
Võn = Võnnu
Vän = Vändra
Äks = Äksi

FOTOD, KAARDID, JOONISED

Tahvel I
Hans Pöögelmann.

Tahvel II
1. Friedebert Tuglas.
2. Leonid Radin.

Tahvel III
1. Eugène Pottier.
2. Pierre Degeyter.

Tahvel IV
1. Gleb Kržižanovski.
2. Arkadi Kots.

Tahvel V
1. Rist Uuel turul. 2. 1905. a. mälestusmärk Tallinnas (kujur J. Raudsepp).

Tahvel VI
Postkaart lauluga «Tallinna turul» («Metsa raiutakse»).

Tahvel VII
1. Uue turu ohvrite matus. 2. Üks Rahumäe «veremändidest» tänapäeval.

Tahvel VIII
Rahumäe «veremänd» (1933).

Tahvel IX
1. Rapla alev 1903. a. 2. Rapla lepad 1906. a.

Tahvel X
1. Rapla kodu-uurija Mart Tapupere. 2. Marie Tapupere.

Tahvel XI
1. Fr. Simson, laulu «Eesti alevis» varasemaid üleskirjutajaid. 2. Jõhvi alev XX saj. alguses.

Tahvel XII
Kodu-uurija ja rahvaluulekoguja August Martin.

Tahvel XIII
Bernhard Laipmann.

Tahvel XIV
1. Bernhard Laipmanni mälestussammas Haapsalus.
2. Valtu härrastemaja põlemise järel.

Tahvel XV
Paks Margareeta (XX saj. alguses).

Tahvel XVI
Albert Kald esinemas rahvaluulekogujate nõupidamisel Pärnus 7. juulil 1964.

1. «Võitluse laulud» 1905 (tiitelleht) *19.*
2. «Revolutsioni laulud» 1905 (tiitelleht) *27.*
3. «Töölismarseljees» «Iskra» väljaandes 1902. a. *39.*
4. Vene «Töölismarseljees» (1962) *42.*
5. «Julgesti, vennad, kõik tööle!» (E. T. Ülikooli väljaanne Peterburis 1920. a.) *51.*
6. Vanemaid «Julgesti, vennad...» trükitud viise Venemaal (1902) *52.*
7. J. Vogti ja J. E. M. Bussardi «Friburgi küttide marss» *55.*
8. «Punase lipu» esmakordselt eesti keeles avaldatud tekst («Uudiste veste-osa» 1905, nr. 89) *57.*
9. Laulu «Punane lipp» viisi varaseim vene trükiredaktsioon (1902) *59.*
10. Laulu «Punane lipp» meloodia P. Barbier' ja F. Vernillat' antoloogias *63.*
11. Laulu «Punane lipp» eestikeelne väljaanne Peterburis 1920. a. *65.*
12. Saksa «Punane lipp» *66.*
13. «Proletarlaste Laulik» (tiitelleht) *72.*
14. «Leinamarss» ajakirjas «Tapper» (1917) *79.*
15. Venekeelse «Varšavjanka» varaseim trükis ilmunud viis (1902) *87.*
16. Vene «Varšavjanka» üldtuntud viisiredaktsioon (1962) *89.*
17. «Varšavjanka» esimene säilinud eesti viisivariant 1919. aastast *91.*
18. E. Pottier' «Chants Révolutionaires» tiitelleht *93.*
19. «Sõa-mees» (1878) *121.*
20. Rahvalaulu «Kõik põrgu vait...» levik *138.*
21. Üks saksa töölisparoodiaid *139.*
22. «Õhturahu» — paroodia «Kõik põrgu vait» aluslaul (1891) *141.*
23. Rahvalaulu «Tallinnast Rahumäele» levik *146.*
24. Rahvalaulu «Tallinnast Rahumäele» viisi levik *158.*
25. «Der Wirthin Töchterlein» (1895) *161.*
26. Rahvalaulu «Saksad surevad...» levik *180.*
27. Rahvalaulu «Saksad surevad...» viisi levik *183.*
28. «Meie Matsi Pilke- ja naljalaulud» (1908) *190.*
29. «Kurat, keisrit kägista!» («Tapper» 1917) *197.*
30. Relvastatud detsembriülestõus 1905. a. Loode-Eestis («Eesti NSV ajaloo II k. järgi) *229.*
31. Rahvalaulu «Eesti alevis» levik *232.*
32. Rahvalaulu «Süütu ohver» levik *252.*
33. «Noormees pimedas vangikoopas» levik *267.*
34. Rahvalaulu «Saaremaa ülestõus» levik *287.*

Fotode originaalid asuvad Riiklikus Ajaloomuuseumis (Tahvel IV 2, V 1 ja 2, VII 1), Tallinna Linnamuuseumis (T. VI, VII 2, VIII), Riiklikus Etnograafiamuuseumis (T. IX 1, XI 1 ja 2, XIII, XIV 1 ja 2, XV) ja Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumis (T. XI 1 ja 2, XII, XVI, samuti teoste tiitellehtede ja noodinäidete fotokoopiad).

ISIKUNIMEDE REGISTER*

Aitsam, M. — 261.
Akimov-Mahnovets, V. — 56.
Aleksejeva, O. B. — 22.
Aljabjev, A. A. — 80.
Alver, A. — 104.
Andok, J. — 202, 241.
Andresen, N. — 104.
Arhangelski, A. — 69.
Ast, G. — 120.
Ast (Rumor), K. — 17, 18, 20, 69—71, 73, 76—78, 113, 119, 219, 310, 333.

Bednõi, D. — 33, 307, 330.
Berg, Fr. (Sangaste krahv) — 174.
Bezobrazov — 229, 230, 236, 243, 244, 261, 324, 348.
Braks, T. — 36.
Brousse, P. M. — 55.
Budberg, O. — 133—137, 139, 140, 144, 316, 340.
Busch, M. v. — 255, 261.
Bussard, J. E. M. — 64, 309, 333.

Christoph, H. Th. W. — 255, 258, 259.
Czerweński, B. — 55, 56.

Danilevski — 257, 260.
Degeyter, P. — 92, 106, 311, 312, 335, 336.

Ebral, P. — 77.
Einerling, G., vt. Galina, G.
Eisen, M. J. — 261.
Engels, Fr. — 114.
Estrik, J. — 240.

Galina (Einerling), G. — 127—130, 315, 339.
Gippius, J. — 56.
Girard de Soucanton — 239, 243.
Girgensohn, H. — 231, 235—239, 241, 243, 244, 247, 248, 250, 255, 259, 264, 276, 323, 324, 348.
Glasenapp, G. D. v. — 227.
Gorki, M. — 127, 129.
Grenzstein, A. — 121, 314, 338.
Gruber, F. — 203, 321, 345.
Grünfeldt, P. — 125, 127, 128, 315, 339.
Grünstamm, V. — 20, 60, 61, 63, 64, 93—95, 97, 309, 311, 332, 335.
Gussev, V. — 56.

Hansen, R. Th. — 248, 324, 348.
Heine, H. — 37.
Helk — 106.
Hellat, A. — 104.
Hermann, K. A. — 142, 200, 316, 340.
Hiob, J. — 261.
Hints, A. — 37.
Hunt, J. — 173.
Härma, J. — 260.

Ikonnikov, N. V. — 80.
Ingalt, A. — 292, 293.

Jaaniste, L. — 268.
Jakobson, C. R. — 206, 211, 321, 345.
Jannsen, J. V. — 195, 196
Jordanski, M. — 41.
Järv, J. — 238.

Kaasik, V. — 297.
Kalbus, K. — 192.
Kald, A. — 290, 293, 297, 300, 301, 327, 352.
Kallas, A. — 261.
Kallas, R. — 116.
Kanditer, A. — 240.
Kangur, V. — 106.
Kansa, E. — 104.

* Välja on jäetud nimed variantide nimestikest ja joonealustest viidetest.

Kappel, J. — 214, 322, 346.
Karlson, Fr. — 18.
Karu — 258.
Kiislar, S. — 192.
Kingissepp, V. — 285.
Klaas — 43.
Koidula, L. — 206, 208, 209, 248, 321, 324, 345, 348.
Kokamägi, H. — 9—12.
Korolenko, V. G. — 127.
Kozlov, J. — 78.
Kots, A. J. — 92, 94, 104, 311, 312, 335.
Krewald, L. — 113.
Kržižanovski, G. M. — 56, 83, 84, 311, 334.
Kuhlbars, Fr. — 212—214, 249, 321, 322, 346.
Kullamaa, T. — 258.
Kupp, A. — 77.
Kõhelik, R. — 264.
Käsper — 269.
Köstner, N. — 18, 119.
Külaots, L., vt. Mudi, L.

Laan, E. — 241.
Laikmaa (Laipmann), A. — 260.
Laipmann, B. — 251, 260—262, 264, 324, 349.
Laulu-Maanus — 167.
Lauriman, M. — 53, 107, 108.
Laurimann, M. («Pillipaju Mart») — — 276, 277.
Lavrov, P. L. — 25, 33, 34, 40, 133, 307, 330.
Leina talu perenaine — 277.
Leitorf, J. — 240.
Lenin, V. I. — 13, 83, 106.
Lepik, M. — 104.
Le Roy, A. — 55.
Leve, V. — 37.
Liiv, J. — 261.
Lilienbach, J. — 17, 30, 96, 133, 191, 220, 316, 340.
Lilienfeldt — 239.
Lindeberg — 36.
Loks, J. — 37.
Loorits, A. — 75, 85.
Lustik, J. — 240.
Lustik, O. — 240.
Luther, M. — 114, 117, 313, 337.
Lvov, A. — 197, 198, 320, 345.

Maasik, V. — 17, 113.
Malm, C. — 239.
Mamin-Sibirjak, D. N. — 127.
Mankin, A. — 117, 122.
Martin, A. — 167, 257.
Mauer (või Meier), A. — 257—259.
Meigas, J. E. — 91.
Mihkelson, Fr., vt. Tuglas, Fr.
Mohr, J. — 200.
Mudi (Külaots), L. — 241, 246, 278.
Mälk, V. — 9—11.

Napoleon — 36.
Nikitin, I. S. — 50, 332.

Oja, P. — 238.
Ollim, J. — 243.
Ostra, A. — 17, 113.
Ott (Otto), E. — 17, 18, 30, 45, 69, 113, 119, 219.

Pallo, J. — 46, 70, 118.
Pent — 36.
Pfeil, H. — 140, 316, 340.
Poom, E. — 249.
Pottier, E. — 13, 92, 106, 311, 312, 335, 336.
Prooses, J. — 43.
Puškin, A. S. — 80.
Puusaar, J. — 167.
Puusek, M. — 264.
Põder, K. — 174.
Pähk, M. — 291.
Pääsuke, J. — 113.
Pöögelmann, H. — 17, 20, 21, 28, 30—32, 34, 35, 73, 75, 76, 78, 83, 85, 88, 95—97, 101, 104, 129, 219, 307, 310—312, 315, 330, 333—335.
Pöögelmann, J. — 130.

Radin, L. P. — 44, 48, 51, 308, 309, 331, 332.
Raikas — 258.
Razin, S. — 300.
Raudsep, I. — 53, 80, 108.
Raudsepp, E. — 192.
Rei, A. — 17, 18, 30, 113, 116, 119, 219.
Reitz — 178.
Riismann, A. — 230.
Rinck, Chr. H. — 214, 322, 346.
«Ristipoeg» — 269.
Rotermann, Chr. B. — 178, 179, 182, 221.
Rouget de Lisle, C. J. — 25, 33, 37, 307, 308, 330, 331.
Ruga, K. — 120.
Russmann — 258.
Rõõmus, J. — 240.
Rüütel, I. — 9—13, 22.

Sadovnikov, D. N. — 300.
Saebelmann-Kunileid, A. — 211, 257.
Sarapuu, E. — 43.
Schumann, R. — 37, 40, 308, 331.
Semmel, T. — 240.
Semper, J. — 104.
Simson, Fr. — 241.
Sommer, E. — 30.
Soon, A. — 130, 315, 339.
Speek, P. — 120.
Stanislavski, K. S. — 127.
Steinitz, V. — 21, 223.
Strohbach, H. — 280.
Suits, G. — 33, 103, 105, 307, 312, 330, 335.
«Sulo-mamsel» — 269.
Suvorov, A. V. — 177.
Swiencicki, W. — 83.
Sõgel, E. — 11.
Sütiste, J. — 104.

Širjajeva, P. — 56.

Zahn, Chr. J. — 121, 314, 338.
Zur Mühlen, K. A. F. — 227.

Žitomirski, D. — 90.
Žukovski, V. A. — 192.

Tamari Aadu — 226.
Tamm — 258.
Tammik, J. — 114.
Tampere, H. — 10, 12, 13.
Tan-Bogoraz, V. — 56.
Tapupere, Marie — 241, 245, 247.
Tapupere, Mart — 240, 241, 245—247, 262.
Tarkpea, M. — 153.
Telman, S. — 105.
Thomson, K. A. — 173.
Tikerpuu, G. — 191, 220.
Trei — 291.
Tuglas (Mihkelson), Fr. — 17, 37, 45, 47, 49, 219, 308, 331.
Tuttav, K. — 167, 221, 222.
Tõnson, A. — 273.

Uhland, L. — 161, 318, 342.

Vaino, A. — 239, 262, 264.
Vana-Ale perenaine — 268.
Varlamov, A. J. — 79.
Veski, A. — 259.
Veski, J. V. — 96.
Viidalepp, R. — 9.
Viiding, P. — 104.
Vilde, Ed. — 238.
Willigerode, A. H. — 36, 200.
Vinn, K. — 291.
Vogt, J. — 64, 309, 333.
Volski, V. — 88.
Voronov — 125.

Yrjö-Koskinen, Y. S. — 206.

SISUKORD

Eessõna 5

V. Mälk ja I. Rüütel, PROLETARIAADI RAHVUSVAHELISI VÕITLUSLAULE 15

1. Sissejuhatuseks 17
2. «Marseljees» 25
3. «Julgesti, vennad, nüüd tööle!» 44
4. «Punane lipp» 55
5. «Leinamarss» 69
6. «Varšavjanka» 83
7. «Internatsionaal» 92

V. Mälk ja I. Rüütel, VANADE LAULIKUTE VEERGUDELT . . 111

1. «Ei abi saa . . .» 113
2. «Üles, töölised!» 118

V. Mälk ja I. Rüütel, REVOLUTSIOONISÜNDMUSTE KAJASTUSI 123

1. «Metsa raiutakse» 125
2. «Kõik põrgu vait . . .» 132
3. «Tallinnast Rahumäele» 144

H. Kokamägi ja I. Rüütel, «SAKSAD SUREVAD . . .» 165

H. Kokamägi ja I. Rüütel, MÕNED REVOLUTSIOONILISED PAROODIAD 187

1. Tsaarihümni paroodiad 192
2. «Jõuluöö 1905» 200
3. «Isamaalaul» 206
4. «Öösel» 212

H. Tampere, REVOLUTSIOON JA RAHVALAUL 217

1. Revolutsioonilaul ja kohalik laulutraditsioon. Revolutsioonisündmused Raplas 219
2. «Eesti alevis» — Rapla sündmused ja pastor Girgensohn rahvalaulus 231
3. «Süütu ohver» — väljastpoolt sissetulnud laulu vähene kohandamine uute olude ja sündmustega 251
4. «Noormees pimedas vangikoopas» — vangilaulu kujunemine revolutsioonilauluks 266
5. «Jõululaul Valtust» — kas rahvalaul või luuletus? 276
6. Mõned kokkuvõtted ja järeldused 279

H. Tampere ja I. Rüütel, ÜKS RAHVALAUL SAAREMAA ÜLESTÕUSUST 283
Resümeed 303
Kasutatud kirjandus 353
Lühendid 360
Fotod, kaardid, joonised 362
Isikunimede register 364

ПРОЛОЖИМ ПУТЬ К СВОБОДЕ ... Сборник статей об эстонских революционных песнях. На эстонском языке. Оформление: Кайса Пуустак. Издательство «Ээсти Раамат». Таллин. Пярнуское шоссе, 10. Toimetaja E. Priidel. Kunstiline toimetaja S. Liiva. Tehniline toimetaja E. Ridala. Korrektor Ü. Rattur. Laduda antud 20. I 1970. Trükkida antud 27. V 1970. Paber 60 × 90/16. Trükipaber nr. 1 — Staicele Paberivabrik, Läti NSV. Trükipoognaid 23 + lisad 1,0 pg. Arvestuspoognaid 23,4. Trükiarv 3000. MB-03747. Tellimise nr. 366. H. Heidemanni nim. trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19. II

Hind rbl. 1.86

7—2—2

36—TL—1—70

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00397389 0

Rbl. 1.86

A
30778
143157